

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

С.К. ХУДОЙҚУЛОВ, Н.Р. КЎЗИЕВА

ИҚТИСОДИЁТНИ СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА
ТАРТИБГА СОЛИШ

Ўқув қўлланма

Тошкент – 2019 йил

Мазкур ўқув қўлланма миллий иқтисодиётни ривожлантиришда солиқларнинг туган ўрни, солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш усуллари амалий таҳлили ҳамда бюджет даромадларини шакллантиришда бевосита ва билвосита солиқлар, ресурс, мол-мулк ва ер қаъридан фойдаланувчилар учун махсус тўловлар тизими каби масалаларни ёритишга бағишланган. Шунингдек, ўқув қўлланмада солиқлар воситасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, ташки иқтисодий алоқаларни, Республика аграр секторини ҳамда хизмат кўрсатиш соҳасини солиқлар воситасида рағбатлантириш масалалари таҳлил қилинган.

Иқтисодиётни модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширишда солиқ имтиёзларининг роли ва аҳамияти, уларнинг самарадорлигининг таҳлили келтирилган бўлиб, мамлакат иқтисодиётини солиқлар воситасида тартибга солишда хорижий мамлакатларнинг ижобий тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари белгилаб берилган.

Ушбу ўқув қўлланмадан барча иқтисодчилар, иқтисодий йўналишдаги олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, магистрант ва талабалари, республикамизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотлар жараёнларига қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

Масъул муҳаррир:
и.ф.д., проф. Б.Ю. Ходиев

Такризчилар:

- Камилов М.** – Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси хўзуридаги Малака ошириш маркази директори, иқтисод фанлари номзоди, доцент
- Альмардонов М.** – Тошкент давлат иқтисодиёт университети “Молия ва солиқлар” кафедраси профессори, иқтисод фанлари доктори

*Ўқув қўлланма Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Мувофиқлаштирувчи Кенгашининг 2019 йил июлдаги -сонли қарорига мувофиқ
нашрга тавсия этилган.*

МУНДАРИЖА

Кириш	7
I боб. “Иқтисодий солиқлар воситасида тартибга солиш” фанининг предмети, мақсади ва вазифалари	
1.1. «Иқтисодий солиқлар воситасида тартибга солиш» фанининг предмети ва вазифалари	9
1.2. «Иқтисодий солиқлар воситасида тартибга солиш» фанининг ўрганиш зарурияти ва мақсади	12
1.3. Солиқлар ва улар воситасида иқтисодий тартибга солиш усуллари	14
1.4. Солиқлар воситасида иқтисодий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари	17
II боб. Солиқлар воситасида иқтисодий тартибга солиш усуллари	19
2.1. Солиқлар ва улар воситасида иқтисодий тартибга солиш усуллари	19
2.2. Солиқлар воситасида иқтисодий тартибга солиш бўйича турли хил назарий қарашлар	32
2.3. Асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар ва уларга солиқларнинг таъсири	33
2.4. Мамлакат бўйича ялпи тақлиф ва ялпи талабга солиқларнинг таъсири ва ундаги муаммоларни бартараф этиш йўллари	40
III боб. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар тизими	
3.1. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти, назарий асослари ва таркибий тузилиши	45
3.2. Давлат бюджети даромадларининг шаклланишида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг тўғри ўрни ва ривожланиш тенденциялари	53
3.3. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш механизмнинг амалдаги ҳолати таҳлили	61
3.4. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоблаш механизм ива бюджетга тўлаш тартиби	73

3.5. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар тизимидаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари	113
IV боб. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган билвосита солиқлар тизими	
4.1. Билвосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва давлат бюджетидаги ўрни	120
4.2. ҚҚСни ҳисоблаш ва тўлаш механизмнинг амалий таҳлили	130
4.3. Фискал сиёсатда акциз солиғини ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиш тартибининг таҳлили	135
4.4. Билвосита солиқларни ҳисоблаш механизмида хориж тажрибасини татбиқ этиш	140
4.5. Билвосита солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартибини такомиллаштириш	152
V боб. Солиқлар воситасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишини рағбатлантириш	
5.1. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига солиқ солишнинг назарий ва ҳуқуқий асослари	167
5.2. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш механизмнинг таҳлили	171
5.3. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишда хорижий давлатлар тажрибаси	181
5.4. Якка тартибдаги тадбиркорлардан ундириладиган қатъий белгиланган солиқ	188
VI боб. Ресурс, мол-мулк ва ер қаъридан фойдаланувчилар учун махсус тўловлар тизими	196
6.1. Мол-мулк ва ер солиғининг иқтисодий моҳияти ва ҳуқуқий асослари	196
6.2. Ер қаъридан фойдаланганлик ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқнинг иқтисодий моҳияти ва уни ундиришнинг назарий асослари	203
6.3. Ресурс солиқлари тўлаш механизми такомиллаштиришда хорижий мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари	208
6.4. Ресурс солиқлари тўлаш механизми такомиллаштириш масалалари	211

VII боб.	Ташқи иқтисодий алоқаларни солиқлар воситасида рағбатлантириш	
7.1.	Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ва иқтисодийнинг рақобатдошлигининг ошишига ижобий таъсир кўрсатаётган чора-тадбирлар	222
7.2.	Экспорт қилувчи корхоналарни солиққа тортиш механизми ва унинг таҳлили	223
7.3.	Республикамизда экспортга маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш мақсадида экспорт қилувчи корхоналар учун яратилган солиқ имтиёзлари ва преференциялари тизими	227
7.4.	Хорижий инвесторлар ва хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналар учун яратилган имтиёзлар, преференциялар ва ҳуқуқий кафолатлар	237
7.5.	Мамлакатда экспортга кўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтиришда солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари	254
VIII боб.	Республика аграр секторини ривожлантиришда солиққа тортиш механизмидан фойдаланиш	
8.1.	Ягона ер солиғини жорий этилиши, иқтисодий моҳияти ва қўлланиши тартиби	259
8.2.	Ягона ер солиғи тўловчилари, объекти ва базаси	262
8.3.	Ягона ер солиғини тўлаш тартибини қўллашнинг ўзига хос хусусиятлари	266
8.4.	Республика аграр секторини ривожлантиришда солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари	268
IX боб.	Республика хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда солиққа тортиш механизмидан фойдаланиш	
9.1.	Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш Дастури ва уни амалга оширишнинг асосий йўналишлари	271
9.2.	Хизмат кўрсатиш соҳасининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини ошириш масалалари	279
9.3.	Хизматлар соҳасига берилган солиқ имтиёзлари ва энгилликлари	281

X боб.	Иқтисодийни модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширишда солиқ имтиёзларининг роли	
10.1.	Солиқ имтиёзлари ва преференциялари ҳақида тушунча ҳамда уларнинг иқтисодий аҳамияти	285
10.2.	Солиқ имтиёзлари ва преференцияларининг назарий ва ҳуқуқий асослари	295
10.3.	Юридик шахсларга берилган солиқ имтиёзлари турлари ва таснифи таҳлили	316
10.4.	Миллий иқтисодийни барқарорлаштиришда солиқ имтиёзларини такомиллаштириш муаммолари	320
XI боб.	Мамлакат иқтисодийни солиқлар воситасида тартибга солишда хорижий мамлакатларнинг ижобий тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари	
11.1.	Солиққа тортиш муносабатларида халқаро ҳамкорлик	325
11.2.	Ривожланган мамлакатлар солиқ тизимининг ўзига хос жиҳатлари	326
11.3.	Халқаро солиқ муносабатлари ва иккиёқлама солиқ муносабатлари	328
11.4.	Ривожланган хорижий мамлакатларнинг солиқ маъмурчилиги борасидаги илғор тажрибалари	333
11.5.	Япония давлати солиқ тизимида солиқ текширувлари тажрибаси	347
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	355

КИРИШ

Иқтисодийни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида мамлакатимиз солиқ тизимини ислоҳ қилиш ва унинг асосий йўналишларини белгилаш муҳим аҳамиятга эгадир. Ҳозирги кунда Республикамизда ўтказилаётган солиқ ислоҳотлари натижасида солиқ тизимида қатор ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда. Мамлакатимизда юқори технологияли янги ишлаб чиқариш қувватларини ташкил этиш, ҳудудларни рақобатдош ва экспортга йўналтирилган замонавий саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга янада фаол жалб қилиш, ишлаб чиқариш, муҳандислик коммуникация, йўл транспорт, ижтимоий инфратузилма ва логистика хизматларини жадал ривожлантиришни таъминлаш учун тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишни кенгайтиришнинг энг муҳим омили сифатида тадбиркорлик фаолиятини изчил ривожлантириш, уларга бериладиган солиқ имтиёзлари ва преференциялардан самарали фойдаланиш долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек: “Иқтисодийни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларидан бири таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодийнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш ҳисобланиб, унда фаолият кўрсатаётган эркин иқтисодий зоналар, технопарклар ва кичик саноат зоналари самарадорлигининг ошириш, янгиларини ташкил этиш муҳим ҳисобланади”¹.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг учинчи муҳим

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йилда амалга оширилган асосий ишлар якуни ва Ўзбекистон Республикасини 2018 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Олий Мажлисга мурожаатномаси. – Тошкент.: Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 22 декабрь.

йўналишида – солиқ юқини камайтириш ва солиққа тортиш тизимини содаллаштириш сиёсатини давом эттириш, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш ва тегишли рағбатлантирувчи чораларни кенгайтириш каби вазифалар белгиланган.²

Иқтисодийни модернизациялаш ва таркибий ўзгаришларни амалга оширишда солиқ имтиёзларининг роли ва аҳамияти, уларнинг самарадорлигини таҳлили келтирилган бўлиб, мамлакат иқтисодийни солиқлар воситасида тартибга солишнинг айрим жиҳатлари, шунингдек, алоҳида солиқ режимларини қўлланилишининг назарий асослари ва солиққа тортиш механизмидаги муаммоларни классик иқтисодчи олимлардан А.Смит, Д.Рикардо, У. Петти, А.Лаффер, М.Лоренц ва ҳозирги замон олимларидан И.М.Александров, В.Г.Пансков, И.М.Майбуров, Н.В.Миляков, В.Г.Князев, Д.Г.Черник, Т.Ф.Юткиналарнинг илмий асарларида тадқиқ этилган. Хўжалик юритувчи субъектларни ва жисмоний шахсларни солиққа тортиш муаммоларини татбиқ этишнинг айрим жиҳатлари иқтисодчи олимларимиз А.В.Ваҳобов, Э.Ф.Гадоев, Д.Ғ.Ғозибеков, Н.Ғ.Каримов, Т.С.Маликов, Ш.Мустафақулов, Б.Ю.Ходиев, Н.Х.Хайдаров, Ш.А.Тошматов, Н.Р.Кўзиевалар илмий ишларида ўрганилган. Айни пайтда, республикада фаолият кўрсатаётган корхоналарни, жисмоний шахсларни солиққа тортиш ва уларнинг механизмини такомиллаштиришга қаратилган алоҳида илмий тадқиқотлар олиб бориш долзарб масала ҳисобланади.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.

1-Боб. «ИҚТИСОДИЁТНИ СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА ТАРТИБГА СОЛИШ» ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

1. «Иқтисодий ва солиқлар воситасида тартибга солиш» фанининг предмети ва вазифалари.
2. «Иқтисодий ва солиқлар воситасида тартибга солиш» фанининг ўрганиш зарурияти ва мақсади.
3. Солиқлар ва улар воситасида иқтисодий тартибга солиш усуллари.
4. Солиқлар воситасида иқтисодий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари.

1. «Иқтисодий ва солиқлар воситасида тартибга солиш» фанининг предмети ва вазифалари

Ўзбекистон Республикасида истиқлол йиллари ижтимоий ҳимояланган бозор иқтисодиётига ўтиш жараёнида босқичма-босқич мустақил солиқ тизими шакллантирилиб, замонавий солиқ тизими бир томондан мамлакат миллий иқтисодиётини барқарор ривожланишини давлат томонидан тартибга солишнинг муҳим инструменти вазифасини бажариб, иккинчидан, аҳолининг маълум қатламининг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, уларнинг истеъмол талабини рабатлантиришда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

Бизга маълумки, ҳозирги шароитда жаҳонда рўй берган молиявий-иқтисодий инқироз аксарият ривожланган мамлакатларда истеъмол талабининг пасайиши билан кескинлашиб борди. Шунинг учун аксарият мамлакатлар томонидан ишлаб чиқилган инқирозга қарши дастурлар ва хусусан, Республикада амалга оширилаётган ислохотларда талабни ва хусусан, истеъмол талабини рағбатлантириш орқали барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш иқтисодий сиёсатда устувор аҳамият касб этиб, бунда фискал сиёсат инструментлари ҳисобланган солиқ тизими ва бюджет харажатлари марказий ўринни эгалайди.

Иқтисодий модернизациялаш ва иқтисодий ўсишнинг барқарор суръатларини таъминланишида давлат молиясининг аҳамияти юксакдир. Айниқса, амалга оширилаётган ислохотлар шароитида кучли ижтимоий ҳимоя тизимларини шакллантиришнинг молиявий асосини ташкил қилувчи давлат молияси самарадорлигини ошириш кўп жиҳатдан кадрлар истеъмолчилари ҳисобланувчи муассасалар учун ҳозирги замонавий билимларга эга кадрлар тайёрлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Жамият ва инсон манфаатларига қаратилган ушбу ислохотларнинг самараси бевосита таълим тизимида тайёрланаётган мутахассис кадрларнинг салоҳиятига боғлиқдир. Шу боис мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб сифатли кадрлар тайёрлашга қодир миллий асосга қурилган ва жаҳондаги илғор давлатлар таълим тизими илғор тажрибаларига таянадиган кадрлар тайёрлаш тизimini яратиш асосий вазифаларидан бирига айланди. 1997 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” миллий таълим тараққиёти ва миллий кадрлар тайёрлаш тизими истиқболларини белгиловчи ҳужжат сифатида бу соҳадаги ишларни ривожлантиришда яна бир тарихий давр бошланишига замин яратди.

Иқтисодчи кадрлар тайёрлаш тизимида миллий иқтисодийнинг етакчи бўғини ҳисобланган солиқ тизими учун рақобатбардош кадрлар тайёрлаш марказий ўринни эгаллайди. Хусусан, “Давлат молиясини бошқариш”, “Солиқлар ва солиққа тортиш” мутахассисликлари учун рақобатбардош кадрларни тайёрлашда «Иқтисодий ва солиқлар воситасида тартибга солиш» фани муҳим аҳамият касб этади.

«Иқтисодий ва солиқлар воситасида тартибга солиш» фани ялпи ички маҳсулот ва миллий даромадни тақсимланишида марказлантирилган пул фондларини шакллантириш жараёнидаги пул муносабатлари тизimini тадқиқ қилади ва талабаларга ушбу муаммолар кесимидаги илмий-назарий билимларни бериб, уларнинг билим кўникмаларини ҳосил қилади. Шунга асосланган ҳолда ушбу фанининг предмети юқорида тилга олинган

марказлаштирилган пул фондларини шакллантириш билан боғлиқ пул муносабатлари тизими ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда, маскур фаннинг предмети муҳим молиявий инструментлардан бири сифатида солиқлар орқали иқтисодиётга таъсир этишининг назарий асосларини ёритиш ҳамда иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш муаммоларини ўрганишдан иборат.

«Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш» фани олдидаги асосий вазифалар қуйидагилардан иборатдир:

- Асосий макроиктисодий кўрсаткичлар ва уларга солиқларнинг таъсирини тавсифлаш
- Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш хусусидаги солиқ назарияларини ўрганиш
- Мамлакат бўйича ялпи тақлиф ва ялпи талабга солиқларнинг таъсири ва ундаги муаммоларни ёритиш
- Хўжалик юритувчи субъектлар ва хонадон хўжалиги ўзаро иқтисодий алоқаларини тартибга солишда солиққа тортиш тизимини ўрганиш
- Аҳоли турмуш даражаси ва даромадларига солиққа тортиш тизимининг таъсирини баҳолаш.

Ушбу фан “Давлат молиясини бошқариш”, “Солиқ сиёсати”, “Солиқ тизими ва уни такомиллаштириш”, “Солиқ юки таҳли” каби қатор фанлар билан ўзаро алоқададир.

“Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш” фанини талабалар томонидан самарали ўзлаштиришлари учун “Солиқлар ва солиққа тортиш”, “Давлат бюджети” каби фанларни тўлиқ ва самарали ўзлаштиришлари талаб этилади. Ушбу фанлардаги фундаментал тушунчалар маълум даражада ушбу фанда таҳлил қилинади.

2. “Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш” фанининг ўрганиш зарурияти ва мақсади

Иқтисодиётда барқарор ўсиш суръатларини таъминлаш, инвестиция ва бизнес муҳитини янада яхшилаш, миллий манфаатларимиз учун энг қулай тарзда жаҳон иқтисодиётига интеграциялашиш, иқтисодий фаоллик даражасини ошириш каби вазифалар давлат томонидан амалга ошириладиган макроиктисодий сиёсат самарадорлигига, унинг илмий асосланганлиги ҳамда реал воқеликни ҳисобга олиб ўтказилаётганлигига боғлиқ.

“Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш” фани солиқ идоралари ходимларининг солиқларнинг иқтисодий моҳиятини ўрганиш орқали тадбиркорлик субъектлари иқтисодий фаолиятини солиқлар воситасида рағбатлантириш ва макроиктисодий даражада солиқ сиёсатини амалга оширишнинг долзарб муаммоларини аниқлаш ҳамда республикамиз иқтисодиётини барқарор ривожлантиришда молиявий инструментлардан оқилона фойдаланиш бўйича назарий ва амалий билимларини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

“Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш” фанининг мақсади иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солишнинг моҳиятини ўргатиш ва макроиктисодий сиёсатда фискал сиёсатнинг бир бўлаги сифатида солиқ сиёсатини амалга ошириш йўналишлари юзасидан назарий билимлар бериш

Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солишда ўрганиладиган асосий муаммолар қуйидагилардан ҳисобланади:

Солиқлар орқали бюджетнинг даромад қисмини кўпроқ шакллантиришга асосий урғуни қаратиш ва давлатнинг фискал вазифаларини ҳал қилишда ундан кенгрок фойдаланиш;

Солиқ инструментидан иқтисодий фаолиятни тартибга солишнинг усули сифатида устувор иқтисодий йўналишларни рағбатлантиришда кенгрок фойдаланиш ва солиқ имтиёзлари натижасида йўқотилган солиқ тушумларини солиқ солинадиган базанинг кенгайиши ҳисобидан қоплаш.

Инфляция суръатларининг жиловланиши, давлат бюджети тақчиллигини тан олинган меъёрларлардан ҳам паст даражада бўлишини таъминланиши республикамизда олиб борилаётган макроиқтисодий сиёсат самарадорлигидан далолат берибгина қолмасдан, иқтисодиётимизга киритиладиган инвестициялар қўламининг ошиши, товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ҳамда аҳоли реал даромадларини ўстиришнинг муҳим шарти ҳамдир.

Солиқ тушунчаси иқтисодий категория сифатида давлатнинг пайдо бўлиши ва уни фаолиятининг давомийлиги билан бевосита боғлиқдир. Шу ўринда *солиқ категорияси* давлатни иқтисодий сиёсати орқали иқтисодий воқеялик сифатида юзага чиқишини таъкидлаш лозим. Солиқ тушунчаси тор маънода давлат ихтиёрига солиқ тўловчилардан мажбурий тартибда ундириладиган пул тушумларини ифодалайди.

Маълумки, солиқлар бевосита давлатнинг пайдо бўлиши билан боғлиқдир, яъни давлат ўзининг ваколатига кирувчи вазифаларни бажариш учун молиявий манба сифатида солиқлардан фойдаланади. Солиқларнинг амал қилиши бу объективлиқдир, чунки жамиятни ташкил этувчи барча субъектлар ҳам реал секторда, яъни ишлаб чиқариш соҳасида фаолият кўрсатмайди. Жамиятда бошқалар томонидан рад этилган ёки фаолияти иқтисодий самарасиз бўлган соҳалар ҳам мавжудки, бўлар солиқларни объектив амал қилишини талаб этади. Аниқроқ қилиб айтганда жамиятни норентабел (мудофаа, медицина, фан, маориф, маданият ва бошқ.) ва рентабел соҳага ажралиши ҳамда норентабел соҳани молиялаштиришнинг табиий зарурлиги солиқларни объектив амал қилишини зарур қилиб қўяди, ваҳоланки, норентабел соҳанинг ижтимоий хизматлари асосан давлат томонидан амалга ошириладики, уларни молиялаштириш усули сифатида юзага чикувчи солиқлар ҳам шу туфайли бевосита давлатга тегишли бўлади.

Солиқларнинг амал қилишини бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида икки ҳолат билан ифодалаш мумкин: *биринчидан*, давлатнинг қатор

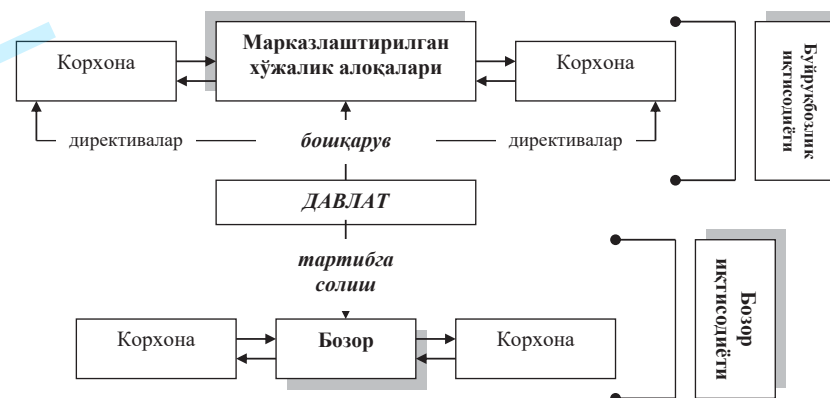
вазифаларини маблағ билан таъминлаш зарурлиги, *иккинчидан*, бозор иқтисодиёти конун-қоидалари.

Шунингдек, солиқлар давлат иқтисодиётини тартибга солишнинг муғим инструментларидан бири бўлиб ҳисобланади. Солиқлар фискал сиёсатининг асосий инструментлардан биридир.

Ушбу фан доирасида солиқ механизми орқали макроиқтисодий тартибга солишнинг қонуниятлари ўрганилади.

3. Солиқлар ва улар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш усуллари

Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш – бу давлатнинг жамият аъзолари эҳтиёжларини қондириш даражасини ошириш учун чекланган иқтисодий ресурсларидан янада самарали фойдаланишни таъминловчи, умумий иқтисодий мувозанатга эришишга йўналтирилган, ижтимоий тақдор ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш бўйича фаолияти тушунилади.

1-расм. Турли иқтисодий тизимлар шароитида иқтисодиётни тартибга солиш механизми

Макроиқтисодий тартибга солиш – бу миллий хўжаликни ижтимоий ташкил этиш ва тартибга солиш усуллари ва мазкур босқичда табиий, моддий, меҳнат, молиявий, интеллектуал ва бошқа ресурсларни жамият эҳтиёжларига мувофиқ тарзда таксимлаш механизмлари йиғиндиси.

Макроиқтисодий сиёсат - ишсизлик ва инфляция даражасини чеклаш, иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш, иқтисодий кризисларнинг олдини олиш ва бартараф этиш, иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашга қаратилган давлат сиёсатидир.

Мамлакат макроиқтисодий сиёсати мақсадлари қуйидагилардир:

- ✓ барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш
- ✓ миллий валюта кўрсининг барқарорлигини таъминлаш
- ✓ инфляция даражасини жиловлаб туриш
- ✓ аҳолининг даромадларини ошириш
- ✓ тўлик бандликка эришиш ва уни ушлаб туриш

Макроиқтисодий сиёсатнинг асосий йўналишлари:

- фискал, яъни солиқ-бюджет сиёсати
- монетар, яъни пул-кредит сиёсати;
- иш ҳақи-нарх сиёсати;
- ташқи иқтисодий сиёсат.

Давлатнинг миллий иқтисодиётни тартибга солиш усуллари қуйидагилардан иборатдир:

- бевосита таъсир қилиш усуллари;
- билвосита таъсир қилиш усуллари;
- ташқи иқтисодий усуллар.

Ушбу усулларнинг ҳар бири кенг инструментлар арсеналини ўзида мужассамлаштириб, бундай инструментлар қаторига солиқларни ҳам киритишимиз мумкин.

2-расм. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш шакллари

Иқтисодиётни тартибга солишнинг иқтисодий ва маъмурий усуллари мавжуд.

Иқтисодиётни тартибга солишнинг иқтисодий усуллари давлатнинг молия-кредит, валюта, ташқи иқтисодий сиёсати, ҳамда ҳудудлар, тармоқлар ва корхоналарни беғараз молиялаштириш (субвенция, дотация) тадбирлари қиради.

Иқтисодиётни тартибга солишнинг маъмурий усуллари лицензиялаш, квоталаш, даромад ва нархларни устидан назорат ўрнатиш каби назорат тадбирлари иқтисодий қизиқишни қўзламаганлиги сабабли ва қонунчилик билан белгиланган нормалар ва тартибларга мувофиқ амалга оширилиши муносабати билан, иқтисодиётни тартибга солишда маъмурий усули бўлиб ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида макроиқтисодий тартибга солиш тизимида бюджет-солиқ ва пул-кредит тизими орқали тартибга солиш муҳим аҳамият касб этади. Ушбу йўналишдаги иқтисодий сиёсат олиб боришда мамлакатдаги ялпи талаб ёки ялпи тақлифни тартибга солиш, рағбатлантиришга йўналтирилган сиёсат олиб борилади.

Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солишда иккита ўзаро бир-биринга инкор этадиган ва шу билан бирга тўлдирадиган илмий қараш мавжуд:

- Солиқлардан давлатнинг фискал мақсадларини амалга оширишда фойдаланиш;
- Солиқ инструментдан иқтисодий фаолиятни рағбатлантириш дастаги сифатида фойдаланиш.

Солиқ сиёсатини амалга ошириш усуллари:

- Солиқ тўловчилар зиммасидаги солиқ юкини ўзгартириш;
- Солиққа тортиш усулларини ўзгартириш;
- Айрим соҳалар учун махсус солиққа тортиш тизимини татбиқ этиш;
- Солиқ имтиёзлари ва преференцияларни жорий қилиш ёки бекор қилиш орқали;
- Табақалаштирилган солиқ ставкаларини жорий этиш;
- Солиқ қонунчилигини бўзганлик учун жарималарни ва пеняларни жорий этиш ёки бекор қилиш;

4. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари

Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солишнинг қуйидаги жиҳатларини алоҳида келтириш мумкин:

- Солиқларнинг мажбурийлиги солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солишда устунлик берса, иккинчи томондан солиқ тўловчиларнинг солиқларни яширишга бўлган интилишининг мавжудлиги туфайли солиқ назорати самарали ташкил этилмаганда етарли даражада натижага эришиб бўлмайди;
- Солиқларнинг бошқа мажбурий тўловлардан энг муҳим фарқли жиҳати эквивалентсизлик хусусиятидир. Ушбу хусусият солиқлар орқали иқтисодиётни самарали тартибга солиш учун давлат томонидан

кўрсатиладиган “ижтимоий товарлар (хизматлар)”нинг муносиб (адекват) бўлишини талаб этади;

- Солиқ юкининг даражасининг иқтисодий фаолиққа тесқари мутаносиблиги солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солишда турли хил самарали маневрлардан фойдаланиш имконини беради.

Назорат саволлари:

1. «Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш» фанининг предмети ва вазифалари нималардан иборат?
2. «Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш» фанининг ўрганиш зарурияти ва мақсади асосланг.
3. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш усулларини нималардан иборат?
4. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятларини очиб беринг.

2-Боб. СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРТИБГА СОЛИШ УСУЛЛАРИ

Режа:

1. Солиқлар ва улар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш усуллари
2. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш бўйича турли хил назарий қарашлар
3. Асосий макроиқтисодий қўрсаткичлар ва уларга солиқларнинг таъсири
4. Мамлакат бўйича ялпи тақлиф ва ялпи талабга солиқларнинг таъсири ва ундаги муаммоларни бартараф этиш йўллари.

1. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари

Давлат фаолиятининг барча йўналишларини маблағ билан таъминлашнинг асосий манбаларидан бири ва давлат устуворлигини амалга оширишнинг иқтисодий воситаси солиқлардир. Солиқ тизимини тартибга солиш ва мукамаллаштириш молиявий тизимни ривожлантиришга ёрдам беради. Иқтисодиётни давлат томонидан солиқлар орқали тартибга солиш, давлат бюджети даромадларини шакллантириш солиқ солиш воситасида жамиятдаги у ёки бу жараёнларнинг ривожланишига таъсир этувчи усули ҳисобланади. Давлатнинг мавжудлиги солиқлар билан ўзвий боғлиқ, чунки солиқдан тушадиган тушумлар давлат иқтисодий мустақиллигининг асосий манбаи ҳисобланади.

Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш усуллари қуйидагилардан иборатдир:

- Солиқ тўловчилар зиммасидаги солиқ юкини ўзгартириш
- Солиққа тортиш усуллари ўзгартириш
- Айрим соҳалар учун махсус солиққа тортиш тизимини татбиқ этиш
- Солиқ имтиёзлари ва преференцияларни жорий қилиш ёки бекор қилиш орқали

- Табақалаштирилган солиқ ставкаларини жорий этиш
- Солиқ қонунчилигини бўзганлик учун жарималарни ва пеняларни жорий этиш ёки бекор қилиш

Маълумки, бозор тизимининг функционал тамойиллари молия тизимига ҳам қарашлидир. Унга кўра молия тизими кенг маънода қаралади. Шундай қараш айрим илмий ишларда ҳам учрайди. Бизнингча, бундай қарашлар тўғри. Илгарилари молия деганда давлатлаштирилган молия муносабатлари тушунилган ва бу тоталитар - режали тизимдаги реал аҳволни акс эттирган. Ҳозирги қарашларда молия бозор тизими нуктаи назаридан баҳоланади ва бу тўғри албатта, чунки молия ҳар доим иқтисодиётнинг бир бўғини бўлиб келган. Айти пайтдаги иқтисодиёт икки секторли тузилма бўлиб, у реал ва пул секторидан иборат, реал сектор бу моддий ва номоддий ишлаб чиқариш бўлиб, бу ерда товар ва хизматлар яратилади, улар бозор орқали айирбошлаш воситасида истеъмол етилади ва яна янгидан ишлаб чиқарилади, бунинг учун бозордан ресурслар олиниб ишлатилади. Бу жараён доимо қайтарилиб туради, натижада макроиқтисодий айланма ҳосил етади.

Шунга таяниб солиқ тизимини ҳам кенг маънода қараш ўринлидир. Молияни ишлаб чиқариш даражасига қараб классификациялаш бўйича нуктаи-назарлар мавжуд³. Шунга биноан микро, макро ва мэгамолияга ажратилади. Макромолия тизими икки йирик блокни ҳосил қилади. Биринчиси фискал-солиқ тизими, иккинчиси бюджет тизими. Бўлар таркибан давлат тузилмаларидирки, улардан бири давлат даромадини билдирса, иккинчиси буни бюджет орқали харажат қилинишини англатади. Фискал-солиқ тизими молиянинг таркибига кирар экан, уни ҳам кичик тизим деб қараш ўринлидир. Бу тизим ҳам кўп унсурли, улардан ҳар бирининг ўз функцияси бор, лекин улар тизимдан ташқарида бўлаолмайди, улар бир-бирини тақозо этган ҳолда яхлитликни ҳосил етади. Солиқ тизимининг асосида солиқ муносабатлари ётади. Бўларнинг бошқа иқтисодий муносабатлардан фарқи шундаки, кўпчилик субъектлар ягона субъект билан

³ O'lmasov A., Sharifxodjaev M. Iqtisodiyot nazariyasi. -T.: "Mehnat". 1995. 368-bet.

муносабатга киришади. Кўпчилик – бу солиқ тўловчи жисмоний ва юридик шахслар бўлса, ягона солиқ ундирувчи – давлатдир. Бироқ давлат солиқларни даромад сифатида ҳаржлаганда жамият манфаатини кўзлайди. Давлат ўзининг муайян механизмлари ёрдамида маълум ҳудудда “жамият” атамаси билан ифодаланувчи ўз аҳолисига нисбатан қонуний мажбурлаш кучига эга бўлган институтларга таянади. У қонун чиқарувчиликда устуворликка эгадир.

Ҳозирги замон солиқ тизими тавсифланганида енг аввало солиқларнинг моҳиятига баҳо бериш зарур, чунки улар хусусида молиявий муносабатлар пайдо бўлади. Солиқлар ҳам товар-пул муносабатларини акс еттирувчи бош молия категориясидир. Ҳозирги адабиётларда солиқлар анъанавий талқинда амалдаги меъёрий ҳужжатларга мувофиқ давлат бюджети ҳамда бюджетдан ташқари фондларга жисмоний ва юридик шахслардан ундириладиган мажбурий, эквивалентиз тўловлардир⁴, деб баҳоланади. Кейинги йилларда мамлакатимиз иқтисодчи олимлари томонидан солиқларнинг моҳиятига берилган талқинлар ҳам эътиборлидир. Хусусан, солиқларга мажбурий тўловни ифода этувчи пул муносабатлари сифатида талқин этилиши уларнинг ҳозирги вақтдаги моҳиятини ўзида бирмунча ифода эта олганлигини қайд этиш лозим⁵. Илмий адабиётларда солиқ тизими турлича шарҳланади, тор маънода қаралганда “Белгиланган тартибда олинадиган солиқлар ва бошқа тўловларнинг йиғиндиси солиқ тизимини ташкил этади⁶”. Тадқиқот натижаларига асосланиб, шунини таъкидлаш лозимки, кенг маънода солиқ тизими – бу давлат миқёсида ундириб олинадиган солиқлар ва тўловлар, уларни ўрнатиш, ўзгартириш, бекор қилиш, ундириш ҳамда назорат қилишнинг шакл ва усуллари, шунингдек, уларга оид тамойиллар мажмуидир. Ҳозирги даврда солиқ тизимини тавсифлаш учун қатор атама ва таърифлар мавжудлигини ҳам таъкидлаш лозим.

⁴ Chernik D. Osnovi nalogovoy sistemi. -M.: “YuNITT” 2000. str. 46.

⁵ Yahyoev Q. Soliqlar tortish nazariyasi va amaliyoti. –T.: “Gʻofir Gʻulom nashriyoti”. 2003. 9-bet.

⁶ Malikov T. Soliqlar va soliqlar tortishning dolzarb masalalari. –T.: “Akademiya”. 163-bet.

Солиқ унсурларининг таркибий тузилиши қуйидагилардан иборат:

-Солиқ субъекти – солиқ муносабатларида қатнашувчи солиқ тўловчилар (юридик ва жисмоний шахслар) ҳамда солиқ ундирувчи (солиқ органлари), шунингдек, уларни ундиришга кўмак берувчи субъектлар (банклар, хўжалик судлари ва шу кабилар);

-Солиқ объекти – солиқ тўловчининг солиққа тортиладиган даромадлари, харажатлари, мол-мулки, товар (иш, хизмат)лар обороти ва бошқалар;

СОЛИҚЛАР УНСУРЛАРИ
Солиқ субъекти – солиқ муносабатларида қатнашувчи солиқ тўловчилар (юридик ва жисмоний шахслар) ҳамда солиқ ундирувчи (солиқ органлари), шунингдек, уларни ундиришга кўмак берувчи субъектлар (банклар, хўжалик судлари ва шу кабилар);
Солиқ объекти – солиқ тўловчининг солиққа тортиладиган даромадлари, харажатлари, мол-мулки, товар (иш, хизмат)лар обороти ва бошқалар;
Солиққа тортиш базаси – солиққа тортиладиган даромад ёки мол-мулк миқдори;
Солиқ ставкаси – солиқ объектининг ҳар бирлиги учун белгилаб қўйилган даража кўрсаткичи;
Солиқ имтиёзлари – солиқларни тўлашдан қисман, тўлиқ озод қилиш ёки вақтинчалик енгилликлар бериш орқали солиқ базасини камайтириш;
Солиқ манбаи – солиқ тўлови амалга ошириладиган даромад, айрим ҳолатларда мол-мулки;
Солиқ тўловлари – қонун асосида белгиланган ҳамда бюджетга ўтказиладиган пулда ифодаланган миқдор;
Солиқ юки - солиқ тўловчилар томонидан тўланган барча солиқ ва йиғимлар миқдори.

3-расм. Солиқ унсурларининг таркибий тузилиши⁷

Солиққа тортиш базаси – солиққа тортиладиган даромад ёки мол-мулк миқдори;

Солиқ ставкаси - солиқ объектининг ҳар бирлиги учун белгилаб қўйилган даража кўрсаткичи;

Солиқ имтиёзлари – солиқларни тўлашдан қисман, тўлиқ озод қилиш

⁷ Zavalishina I. Soliqlar: nazariya va amaliyot. -T.: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi”. 2005. 44-bet.

ёки вақтинчалик энгиликлар бериш орқали солиқ базасини камайтириш;

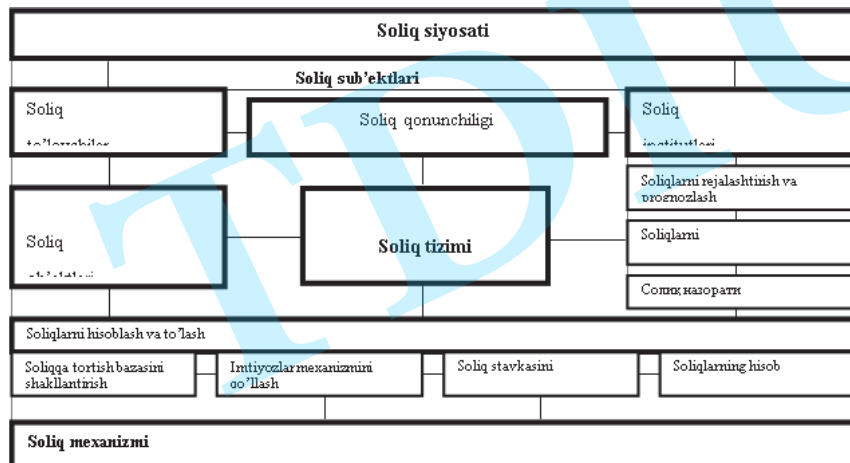
Солиқ манбаи – солиқ тўлови амалга ошириладиган даромад, айрим ҳолатларда мол-мулки;

Солиқ тўловлари – қонун асосида белгиланган ҳамда бюджетга ўтказиладиган пулда ифодаланган миқдор;

Солиқ юки – солиқ тўловчилар томонидан тўланган барча солиқ ва йиғимлар миқдори.

Бироқ солиқ тизими хусусидаги қарашларни ўрганиш кўрсатишича, кейинги пайтда бу тизимни кенг талқин етиш кузатилади ва бу солиқ амалиёти нуқтаи назаридан қаралади. Бундай ёндашувни ҳам ўз таянч нуқталари бор.

Буни эътироф этган ҳолда солиқ тизимини иқтисодий тизимлар концепцияси нуқтаи назаридан баҳолаш маъқул топилди. Бу концепцияга асосланиб, солиқ тизимини таркибий жиҳатдан мураккаб элементларни ўзида намоён этган мажмуа сифатида қараш керак. Мазкур мажмуа «солиқлар - солиқ объектлари – солиқ субъектлари – солиқ механизмини ўз ичига олади, булардан ташқари солиқ институтлари – солиқ қонунчилиги – солиқ сиёсати» солиқ тизимини ҳосил этади.

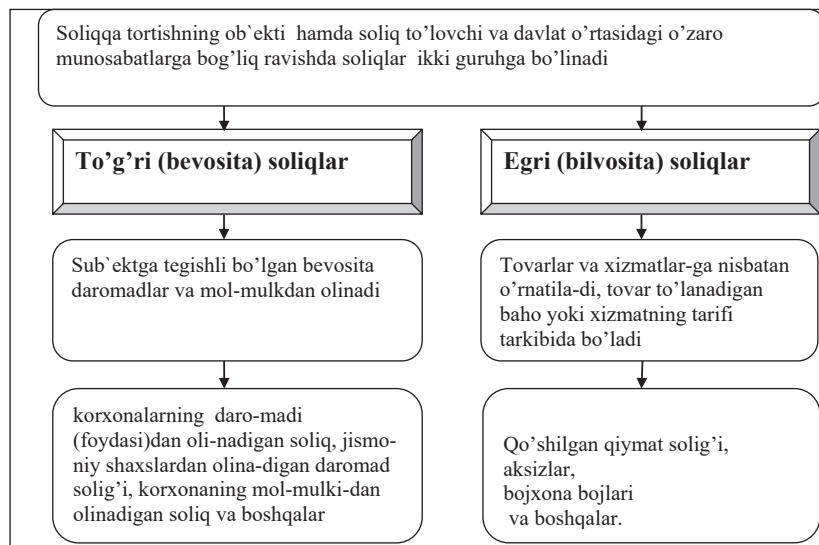
4-расм. Функционал солиқ тизимининг таркибий тузилиши⁸

Бизнинг фикримизча, солиқларнинг ўзи тизим ҳосил этмайди, чунки тизимда турли элементларнинг ўзаро алоқадорлигидаги муносабатлар мажмуаси бўлиши шарт. Солиқ тизими нафақат солиқ муносабатларини, балки солиқ инфратузилмаси ва солиқ сиёсатини ҳам ўзида мужассам этади. Солиқ тизимидаги асосий элемент солиқлар ҳисобланади. Солиқ тизимининг етакчи элементи бу солиқ механизmidir. Мазкур механизм – бу солиқ ставкалари, солиқ имтиёзлари, солиқлар юзасидан жазо-чораларини, солиқларни белгилаш, ундириш, зарур бўлганда уларни ўзгартириш ҳамда тартиблашдан иборатдир. Солиқ механизми иқтисодий воситалардан ташқари маъмурий воситаларни ҳам қамраб олади. Солиқ тизимида солиқ институтлари инфратузилма функциясини бажаради, унинг фаолиятини қонун ҳужжатларида белгилаб беради. Солиқ қонунчилиги солиқ тизимини тартиблашга хизмат қилади, солиқ тизимини яхлитлигини, уни давлат назоратида бўлишини таъминлайди. Қонунчилик солиқ тамойилларини амалга оширишнинг ҳуқуқий асоси саналади.

Ишлаб чиқариш муносабатларининг алоҳида соҳаси (таркибий қисми) сифатида солиқлар қатъий ички хусусиятлари, ривожланиш қонуниятлари ва намоён бўлишнинг фарқланувчи шакллари эга бўлган ўзига хос тарздаги иқтисодий категориядир. Солиқлар миллий даромад қиймати бир қисмининг умумдавлат эҳтиёжлари фойдасига олиниши жараёнида намоён бўладиган ва реал мавжуд бўлган пул муносабатларини ифодалайди. Бу солиқ муносабатлари молиявий муносабатларнинг таркибий қисми сифатида доимий равишда ўзгаришда бўлади.

Мамлакатнинг солиқ тизими бир неча белгилар ва омилларга мувофиқ равишда қуйидагича классификасия қилиниши мумкин:

⁸ Zavalishina I. Solliqlar: nazariya va amaliyot. -Т.: "Иқтисодийот ва ҳуқуқ дунйоси". 2005. 49-бет.

5-расм. Солиққа тортишнинг объектига кўра солиқ гуруҳлари⁹

1. Солиққа тортишнинг объекти ҳамда солиқ тўловчи ва давлат ўртасидаги ўзаро муносабатларга боғлиқ равишда солиқлар тўғри (бевосита) ва эгри (билвосита) солиқларга бўлинади.

Тўғри (бевосита) солиқлар субъектга тегишли бўлган бевосита даромадлар ва мол-мулкдан олинади. Уларнинг таркибига корхоналарнинг даромади (foydasidan) олинadigan солиқ, жисмоний шахслардан олинadigan даромад солиғи, корxonaning мол-мулкidan олинadigan солиқ ва бoшқаларни киритиш мумкин.

Эгри (билвосита) солиқлар товарлар ва хизматларга нисбатан ўрнатилadi, товар тўланadigan баҳо ёки хизматнинг тарифи таркибida бўлади. Товар ёки хизматнинг эгаси уларни реализация қилганда солиқ суммаларини олади ва уларни давлат хазинасига ўтказadi. Товар ёки хизматни сотиб олувчи бундай солиқларнинг ҳақиқий тўловчилари бўлиб

ҳисобланади. ҚҚС, акцизлар ва бојхона бојлари эгри (билвосита) солиқларнинг таркибига киради.

2. Фойдаланилиши бўйича солиқлар умумий ва махсус (мақсадли) солиқлардан иборат бўлиши мумкин.

Турли-туман тадбирларни молиялаштириш учун бюджетга тушадиган солиқлар умумий солиқлар дейлади. Махсус (мақсадли) солиқлар эса олдиндан белгиланган маълум бир мақсадларга мўлжалланган бўлади. Масалан, транспорт воситалари учун бензин, дизел ёқилғиси ва газ истеъмолига жисмоний шахслардан олинadigan солиқ йўлларни қуриш, реконструкция қилиш ва жорий ремонт қилишга мўлжалланган.

3. Солиқнинг олинлиши ва тегишлилиги қайси органга боғлиқ эканлигига қараб солиқлар умумдавлат солиқлари ва маҳаллий солиқларга фарқланади.

Ҳозирги пайтда бюджет даромадларининг тақдирини белгилашда тўртта солиқлар ҳал қилувчи ролни ўйнамоқда. Бўлар қўшилган қиймат солиғи, акцизлар, корхоналарнинг даромади (foydasidan)дан олинadigan солиқ ва жисмоний шахсларнинг даромадидан олинadigan солиқдир. Улар ҳисобидан бюджет даромадларининг $\frac{3}{4}$ қисми шаклланмоқда.

Жаҳонда турли даражада ривожланган мамлакатларда бевосита ва билвосита солиқларнинг нисбати ҳар хил бўлади. Қуйидаги жадвалда биз давлатларнинг ривожланиш даражасига кўра, ривожланган давлатларда бевосита солиқлар улушининг юқори эканлигини кўришимиз мумкин.

Солиқ сиёсати ва солиқ тизими жамиятда солиқларнинг ўрнини аниқлаб беради ва бу нарса давлатнинг фаолияти билан ўзвий боғлангандир. Уларнинг ҳар иккаласи доимий ҳаракатда бўлиб, давлатнинг иқтисодий сиёсатига бевосита боғлиқ бўлади. Янги иқтисодий концепцияларга мувофиқ равишда солиқ сиёсати ва солиқ механизми қайта кўриб чиқилади.

Умумдавлат солиқлари ҳамда маҳаллий солиқлар ва йиғимлар, уларни ўрнатиш, ўзгартириш ва бекор қилишнинг принцип, шакл ва методлари, тўлаш ва уларнинг тўланишини таъминлаш бўйича чораларни қўллаш, солиқ назоратини амалга ошириш, жавобгарликка тортиш ва солиқ қонунчилигини

⁹ Т.Маликов., Н.Ҳайдаров. Byudjet daromadlari va harajatlari. O'quv qo'llanma. "Iqtisod-moliya" 2007yil. 81-bet.

бўзганлик учун жавобгарлик чоралари мажмуига солиқ тизими дейилади. Замонавий солиқ тизими ижтимоий-иқтисодий ривожланиш истиқболларини ҳисобга олган ҳолда бозор муносабатларининг талабларига асосланади.

1 -жадвал

Жаҳоннинг турли даражада ривожланган мамлакатларида бевосита ва билвосита солиқларнинг ўзаро нисбати.¹⁰

Мамлакатлар	Бевосита (тўғри) солиқлар (фоизда)	Билвосита (эгри) солиқлар (фоизда)
Ривожланган мамлакатлар	65-70	30-35
Ривожланаётган мамлакатлар	35-40	55-60
Қолоқ мамлакатлар (3- дунё мамлакатлари)	25-30	70-75

Замонавий солиқ тизими мамлакат ҳудудида амал қиладиган солиқлар тўпламидан иборат бўлиб, солиқларнинг кўплиги билан характерланади. Солиқ тўловчилар даромад солиғидан ташқари яна кўплаб эгри (билвосита) солиқларни, ижтимоий суғуртага ажратмалар, маҳаллий солиқлар ва йиғимларни тўлайди. Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қуйидаги солиқлар амал қилади:

- 1) юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи;
- 2) жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи;
- 3) қўшилган қиймат солиғи;
- 4) акциз солиғи;
- 5) ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар;
- 6) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;
- 7) мол-мулк солиғи;
- 8) ер солиғи;

¹⁰ Bozor, pul va kredit jurnali. 2009 yil, mart. №143. 43-bet

9) жисмоний шахслардан транспорт воситаларига бензин, дизел ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ.¹¹

Солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибида тўланадиган солиқларга қуйидагилар киради:

- 1) ягона солиқ тўлови;
- 2) ягона ер солиғи;

3) тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ.¹²

Солиқ тизимининг таркибий тузилмаси давлат тузилишига боғлиқ. Унитар давлатларда солиқ тизими ўз ичига қуйидагиларни олади:

- умумдавлат солиқлари;
- маҳаллий солиқлар ва йиғимлар.

Қуйидаги расмда биз Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимининг таркибини кўришимиз мумкин.

Федератив давлатларда эса солиқ тизими уч бўғиндан таркиб топади:

- Давлат (федерал) солиқлари;
- Федерация аъзоларининг бюджетларига бириктирилган солиқлар;
- Маҳаллий солиқлар ва йиғимлар.

Бюджетга тушумларнинг катта қисмини таъминлайдиган асосий солиқлар Давлат бюджетига бириктирилади. Одатда, бундай асосий солиқлар таркибига қуйидагилар киритилиши мумкин:

- Қўшилган қиймат солиғи;
- Акцизлар;
- Аҳолидан олинадиган даромад солиғи;
- Корпорацияларнинг (корхоналарнинг) даромадидан (фойдасидан) олинадиган солиқ;
- Божхона божлари.

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. 2007 yil 25 dekabr. 23-modd.

¹² O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. 2007 yil 25 dekabr. 23-modd.

Ғарбнинг ривожланган мамлакатларида бюджет даромадларини шакллантиришда аҳолидан олинadиган даромад солиғи муҳим рол ўйнаб, унинг ёрдамида бюджет даромадларининг 25-45% таркиб топмокда. Бу солиқ мураккаб прогрессия принципи бўйича прогрессив ставкаларда ундирилади. Даромад солиғи ёрдамида аҳоли даромадлари солиққа тортилаётган пайтда солиққа тортилмайдиган минимум (солиқ тўловчи даромадининг солиққа тортилмайдиган қисми) қўлланилади.

Ривожланган мамлакатлардаги солиққа тортишга хос бўлган муҳим тенденциялардан бири корпорациялар (корхоналар) даромади (фойдаси)дан олинadиган солиқ бўйича тушумлар салмоғининг пасайишидир. Бу нарса доимий ва ўзлуксиз равишда солиқ имтиёзларини кенгайтириш ва солиқ ставкаларини пасайтириш эъзига қўлга киритилаяпти.

Корхона ва ташкилотлардан олинadиган фойда солиғи давлат бюджети даромадларида муҳим салмоққа эга. Солиқдан имтиёзлар ва энгиликлар берилиши давлат бюджети даромадларини ошишига олиб келади. Биринчи Президентимиз ўз маърузаларида таъкидлаганларидек: “Ўтган йили мамлакатимиз хўжалик субъектларига кенг қўламли қўшимча солиқ ва боғхона имтиёзлари берилди. Енгил ва озиқ-овқат саноатининг истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналари, шунингдек, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурида иштирок этаётган корхоналар учун даромад солиғи ва ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзлар яратилди.”¹³

Жамият иқтисодий тараққиёти бир томондан унинг ички механизмига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан бошқарувнинг характериға, ижтимоий-сиёсий ҳолатға, мувозанатға боғлиқ бўлади. Мазкур жараёнда ижтимоий сиёсат алоҳида рол ўйнайди. Ижтимоий сиёсат ўз навбатида ички ва ташқи маданий-маърифий, сиёсий, иқтисодий сиёсат кабиларға бўлинади. Иқтисодий сиёсат ҳам ўз навбатида молия, пул-кредит, бюджет, солиқ сиёсати каби турларда амал қилиб, уларни яхлитлиги макроиқтисодий

¹³ I.A.Karimov. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir.” “Xalq so’zi” gazetasi. 30 yanvar. 2010 yil №21.

даражада қонун чиқарувчи, ижро етувчи ва суд ҳокимиятлари фаолиятларининг асосий ажралмас қисмиға айланади.

Бизға маълумки, давлат томонидан олиб бориладиган иқтисодий сиёсатининг асосий мақсадларидан бири мамлакатда макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш суръатларининг таъминлаш ҳисобланади.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашнинг ўзи кенг ва комплекс тушунча бўлиб, Иқтисодчи А.Набиҳўжаевнинг фикрича, макроиқтисодий барқарорлик том маънода, изчил иқтисодий ўсиш суръатлари, мўтадил даражадаги ишсизлик, бақувват тўлов баланси, меъёрдаги инфляция, мўтадил даражадаги бюджет тақчиллиги ёки профицит каби кўрсаткичлар орқали ҳам ифдалаш мумкин.

Ҳозирги шароитда республикамизда олиб борилаётган изчил ислохотлар натижасида еришилаётган макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш суръатларининг таъминланаётганлигиға қармасдан, ушбу соҳада ҳал қилиниши лозим бўлган айрим масалалар мавжудки, ушбу муаммолар ўз навбатида Республикамизда макроиқтисодий барқарорлаштириш бўйича олиб борилаётган ислохотлар бўйича янги вазифаларни белгилаб беради.

Ушбу ислохотларни амалға ошириш, макроиқтисодий сиёсатининг асосий таркибий ементи ҳисобланган бюджет-солиқ сиёсатини ҳам янада чуқурлаштиришни талаб қилади.

Бюджет-солиқ сиёсатининг иқтисодий мазмуниға доир турли хил қарашларни таҳлил қилиш, аниқ иқтисодий - ижтимоий тизимлар шароитидаги ва амал қилиш хусусиятларини ҳамда давлатнинг иқтисодиётға самарали таъсир қилиш дастакларидан эканлигини асослаш ва миллий иқтисодиётнинг мувозанатлигини таъминлашдаги устувор йўналишларини, аниқ иқтисодий тамойилларини белгилаш зарурдир.

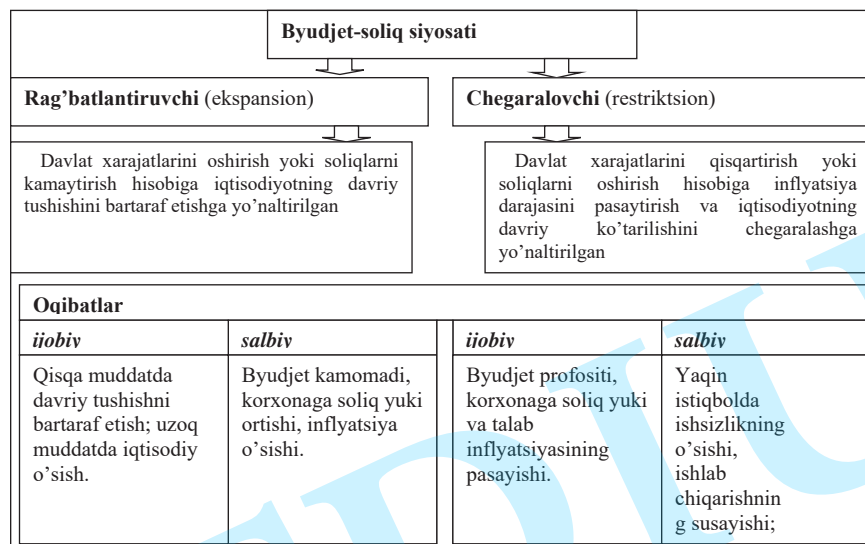
Чунки, давлат пайдо бўлиши билан бюджет-солиқ сиёсати жамиятдаги турли хил иқтисодий муносабатларни тартибға солишнинг зарурий таркибий қисмларидан ва жамият ривожланиши объектив равишда тақозо қиладиган талабларидан бири бўлиб келган. Давлат тузилиши шаклириға ва

жамиятнинг шу жумладан молиявий сиёсат дастаклари ўзгариб тўхтовсиз такомиллашиб борган.

Иқтисодий ўсиш мақсадларидан келиб чиқиб, бюджет-солиқ сиёсати бандлик даражасини ва шу орқали ЯММ реал ҳажмини оширишга йўналтирилади. Бунда рағбатлантирувчи фискал сиёсат дастаклари бўлиб:

давлат харажатларининг ўсиши;

солиқ ставкаларининг пасайиши ҳисобланади.

6-расм. Бюджет-солиқ сиёсати ва унинг турлари¹⁴

Бошқача айтганда, ҳозирги вақтда давлат бюджет барқарорлигини таъминлашга қаратилган молиявий сиёсат иқтисодий инқироз ёки турғунлик даврида бюджет тақчиллигини бартараф етиш мақсадларига қаратилиши зарур.

Агар давлат ўзининг фискал ва харажатлар сиёсатидан фойдаланиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини бир меъёрда ушлаб туришга ва нархларнинг барқарорлигини таъминлашга интилса, бунда у иқтисодиётда

барқарорлаштириш сиёсатини олиб боришга интилаётган бўлади. Бунда бақарорлаштириш сиёсатига давлатнинг иқтисодий жараёнларини рағбатлантириш ёки ушлаб туришга қаратилган молиявий сиёсат, деб қараш керак эмас, чунки улар турлича мақсадни кўзлаб бир-бирдан фаркланадилар.

Давлатнинг иқтисодий фаолиятни чегаралаш сиёсати ўз навбатида потенциал даражасидан кескин фарқ қилаётган реал ЯММ ҳажмини камайтиришга йўналтирилган бўлиб, бу давлатнинг иқтисодий ўсиш ва унинг пасайиш давлари инфляция ва такрор ишлаб чиқариш жараёнларидаги инқирозлардан қочишидир.

Бюджет-солиқ сиёсати макроиқтисодий тартибга соиш тизимида самарали талабни рағбатлантиришга йўнатирилади. Бунда солиқ тизими марказий ўринни эгаллайди. Масалан, аҳоли солиқлари бўйича солиқ юқининг кўпайтирилиши бир пайтнинг уларнинг истемол талабига таъсир кўрсатади. Истемол талабининг ўзгариши умумий макроиқтисодий мувозанатга салбий таъсир кўрсатади. Ушбу ҳолатни кейинги параграфларимизда кўриб чиқамиз.

2. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш бўйича турли хил назарий қарашлар

Ушбу усуллар орқали иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш ҳақида турли назариялар мавжуддир.

Хусусий солиқ назариялари ичида энг биринчиларидан бири бўлиб, тўғри ва эгри солиқлар нисбати назарияси ҳисобланади. Европа цивилизацияси ривожланишининг бошланғич даврида тўғри ва эгри солиқларнинг жорий қилиниши жамиятнинг сиёсий ривожланишига боглиқ бўлган. Мулк анча текис тақсимланганлиги оқибатида ҳали демократик тартиблар сақланиб қолган ўрта аср шаҳарларида солиқ тизимлари асосан тўғри солиқларга асосланиб тузилган. Эгри солиқлар анча оғир ва халқ

¹⁴ Rasm muallif tomonidan ishlab chiqilgan

аҳволига салбий таъсир қилади деб ҳисобланган, чунки улар товар қийматини оширади¹⁵.

Хусусий солиқ назариялари ичида муҳим аҳамият касб этган назариялардан бири **ягона солиқ назариясидир**. Ягона солиқ назариясидан қурол сифатида ижтимоий-сиёсий ислохотчилар бир неча бор фойдаланишган. Шунини таъкидлаш лозимки, бу назария солиқ муаммоларидан кўра кўпроқ ижтимоий-сиёсий муаммоларни кўриб чиққан. Ягона солиқни жорий қилиш ғояси барча даврларда машҳур ҳисобланган. Ҳаттоки, Англияда 18 асда биноларга нисбатан ягона солиқ жорий этиш керак деган шпор остида партия фаолият кўрсатган. Мазкур назариянинг тарафдорлари ягона солиққа ҳамма офатлардан даъво сифатида қарашган. Ягона солиқ жорий қилинганидан кейин камбағалчилик бартараф этилади, иш ҳақи ошади, ортикча ишлаб чиқариш бўлмайди, саноатнинг ҳамма тармоқларида ишлаб чиқариш ўсиши юз беради деб таъкидланган.

Солиққа тортишнинг асосий муаммоларидан бири XX асда тадқиқот бош объекти ҳисобланган **солиқларни юклаш назариясида** ўз аксини топди. Шу билан бирга, солиқларни юклаш муаммоси унинг амалий аҳамияти жуда катта бўлса ҳам ҳозиргача кам ўрганилган муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Солиқларни юклаш назариясининг моҳияти шундан иборатки, солиқ юқини тақсимланиши фақат алмашиш жараёнида мавжуд бўлиб, унинг натижаси эса нархнинг шаклланишида намоён бўлади. Айнан алмашиш ва тақсимлаш жараёнлари орқали солиқни юридик тўловчиси солиқ юқини бошқа шахсга, яъни солиқлар гарданига тушувчига ўтказиши мумкин, у эса солиққа тортишнинг бутун оғирлигини кўтаради.

3. Асосий макроиктисодий кўрсаткичлар ва уларга солиқларнинг таъсири

Мамлакат иқтисодиёти ривожланишини таҳлил қилиш, миллий иқтисодиёт ривожланишидаги муаммоларни аниқлаш ҳамда уни янада

ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқариш учун бир қатор иқтисодий кўрсаткичлардан фойдаланилади. Алоҳида фирмалар фаолиятига баҳо беришда қўлланиладиган кўрсаткичлардан фарқли тарзда бу кўрсаткичлар миллий иқтисодиётнинг барча субъектлари фаолиятига умумий баҳо бериш, макроиктисодий таҳлил ўтказиш, мамлакат иқтисодиётининг жаҳон хўжалигида рақобатга бардошлилиги даражасини аниқлаш имконини беради.

Бу кўрсаткичларга куйидагилар киради:

- Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), Соф ички маҳсулот (СИМ), Ялпи миллий даромад (ЯМД), Соф миллий даромад (СМД), шахсий даромад (ШД), шахсий тасарруфидаги даромад (ШТД), Истеъмол (С), Жамғариш (С) кўрсаткичларининг ҳажми ва ўсиш суръатлари;
- иқтисодиётнинг таркибий тузилиши;
- мамлакат экспорти ва импорти ҳажми, таркиби, ЯИМдаги улуши ва ўсиш суратлари;
- ресурслардан фойдаланишнинг самарадорлигини характерловчи кўрсаткичлар (Меҳнат унумдорлиги, Фонд қайтими);
- давлат бюджети тақчиллиги, дефлятор, истеъмол баҳолари индекси, инфляциянинг ўсиш суръатлари;
- ишсизлик даражаси ва ишсизлар сони, аҳолининг иш билан бандлик даражаси;
- аҳолининг моддий неъматлар ва хизматлар истеъмоли ҳажми, уларнинг жамғармалари, иш ҳақининг куйи миқдори ва бошқалар.

Давлат бюджети тақчиллиги ва инфляция сурати каби кўрсаткичлар умумий макроиктисодий вазиятга баҳо беришда қўлланилса, ЯИМ, СИМ, ЯМД, СМД, ШД, ШТД, С, С кўрсаткичлари миллий ишлаб чиқаришнинг параметрларини ва динамикасини таҳлил этишда фойдаланилади.

Бу кўрсаткичлар иқтисодиётнинг барча субъектлари фаолиятлари натижаси сифатида аниқланиб, уларни ҳисоблашнинг асосини Миллий ҳисобчилик тизими (МХТ) ташкил этади. МХТ мамлакат бухгалтерияси

¹⁵ Тухсанов Қ.Н. Солиқ тарихи ва назарияси. Ўқув-услубий мажмуа. Т.:ТДИУ, 2010 й.

вазифасини ўтагани ҳолда унинг стандартларидан келиб чиққан ҳолда макроиктисодий кўрсаткичларни ҳисоблаш, мамлакатлараро таққословларни амалга ошириш имконини беради.

Мамлакат иқтисодиётининг ҳақиқий ҳолатини ўрганиш, унга тизимли баҳо бериш учун юқорида санаб ўтилган барча кўрсаткичлардан фойдаланиш зарур, акс ҳолда бир томонлама ёндошувга йўл қўйилиши мумкин.

7-расм. Ялпи ички маҳсулот ва дефлятор¹⁶

ЯИМ дефлятори ва ИНИ ўртасидаги тафовут:

- қамраб олинмаган товар ва хизматларнинг турли-туманлиги: ЯИМ фақат мамлакатда ишлаб чиқарилган товарларни ўз ичига олса, ИНИ импорт маҳсулотларини ҳам қамраб олади
- ИНИ истеъмол савати товар ва хизматларининг қатъий ўрнатилган миқдорлари нархи асосида ҳисобланади (Ласпейрес нарх индекси)
- ЯИМ структураси ўзгариши билан унга кирувчи товарлар ҳам ўзгаради (Пааше нархлар индекси)

¹⁶ Тошматов Ш. Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш. Электрон тақдимот. Т.:2012 й.

БАҲОЛАР ИНДЕКСИНИ ҲИСОБЛАШ ФОРМУЛАЛАРИ

<p>Базис даври вазнларидаги индекс (Ласпейрес)</p> $PI = \frac{\sum P_t Q_0}{\sum P_0 Q_0}$ <p>Истеъмол нархлари индексини ҳисоблаш учун қўлланилади. Мамлакатда ишлаб чиқарилган ва импорт қилинган маҳсулотлар ички истеъмол нархини фойдалайди. Истеъмол структурасини ўзгармас ҳолда олади.</p>	<p>Жорий давр вазнларидаги индекс (Пааше)</p> $PP = \frac{\sum P_t Q_t}{\sum P_0 Q_t}$ <p>ЯИМ дефляторини ҳисоблаш учун қўлланилади. Мамлакатда жорий даврда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар нархини эътиборга олади. Ишлаб чиқариш структурасини ўзгаришини эътиборга олади.</p>
---	--

13

8-расм. Баҳолар индексини ҳисоблаш формуллари¹⁷

Истеъмол нархлари индекси (ИНИ) – оддий истеъмолчи томонидан истеъмол этиладиган истеъмол савати маҳсулот ва товарлари нархининг ўсишини белгилайди.

ЯИМни ишлаб чиқариш усулида аниқлаш. Ишлаб чиқариш усулида ҳисобланган ЯИМ якуний товарлар ва хизматларни ишлаб чиқаришнинг турли босқичларида қўшилган қийматлар йиғиндиси сифатида аниқланади. ЯИМни бу усулда аниқлаш статистик жиҳатдан қулай бўлиши билан бирга уни ҳисоблашнинг муҳим шартига амал қилиш, яъни бир қийматни икки бор ҳисобга олиш, ёки оралиқ маҳсулот қийматини ЯИМга киритиб юборишнинг олдини олади.

Ишлаб чиқариш ҳажмини тўғри ҳисоблаш учун жорий йилда ишлаб чиқарилган товар ва кўрсатилган хизматлар қиймати бир марта ҳисобга олиниш керак. Кўпгина маҳсулотлар бозорга боргунча бир нечта ишлаб чиқариш босқичини ўтайдди. Шу сабабли ЯИМда айрим маҳсулотларни икки

¹⁷ Тошматов Ш. Иқтисодиётни солиқлар воситасида тартибга солиш. Электрон тақдимот. Т.:2012 й.

ва ундан кўп марта ҳисобга олмаслик учун, фақат пировард маҳсулотнинг бозор қиймати ҳисобга олинади, оралик маҳсулотлар эса ҳисобга олинмайди.

Якуний товарлар ва хизматлар деганда уларнинг ишлаб чиқариш, ёки ички айирбошлаш циклидан чиққан, якуний истеъмол, жамғариш ёки экспорт учун фойдаланиладиган қисми тушунилади.

Якуний товарлар ва хизматларни ишлаб чиқаришда сарфланган оралик товарлар ва хизматлар баҳоси ЯИМга қўшилмайди.

ЯИМни ҳисоблаш тартиби

9-расм. Ялпи ички маҳсулотни ҳисоблаш усуллари¹⁸

Қўшилган қиймат товар ва хизматларнинг сотиш баҳоси билан уларни ишлаб чиқариш учун фойдаланилган хом ашё ва материалларни сотиб олишга қилинган харажатлар ўртасидаги фарқ кўринишида аниқланади.

Ишлаб чиқариш усулида аниқланган ЯИМ кўрсаткичининг структурасини ва ундаги силжишларни таҳлил қилиш жуда муҳим хулосалар беради. Алоҳида тармоқларнинг мамлакат иқтисодийётида яратилган ялпи қўшилган қийматдаги улуши, бу улушнинг ўзгариши бу мамлакатнинг

иқтисодий ривожланиш даражаси ва қутилаётган истикболга баҳо бериш имконини беради.

ЯИМни харажатлар бўйича ҳисоблаш. Бу усул якуний фойдаланиш усули деб ҳам юритилиб, унда ЯИМни ҳисоблаш учун якуний маҳсулотларни сотиб олишга қилинган барча харажатлар ўзаро қўшиб чиқилади. Бу харажатлар қуйидагича гуруҳланади:

$$ЯИМ = C + И + Г + Xп$$

Уй хўжалиқларининг истеъмол харажатлари (C):

Ялпи ички хусусий инвестиция харажатлари (И):

Товар ва хизматларнинг давлат хариди (Г).

Бу гуруҳ харажатларига маҳаллий ва марказий бошқарув ҳокимияти идоралари томонидан корхоналарнинг пировард маҳсулотлари ва ресурслари хариди (автомобиль йўллари ва почта муассасалари қурилиши, давлат корхоналарида тўланадиган иш ҳақи) харажатлари киритилади. Лекин шу ўринда таъкидлаш лозимки, бу харажатларга давлат трансферт тўловлари киритилмайди.

Соф экспорт (Xп): мамлакатнинг импорт ва экспорт операциялари бўйича харажатлар ўртасидаги фарқ.

ЯИМни даромадлар кўринишида ялпи қўшилган қийматни кўрсатилган уч гуруҳга бўлиб топиш мумкин¹⁹:

$$ЯИМ = T_n + W + P$$

Шунингдек, ЯИМни даромадлар кўринишида аниқлашда, иқтисодий назарияда, даромадларни қуйидаги компонентларга бўлиш кўзда тутилади:

- амортизация (A);
- билвостиа солиқлар (T);
- ёлланма ишчиларнинг иш ҳақлари (W);
- ижара ҳақи тўлови ва рента кўринишидаги даромадлар(P1);
- капитал учун олинган фоиз даромадлари (P2);

¹⁸ Тошматов Ш. Иқтисодийётни солиқлар воситасида тартибга солиш. Электрон тақдимот. Т.:2012 й.

¹⁹ Ишмухамедов А.Э., Джумаев З.А., Макроиқтисодиёт (маърузалар матни) –Т. ТДИУ, 173 б.

-мулкдан келадиган даромад (нокорпоратив корхоналар даромади) (P1);
-корпорация фойдаси (P2).

Корпорациялар фойдаси ўз навбатида куйидагиларга бўлинади:

- а) корпорацияси фойдасидан тўланадиган солиқлар (P1.1);
- б) хиссадорлар ўртасида тақсимланадиган дивидендлар (P1.2);
- в) корпорациянинг тақсимланмаган фойдаси (P1.3).

Келтирилган ёндошвуга кўра:

$$\text{ЯИМ (Й)} = A + T + W + P1 + P2 + P1 + P2$$

Харажатлар ва даромадлар кўринишида ҳисоблаб топилган ЯИМ ҳажми ўзаро мос келади. Чунки миллий иқтисодиёт доирасида бир субъект томонидан қилинган ҳар қандай харажат иккинчи субъект учун даромад бўлиб тушади.

Соф ички маҳсулот (СИМ) ва Соф миллий даромад (СМД) кўрсаткичлари ЯИМ ва ЯМД кўрсаткичларидан амортизация (истеъмо қилинган асосий капитал) суммаси миқдорига фарқ қилади.

$$\text{СИМ} = \text{ЯИМ} - A$$

$$\text{СМД} = \text{ЯМД} - A$$

Агарда, миллий иқтисодиёт ташқи дунё билан ҳеч қандай алоқага эга эмас ($X_n = 0$) ва давлатнинг иқтисодиётга аралашуви нолга тенг ($G=0$), деб фараз қилинса, унда ЯИМ орқали ифодаланган ишлаб чиқариш ҳажми ШТД га тенг бўлади. Яъни:

$$\text{ЯИМ} = \text{ШТД} = C + S, \text{ айти пайтда: } \text{ЯИМ} = C + I$$

Бу ерда макроиқтисодий айнаёт куйидаги кўринишга эга бўлади:

$$C + I = C + S \text{ ёки } I = S$$

Ушбу айнаётдан кўриниб турибдики, уй хўжалиқларининг жамғаришга бўлган истаклари тадбиркорликнинг қанча миқдорда инвестициялаш хоҳишларига мос тушса, унда даромадлар ҳажми (C+S) ва ялпи харажатлар

(C+I) ҳажмига тенглигига ёки ишлаб чиқаришнинг мувозанат даражасига эришиш мумкин.

Айтайлик, мамлакат иқтисодиёти очик, яъни экспорт-импорт алоқалари йўлга қўйилган, солиқ солиш ва трансферт тўловлари кўринишида давлат аралашуви мавжуд бўлсин. Бундай ҳолатда жамғариш тушунчаси мураккаблашиб, куйидаги кўринишга эга бўлади:

$$C = C_p + C_d + C_x$$

Бу ерда: C_p - хусусий жамғармалар;

C_d - давлат жамғармалари;

C_x - бошқа мамлакатлар жамғармалари.

4. Мамлакат бўйича ялпи таклиф ва ялпи талабга солиқларнинг таъсири ва ундаги муаммолар

Ҳар қандай бозорда вазият талаб ва таклиф ўртасидаги нисбатга боғлиқ бўлиб, улар ҳажмларининг ўзгариши баҳоларнинг ўзгаришини келтириб чиқаради. Баҳоларнинг ўзгариши эса талаб ва таклиф ҳажмларига таъсир кўрсатади. Бундай ўзаро боғлиқлик умумлаштирилган ҳолда кўриб чиқиладиган миллий бозорга ҳам таълуққидир.

Алоҳида товарлар ва хизматлар бозоридаги бундай боғлиқлик талаб ва таклиф модели ёрдамида тадқиқ қилинишини яхши биламиз. Аммо макроқўламда миллий ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгариши билан бирга баҳолар умумий даражасининг ўзгариши ўртасида боғлиқликни тадқиқ қилиш, нима учун миллий ишлаб чиқариш ҳажми айрим даврларда барқарор ўсиши, баъзи даврларда эса пасайиб кетишни изоҳлаб бериш учун бу моделлардан фойдаланиб бўлмайди.

Бу вазифани бажариш учун ялпи талаб - ялпи таклиф (АД-АС агрегате деманд- агрегате суппль) моделидан фойдаланамиз.

Бу моделда ялпи таклиф, баҳоларнинг умумий даражаси каби агрегат кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Макроиктисодиётда АД-АС модели ишлаб чиқариш ҳажмлари ва баҳолар даражаларининг тебранишларини ҳамда улар ўзгаришининг оқибатларини ўрганиш учун базавий модел бўлиб ҳисобланади. АД-АС модели ёрдамида давлат иқтисодий сиёсатининг турли вариантлари тасвирлаб берилиши мумкин.

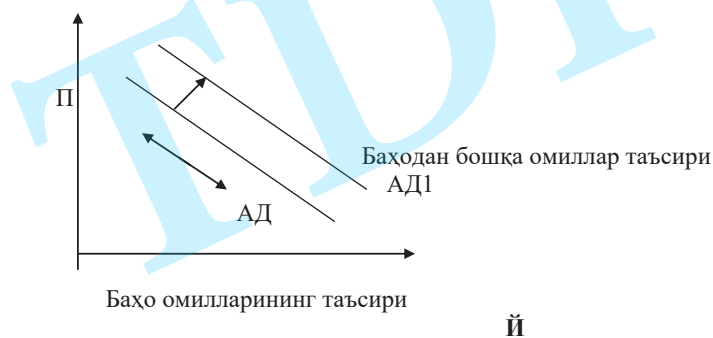
Ялпи талаб – уй хўжаликлари, корхоналар, ҳукумат ва чет эллик харидорларнинг баҳоларнинг маълум даражасида иқтисодиётда ишлаб чиқарилган якуний товарлар ва хизматларнинг умумий ҳажмига бўлган талабидир.

Ёки бошқача қилиб айтганда ялпи талаб иқтисодиётда ишлаб чиқарилган якуний товарлар ва хизматларни сотиб олишга қилинган умумий харажатлар йиғиндисидир. Формула кўринишида ялпи талабни қуйидагича тасвирлаш мумкин:

$$АД = С + И + Г + X_H$$

Баҳолар даражаси ва талаб қилинган миллий маҳсулот ҳажми ўртасидаги боғлиқликни ифода этувчи чизик ялпи талаб эгри чизиғи деб аталади. Буни чизма кўринишида тасвирлаш мумкин (9-чизма).

9-чизмадан кўриниб турибдики, ялпи талаб эгри чизиғи доимо пастга ва ўнгга сурилади.

10-расм. Ялпи талаб эгри чизиғи

Бундай сурилишнинг сабаби ҳар хил. Маълумки, алоҳида олинган товарлар бозорида талаб эгри чизиғининг сурилишига асосан даромад самараси ва ўринбосар товарлар сабаб бўлади. Айрим товарларнинг баҳоси пасайганда, истеъмолчиларнинг пул даромадлари кўпроқ маҳсулот сотиб олиш имконини беради (даромад самараси). Шунингдек, баҳо пасайганда истеъмолчи ушбу товарни кўпроқ бошқа сотиб олади, чунки у бошқа товарларга нисбатан арзонроқ бўлади (ўрнини босадиган товарлар).

Миллий бозорда АД-эгри чизиғининг траекториясини, яъни унинг қуйига эгилганлигини, аввало пулнинг миқдорий назарияси тенгламаси ёрдамида изоҳлаш мумкин:

$$M V = Y P$$

Бу ерда: М – муомаладаги пул миқдори; В – пулнинг айланиш тезлиги;

Р – иқтисодиётдаги баҳолар даражаси (баҳолар индекси); Y – талаб қилинаётган реал ишлаб чиқариш ҳажми.

Бу тенгламадан:

$$P = M V / Y \quad \text{ва} \quad Y = M V / P$$

тенгламаларни келтириб чиқарамиз. Бу тенгламалардан кўринадики, баҳолар даражаси қанча ошса, реал ЯИМ ҳажмига талаб шунча паст бўлади, яъни пул массаси (М) ва унинг айланиш тезлиги (В) ўзгармас бўлса баҳолар даражаси ва ялпи талаб ўртасида тесқари боғлиқлик мавжуд бўлади.

2. Ялпи талабнинг баҳо ва баҳодан бошқа омиллари.

Баҳолар даражаси ва ва ялпи талаб ўртасидаги тесқари боғлиқликни, шунингдек қуйидаги баҳо омиллари билан изоҳланади:

1. Фоиз ставкаси самараси;
2. Бойлик самараси ёки реал касса қолдиқлари самараси;
3. Импорт харидлар самараси.

Фоиз ставкаси самараси шуни билдирадики, ялпи талабнинг эгри чизик бўйича сурилиши нархлар даражаси ўзгаришининг фоиз ставкасига бўлган таъсирга боғлиқ.

Демак, товарларнинг баҳо даражалари ошса, истеъмолчиларга харид қилиш учун катта миқдорда нақд пул керак бўлади. Ишбилармонлар учун ҳам иш ҳақи ва бошқа харажатларни тўлашга катта миқдорда пул зарур бўлади. Қисқача айтганда, товарлар баҳоси даражаларининг юқорилиги пулга бўлган талабни оширади.

Пул таклифи ҳажми ўзгармаган ҳолатда талабнинг ошиши фоиз ставкасини кўрсатишига олиб келади. Фоиз ставкалари юқори бўлган шароитда ишбилармонларнинг инвестиция товарларига бўлган талаби пасаяди.

Инвестиция харажатлари ялпи талабнинг бир қисми бўлганлиги туфайли бу ялпи талаб ҳажмининг пасайишига олиб келади.

$$P \uparrow \rightarrow M_{D \uparrow} (M_C \text{ сонст}) \rightarrow P \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow A D \downarrow$$

Бойлик самараси ёки реал касса қолдиқлари самараси шуни билдирадики, нархлар даражасининг ошиши, жамғарилган молиявий активлари (омонатлар, облигациялар) реал харид қобилиятини пасайтириб юборади. Бундай шароитда аҳоли молиявий активларнинг реал қийматини тиклаш учун жорий даромадидан истеъмол харажатлар миқдорини қисқартиради. Масалан, муайян шахс активда 10 млн. сўм бўлса, ундан ҳеч иккиланмасдан бирорта автомашина сотиб олиши, агарда инфляция таъсирида машина нархи 12 млн. сўмга кўтарилса, у машина сотиб ололмаслиги мумкин ва яна 2 млн. сўм тўплаш учун жорий даврда олган ихтиёридаги даромадидан кўпроқ қисмини жамғаради.

Истеъмол харажати ялпи талабнинг бир қисми бўлганлиги туфайли унинг камайиши АДнинг пасайишига олиб келади.

Молиявий

$$P \uparrow \rightarrow \text{активларнинг} \downarrow \rightarrow \{ C \downarrow (C \uparrow) \} \rightarrow A D \downarrow$$

реал қиймати

Импорт харидлар самараси шуни билдирадики, бирор мамлакатда товар ва хизматларнинг ички нархлари ташқи нархларга нисбатан ошиб борса, шу мамлакатда ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматларга талаб

камаяди ва ўз навбатида шу мамлакатда импорт маҳсулотларга бўлган талаб ошади. Ва, аксинча, ички нархларнинг пасайиши импортнинг камайишига ва экспортнинг ошишига ёки ЯИМга талаб ошишига олиб келади. Бу эса соф экспорт ҳажми орқали ялпи талаб ҳажмига таъсир кўрсатади.

$$P \uparrow \rightarrow \{ X \downarrow (M \uparrow) \} \rightarrow X_H \downarrow \rightarrow A D \downarrow$$

Юқорида кўриб ўтилган омиллар ялпи талабнинг баҳо омиллари деб аталади. Бундан ташқари ялпи талабнинг баҳога боғлиқ бўлмаган омиллари ҳам мавжуд. Бу омиллардаги ўзгаришлар ялпи талабнинг миқдоридан ўз аксини топади ва унинг эгри чизигини чапга ёки ўнгга силжитади (9-чизма). Ялпи талабнинг баҳога боғлиқ бўлмаган омилларига қуйидагиларни киритамиз:

1. Истеъмол харажатларидаги ўзгаришлар:

а) истеъмолчиларнинг реал моддий активлари миқдорининг ўзгариши; б) истеъмолчилар кутиши; в) истеъмолчиларнинг қарзлари миқдорининг ўзгариши; г) истеъмолчилар даромадларидан олинган солиқлар миқдорининг ўзгариши.

2. Инвестиция харажатларидаги ўзгаришлар:

а) фоиз ставкасидаги ўзгаришлар; б) инвестициялардан кутилаётган фойда нормасининг ўзгариши; в) корхоналардан олинган солиқлар миқдорининг ўзгариши; г) янги технологияларнинг ишлаб чиқаришга жалб қилиниши; д) заҳирадаги қувватлар ўзгариши.

Назорат учун саволлар:

1. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш усуллари нималардан иборат?
2. Солиқлар воситасида иқтисодиётни тартибга солиш бўйича турли хил назарий қарашларни изоҳлаб беринг.
3. Асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар нималардан иборат?
4. Асосий макроиқтисодий кўрсаткичларга солиқларнинг таъсирини таҳлил қилиб беринг.
5. Мамлакат бўйича ялпи таклиф ва ялпи талабга солиқларнинг таъсири нималардан иборат ва ундаги муаммоларни бартараф этиш йўллари изоҳлаб беринг.

3-Боб. УМУМБЕЛГИЛАНГАН ТАРТИБДА УНДИРИЛАДИГАН БЕВОСИТА СОЛИҚЛАР ТИЗИМИ

Режа:

1. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти, назарий асослари ва таркибий тузилиши
2. Давлат бюджети даромадларининг шаклланишида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг тутган ўрни ва ривожланиш тенденциялари
3. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш механизмининг амалдаги ҳолати таҳлили
4. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар тизимидаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари.

1. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти, назарий асослари ва таркибий тузилиши

Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг иқтисодий моҳиятини билишдан аввал солиқнинг ўзи нималигини билиш лозим. Ҳозирги пайтда бир қатор хорижий ва ўзбекистонлик олимлар, мутахасислар, жумладан, Қ. Яхёев, Т. Маликов, А. Жўраев, Т. Тошмуродов, И. Горский, Ш. Гатаулин, И. Завалишина, Д. Шаулов, У. Канлар ўз ишларида солиққа таъриф берганлар. Масалан, профессор Қ. Яхёев солиқларга “Солиқлар мажбурий тўловни ифода этувчи пул муносабатлари”²⁰ - деб таъриф беради. Бу таъриф солиқнинг мазмунини ифода эсада, бизнинг фикримизча унинг айрим жиҳатлари ўз аксини топмаган. Мазкур таърифда, солиқларнинг қайтариб берилмайдиган ва беғаразлик хусусиятлари ўз аксини топмаган.

²⁰ Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. – Тошкент: “Фафур Гулом”, 2000.

И. Горский эса солиқни “Солиқлар - маълум маонода аниқ тарихий шарт-шароитларни ўзида ифодаловчи ижтимоий муносабатдир”²¹, - деб таърифлайди. Бу таърифда ҳам солиқларнинг қайтариб берилмайдиган ва беғаразлик хусусиятлари ўз аксини топмаган.

Д. Шаулов ва У. Кан эса: “Солиқ дейилганда, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланадиган юридик ва жисмоний шахслардан уларга мулкчилик, хўжалик юритиш ёки тезкор бошқарув ҳуқуқида тегишли бўлган пул маблағларини давлат ва (ёки) муниципал тузилмаларни молиявий таъминлаш мақсадида бегоналаштириш шаклида ундириладиган мажбурий, яққа тартибдаги қайтариб берилмайдиган тўлов тушунилади”²², - деб таъриф беради. Муаллифлар солиққа кенгроқ таъриф беришга ҳаракат қилган. Чунки бунда солиқнинг кўп жиҳатлари ўз аксини топган. Лекин, фикримизча, бу таъриф ҳам солиқнинг мазмунини тўлиқ очиб бера олмайди. Сабаби, муаллифлар солиқларга тадбиркорлардан ундириладиган мажбурий тўлов сифатида қараган, холбуки улар фақат тадбиркорлар томонидан тўланмайди.

Профессор Б. Исроилов солиқларга: “Солиқлар – давлат харажатларини молиялаштириш мақсадида, ваколатли орган томонидан қонун билан белгиланган миқдорларда жисмоний ва юридик шахслар даромадидан ва ресурсларидан бюджетга ундириладиган, иқтисодий-ижтимоий ва ҳуқуқий муносабатларни ифодаловчи қайтарилмайдиган мажбурий тўловдир”²³, - деб таъриф берган. Бу таъриф бошқа таърифларга қараганда тўлиқроқ берилган. Э. Гадоев, Н. Кўзиева ва Н. Ашурова эса: “Солиқлар – бу давлат хазинасига

²¹ Горский И. Налоги: история и современность. В кн.: Налоговое планирование для руководителя и бухгалтера. Т.1.-М., 1997.

²² Шаулов Д., Кан У. Солиқ қонунчилиги асослари. – Тошкент: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 1999.

²³ Исроилов. Б.И. “Солиқлар ҳисоби ва таҳлили: муаммолар ва уларнинг ечимлари” ЎзР Давлат солиқ қўмитаси Солиқ академияси, ЎзР Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги, Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2006. -272-бет.

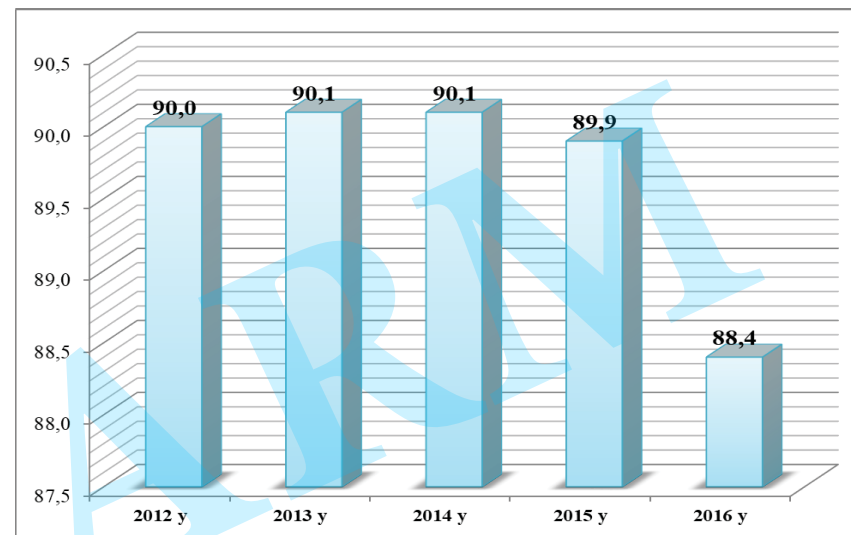
тушадиган, яъни юридик ва жисмоний шахслардан ундириладиган мажбурий тўловлар ҳисобланади”²⁴, деб таъриф берган.

Бундан ташқари, бошқа мажбурий тўловларни ҳам билишимиз лозим. Бошқа мажбурий тўловлар деганда Солиқ Кодексида белгиланган давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий пул тўловлари, божхона тўловлари, шунингдек ваколатли органлар ҳамда мансабдор шахслар томонидан юридик аҳамиятга молик ҳаракатларни тўловчиларга нисбатан амалга ошириш учун, шу жумладан муайян ҳуқуқларни ёки лицензиялар ва бошқа рухсат берувчи ҳужжатларни бериш учун тўланиши лозим бўлган йиғимлар, давлат божи тушунилади.

Энди солиқларнинг иқтисодий моҳиятига тўхталиб ўцак. Солиқларнинг моҳияти шундан иборатки, ҳозирги вақтда давлат бюджетининг асосий даромад манбаи ҳисобланади. Солиқларни давлат бюджети даромадларининг асосий манбаи сифатида моҳиятини очиб беришда Ж.М. Кейнснинг хизматлари жуда каттадир. Унинг фикрига кўра, бозор механизми такомиллашмаган механизмдир, шунинг учун иқтисодиёт ўз-ўзини бошқаришнинг самарали инструментларига эга эмасдир. Бундай шароитда давлат фақат фискал ва пул-кредит сиёсати орқали иқтисодиётни тартибга солиш қобилиятига эгадир. Кейнс мазкур усуллар ичида солиқларнинг бозор иқтисодиётини тартибга солишдаги ролига алоҳида эътибор қаратди. Унинг фикрига кўра, юқори прогрессив солиқлар давлат бюджетини мувозанатлаштиришга бевосита ижобий таъсир кўрсатади. Бунда давлатнинг адолатли ижтимоий сиёсати муҳим аҳамият касб этади, чунки аҳолининг кам таъминланган қатламлари солиқдан озод қилинади ва солиқ юки тўлиқ бадавлат солиқ толовчилар зиммасига юкланади. Кейнснинг қатъий тарзда эотиуроф этишига кўра, катта жамғармалар иқтисодий ўсишга ҳалақит беради. Чунки улар ишлаб чиқаришга йўналтирилмайди ва даромаднинг пассив

²⁴ Э. Гадов, Н. Кузиева, Н. Ашурова. “Солиқ сиёсати стратегияси” фани бўйича Ўқув қўлланма. – Тошкент. – 2013. – 272-бет.

манбаи ҳисобланади. Шунинг учун ортиқча жамғармаларни солиқлар ёрдамида ундириб олиш зарур.

11-расм. Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2012-2016 йиллардаги даромадлар (мақсадли жамғармаларсиз)да солиқ тушумларининг улуши тахлили (фоизда)²⁵

Юқоридага расм маълумотларидан кўришиб турибдики, давлат бюджети даромадларининг асосий манбаи солиқлар ҳисобланади. Давлат бюджети даромадларининг солиқ тушумлари 2012-йилда 90,0 фоизини, 2013-йилда 90,1 фоизини, 2014-йилда 90,1 фоизини, 2015-йилда 89,9 фоизини, 2016-йилда 88,4 фоизини ташкил қилган. Давлат бюджети даромадларининг 2012-2016 йилларда ўртача 89,7 фоизини солиқ тушумлари ташкил қилган. Бундан кўришиб турибдики, солиқлар давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг асосий манбаи ҳисобланади.

Давлат бюджетининг даромадларини шакллантиришда ва миллий даромадни қайта тақсимлашда биринчи усул устувор аҳамиятга эга. Бунинг боиси шундаки, солиқлар моддий ва ижтимоий мазмунга эга. Улар тақдор

²⁵ Молия Вазирлигининг йиллик ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди www.mf.uz

ишлаб чиқариш жараёнининг муҳим таркибий қисми ва ишлаб-чиқариш муносабатларининг махсус шакли сифатида миллий даромадни қайта тақсимлашда иштирок этади. Бунинг устига, давлат солиқлардан ўз даромадларини шакллантиришнинг асосий усули сифатида ташкил топган вақтидан бошлаб фойдаланиб келмоқда, ҳозирги вақтда дунёнинг деярли барча мамлакатларида солиқлар давлат бюджети даромадларининг бирламчи манбаи ҳисобланади. Ривожланган давлатларда, хусусан, Япония, Германия, Буюк Британия, Франция, Италия ва Канадада давлат бюджети даромадларининг 90 фоизгача бўлган қисмини, АҚШда эса 70 фоиздан ортиқ қисмини ташкил этади. Бизнинг мамлакатимизда ҳам Давлат бюджети даромадларининг асосий қисми солиқ тушумларидан иборат.

Солиқларни гуруҳларга ажратиб, уларнинг моҳиятини ёритиш энг аввало, Европа мамлакатларида шаклланган. Шу сабабли, айрим адабиёт ва тадқиқотларда солиқларнинг тарихий ривожланиш жараёнига ҳамда рус тилидаги талқинига мослаб таржима қилинишига қараб, бевосита солиқларни – тўғри солиқлар, билвосита солиқларни – эгри солиқлар деб ифодалаш учраб туради. Бизнинг фикримизча, билвосита солиқларнинг эгри солиқлар деб юритилиши солиқларнинг тарихий ривожланиш босқичларига ҳосдир. Қонун билан амал қилаётган ва республикаимиз аҳолисини ижтимоий ҳимоя қилиш учун зарур молиявий ресурслар жамғарадиган билвосита солиқларни эгри деб бўлмайди. Ҳолбуки, товарлар ва хизматлар қийматига қўйилиб, билвосита бюджетга ундириладиган солиқларни билвосита солиқ деб таокидлаш ўринлидир. Солиқларни назарий жиҳатдан иқтисодий моҳиятига қараб бевосита ва билвосита солиқлар деб таснифланади.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига асосан мамлакатимизда 2 хил солиқ солиш тартиби амал қилади, яъни:

1. Умумбелгиланган тартибда солиқ солиш. Бунга қуйидаги солиқлар киради:

а) Солиқларга қуйидагилар киради

- юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи;

- жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи;

- қўшилган қиймат солиғи;

- акциз солиғи;

- ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар;

- сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;

- мол-мулк солиғи;

- ер солиғи;

б) бошқа мажбурий тўловларга қуйидагилар киради:

ягона ижтимоий тўлов;

Республика йўл жамғармасига йиғимлар;

- давлат божи;

- божхона тўловлари;

- айрим турдаги товарлар билан чакана савдо қилиш ва айрим турдаги хизматларни кўрсатиш ҳуқуқи учун йиғим»

2. Солиқ солишнинг содалаштирилган тартиби. Бунга қуйидаги солиқлар киради:

- ягона солиқ тўлови;

- ягона ер солиғи;

- тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ.

2018 йил 1 январдан бошлаб умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар таркибига кирувчи юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ва ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғининг бирлаштирилди ҳамда юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг ягона ставкалари белгиланди

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 29 декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2018 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-454-сон қонуни билан фойда солиғи ва ободонлаштириш ва ижтимоий

инфратузилмани ривожлантириш солиғи битта солиқ турига – юридик шахслардан олинадиган фойда солиғига бирлаштирилиши муносабати билан, Солиқ кодексининг 23, 30, 354, 363 ва 376- моддаларига тегишли ўзгартиришлар киритилди, шунингдек, Солиқ кодексининг ХИИИ бўлими ва 295, 296, 299 ва 300-моддалари чиқариб ташланди.

Ҳозирда Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси амалиётида юқорида келтирилган солиқни 3 та гуруҳга, яъни бевосита солиқлар, билвосита солиқлар ва ресурс солиқларига ажратиш мумкин.

12-расм. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг турлари²⁶

Бевосита солиқларнинг назарий ва амалий жиҳатдан иқтисодий моҳиятини тўлиқ ёритиш учун илгари берилган тарифларни умумлаштириб, қуйидаги матнда изоҳлаш жоиздир:

Бевосита солиқлар-даромад, мол-мулк, фойдаланилган ресурслар ва бошқа объектларга белгиланиб, солиқ тўловчининг даромадидан ёки фойдасидан бевосита бюджетга ўтказиладиган мажбурий тўловлардир.

Кўпгина талкинларда бевосита солиқ объекти “солиқ тўловчининг даромади (иш ҳақи, фойда, фозлар ва бошқалар) ва мол-мулк (ерлар, уйлар, қимматли қоғозлар ва бошқалар) қиймати²⁷” эканлиги ифодаланган. Бизнинг фикримизча, шулар қаторида фойдаланилган ресурсларга белгиланган бевосита солиқлар солиқ тўловчининг даромади ёки фойдасидан ундирилса-да, лекин даромад ва фойданинг мавжудлигига катта-кичиклигига боғлиқ бўлмайди.

Бевосита солиқ тўловчилар, яъни солиқ субъекти – даромад ва фойда олган, мол-мулкка ва қимматли қоғозларга эга бўлган ҳамда ресурслардан фойдаланган юридик ва жисмоний шахслардир.

Бевосита солиқлар янги яратилган қийматни қайта тақсимлашда иштирок этиб, солиқ тўловчи даромади ёки фойдасининг бир қисмини ташкил этса, билвосита солиқлар – баҳо шаклланаётганда товар қиймати устига қўшимча қўйилиб, истеъмолчи даромадининг бир қисмини давлат бюджетига тўлайди. Билвосита солиқлар-миллий даромадни қайта тақсимласа, бевосита солиқлар-тақсимланган даромадни қайта тақсимлашда иштирок этади.

Иқтисодий моҳиятига қараб солиқлар бевосита ва билвосита солиқларга бўлинади.

1. Бевосита солиқларни тўғридан-тўғри солиқ тўловчиларнинг ўзи тўлайди. Бевосита солиқни ҳуқуқий тўловчиси ҳам, ҳақиқий тўловчиси ҳам битта шахс бўлиб, бирон бир даромадга эга бўлган ва солиққа тортиш мулкига эгалик қилувчи шахслар ҳисобланади.

2. Билвосита солиқларни ҳуқуқий тўловчилари маҳсулот (иш, хизмат) юклаб юборувчилар ҳисобланса-да, бироқ охир оқибат билвосита таркибида эгри солиқлар объекти бўлган товарлар, маҳсулотлар ва хизматларни истеъмол қилувчилардир.

²⁶ Молия Вазирлигининг йиллик ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди www.mf.uz

²⁷ Д.И.Шаулов, У.Т.Кан. Солиқ қонунчилиги асослари. Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1999 йил, 243-бет

Бевосита солиқларнинг ҳуқуқий ва ҳақиқий тўловчиси ягона шахс бўлади, унинг оғирлик юки бошқаларга юклатилмайди. Ушбу солиқлар гуруҳида ягона шахснинг ҳамма даромадидан тўланадиган ва барча мулк солиқлари ўз аксини топади.

Бевосита солиқларда тўғридан-тўғри даромаддан солиқ тўланмаганлиги учун солиқлар ставкасининг камайтирилиши корхоналар даромадининг кўп қисмини уларга қолдириб, инвестиция фаолиятини кенгайтириш имконини яратиб иқтисодийни барқарорлаштиради.

Республикамиз мустақилликка эришиб, ижтимоий ва иқтисодий барқарорликни таъминлаш учун бюджетнинг қарийиб 50 фоизи ижтимоий йўналишларга сарфланмоқда. Республикамизда бозор қонунлари эволюцион йўл билан тадбиқ этилиб, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишга, унинг даромадларини (иш ҳақлари, нафақалари) мувофиқлаштириб боришга тўғри келди. Бу харажатларни қоплаш учун эса, албатта, молиявий ресурсларга зарурият туғилади. Бинобарин, давлатга зарур маблағлар солиқлар орқали жамғарилиши ҳаммага маълум. Шу туфайли бевосита солиқларни республикамиз аҳолиси учун қайтиш характерига эга дейиш мумкин. Лекин барча фуқаролар ҳам бир хил ва тенг миқдорда солиқ тўламаганлиги боис, ижтимоий муҳофазанинг умумийлиги билан бозор қонунлари бир-бирига мос келмайди. Шунинг учун, бозор иқтисодиёти ривожланиб бориши билан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишдан кўра, ҳуқуқий ҳимоя қилишни кенгайтириб бориши аҳамиятли деб ҳисоблаймиз. Назаримизда, аҳолини бюджет маблағлари билан ижтимоий ҳимоя қилишни аста-секин камайтириб, солиқлар билан рағбатлантириш асосида уларнинг қонуний ҳуқуқларининг қафолатланишини ошириш ҳар томонлама фойдалидир.

2. Давлат бюджети даромадларининг шаклланишида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг тутган ўрни ва ривожлантириш тенденциялари

Тарихан солиқлар ҳар қандай давлат бюджетини шакллантиришнинг асосий манбаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Солиқ тушумлари ҳисобидан

давлат қурилиш ва жамиятни таъминлаш учун зарур бўлган пул маблағлари жалб қилинади. Ўзининг моҳиятига кўра, солиқлар давлат бюджетининг юқори даромадли манбаларидан биридир. Бунинг боиси шундаки, биринчидан, солиқлар давлат бюджетига қайтариб бермаслик шarti билан олинади; иккинчидан, улар бюджетнинг давлат харажат қилмайдиган қисми ҳисобланади.

Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси бозор муносабатларини ривожлантириш жараёнининг муҳим босқичидан ўтмоқда. Иқтисодийнинг барча тармоқларида тадбиркорлик фаолияти ва давлатнинг билвосита бошқаришга асосланган ҳолда рақобатчилик механизмига таяниб чуқур тузилмавий ислохотлар олиб борилмоқда. Билвосита бошқариш деб иқтисодий ривожланиш муҳим жараёнининг солиқ тизими орқали тартибга солиниши ва рағбатлантирилиши тушунилади.

Дарҳақиқат, солиқ тизими ислохот жараёнининг таркибий қисми, унинг ички ҳаракатлантирувчи омили бўлган ҳолда иқтисодий ислохот мақсадларига энг кўп даражада мувофиқ келиши шарт. Ҳозирги кунда солиқларнинг функциялари ва уларнинг аниқ сони ҳақида мунозаралар мавжуд. Аммо замонавий солиққа тортиш тизимида солиқларнинг қуйидаги функциялари ажратиб кўрсатиш мумкин: фискал, тақсимот, назорат, рағбатлантириш ва тартибга солиш.

Солиқларнинг фискал функцияси орқали солиққа тортишнинг асосий вазифаси, яъни давлат молиявий маблағларининг шакллантирилиши, шунингдек, давлатнинг умумдавлат ва мақсадли дастурларини амалга ошириш учун маблағларни жамғариш вазифаларни амалга оширади. Солиқ тушумлари давлат бюджети даромадларининг асосини ташкил қилади. Буни қуйидаги жадвал маълумотларидан ҳам кўришимиз мумкин.

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Республикамизда 2012 – 2016 йилларда **давлат бюджети даромадлари (мақсадли жамғармаларсиз)** 4 та гуруҳдаги даромадлардан ташкил топган,

яъни бевосита солиқлар, билвосита солиқлар, ресурс тўловлари ва мулк солиғи, бошқа даромадлар гуруҳидан ташкил топган.

Давлат бюджетига **бевосита солиқлар**нинг улуши, яъни 2012 йилда 25,4 фоизни, 2013 йилда эса 24,2 фоизни, 2014 йилда 23,4 фоизни, 2015 йилда 24,1 фоизни, 2016 йилда эса 24,0 фоизни ташкил этган. 2012 – 2016 йилларда Давлат бюджетига бевосита солиқларнинг улуши ўртача 24,2 фоизни ташкил этган.

Давлат бюджетига **билвосита солиқлар**нинг улуши, 2012 йилда 49,0 фоизни, 2013 йилда эса 51,1 фоизни, 2014 йилда 53,1 фоизни, 2015 йилда 52,6 фоизни, 2016 йилда эса 51,5 фоизни ташкил этган. 2012 – 2016 йилларда Давлат бюджетига билвосита солиқларнинг улуши ўртача 51,4 фоизни ташкил этган.

Давлат бюджетига **ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи**нинг улуши, яъни 2012 йилда 15,6 фоизни, 2013 йилда эса 14,8 фоизни, 2014 йилда 13,6 фоизни, 2015 йилда 13,2 фоизни, 2016 йилда эса 12,9 фоизни ташкил этган. 2012 – 2016 йилларда Давлат бюджетига билвосита солиқларнинг улуши ўртача 14,0 фоизни ташкил этган.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетининг 2012-2016 йиллардаги асосий кўрсаткичлари (фоизда) ²⁸

Кўрсаткичлар	2012-йил	2013-йил	2014-йил	2015-йил	2016-йил
Даромадлар (мақсадли жамғармаларсиз)-жами	100	100	100	100	100
1. Бевосита солиқлар	25,4	24,2	23,4	24,1	24,0
1.1 Юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи	4,7	4,0	3,5	3,2	2,9
1.2 Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари учун ягона солиқ тўловидан Давлат бюджетига ажратмалар	3,0	3,2	3,0	3,3	3,6

1.3	Ягона солиқ тўловидан Давлат бюджетига ажратмалар, шу жумладан микрофирмалар ва кичик корхоналардан ажратмалар	2,8	2,9	3,1	3,3	3,5
1.4	Жисмоний шахслар даромадига солиқ	10,8	10,4	10,3	10,4	10,0
1.5	Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича катой белгиланган солиқ	1,5	1,6	1,7	1,9	2,0
1.6	Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи	2,6	2,3	1,8	2,0	2,0
2. Билвосита солиқлар		49,0	51,1	53,1	52,6	51,5
2.1	Кўшилган қиймат солиғи	28,0	28,8	29,9	29,7	28,9
2.2	Аксив солиғи	14,9	15,9	15,6	15,4	15,2
2.3	Божхона божи	3,6	3,8	4,3	4,1	3,5
2.4	Транспорт воситалари учун бензин, дизел ёқилғиси ва суюлтирилган газни истеъмол қилганлик учун солиқ	2,5	2,6	3,4	3,4	3,9
3. Ресурс тўловлари ва мулк солиғи		15,6	14,8	13,6	13,2	12,9
3.1	Мулк солиғи	3,5	3,9	4,0	3,8	4,0
3.2	Ер солиғи	2,3	2,2	2	2,1	2,3
3.3	Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ	9,5	8,4	7,2	6,9	6,1
3.4	Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ	0,3	0,4	0,4	0,4	0,5
4. Бошқа даромадлар		10,0	9,9	9,9	10,1	11,6

Давлат бюджетига **ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи**нинг улуши, яъни 2012 йилда 15,6 фоизни, 2013 йилда эса 14,8 фоизни, 2014 йилда 13,6 фоизни, 2015 йилда 13,2 фоизни, 2016 йилда эса 12,9 фоизни ташкил этган. 2012 – 2016 йилларда Давлат бюджетига билвосита солиқларнинг улуши ўртача 14,0 фоизни ташкил этган.

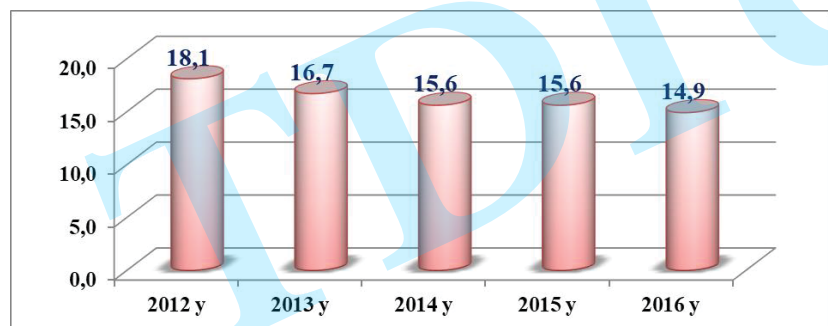
Давлат бюджетига **бошқа даромадлар**нинг улуши, яъни 2012 йилда 10,0 фоизни, 2013 йилда эса 9,9 фоизни, 2014 йилда 9,9 фоизни, 2015 йилда 10,1 фоизни, 2016 йилда эса 11,6 фоизни ташкил этган. 2012 – 2016 йилларда

²⁸ Молия Вазирлигининг йиллик ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди www.mf.uz.

Давлат бюджетида билвосита солиқларнинг улуши ўртача 10,3 фоизни ташкил этган.

Жадвал маълумотлари таҳлиладан кўринадики, 2012 – 2016 йилларда давлат бюджетида билвосита ва бошқа даромадлар ўсиш тенденциясига эга бўлган бўлса, ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи ҳамда бевосита солиқлар камайиш тенденциясига эга. Бевосита солиқларнинг камайиш тенденциясини куйидаги расмда ҳам кўриш мумкин.

Юқоридаги жадвал маълумотлари асосида 2012-2016 йилларда давлат бюджети даромадлари таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар улушининг ўзгариш динамикасини таҳлил қилиб айтадиган бўлсак, давлат бюджети даромадлари таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар улуши 2012 йилда 18,1 фоизни ташкил этган, 2013 йилда 16,7 фоизни ташкил этган бўлиб, 2012 йилга нисбатан 1,4 фоизга камайган, 2014 йилда 15,6 фоизни ташкил этган бўлиб, 2013 йилга нисбатан 1,1 фоизга камайган, 2015 йилда 15,6 фоизни ташкил этган бўлиб, 2014 йилга нисбатан ўзгармаган, 2016 йилда эса 14,9 фоизни ташкил этган бўлиб, 2015 йилга нисбатан 0,7 фоизга камайган ҳамда 2012 йилга нисбатан эса 3,2 фоизга камайган.

13-расм. 2012-2016 йилларда давлат бюджети даромадлари таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар улушининг ўзгариш динамикаси (фоиз да)²⁹

²⁹ Молия Вазирлигининг йиллик ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди www.mf.uz.

2012-2016 йилларда давлат бюджети даромадлари таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар улушининг камайишини юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ҳамда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларининг камайиши билан боғлаш мумкин.

3-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг 2012-2016 йилларда Давлат бюджети даромадлари миқдори таҳлили³⁰

(млрд.сўмда)

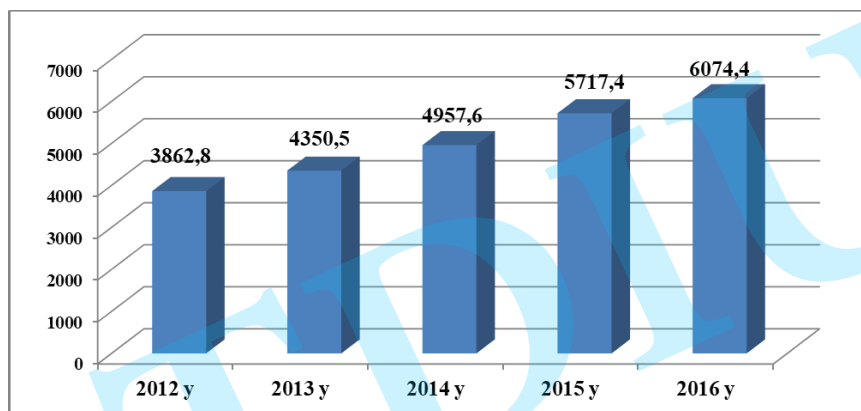
Кўрсаткичлар	Даромадлар, мақсадли жамғармаларсиз - жами	Бевосита солиқлар	Билвосита солиқлар	Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	Бошқа даромадлар
2012-йил	21 295,70	5 414,20	10 434,50	3 312,50	2 134,40
2013-йил	26 223,00	6 353,70	13 398,60	3 888,20	2 582,50
2014-йил	31 729,60	7 433,10	16 851,80	4 311,60	3 133,10
2015-йил	36 493,29	8 798,45	19 193,76	4 816,10	3 684,98
2016-йил	41 030,70	9 853,60	21 131,00	5 306,20	4 739,90
2016 йилда 2012 йилга нисбатан ўзгариши (+;-)	19 735,00	4 439,40	10 696,50	1 993,70	2 605,50

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, йиллар бўйича давлат бюджети даромадлари (мақсадли жамғармаларсиз) жами 2012 йилда 21295,70 млрд. сўмни, 2013 йилда 26223,00 млрд. сўмни, 2014 йилда 31729,60 млрд. сўмни, 2015 йилда 36493,29 млрд. сўмни, 2016 йилда эса 41030,7 млрд. сўмни ташкил этган. Давлат бюджети даромадлари (мақсадли жамғармаларсиз) миқдори 2016 йилда 2012 йилга нисбатан солиштирилганда 19735,00 млрд. сўмга кўпайган. Давлат бюджети даромадлари (мақсадли жамғармаларсиз) миқдори 2016 йилда 2012 йилга

³⁰ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг www.mf.uz интернет сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

нисбатан 19735,00 млрд. сўмга кўпайганлиги таҳлил қилинганда, 2012 -2016 йилларда бевосита солиқлар миқдорининг 4439,40 млрд.сўмга кўпайганлиги, билвосита солиқлар миқдори 10696,50 млрд.сўмга кўпайганлиги, ресурс тўловлари ва мулк солиғи миқдори 1993,70 млрд. сўмга кўпайганлиги, бошқа даромадлар миқдори 2605,50 млрд. сўмга кўпайиши ҳисобига давлат бюджети даромадлари (мақсадли жамғармаларсиз) миқдори 19735,00 млрд. сўмга кўпайганлиги маълум бўлди.

2012 – 2016 йилларда давлат бюджетиди таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар миқдори ўсиб бориш тенденциясига эга. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар миқдорининг ўсиб бориш тенденциясини қуйидаги расмда ҳам кўриш мумкин.

14-расм. 2012-2016 йилларда давлат бюджети даромадлари таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар миқдорининг ўзгариш динамикаси (млрд.сўмда)³¹

Юқоридаги жадвал маълумотлари асосида 2012-2016 йилларда давлат бюджети даромадлари таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар миқдорининг ўзгариш динамикасини таҳлил қилиб

айдатиган бўлсак, давлат бюджети даромадлари таркибида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар миқдори 2012 йилда 3862,8 млрд.сўмни ташкил этган, 2013 йилда 4350,5 млрд.сўмни ташкил этган бўлиб, 2012 йилга нисбатан 487,7 млрд.сўмга кўпайган, 2014 йилда 4957,6 млрд.сўмни ташкил этган бўлиб, 2013 йилга нисбатан 607,1 млрд.сўмга кўпайган, 2015 йилда 5717,4 млрд.сўмни ташкил этган бўлиб, 2014 йилга нисбатан 759,8 млрд.сўмга кўпайган, 2016 йилда 6074,4 млрд.сўмни ташкил этган бўлиб, 2015 йилга нисбатан 357,0 млрд.сўмга кўпайган ҳамда 2012 йилга нисбатан эса 2211,6 млрд.сўмга кўпайган. 2012-2015 йилларда давлат бюджети даромадлари таркибида бевосита солиқлар миқдорининг кўпайишини солиқ солинадиган базанинг кенгайиши билан боғлаш мумкин.

Юқоридаги жадвал маълумотларидан фойдаланиб, 2012-2016 йилларда давлат бюджети даромадларини шакллантиришда бевосита солиқлар таркибини таҳлил қилиб айтadиган бўлсак, давлат бюджети даромадларини шакллантиришда умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар миқдори 2016 йилда 2012 йилга нисбатан 2211,6 млрд.сўмга ёки 157,2 фоизга кўпайганлиги мазкур солиқлар таркибига кирувчи солиқ турлари кўпайиши ҳисобига кўпайган. Буни қуйидаги умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқ турлари кесимида кўриб чиқамиз:

- Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи 214,0 млрд.сўмга ёки 121,3 фоизга;
- Жисмоний шахслар даромадига солиқ 1835,6 млрд.сўмга ёки 179,7 фоизга;
- Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи 162,0 млрд.сўмга ёки 128,9 фоизга кўпайган.

³¹ Молия Вазирлигининг йиллик ҳисоботлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди www.mf.uz

4-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг 2012-2016 йилларда давлат бюджети даромадларини шакллантиришда умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар таркибининг таҳлили (млрд.сўм)³²

№	Кўрсаткичлар	2012-йил	2013-йил	2014-йил	2015-йил	2016-йил	2016 йилда 2012 йилга нисбатан ўзгариши	
							(+;-)	(Фоз да)
1	Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи	1001,1	1038,8	1120,2	1180,5	1215,1	214,0	121,3
4	Жисмоний шахслар даромадига солиқ	2301,8	2717,3	3261,7	3800,7	4137,4	1835,6	179,7
6	Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи	559,9	594,4	575,7	736,2	721,9	162,0	128,9
Жами		3862,8	4350,5	4957,6	5717,4	6074,4	2211,6	157,2

3. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш механизмнинг амалдаги ҳолати таҳлили

Бевосита солиқларни ҳисоблаш механизмга тўхталадиган бўлсак **юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи** мисолида қараймиз. Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини ҳисоблаб чиқариш Солиқ Кодексига мувофиқ ҳисоблаб чиқарилган солиқ солинадиган базадан ва белгиланган ставкадан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

Ҳозирги кунда юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини ҳисоблаб чиқаришда солиқ солинадиган базани аниқлаш муҳим ҳисобланади. Солиқ солинадиган базани шакллантириш Солиқ кодекси ва 1999 йил 5 февралдаги Вазирлар Маҳкамасининг 54-сонли қарори билан тасдиқланган

³² Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг www.mf.uz интернет сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

“Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низомга асосан амалга оширилади.

Солиқ солинадиган база жами даромад билан чегириб ташланадиган харажатлар ўртасидаги фарқ сифатида, Солиқ кодексига, бошқа қонунларда ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорларида назарда тутилган имтиёзлар ҳамда солиқ солинадиган фойданинг камайтирилиши суммалари инобатга олинган ҳолда ҳисоблаб чиқарилган солиқ солинадиган фойдадан келиб чиқиб белгиланади.

Ўтган солиқ даврларига тегишли, жорий солиқ даврига ўтказилиши лозим бўлган зарарлар мавжуд бўлса, солиқ солинадиган база Солиқ Кодексига мувофиқ тақсимлаб ўтказиладиган зарарлар суммасига камайтирилади.

Солиқ солинадиган база қуйидагича белгиланади (Солиқ кодексининг 128-моддаси):

Солиқ солинадиган база	=	Жами даромад- ташланадиган база	-	Чегириб ташланадиган харажат	-	Имтиёзлар суммалари	-	Тақсимлаб ўтказиладиган зарарлар суммаси
-------------------------------	----------	--	----------	-------------------------------------	----------	----------------------------	----------	---

Солиқ солинадиган базани белгилашда жами даромад ва харажатларга алоҳида эътибор бериш керак. Жами даромад таркибига юқорида тўхталиб ўтдик. Энди харажатларга тўхталиб ўтамиз.

Солиқ солиш мақсадида харажатлар деганда асосланган ва ҳужжатлар билан тасдиқланган харажатлар ёки қонун ҳужжатларига ва (ёки) солиқ тўловчининг ҳисобга олиш сиёсатига мувофиқ расмийлаштирилган зарарлар тушунилади. Яъни даромаднинг қилинган харажатлар суммасига камайиши харажатлар солиқ тўловчи муайян операциясининг натижаси бўлиши кераклигини билдиради.

Чегириб ташланадиган харажатлар куйидагилардир:

- 1) моддий харажатлар;
- 2) меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари;
- 3) амортизация харажатлари;
- 4) бошқа харажатлар;

5) келгусида солиқ солинадиган фойдадан чегириб ташланадиган ҳисобот давридаги харажатлар.

Солиқ солинадиган фойдани аниқлашда чегирилмайдиган харажатлар Солиқ кодексига келтирилган. Чегирилмайдиган харажатлар солиқ солинадиган базага киритиладиган харажатлардир.

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 29 декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2018 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-454-сон қонуни билан харажатлар билан боғлиқ бир қатор ўзгартиришлар киритилди.

Жумладан, Солиқ кодексининг 145-моддасига киритилган қўшимчалар фойда солиғини ҳисоблаб чиқаришда чегирилиши лозим бўлган харажатлар рўйхати кенгайтирилишини белгилайди, шунга мувофиқ, тегишли харажатлар Солиқ кодексининг 147-моддасида назарда тутилган чегирилмайдиган харажатлар таркибидан чиқариб ташланди.

Аввал чегирилмайдиган харажатлар ҳисобланган юридик шахсларнинг куйидаги харажатлари 2018 йил 1 январдан бошлаб, юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи бўйича солиқ солинадиган базани аниқлашда чегириладиган харажатларга киритилади:

ёрдамчи хўжаликлар томонидан ишлаб чиқариладиган ва солиқ тўловчининг умумий овқатланиш эҳтиёжлари учун бериладиган товарларнинг нархларидаги фарқлар (зарарлар);

нодавлат пенсия жамғармаларига ажратмалар;

хўжалик бошқаруви органини сақлаб туриш учун ажратмалар;

пенсияга чиқаётган меҳнат фахрийларига бирйўла тўланадиган нафақалар;

солиқ тўловчининг фаолиятида талаб этилмайдиган касблар бўйича кадрлар тайёрлаш харажатлари;

ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган соғлиқни сақлаш ва дам олишни ташкил қилиш тадбирларига харажатлар;

шаҳарлар ва шаҳарчаларни ободонлаштириш ишларини бажариш харажатлари;

ишончли бошқарувчилар хизматларининг қийматини тўлашга доир харажатлар;

ишлатиб келинаётган тўлиқ эскирган асбоб-ускуна учун тўланадиган ҳақ.

Солиқ кодексининг 146-моддасига киритилган қўшимча ва ўзгартиришлар мазкур модда биринчи қисмининг 1-3 - бандларида кўрсатилган алоҳида харажатларнинг жорий ҳисобот даврида агар юридик шахснинг ҳисоб сиёсати билан белгиланган бўлса, улар юзага келган пайтда ҳам чегирилиши мумкинлигини аниқлаштиради. Бундай харажатларга куйидаги:

янги ишлаб чиқаришлар, сеҳлар, агрегатларни, шунингдек серияли ва оммавий ишлаб чиқариладиган янги маҳсулот турларини ҳамда технологик жараёнларни ўзлаштириш харажатлари;

барча турдаги асбоб-ускуналар ва техник қурилмаларни, уларнинг ўрнатилиш сифатини текшириб кўриш мақсадида комплекс синаб кўриш (ишлаб турган ҳолатида) харажатлари;

ишчи кучлари қабул қилиш ва янги ишга туширилган корхонада ишлаш учун кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ харажатлар қиради.

Солиқ кодексининг 156-моддасидаги тартибнинг чиқариб ташланиши 2018 йил 1 апрелдан бошлаб, дивидендлар тариқасида олинган ва қайси юридик шахсдан олинган бўлса, ўша юридик шахснинг устав фондига йўналтирилган даромадларидан тегишлилигича фойда солиғи, жисмоний

шахслардан олинадиган даромад солиғи ва ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзларнинг бекор қилинишини назарда тутди.

Мисол. «Сурхон пармалаш ишлари» ОТХЖ да 2017-йилнинг март ойида ходим 10 кун муддатга Тошкент шаҳрига хизмат сафарига жўнатилган. Ходим томонидан бухгалтерияга хизмат сафари бўйича бўнак ҳисоботи топширилган. Бўнак ҳисоботида турар жой харажатлари 400 минг сўмни ташкил этган, лекин у томонидан тасдиқловчи ҳужжатлар тақдим қилинмаган. Корхона раҳбарининг қарорига мувофиқ, ҳужжатлар йўқлигига қарамасдан, ходимга ушбу харажатлар тўлиқ ҳажмда қопланган.

Ушбу ҳолатда корхона учун фойда солиғи бўйича чегирладиган харажат (енг кам иш ҳақи 130240 сўм) 26048 сўм $(130240 * 2\text{фоиз} * 10)$ бўлган, қолган қисми яъни 373952 сўм $(400000 - 26048)$ чегирилмайдиган харажатдир.

Фойда солиғи базасининг шаклланиши 1995 йилдан жорий этилган, 1999 йил 5 февралдаги Вазирлар Маҳкамасининг 54-сонли қарорига асосан қайта ишланган “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида”ги Низомга асосан амалга оширилади.

Ҳозирги пайтда юридик шахслар фойда солиғи базасини аниқлашдаги энг катта муаммо тегишли даромадни олиш учун қилинадиган харажатларни, чегирмаларни тўғри белгилашдир. Бунинг учун уни илмий таҳлиллар, амалий натижалардан хулосалар асосида аниқлаш, бунда тармоқ, соҳа хусусиятларига эътибор бериш ва унинг иқтисодиёт учун маълум даврдаги аҳамиятини ҳисобга олиш, меоёрларини оптималлаштириш каби асосларда қайта кўриб чиқиш лозим. Бунда ҳақиқий реал фойда солиқ базасига киритилиши лозим. Аммо шу “ҳақиқий фойда”ни аниқлашда хўжалик субъекти нуқтаи-назаридан ва солиқ қонунчилигига асосан фойда солиғига тортиш тартибига кўра бошқа-бошқа суммалар келиб чиқиши мумкин. Улар ўртасида оптимал ҳолатни таъминлаш анча мураккаб.

Юқоридаги келтирилган низомнинг 1-иловасига асосан қайта қўшиладиган харажатлар таркиби берилган бўлиб, улар ишлаб чиқариш таннархига кирувчи айрим харажатлар, меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатлар, давр харажатлари, молиявий фаолият бўйича харажатлар, товар моддий бойликларни қайта баҳолаш билан боғлиқ харажатлар бўлимларига бўлинади.

Бу харажатларнинг асосий қисмининг солиқ базасига киритилиши тўғри деб ҳисоблаймиз. Чунки солиқ базасини белгилашда бундай механизмнинг қўлланилиши хўжалик субъектларида шаклланадиган молиявий ресурсларнинг ҳозирги иқтисодий тикланиш босқичида самарасиз ёки истеъмолга (инвестицияга ёки ишлаб чиқаришни кенгайтиришга эмас) ишлатилиб кетишининг олдини олади.

Бундай харажатларнинг солиқ базасига киритилиши юридик шахсларнинг солиқ ва бошқа қонунчиликка риоя этишда масъулиятини оширишга, ортикча нобудгарчиликка, атроф-муҳитни ортикча ифлослантирмасликка, истеъмолни кўпайтирмасликка ва бошқаларга солиқ механизми орқали таъсир ўтказиш воситасидир.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида бошқаришнинг маъмурий эмас, балки иқтисодий усуллари ҳукмрон бўлиши зарур. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида, хусусий мулкчилик ҳамда хўжалик субъектларининг ўз иқтисодий манфаатлари учун, ўз мулки, келажаги учун кучли масъулияти бўлган шароитда бундай харажатларни чеклаш орқали солиқлар тушумини тартибга солишга, бошқаришга ҳожат қолмайди. Қилинган ҳар бир сўм харажатнинг келажакдаги самараси учун кучли кўраш олиб борилади.

Албатта, ҳар қандай харажат корхона реал даромадини пасайтиради. Аммо уларни айнан шу солиққа тортилиши лозим бўлган даромадни топиш учун қилинган харажатларга ва фойданинг ишлатилиш (тақсимлаш) тарзидаги, яъни соф фойдадан қилинадиган харажатларга тақсимлаш лозим

бўлади. Корхоналарнинг айрим харажатларининг солиқ базасига киритилиши худди шунга асосланади.

Фойда солигини ҳисоблашда корхоналар ва ташкилотларнинг харажатлар таснифи энг аввало бухгалтерия ҳисобида харажатларни тўғри ва тўлиқ акс эттирилганлигини, шунингдек, хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий ҳисоботини тузиш учун унинг фаолияти молиявий натижаларини (фойда ёки зарарни) аниқлаш лозим бўлади.

Фойда солиғи тўловчиси бўлган юридик шахсларнинг молиявий натижаларини шакллантириш тартиби қуйидаги кетма-кетликдаги кўрсаткичлар билан ифодаланади:

1) *Маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда.*

$Y\Phi = C\text{C}\text{T} - \text{ИТ}$, бу ерда:

$Y\Phi$ -ялпи фойда, $C\text{C}\text{T}$ -сотишдан олинган соф тушум, ИТ -сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннари;

2) *асосий фаолиятдан олинган фойда.*

$A\Phi\Phi = Y\Phi - \text{ДХ} + \text{БД} - \text{БЗ}$,

$A\Phi\Phi$ -асосий фаолиятдан олинган фойда, ДХ -давр харажатлари, БД -асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар, БЗ -асосий фаолиятдан кўрилган бошқа зарарлар.

3) *умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарар).*

$U\Phi = A\Phi\Phi + \text{МД} - \text{МХ}$, бу ерда:

$U\Phi$ -умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда; МД -молиявий фаолиятдан даромадлар; МХ -молиявий фаолият харажатлари;

4) *солиқ тўлангунча олинган фойда.*

$S\text{T}\Phi = U\Phi + \Phi\Phi - \Phi\text{З}$, бу ерда:

$S\text{T}\Phi$ -солиқ тўлагунча олинган фойда; $\Phi\Phi$ -фавқулодда вазиятдан олинган фойда; $\Phi\text{З}$ -фавқулодда вазиятдан кўрилган зарар.

Юридик шахслар молиявий натижаларини шакллантириш кўрсаткичларини қуйидаги расм орқали ҳам ифодалаш мумкин:

15-расм. Юридик шахсларни молиявий натижаларининг шаклланиши³³

Ўзбекистон Республикаси норезидентининг доимий муассаса билан боғлиқ бўлмаган ва тўлов манбаида солиқ солинадиган даромадларига куйидаги ставкалар бўйича солиқ солинади:

- 1) дивидендлар ва фоизларга — 10 фоиз;
- 2) суғурта қилиш, биргаликда суғурта қилиш ва қайта суғурта қилиш шартномалари бўйича суғурта мукофотларига — 10 фоиз;
- 3) халқаро алоқа учун телекоммуникациялар, халқаро ташишларга (фрахтдан олинadиган даромадларга) — 6 фоиз;
- 4) бошқа даромадлар — 20 фоиз.

Юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи ставкалари ҳар йили Президент қарори билан белгиланади. 2018-йил юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454-сонли қарорининг 7-иловасига мувофиқ тасдиқланган.

5-жадвал

Юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи ставкалари³⁴

№	Тўловчилар	Солиқ ставкалари, солиқ солинадиган базага нисбатан фоизда
1	Юридик шахслар (2-3-бандларда назарда тутилганларидан ташқари)	12
2	Тижорат банклари	20

³³ Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 26-декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бйуджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-4086-сонли қарори

2018 йил 1 январдан бошлаб, фойда солиғи ва ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғининг бирлаштирилиши муносабати билан юридик шахслардан олинadиган фойда солиғининг ягона ставкалари белгиланди.

Юридик шахслардан олинadиган фойда солиғининг базавий ставкаси 2017 йилда амалда бўлган 15,5 фоиз (фойда солиғи – 7.5 фоиз ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи – 8 фоиз) ўрнига 14 фоиз миқдорида белгиланди.

Тижорат банклари учун солиқ ставкаси 2017 йилда амалда бўлган 23 фоиз (фойда солиғи – 15 фоиз ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи – 8 фоиз) ўрнига 22 фоиз миқдорида белгиланди.

Бунда юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи ёки ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғини тўлашдан тўлиқ озод қилиш тарзидаги вақтинчалик имтиёзларга эга бўлган корхоналар юридик шахслардан олинadиган фойда солиғини имтиёз муддати тугагунга қадар икки баробар пасайтирилган ставка бўйича тўлайдилар.

Ўзбекистон Республикаси резидентларига дивидендлар ва фоизлар тарзида тўланадиган даромадларга солиқ ставкаси 10 фоиз миқдорида сақланиб қолинди.

Рентабеллик фойда солиғи тўланишига қадар фойданинг реализация қилинган маҳсулот (товарлар, ишлар ва хизматлар) ишлаб чиқариш таннари суммасига нисбати сифатида аниқланади. Мобил алоқа хизматини кўрсатадиган юридик шахслар (уяли алоқа компаниялари) томонидан фойда солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси томонидан белгиланади.

Солиқни ҳисоблаш тартиби юқоридаги белгиланган базани солиқ ставкасига кўпайтириш орқали аниқланади яъни:

$$C = O * A$$

Бу эрда, C- солиқ суммаси;

О- солиқ базаси:

А- юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи ставкаси.

Тегишли тартибда келтирилган ҳолатни кўриб чиқиб, юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг ҳисоб китоби алгоритмини Сурхондарё вилояти Қумқўрғон тумани «Сурхон пармалаш ишлари» очик турдаги ҳиссадорлик жамияти мисолида кўриб чиқишни лозим топдик. Қумқўрғон тумани «Сурхон пармалаш ишлари» очик турдаги ҳиссадорлик жамиятига давлат статистика органлари томонидан берилган кодга кўра ишлаб чиқариш фаолият тури билан шуғулланади.

6-жадвал

«АБС» корхонасининг 2017 йил учун ҳисобланган фойда солиғи ҳисоби (минг.сўмда)

№	Кўрсаткичлар	Солиқ тўловчи маълумотлари бўйича
1.	Фойда солиғи тўлангунга қадар фойда (зарар)	943306
2.	Чегирилмайдиган харажатлар (солиқ солинадиган базага киритиладиган харажатлар)	1363288
3.	Солиқ солинадиган база	2306594
4.	Фойда солиғи ставкаси (фоизда)	7,5
5.	Фойда солиғи миқдори	184528
6.	Олдинги даврда бюджетга ҳисобланган солиқ суммаси (ўтказилган)	125666

2017 йилда «Сурхон пармалаш ишлари» очик турдаги ҳиссадорлик жамияти 943306 минг.сўм фойда солиғи тўлангунга қадар фойда олган. Чегирилмайдиган харажатлар 1363288 минг.сўмни ташкил этади. Чегирилмайдиган харажатлар таркиби қуйидагилардан иборат:

1) хизмат сафарлари, вакиллик харажатлари, ихтиёрий суғурта турлари бўйича ажратмалар бўйича белгиланган нормалардан ортиқча харажатлар – 107199;

2) Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 177-моддасида назарда тутилган жисмоний шахснинг моддий наф тарзидаги даромадлари ҳисобланадиган солиқ тўловчининг харажатлари – 1081339;

3) ходимларга тўланадиган моддий ёрдам – 60637;

4) ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлмаган соғлиқни сақлаш ва дам олишни ташкил қилиш тадбирларига харажатлар – 81685;

5) суд чиқимлари – 874;

6) хўжалик шартномалари шартларини ва қонун ҳужжатларини бўзганлик учун тўланган ёки тан олинган жарималар, пеня ҳамда бошқа турдаги санксиялар – 31554.

Солиқ солинадиган база 2306594 минг.сўм бўлиб, бунга 8 фоиз ли ставка қўлланилган. 2014 йилда бюджетга тўлаш учун ҳисобланган фойда солиғи суммаси 184528 минг.сўмни ташкил қилган.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг ҳисоб-китоби давлат солиқ хизмати органларига ортиб борувчи яқун билан йилнинг ҳар чорагида ҳисобот чорагидан кейинги ойнинг 25-қунидан кечиктирмай, йил яқунлари бўйича эса, йиллик молиявий ҳисобот ўз муддатида тақдим этилади.

Ҳисобот даври мобайнида солиқ тўловчилар юридик шахслардан олинадиган фойда солиғини жорий тўловларни киритиш орқали тўлайдилар.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи бўйича жорий тўловларнинг суммасини аниқлаш учун солиқ тўловчилар жорий ҳисобот даври биринчи ойнинг 10-қунигача давлат солиқ хизмати органига жорий ҳисобот даври учун тахмин қилинаётган солиқ солинадиган фойдадан ва юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг белгиланган ставкасидан келиб чиқиб ҳисобланган юридик шахслардан олинадиган фойда солиғининг суммаси ҳақида маълумотнома тақдим этадилар.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи бўйича жорий тўловлар ҳар ойнинг 10 қунидан кечиктирмай ҳисоблаб чиқарилган йил чораги бўйича

юримдик шахслардан олинадиган фойда солиғи суммасининг учдан бир қисми миқдориди тўланади.

Ҳисобот даврида тахмин қилинаётган солиқ солинадиган фойда энг кам иш ҳақининг икки юз бараваридан кам миқдорни ташкил этадиган солиқ тўловчилар жорий тўловларни тўламайди.

Яғона солиқ тўлови ва яғона ер солиғини тўлашдан умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган солиқ тўловчи умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган солиқ даврининг биринчи чорағи учун юримдик шахслардан олинадиган фойда солиғи бўйича жорий тўловларни тўлашдан озод қилинади.

Тахмин қилинаётган солиқ солинадиган фойдадан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилган юримдик шахслардан олинадиган фойда солиғи суммаси ҳисобот даври учун бюджетга тўланиши лозим бўлган юримдик шахслардан олинадиган фойда солиғи суммасига нисбатан 10 фоиздан кўпроқ камайтирилган тақдирда, давлат солиқ хизмати органи жорий тўловларни юримдик шахслардан олинадиган фойда солиғининг ҳақиқий суммасидан келиб чиқиб пеня ҳисоблаган ҳолда қайта ҳисоблашга ҳақли.

Юримдик шахслардан олинадиган фойда солиғини тўлаш ҳисоб-китобларни топшириш муддатларидан кечиктирмай амалга оширилади.

4. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоблаш механизм ива бюджетга тўлаш тартиби

Маълумки, солиқ қонунчилиғида солиққа тортиш мақсадида солиқ тўловчилар иккига, яъни юримдик ва жисмоний шахсларга бўлинган.

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет давлатлар фуқаролари ва фуқаролиғи бўлмаган шахслар жисмоний шахслар ҳисобланади.

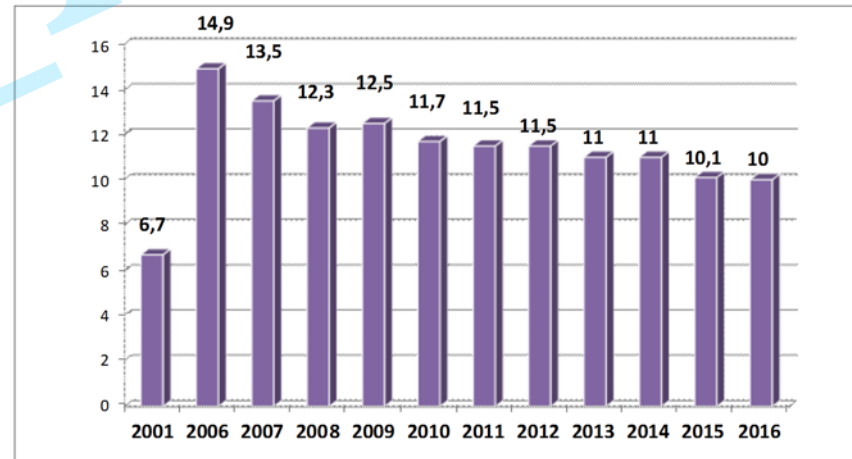
Юримдик шахс мақомини олмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар ҳам жисмоний шахсларга киради.

Жисмоний шахслар тўлаётган солиқлар ичида бюджет тушумларидан салмоқли ўринни эгаллайдиган солиқ жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ҳисобланади.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи давлат бюджети даромад манбаларидан бири бўлиб, у умумдавлат солиқлари таркибига киради. Унинг ўзига хос хусусияти шундаки, солиқ жисмоний шахсларнинг бевосита даромадларидан олинади.

Бугунги кунда жисмоний шахслар тўлаётган солиқлар ва йиғимлар бюджет даромадларининг қарийиб 15-20 фоизини ташкил этмоқда.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи 2001 йилда бюджет тушумларининг 6,7 фоизини ташкил этган бўлса, 2006 йилда 14,9 фоизни ва бевосита солиқлардаги улуши 46 фоизни ташкил этган. 2009 йилда 12,3 фоиз, 2012 йилда 11,5 фоиз, 2014 йилда 11,0 фоизни ташкил этган бўлса, 2015 йилда 10,1 фоизни ташкил этган. 2016 йилги давлат бюджети параметрлари бўйича ушбу солиқ давлат бюджети даромадларининг 10,0 фоизини ташкил этган. 2017 йилги давлат бюджети параметрлари бўйича ушбу солиқ давлат бюджети даромадларининг 10,3 фоизини ташкил этган.

16-расм. Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг давлат бюджети даромадларида туган ўрни³⁵

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг йиллик ҳисобот маълумотлари асосида ҳисобланган.

Бу кўрсаткичлар жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг бюджет даромадлари таркибида аҳамиятли эканлигидан дарак беради.

Солиқ кодексига кўра, молия йилида солиқ солинадиган даромадга эга бўлган жисмоний шахслар жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқнинг тўловчилари ҳисобланади.

7-жадвал

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи тўловчилари тўғрисида маълумот, (минг киши)

Кўрсаткичлар	Йиллар					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Аҳоли сони, минг киши	29555,4	29993,5	30492,8	31022,5	32120,5	32653,9
Жисмоний шахслар даромад солиғи тўловчилари сони, минг киши	3481,2	3542,2	3769,0	3850,0	5256,6	5854,7

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2017 йилга келиб, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи тўловчилари сони 2012 йилга нисбатан 2373,5 минг кишига кўпайган. 2017 йилда мамлакатимизни жами аҳоли сонининг 17,9 фоизи жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи тўловчилари ҳисобланади.

Солиқ солиш мақсадида жисмоний шахслар резидентлар ва норезидентларга бўлинади.

Ўзбекистон Республикасида доимий яшаб турган ёки жорий солиқ даврида яқунланаётган ҳар қандай кетма-кетликдаги ўн икки ойлик давр ичида жами **бир юз саксон уч қун** ва ундан ортиқ муддат Ўзбекистон Республикасида турган жисмоний шахслар Ўзбекистон Республикаси **резиденти ҳисобланади**. Ушбу белгиланган мезонларга жавоб бермайдиган шахс Ўзбекистон Республикасининг **норезиденти** бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг резиденти бўлган жисмоний шахсларга уларнинг Ўзбекистон Республикасидаги, шунингдек, ундан ташқаридаги фаолияти манбаларидан олинган даромадлари бўйича солиқ солинади.

Ўзбекистон Республикасининг резиденти бўлмаган жисмоний шахсларга Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги манбалардан олинган даромадлар бўйича солиқ солинади.

Жисмоний шахсларнинг – Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромадларига Солиқ кодексининг 182-моддасида назарда тутилган ўзига хос хусусиятлар ҳисобга олинган ҳолда ва ставкалар бўйича солиқ солинади.

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида тўланган, Ўзбекистон Республикасининг резидентлари бўлган жисмоний шахсларнинг даромад солиғи суммалари Ўзбекистон Республикасида солиқни тўлашда Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ ҳисобга олинади.

Ҳисобга олинадиган суммаларнинг миқдори жисмоний шахсларнинг Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган ставкалар бўйича ҳисоблаб чиқарилган даромад солиғи суммасидан ошмаслиги лозим.

Жисмоний шахсларнинг қуйидаги даромадлари солиқ солиш объектидир:

- Ўзбекистон Республикаси резидентларининг Ўзбекистон Республикасидаги ва ундан ташқаридаги манбалардан олинган даромадлари;
- Ўзбекистон Республикаси норезидентларининг Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромадлари.
- Яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятдан олинган, Солиқ кодексининг 58-бобига мувофиқ катъий белгиланган солиқ солинадиган даромадлар жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг солиқ солиш объекти бўлмайди.

Солиқ солинадиган база жами даромаддан келиб чиқиб, Солиқ кодексининг 179 ва 180-моддаларига мувофиқ солиқ солишдан озод қилинган даромадлар чегирилган ҳолда аниқланади.

Агар солиқ тўловчининг даромадидан унинг ихтиёрига кўра, суд ёки бошқа органларнинг қарорига биноан бирон-бир ушлаб қолишлар амалга

оширилса, бундай ушлаб қолишлар солиқ солинадиган базани камайтирмайди.

Жисмоний шахснинг чет эл валютасида ифодаланган даромадлари даромадлар амалда олинган санада Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган кўрс бўйича миллий валютада қайта ҳисоблаб чиқилади.

Жисмоний шахсларнинг жами йиллик даромадлари таркиби

Жисмоний шахсларнинг жами йиллик даромадлари таркибига қуйидагилар киради:

- 1) меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар;
- 2) мулкӣ даромадлар;
- 3) моддий наф тарзидаги даромадлар;
- 4) бошқа даромадлар.

Юридик шахслар амалга оширадиган қуйидаги харажатлар жисмоний шахсларнинг даромади сифатида қаралмайди:

1) меҳнат шароитлари ноқулай бўлган ишларда банд бўлган ходимларни меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда сут, даволаш-профилактика озик-овқати, газланган шўр сув, шахсий ҳимоя ва гигиена воситалари билан таъминлаш харажатлари;

2) касаба уюшмаси қўмитаси томонидан амалга ошириладиган тўловлар, шу жумладан, аъзолик бадаллари ҳисобидан касаба уюшмаси аъзоларига бериладиган моддий ёрдам, бундан касаба уюшмаси қўмитасининг ходимларига меҳнат вазифаларини бажарганлик учун бериладиган пул мукофотлари ва бошқа тўловлар мустасно;

3) ходимларни иш жойига олиб келиш ва қайтариб олиб кетиш харажатлари;

4) диний расм-русумлар ва маросимларни, байрам тантаналарини ўтказиш, вақиллик харажатлари, шаҳар йўловчилар транспортида ходимларнинг хизмат қатновлари учун фойдаланиладиган йўл қарточкаларини олиш, шунингдек, юридик шахснинг ходимларнинг меҳнат

ва дам олиш шароитларини таъминлаш билан боғлиқ ҳамда муайян жисмоний шахсларнинг даромади ҳисобланмайдиган бошқа харажатлар;

5) ходимга хизмат вазифаларини бажариш учун зарур бўлган махсус кийим-бош, махсус поябзал, формали кийим-бош бериш харажатлари ёки уларни пасайтирилган баҳоларда сотиш муносабати билан қилинган харажатлар, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда айрим тоифадаги ходимларни ўз хизмат вазифаларини бажариши чоғида озик-овқат билан таъминлаш харажатлари;

6) ходим бошқа жойга ишга ўтказилганда ёхуд кўчиб борганда кўчиш, мол-мулкни кўчириб бориш, жой ижараси (йўл харажатлари учун бериладиган пул) билан боғлиқ харажатларни тўлаш ёки бу харажатларнинг ўрнини қоплаш харажатлари;

7) хизмат сафарларидаги қуйидаги компенсация тўловлари:

- тасдиқловчи ҳужжатлар асосида хизмат сафари жойига бориш ва у ердан қайтиб келиш учун, шу жумладан, жой банд қилиш учун ҳақ тўлашни қўшган ҳолда ҳақиқатда амалга оширилган тўловлар. Йўл ҳужжатлари бўлмаган тақдирда, темирйўл транспортидаги (агар темирйўл қатнови бўлмаса, шаҳарлараро автобусадаги) йўл ҳақи киймати миқдорида, бироқ авиачипта қийматининг **30 фоизидан ошмайдиган** миқдорда;

- уй-жойни ижарага олиш бўйича ҳақиқатда амалга оширилган тўловлар. Яшаганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлмаган тақдирда қонун ҳужжатларида белгиланган нормалар доирасида;

- тасдиқловчи ҳужжатлар асосида уй-жойни банд қилиш учун тўловлар;

- қонун ҳужжатларида белгиланган нормалар доирасида хизмат сафарида бўлинган вақт учун тўланадиган кундалик харажатлар учун ҳақ (суткалик пуллар);

- қонун ҳужжатларида белгиланган ва ҳужжатлар билан тасдиқланган бошқа тўловлар;

8) қонун ҳужжатларида назарда тутилган нормалар доирасида ходимга тўланадиган компенсация тўловлари (компенсациялар):

- доимий иши йўлда кечадиган, ҳаракатланиш ва (ёки) қатнов тусига эга бўлган, шунингдек, вахта усулида ишларни бажаришда ходимга компенсация тўловлари (компенсациялар);

- хизмат ишлари учун шахсий автомобилдан фойдаланганлик учун компенсация тўловлари (компенсациялар), бундан хизмат сафарлари мустасно;

- дала таъминоти;

- қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда ва нормалар бўйича бошқа компенсация тўловлари (компенсациялар), бундан компенсация тўловлари ва бошқа даромадлар мустасно;

9) меҳнатда майиб бўлганлик ёки соғлиққа бошқача шикаст этганлик билан боғлиқ зарарнинг ўрнини қоплаш бўйича қуйидаги миқдордаги тўловлар:

- жабрланувчи меҳнатда майиб бўлгунига қадар олган ўртача ойлик иш ҳақиға нисбатан фоиз ҳисобидаги, унинг касбга оид меҳнат қобилиятини йўқотганлик даражасига мувофиқ белгиланадиган ҳар ойлик тўловлар (вояга етмаган шахс меҳнатда майиб бўлиб қолган тақдирда, зарарнинг ўрни унинг иш ҳақи (даромади) миқдоридан келиб чиққан ҳолда, лекин қонун ҳужжатларида белгиланган энг кам иш ҳақининг беш бараваридан кам бўлмаган миқдорда қопланади);

- махсус тиббий парваришга муҳтож жабрланувчиларга қўшимча харажатлар учун ойига энг кам иш ҳақининг икки баравари миқдоридаги тўловлар;

- жабрланувчининг маиший парвариши учун қўшимча харажатлар тарикасида ҳар ойда энг кам иш ҳақининг эллик фоизи миқдоридаги тўловлар;

- ходимнинг соғлиғига шикаст етказилганлиги муносабати билан иш берувчи томонидан бир йўла тўланадиган нафақа тарикасида жабрланувчининг йиллик ўртача иш ҳақи миқдоридаги тўловлар;

10) боқувчиси вафот этганлиги муносабати билан қуйидаги миқдордаги

тўловлар:

- марҳумнинг ўртача иш ҳақининг вафот этган боқувчининг қарамоғида бўлган ва унинг вафоти муносабати билан зарарни ундиришга ҳақли бўлган меҳнатга қобилиятсиз шахсларга тўғри келадиган улуши миқдоридаги тўловлар;

- боқувчиси вафот этганлиги муносабати билан зарарни ундиришга ҳақли бўлган шахсларга бир йўла тўланадиган нафақа тарикасида марҳумнинг ўртача йиллик иш ҳақининг олти баравари миқдоридаги тўловлар;

11) талабаларнинг таълим олиши учун Ўзбекистон Республикасининг олий ўқув юрти билан тўғридан-тўғри шартномалар бўйича пулли-контракт асосида ўтказиладиган тўловлар;

13) Ўзбекистон Республикасида суғурта фаолиятини амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган юридик шахсларга ҳаётни ўзоқ муддатли суғурталаш бўйича тўланадиган суғурта мукофотлари. Ҳаётни ўзоқ муддатли суғурталаш шартномаси муддатидан илгари бекор қилинганда ва суғурталовчи суғурта қилинувчига суғурта мукофотининг бир қисмини ёки ҳаммасини қайтарса, қайтарилган суғурта мукофоти миқдори жисмоний шахснинг солиқ солинадиган жами даромади таркибига киритилади;

14) юридик шахсдан — иш берувчидан:

- ёш оилалар аъзолари томонидан уй-жой олиш учун олинган маблағлар;

- қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар бўйича яқка тартибда уй-жой куриш учун кредитлар бериш қонун ҳужжатларига мувофиқ зиммасига юклатилган банклар томонидан ушбу мақсадлар учун бериладиган ипотека кредити бўйича бошланғич бадал сифатида қурувчи шахс томонидан олинган маблағлар.

Уй-жой олинган (мулкка бўлган ҳуқуқлар давлат рўйхатидан ўтказилган) санадан эътиборан беш йил ичида сотилса, ушбу бандда кўрсатилган даромадларга белгиланган тартибда солиқ солинади;

15) ходимларнинг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш

харажатлари.

Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар.

Иш берувчи билан меҳнатга оид муносабатларда бўлган ва тузилган меҳнат шартномасига (контрактига) мувофиқ ишларни бажараётган жисмоний шахсларга ҳисобланадиган ва тўланадиган барча тўловлар меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар деб эътироф этилади:

- меҳнатга ҳақ тўлашнинг қабул қилинган шакллари ва тизимларига мувофиқ ишбай нархлар, тариф ставкалари ва мансаб маошларидан келиб чиққан ҳолда ҳақиқатда бажарилган иш учун ҳисобланган иш ҳақи;

- илмий даража ва фахрий унвон учун қўшимча тўловлар;
- рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар;
- компенсация тўловлари (компенсация);
- ишланмаган вақт учун ҳақ тўлаш.

Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадларга қуйидагилар ҳам киради:

- предмети ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш бўлган фуқаролик-ҳуқуқий тусда тузилган шартномаларга мувофиқ жисмоний шахсларга (якка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятдан олинган даромадлар бундан мустасно) тўловлар;

- юридик шахснинг бошқарув органи (кузатув кенгаши ёки бошқа шунга ўхшаш органи) аъзоларига юридик шахснинг ўзи томонидан амалга ошириладиган тўловлар;

Ўзбекистон Республикаси мудофаа, ички ишлар, фавқулодда вазиятлар вазирликларининг, Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизматининг ҳарбий хизматчиларига, ички ишлар органларининг оддий аскарлар, сержантлар ва офицерлар таркибига ҳамда Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг ходимларига хизматни ўташи (хизмат мажбуриятларини бажариши) муносабати билан тўланадиган пул таъминоти, пул мукофотлари ва бошқа тўловлар.

Рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар.

Рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар жумласига қуйидагилар киради:

- 1) йиллик иш якунлари бўйича мукофот;
- 2) юридик шахснинг мукофотлаш тўғрисидаги қонунда назарда тутилган рағбатлантириш хусусиятига эга тўловлар;
- 3) касб маҳорати, мураббийлик учун тариф ставкаларига ва маошларга устамалар;
- 4) таътилга қўшимча ҳақлар;
- 5) кўп йил ишлаганлик учун пул мукофоти ва тўловлар;
- 6) ратсионализаторлик таклифи учун тўлов;
- 7) меҳнат натижалари билан боғлиқ бўлмаган бир йўла бериладиган мукофотлар.

Компенсация тўловлари (компенсация).

Меҳнатга ҳақ тўлаш тарзида даромадга киритиладиган компенсация тўловлари (компенсациялар) жумласига қуйидагилар киради:

1) табиий иқлим шароитлари ноқулай бўлган жойлардаги ишлар билан боғлиқ қўшимча тўловлар (иш стажи учун устамалар, баланд тоғли, чўл ва сувсиз ҳудудларда ишлаганлик учун белгиланган ко'ффициентлар бўйича тўловлар). Бунда юридик шахслар ходимларининг чўл ва сувсиз жойларда, баланд тоғли ва табиий-иқлим шароити ноқулай ҳудудларда ишлаганлик учун иш ҳақига коэффитсиентлар ҳисоблашнинг энг юқори суммаси ҳисоблаш санасидаги ҳолатга кўра белгиланган энг кам иш ҳақининг тўрт баравари миқдорида белгиланади;³⁶

2) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган касблар ва ишлар рўйхати бўйича оғир, зарарли, ўта зарарли меҳнат шароитларида ишлаганлик учун устамалар, шу жумладан, шундай шароитлардаги ўзлюксиз иш стажи учун иш ҳақига устамалар;

³⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 24-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сисъатининг 2019-йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-508-сонли Қонуни.

3) технологик жараён жадвалида назарда тутилган тунги вақтда, иш вақтидан ташқари, дам олиш кунларида ва байрам (ишланмайдиган) кунларида ишлаганлик учун тариф ставкаларига ҳамда маошларга устамалар ва қўшимча тўловлар;

4) кўп сменали режимда ишлаганлик, шунингдек, бир неча касбда, лавозимда ишлаганлик, хизмат кўрсатиш доираси кенгайганлиги, бажариладиган ишлар ҳажми ортганлиги, ўзининг асосий иши билан бир қаторда ишда вақтинча бўлмаган ходимларнинг вазифаларини бажарганлик учун устамалар;

5) доимий иши йўлда кечадиган, ҳаракатланиш ва (ёки) қатнов тусига эга бўлган ходимларнинг, шунингдек, доимий иши ишларни вахта усулида бажарилишини назарда тутадиган ходимларнинг иш ҳақиға қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча тўланадиган устамалар;

6) юридик шахс жойлашган ердан (ййғилиш пунктдан) ишлаш жойигача ва орқага қайтиш учун вахтада ишлаш жадвалида назарда тутилган ишлар вахта усулида бажарилган тақдирда йўлга кетадиган кунлар, шунингдек, ходимлар метеорологик шароитлар сабабли ва транспорт ташкилотларининг айби билан йўлда ушланиб қолган кунлар учун тариф ставкаси, маош миқдориди тўланадиган суммалар;

7) ер ости ишларида доимий банд бўлган ходимларга уларнинг стволдан ишлаш жойига бориш ва у ердан қайтиш учун шахтада (конда) ҳаракатланишининг меъёрий вақти учун тўланадиган қўшимча ҳақлар;

8) қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча дала таъминоти;

9) хизмат сафарлари вақтидаги қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча кундалик харажатлар учун ҳақ (суткалик пуллар);

10) ишлар вахта усулида ташкил қилинганда, иш вақти умумлаштирилган ҳолда ҳисобга олинаётганда ва қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа ҳолларда ходимларга иш вақтининг белгиланган давомийлигидан ортиқ ишлаганликлари муносабати билан бериладиган дам

олиш кунлари (отгуллар) учун тўловлар;

11) хизмат ишлари учун ходимнинг шахсий автомобилидан ёки хизмат мақсадлари учун унинг бошқа мол-мулкидан қонун ҳужжатларида белгиланган нормалардан ортиқча фойдаланганлик учун тўловлар;

12) меҳнатда майиб бўлганлик ёки соғлиққа бошқача шикаст этганлик билан боғлиқ зарарнинг ўрнини қоплаш учун белгиланган миқдорлардан ортиқча олинган суммалар;

13) озиқ-овқат ва йўл чипталарининг қиймати ёки озиқ-овқат ва йўл чипталарининг қийматини қоплаш.

Ишланмаган вақт учун ҳақ тўлаш.

Ишланмаган вақт учун ҳақ тўлашга қуйидагилар кирази:

1) қонун ҳужжатлариға мувофиқ:

а) йиллик асосий (ўзайтирилган асосий) таътилға ҳақ тўлаш, шунингдек, ушбу таътилдан фойдаланилмаганда, шу жумладан,, ходим билан меҳнат шартномаси бекор қилинганда пуллик компенсация тўлаш;

б) нокулай ва ўзига хос меҳнат шароитларида, шунингдек, оғир ва нокулай табиий-иқлим шароитларида ишлаганлиги учун айрим тармоқларнинг ходимлариға бериладиган қўшимча таътилға ҳақ тўлаш;

д) ўқиш билан боғлиқ таътилға ва ижодий таътилларға ҳақ тўлаш;

э) ўн икки ёшға тўлмаган икки ва ундан ортиқ боласи ёки ўн олти ёшға тўлмаган ногирон боласи бор аёлларға берилган қўшимча таътилға ҳақ тўлаш;

2) асосий иш ҳақи қисман сақланиб қолган ҳолда мажбурий таътилда бўлган ходимларға бериладиган тўловлар;

3) донор ходимларға кўриқдан ўтиш, қон топшириш ва қон топширилган ҳар бир кундан кейин бериладиган дам олиш кунлари учун ҳақ тўлаш;

4) Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексига мувофиқ давлат ёки жамоат вазифаларини бажарганлик учун меҳнатға ҳақ тўлаш;

5) қишлоқ хўжалиги ва бошқа ишларға жалб қилинадиган ходимларнинг асосий иш жойи бўйича сақлаб қолинадиган иш ҳақи;

6) бошқа юридик шахслардан аввалги иш жойида лавозим бўйича маоши микдорлари маълум бир муддат давомида сақлаб қолинган ҳолда ишга олинган, шунингдек, вақтинчалик вазифани бажариб турганда ходимларга маошдаги фарқни тўлаш;

7) юридик шахсларнинг ходимларига кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида ишдан ажралган ҳолда ўқишлари вақтида асосий иш жойи бўйича уларга тўланадиган иш ҳақи;

8) ходимнинг айбисиз бекор туриб қолинган вақт учун ҳақ тўлаш;

9) меҳнат лаёқатини вақтинча йўқотган ходимларга қўшимча ҳақ тўлаш;

10) қонун ҳужжатларига мувофиқ ёки юридик шахснинг қарори билан мажбурий прогул вақти ёки кам ҳақ тўланадиган ишни бажарганлик учун ҳақ тўлаш;

11) ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг имтиёзли соатларига, оналарга болани овқатлантириши учун ишда бериладиган танаффусларга, шунингдек, тиббий кўриқдан ўтиш билан боғлиқ вақт учун ҳақ тўлаш;

12) юридик шахсларнинг асосий ишидан озод қилинган ва озод қилинмаган ҳолда ходимлар тайёрлаш, уларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш учун ҳамда ўқувчилар ва талабаларнинг ишлаб чиқариш амалиётига раҳбарлик қилиш учун жалб қилинадиган юқори малакали ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш;

15) юридик шахснинг маблағлари ҳисобидан тўланадиган пенсиялар ва нафақаларга қўшимчалар, стипендиялар;

16) олий ўқув юртини тамомлаганидан кейин ёш мутахассисларга таътил вақти учун юридик шахс ҳисобидан тўланадиган нафақалар.

Мулкий даромадлар.

Жисмоний шахсларнинг мулкий даромадлари таркибига қуйидагилар киради:

1) фоизлар;

2) дивидендлар;

3) мол-мулкни ижарага беришдан олинган даромадлар;

4) жисмоний шахсларга хусусий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулкни реализация қилишдан олинган даромадлар. Мол-мулкни реализация қилишдан олинган даромадлар мазкур мол-мулкни реализация қилиш суммасининг ҳужжатлар билан тасдиқланган, уни олиш қийматидан ошган қисми сифатида аниқланади. Мол-мулкни олиш қийматини тасдиқловчи ҳужжатлар мавжуд бўлмаган тақдирда, мол-мулкни реализация қилиш қиймати, кўчмас мулк бўйича эса инвентаризатсия қиймати ҳамда реализация қилиш нархи ўртасидаги фарқ даромад деб эътироф этилади;

5) саноат мулки объектларига, селекция ютуғига берилган патент (лицензия) эгаси бўлган жисмоний шахснинг патентдан бошқа шахс фойдасига воз кечганда ёки лицензия шартномаси тўзганда олган даромади;

6) роялти;

8) солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлаганидан кейин хусусий корхона мулкдори, оилавий корхона иштирокчиси ҳамда фермер хўжалиги бошлиғи ихтиёрида қоладиган фойда суммаси.

Моддий наф тарзидаги даромадлар.

Солиқ тўловчи томонидан юридик шахсдан моддий наф тарзида олинган даромадлар, қуйидагилардир:

1) юридик шахс томонидан жисмоний шахс манфаатларини кўзлаб, товарлар (ишлар, хизматлар) ҳақини, мулкий ҳуқуқларни тўлаш, шу жумладан,:

- жисмоний шахсларнинг болаларини мактабгача таълим муассасаларида ўқитиш, тарбиялаш;

- коммунал хизматлар, ходимларга берилган уй-жой ҳақини, уй-жойдан фойдаланиш харажатлари ҳақини, ётоқхонадаги жойлар ҳақини ёки уларнинг ўрнини қоплаш қийматини тўлаш;

- санаторий-кўрортларда даволаниш йўлланмалари қийматини, дам олиш, статсионар ва амбулаторияга қатнаб даволаниш ҳақини ёки уларнинг ўрнини қоплаш қийматини тўлаш;

- юридик шахснинг жисмоний шахс даромади бўлган бошқа

харажатлари;

2) солиқ тўловчининг манфаатларини кўзлаб, текинга, шу жумладан,, ҳада шартномаси асосида берилган мол-мулк, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар қиймати;

3) товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ходимларга реализация қилинадиган нархи ва шу товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) – юридик шахс томонидан жисмоний шахс манфаатларини кўзлаб, товарлар (ишлар, хизматлар) ҳақини, мулкий ҳуқуқларни тўлаш ва солиқ тўловчининг манфаатларини кўзлаб текинга, шу жумладан, ҳада шартномаси асосида берилган мол-мулк, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар қиймати ўртасидаги салбий тафовут;

4) қонун ҳужжатларига мувофиқ ходимларга темирйўл, авиация, дарё, автомобил транспорти ва шаҳар электр транспортида юриш бўйича бериладиган имтиёзлар суммаси;

5) жисмоний шахснинг юридик шахс олдидаги қарзининг юридик шахс қарори билан ҳисобдан чиқарилган суммалари;

6) иш берувчи томонидан тўловлар ҳисобига тўланиб, ходимдан ушлаб қолиниши лозим бўлган, лекин ушлаб қолинмаган суммалар.

Солиқ тўловчи юридик шахсдан товарлар (ишлар, хизматлар) олган тақдирда, ушбу товарларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) қиймати уларни олиш нархидан ёки таннархидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Жисмоний шахс юридик шахсдан аксиз тўланадиган товарлар ёки қўшилган қиймат солиғи солинадиган товарлар (ишлар, хизматлар) олса, бундай товарлар (ишлар, хизматлар) қийматида аксиз солиғининг ва қўшилган қиймат солиғининг тегишли суммаси ҳисобга олинади.

Бошқа даромадлар.

Жисмоний шахсларнинг бошқа даромадлари жумласига қуйидагилар кириди:

- 1) пенсиялар ва қонун ҳужжатларида белгиланган нафақалар;
- 2) стипендиялар;

3) фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, хайрия ва экология жамғармалари томонидан жисмоний шахсларга бериладиган нафақалар ҳамда бошқа турлардаги ёрдам;

4) донорлик учун пул мукофотлари;

5) алиментлар;

6) ҳайвонларни тирик ҳолда ҳамда уларни сўйиб, маҳсулотларини хом ёки қайта ишланган ҳолда, ипак курти, чорвачилик, асаларичилик ва деҳқончилик маҳсулотларини табиий ва қайта ишланган ҳолда сотишдан олинган даромадлар;

7) жисмоний шахслардан текин олинган мол-мулк ёки мулкий ҳуқуқлар қиймати;

8) мусобақаларда, кўрикларда, танловларда совринли ўринлар учун бериладиган совринлар, пул мукофотлари;

9) ютуқлар;

10) грант берувчидан олинган грантлар, шу жумладан,, чет давлатлар грантлари бўйича олинган суммалар;

11) жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадаллари, улар бўйича олинган фоиз тарзидаги ва бошқа даромадлар, жамғариб бориладиган пенсия тўловлари;

12) яратилган фан, адабиёт ва санъат асарлари (предметлари) учун жисмоний шахслар томонидан олинган даромадлар;

13) Ўзбекистон Республикасининг давлат мукофотлари ва давлат пул мукофотларига сазовор бўлган жисмоний шахслар олган бир йўла бериладиган давлат пул мукофоти ёки шунга тенг баҳодаги эсдалик совғаларининг қиймати, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори асосида бир йўла бериладиган пул мукофоти;

14) халқаро спорт мусобақаларида совринли ўринларни эгаллаганлиги учун спортчилар олган бир йўла бериладиган пул мукофоти;

15) ходим билан тузилган меҳнат шартномаси бекор қилинганда меҳнат

тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ бериладиган ишдан бўшатиш нафақаси ва бошқа тўловлар;

16) моддий ёрдам тариқасида:

- вафот этган ходимнинг оила аъзоларига ёки оила аъзоси вафот этганлиги муносабати билан ходимга бериладиган тўловлар;

- ходимга меҳнатда майиб бўлганлиги, касб касаллиги ёхуд соғлиғига бошқача шикаст этганлиги билан боғлиқ тўловлар;

- фавқулодда ҳолатлар муносабати билан бериладиган тўловлар;

- мақсадли хусусиятга эга бўлган ҳамда ходимлар билан юз берган шахсий тусдаги воқеалар, ходисалар ва тадбирлар билан боғлиқ бўлган ҳамда бажариладиган иш натижаларига боғлиқ бўлмаган тўловлар;

- кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини бериш ёки уларни сотиб олиш учун маблағлар бериш тарзидаги тўловлар;

17) қонун ҳужжатларига мувофиқ уй-жой-коммунал хизматлари ҳақини тўлаш бўйича ҳар ойлик компенсация пул тўловлари;

18) ишламайдиган пенсионерларга юридик шахс томонидан тўланадиган тўловлар;

19) сугурта товони суммалари;

20) маънавий зарарни компенсация қилиш бўйича пул тўловлари.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкалари

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи қўпгина мамлакатлардаги сингари Ўзбекистонда ҳам прогрессив солиқ ҳисобланади. Ушбу солиқ ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори билан белгиланади ва ўрнатилган тартибда давлат солиқ идоралари ходимлари томонидан жисмоний шахсларга билдирилади. Ҳар йили белгиланган ставкалар Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарори билан қайтадан кўриб чиқилиши мумкин.

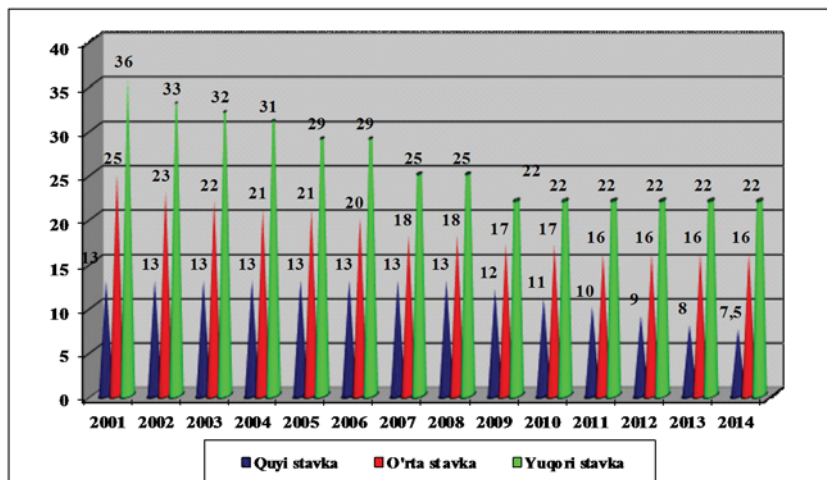
Ўзбекистон Республикасининг солиқ қонунчилигига кўра жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкалари қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- жисмоний шахсларнинг иш ҳақи, мукофотлар ва бошқа даромадларига солинадиган солиқ ставкаси;

- жисмоний шахсларнинг дивиденд ва фоиз тариқасида оладиган даромадига солиқ ставкаси;

- норезидент жисмоний шахсларнинг даромадларига тўлов манбайида солинадиган солиқ ставкалари.

Солиқ қонунчилигига биноан 1998-йилдан республикаимизда жисмоний шахсларнинг иш ҳақлари, мукофот пуллари ва бошқа даромадларидан солиқ ставкаси 15, 25, 35, 40, 45 фоиз, яъни 5 поғонали қилиб белгиланган эди. 2000-йилдан бошлаб 4 поғонали, яъни 15, 25, 36, 40 фоиз, 2001-йилдан эса 3 поғоналига ўтиб, 2008-йилдан ЭКИХнинг 6 баробаригача қилиб белгиланди ва солиқ ставкаси 13, 18, 25 фоизни ташкил этди. 2009-йилда 11, 17, 22 фоиз, 2010-йилда 11,17, 22 фоиз қилиб белгиланган эди. 2011-йилда ЭКИХнинг 5 баробаригача белгиланиб, унинг ставкаси 10, 16, 22 фоизни ташкил этди. 2012-йилда жисмоний шахслар даромад солиғи ставкаси 9, 16, 22 фоиз ва 2013-йилда жисмоний шахслар даромад солиғи ставкаси 8, 16, 22 фоиз қилиб белгиланди. 2014-йилдан бошлаб жисмоний шахслар даромад солиғи ставкаси 7,5, 16, 22 фоизни ташкил этди.

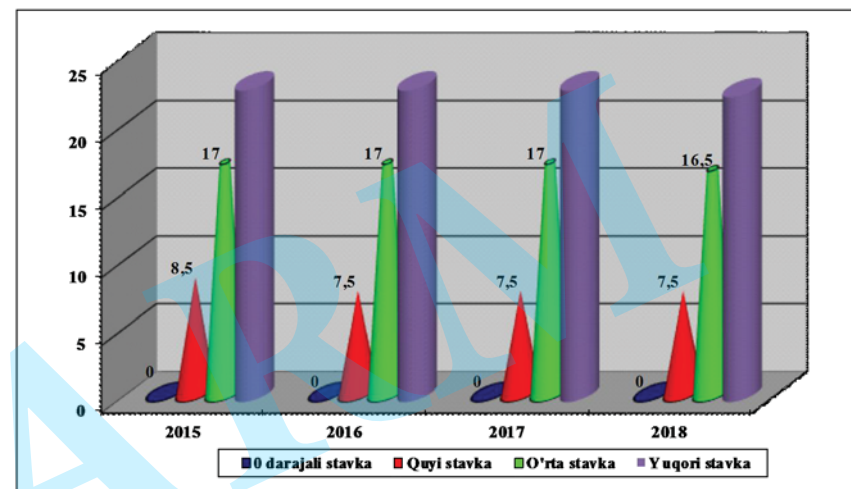

17-расм. 2001-2014 йилларда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларининг ўзгариш динамикаси

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, 2013 йилнинг 1 январидан бошлаб, солиқ солиш шкаласи йил бошидаги энг кам ойлик иш ҳақи (ЭКИХ) миқдоридан келиб чиқиб аниқланди ва энг кам иш ҳақи миқдорининг йил давомида ўзгаришига қарамасдан қайта кўриб чиқилмади.

2015 йилнинг 1 январидан бошлаб жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоблашда энг кам иш ҳақининг бир бараваригача “0” даражали ставкани назарда тутувчи тўрт поғонали (2014 йилда 3 поғонали бўлган) солиқ ставкаларини қўллаш тартиби жорий этилди. Бунда солиқ ставкалари даромаднинг бошқа гуруҳлари бўйича 2014-йил ставкаларига нисбатан бир фоизли пунктга оширилди. Бунда солиқ ставкалари даромаднинг бошқа гуруҳлари бўйича 2014-йил ставкаларига нисбатан бир фоизли пунктга оширилиб 8,5, 17, 23 фоизни ташкил этди. 2016-йилда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкалари 0, 7,5, 17, 23 фоиз қилиб белгиланди. 2017-йилда мос равишда 0, 7,5, 17, 23 фоизли

ставкалари амал қилди. 2018-йилда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкалари 0, 7,5, 16,5, 22,5 фоиз қилиб белгиланди.

18-расм. 2015-2018-йилларда жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкаларининг ўзгариш динамикаси

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 26-декабрдаги ПҚ-4086-сонли Қарорига мувофиқ 2019-йилдан жисмоний шахсларнинг иш ҳақлари, мукофот пуллари ва бошқа даромадларига қўлланилган табақалашган прогрессив солиқ ставкалари бекор этилиб, **ягона 12 фоизли солиқ ставкаси** белгиланди.

Белгиланган ставкадан келиб чиқиб ҳисобланган, бюджетга тўланадиган жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи суммаси фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ўтказиладиган 0,1 фоиз миқдоридан ҳисоблаб чиқариладиган ҳар ойлик мажбурий бадаллар суммасига камайтиради.

Жисмоний шахснинг – Ўзбекистон Республикаси норезидентининг Ўзбекистон Республикасидаги даромадлар манбайидан олинган

даромадларига манбада чегирмаларсиз куйидаги ставкалар бўйича солиқ солинади:

дивидендлар ва фоизларга – 10 фоиз;

Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатлар ўртасида ҳаракат катновида халқаро ташишларда транспорт хизматлари кўрсатишдан олинadиган даромадларга (фрахтдан олинadиган даромадларга) – 6 фоиз;

интеллектуал мулк объектларига бўлган мулкый ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказганлик учун мукофот, ижара бўйича даромадларга ҳамда ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш билан боғлиқ бўлган, меҳнат шартномалари (контрактлари) ва фуқаролик-ҳуқуқий тусга эга шартномалар бўйича олинган бошқа даромадларга – 20 фоиз.

Тўлов манбайида солиқ солиш тўлов Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ёки унинг ҳудудидан ташқарида содир этилганлигидан қатъи назар амалга оширилади.

Жисмоний шахсларга тўланадиган дивидендлар ва фоизларга 5 фоизлик ставка бўйича тўлов манбайида солиқ солинади.³⁷

Бунда солиқ солиш мақсадида дивидендларга акциялар бўйича ҳамда қимматли қоғозлардан олинadиган даромадлар киради. Фоизларга қарз мажбуриятлари ва хўжалик юритувчи субъектнинг устав сармоясида улшбай иштирокидан келадиган даромадлар ва шу кабилар киради.

Жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқни ҳисоблаб чиқаришда дивидендлар ва фоизлар бўйича даромадлар, қўшимча тўловлар жами даромад таркибидан ҳисобдан чиқарилади.

Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи бўйича имтиёзлар

Солиқ қончилигига қўра жисмоний шахсларнинг солиқ солинадиган даромадига куйидагилар киритилмайди:

Жисмоний шахсларнинг куйидаги даромадларига даромад солиғидан имтиёзлар қўлланилади:

1) моддий ёрдам суммалари:

фавқулодда ҳолатлар муносабати билан берилadиган моддий ёрдам суммалари - тўлалигича;

вафот этган ходимнинг оила аъзоларига ёки оила аъзоси вафот этганлиги муносабати билан ходимга берилadиган моддий ёрдам суммалари - энг кам иш ҳақининг ўн икки бараваригача миқдорда;

бошқа ҳолларда - солиқ даври учун энг кам иш ҳақининг ўн икки бараваригача миқдорда;

2) йўлланмалар қийматини юридик шахслар томонидан тўлиқ ёки қисман қоплаш суммалари, туризм йўлланмалари бундан мустасно:

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган санаторий-кўрорт ва соғломлаштириш муассасаларига йўлланмалар қийматини ногиронларга, шу жумладан, мазкур корхонада ишламайдиган ногиронларга тўлиқ ёки қисман қоплаш суммалари;

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида жойлашган болалар оромгоҳлари ва бошқа соғломлаштириш оромгоҳлари, шунингдек, ота-оналарнинг болалари билан дам олишига махсус мўлжалланган санаторий-кўрорт ва соғломлаштириш муассасаларига ўз ходимларининг ўн олти ёшга тўлмаган (ўн саккиз ёшгача бўлган ўқувчилар) болалари учун йўлланмалар қийматини тўлиқ ёки қисман қоплаш суммалари;

3) ўз ходимларига ва уларнинг болаларига амбулатория ва (ёки) статсионар тиббий хизмат кўрсатилганлиги учун иш берувчи томонидан тўланган суммалар, шунингдек, юридик шахснинг даволаш ва тиббий хизмат кўрсатганлик, ногиронлик профилактикаси ва ногиронларнинг саломатлигини тиклашга доир техник воситаларни олиш учун қилинган харажатлари. Ходимларни даволаганлик, уларга тиббий хизмат кўрсатганлик учун юридик шахслар томонидан соғлиқни сақлаш муассасаларига нақд пулсиз ҳақ тўланган тақдирда, шунингдек, соғлиқни сақлаш ташкилотлари томонидан ёзиб берилган ҳужжатлар асосида ушбу мақсадлар учун мўлжалланган нақд пул маблағлари бевосита ходимга, ходим йўқлигида

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018-йил 26-декабрдаги ПҚ-4086-сонли Қарори.

унинг оила аъзоларига, ота-оналарига берилган ёки мазкур мақсадлар учун мўлжалланган маблағлар ходимнинг банкдаги ҳисобварағига киритилган тақдирда, ушбу даромадлар солиқ солишдан озод қилинади;

4) Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Ўзбекистон Республикасидан ташқарига ишлаш учун юборилиши муносабати билан бюджет ташкилотларидан чет эл валютасида олинган иш ҳақи суммалари ва бошқа суммалар, қонун ҳужжатларида белгиланган суммалар доирасида;

5) вақтинчалик бир марталик ишларни бажаришдан олинган даромадлар, агар бундай ишларга ёллаш вақтинчалик бир марталик иш билан таъминлаш марказлари кўмагида амалга оширилаётган бўлса;

6) солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаганидан кейин хусусий корхона мулкдори, оилавий корхона иштирокчиси ҳамда фермер хўжалиги бошлиғи ихтиёрида қоладиган фойда суммаси;

7) Ўзбекистон Республикасининг давлат мукофотлари ва давлат пул мукофотларига сазовор бўлган жисмоний шахслар олган бир йўла бериладиган давлат пул мукофоти ёки шунга тенг баҳодаги эсдалик совғаларининг қиймати, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори асосида бир йўла бериладиган пул мукофоти;

8) халқаро спорт мусобақаларида совринли ўринларни эгаллаганлиги учун спортчилар олган бир йўла бериладиган пул мукофоти;

10) донорлик учун пул мукофотлари, шунингдек, қон йиғганлик учун тиббиёт муассасалари ходимлари оладиган суммалар;

11) жисмоний шахсларга хусусий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулкни сотишдан олинадиган даромадлар, бундан:

қимматли қоғозларни, юридик шахсларнинг устав фондидаги (устав капиталидаги) улушларини (пайларини);

яшаш учун мўлжалланмаган жойларни;

кетма-кет келадиган ўн икки ойлик давр ичида бир мартадан ортиқ битим тузилган тақдирда, уй-жойларни реализация қилишдан олинадиган даромадлар мустасно;

12) уй хўжалигида, шу жумладан, деҳқон хўжалигида етиштирилган хайвонларни (қорамол, парранда, мўйнали ва бошқа хайвонлар, балиқ ва шу кабиларни) тирик ҳолда ҳамда уларни сўйиб, маҳсулотларини хом ёки қайта ишланган ҳолда, саноатда қайта ишлашдан ташқари, табиий ва қайта ишланган чорвачилик, асаларичилик ва деҳқончилик маҳсулотларини сотишдан олинадиган даромадлар, бундан манзарали боғдорчилик (гулчилик) маҳсулотлари мустасно. Мазкур даромадлар солиқ тўловчи тегишли маҳаллий давлат ҳокимияти органи, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи, боғдорчилик, ўзумчилик ёки полизчилик ширкатларининг бошқарувлари томонидан берилган, реализация қилинган маҳсулот солиқ тўловчи томонидан унга ёки унинг оила аъзоларига ажратилган ер участкасида етиштирилганлигини тасдиқловчи белгиланган шаклдаги ҳужжатни тақдим этган тақдирда, солиқ солишдан озод қилинади;

13) халқаро ҳамда республика танловлари ва мусобақаларида олинган буюм тарзидаги совринларнинг қиймати;

14) юридик шахсдан солиқ даври мобайнида энг кам иш ҳақининг олти баравари миқдоригача бўлган қийматдаги:

- ходимлар натура шаклида олган совғалар;

- илгари мазкур юридик шахснинг ходимлари бўлган ишламаётган пенсионерлар ва меҳнат қобилиятини йўқотган шахслар, вафот этган ходимнинг оила аъзолари томонидан олинган совғалар ва бошқа турлардаги ёрдам;

15) жисмоний шахслардан мерос ёки ҳадя тартибида, шунингдек, текин олинган пул ва натура шаклидаги даромадлар, бундан фан, адабиёт ва санъат асарларининг, адабиёт ва санъат асарлари ижрочиларининг, шунингдек, кашфиётлар, ихтиролар ва саноат намуналари муаллифларининг

меросхўрларига (хуқукий ворисларига) тўланадиган пул мукофотлари мустасно;

16) давлат заёмнинг облигатсиялари бўйича ютуқлар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг давлат қимматли қоғозлари бўйича фоизлар, лотерея бўйича ютуқлар;

17) жамғарма сертификатлари, давлат қимматли қоғозлари бўйича даромадлар, шунингдек, банклардаги омонатлар бўйича фоизлар ҳамда ютуқлар;

18) халқаро ҳамда чет эл ташкилотлари ва фондларидан, шунингдек, илмий-техника ҳамкорлиги соҳасидаги Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари доирасида бевосита жисмоний шахс грант берувчидан ёки Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан вақил қилинган фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш бўйича органнинг хулосаси бўлган тақдирда, юридик шахсдан - грант олувчидан олган грант суммаси;

19) дивидендлар тарзида олинган ва дивиденд тўлаган юридик шахснинг устав фондига (устав капиталига) йўналтирилган даромадлар. Ушбу бандда назарда тутилган имтиёз қўлланилганидан сўнг бир йил ичида муассислар (иштирокчилар) таркибидан чиқилганда (чиқиб кетилганда), мазкур мол-мулк сотилганда ёхуд тугатилаётган юридик шахснинг мол-мулки унинг муассислари (иштирокчилари) ўртасида тақсимланганда, илгари солиқ солишдан озод қилинган даромадларга умумий асосларда солиқ солиниши керак;

20) меҳнат шартномаси бекор қилинганда, энг кам иш ҳақининг ўн икки баравари миқдори доирасида тўланадиган ишдан бўшатиш нафақаси, қонун ҳужжатларида белгиланган бошқа нафақалар, бундан вақтинча меҳнатга қобилиятсизлик нафақалари (шу жумладан, оиланинг бемор аъзосини парваришлаш нафақаси) мустасно, шунингдек, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, хайрия ва экология жамғармаларидан жисмоний шахсларга бериладиган ёрдам тусидаги тўловлар;

21) олинган алиментлар;

22) фуқароларнинг суғурта товони сифатида оладиган суммалари;

23) қонун ҳужжатларида давлат стипендиялари учун белгиланган миқдорларда таълим ва илмий-тадқиқот муассасалари томонидан тўланадиган стипендиялар;

24) уй-жой-коммунал хизматларига ҳақ тўлаш бўйича қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳар ойлик компенсация пул тўловлари;

25) давлат пенсиялари;

27) жамғариб бориладиган мажбурий пенсия бадаллари, улар бўйича фоиз даромадлари, шунингдек, жамғариб бориладиган пенсия тўловлари;

28) фуқароларнинг солиқ солинадиган ва Ўзбекистон Республикасида суғурта фаолиятини амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган юридик шахсларга ҳаётни ўзоқ муддатли суғурта қилиш бўйича суғурта мукофотлари тўлови учун йўналтириладиган иш ҳақи ва бошқа даромадларининг суммалари;

29) юридик шахслар муассисларининг (иштирокчиларининг) ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субектига – юридик шахсга унинг мажбуриятларини бажариш учун йўналтириладиган даромадлари суммалари. Ихтиёрий тугатиш қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тўхтатилган ва фаолият қайта тикланган тақдирда, ушбу имтиёз қўлланилмайди ва солиқ суммаси имтиёз қўлланилган бутун давр учун тўлиқ миқдорда ундирилади;

30) қуйидаги жисмоний шахсларнинг солиқ солинадиган иш ҳақи ва бошқа даромадлари суммалари:

ёш оила аъзолари томонидан якка тартибда уй-жойни қуриш, реконструкция қилиш ва сотиб олиш учун ёки кўп квартирали уйдаги квартирани реконструкция қилиш ва сотиб олиш учун олинган ипотека кредитларини ҳамда улар бўйича ҳисобланган фоизларни қоплаш учун йўналтирилганда;

қишлоқ жойларда намунавий лойиҳалар бўйича якка тартибда уй-жой

куришни ушбу мақсадлар учун кредитлар бериш қонун ҳужжатларига мувофиқ зиммасига юклатилган банкларнинг кредитлари ҳисобидан амалга ошираётган қурувчи шахслар томонидан олинган ипотека кредитлари ҳамда улар бўйича ҳисобланган фоизларни қоплаш учун йўналтирилганда.

Ушбу бандда кўрсатилган мол-мулк олинган (мол-мулкка бўлган ҳуқуқ давлат рўйхатидан ўтказилган) санадан эътиборан беш йил ичида сотилса, мазкур бандда назарда тутилган даромадларга белгиланган тартибда солиқ солинади;

31) фуқароларнинг солиқ солинадиган иш ҳақи ва бошқа даромадларининг:

- *Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларида таълим олиш учун (ўзининг ўқиши ёки йигирма олти ёшга тўлмаган фарзандларининг ўқиши учун) йўналтириладиган суммалари:*

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2010-йил 27-майда 2107-сон билан рўйхатга олинган “Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларида таълим олиш учун йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олиннадиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисида”ги низомга асосан имтиёз қўлланилади.

Жисмоний шахсларга солиқ чегирмаси ўқиш учун тўлов қуйидагилар ҳисобидан амалга оширилганда тақдим этилади:

- ўз маблағлари;
- жисмоний шахсга тижорат банклари томонидан берилган таълим кредитлари;
- юридик шахслар томонидан жисмоний шахсларга қайтариш шарти билан берилган маблағлари (судалар).

Юридик шахслар томонидан талабаларнинг таълим олиши учун Ўзбекистон Республикасининг олий ўқув юрти билан тўғридан-тўғри тузилган шартномалар бўйича пулли-контракт асосида ўтказиладиган, ушбу юридик шахснинг харажати бўлган маблағлар суммасига солиқ чегирмаси татбиқ этилмайди.

Агар ҳисобот солиқ даврида солиқ чегирмасини тўлиқ қўллашнинг имкони бўлмаса (жами йиллик даромад суммаси таълим олиш учун ҳақиқатда амалга оширилган харажатлар суммасидан кам бўлса), унинг қолдиғи кейинги солиқ даврларига кўчирилмайди.

Солиқ чегирмаси давлат солиқ хизмати органлари орқали жисмоний шахснинг жами йиллик даромади тўғрисидаги декларацияни тақдим этиш йўли билан ҳамда солиқ тўловчининг ёзма аризасига биноан тўлов манбайида - иш берувчи томонидан ҳам берилиши мумкин;

- *Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган суммалари.*

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2010-йил 4-июнда 2111-сон билан рўйхатга олинган “Ўзбекистон Республикаси Халқ банкидаги фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда йўналтириладиган маблағларга жисмоний шахслардан олиннадиган даромад солиғи бўйича имтиёзни қўллаш тартиби тўғрисида”ги низомга асосан имтиёз қўлланилади.

Солиқ чегирмаси солиқ солинадиган иш ҳақи ва бошқа даромадларини ўзининг жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақига ихтиёрий равишда ўтказган жисмоний шахсга берилади.

Солиқ чегирмаси даромад олувчи жисмоний шахснинг аризасига асосан тўлов манбайида тақдим этилади.

Агар тўлов манбайига жисмоний шахслардан олиннадиган даромад солиғини ушлаб қолиш ва ўтказиш мажбурияти юклатилмаган бўлса, солиқ чегирмаси жисмоний шахсга Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида назарда тутилган тартибда жисмоний шахснинг жами йиллик даромади тўғрисидаги декларациясига асосан тақдим этилиши мумкин.

Солиқ чегирмаси жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда ўтказиладиган суммага жисмоний шахснинг ҳисобланган даромади миқдорида берилади.

Иш берувчи жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий равишда ўтказиладиган маблағларни иш ҳақини тўлаш муддатидан кечиктирмай ўтказилади.

Ўзбекистон Республикаси Халқ банки филиаллари ҳисобот йилидан кейинги йилининг 15-февралига қадар тегишли ҳудудий давлат солиқ хизмати органига шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига маблағларни ихтиёрий равишда ўтказган жисмоний шахсларга жамғариб бориладиган пенсия тўловлари тўғрисида маълумотларни тақдим этади.

Агар жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ихтиёрий бадаллар тарзида тушган маблағлар солиқ даври тугагунига қадар тўланадиган бўлса, ушбу маблағларга жисмоний шахснинг жами йиллик декларацияси асосида Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида белгиланган тартибда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи солинади;

32) жисмоний шахслардан текин (шу жумладан, ҳада шартномаси бўйича) олинган улушлар, пайлар ва акциялар тарзидаги даромадлар, агар мазкур улушлар, пайлар ва акцияларни бериш яқин қариндошлар ўртасида амалга оширилса;

33) пахта йиғим-терими бўйича қишлоқ хўжалиги ишларига жалб қилинадиган жисмоний шахсларнинг бу ишларни бажарганлик учун олган даромадлари.

Даромад солиғини тўлашдан қуйидаги жисмоний шахслар тўлиқ озод қилинади:

1) хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналарининг бошлиқлари ва ходимлари, консуллик муассасаларининг мансабдор шахслари, уларнинг ўзлари билан бирга яшайдиган оила аъзолари, агар улар Ўзбекистон Республикасининг фуқароси бўлмаса, Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинadиган, дипломатлик ва консуллик хизмати билан боғлиқ бўлмаган даромадларидан ташқари барча даромадлари бўйича;

2) хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик

муассасаларининг маъмурий-техник ходимлари ҳамда уларнинг ўзлари билан бирга яшайдиган оила аъзолари, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса, Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинadиган, дипломатлик ва консуллик хизмати билан боғлиқ бўлмаган даромадларидан ташқари барча даромадлари бўйича;

3) хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналарига, консуллик муассасаларига хизмат кўрсатадиган ходимлар таркибига кирган шахслар, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса, ўз хизмати юзасидан оладиган барча даромадлари бўйича;

4) хорижий давлатлар дипломатик ваколатхоналари ва консуллик муассасалари ходимларининг уйларида ишловчилар, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса, ўз хизмати юзасидан оладиган барча даромадлари бўйича;

5) халқаро ноҳукумат ташкилотларнинг мансабдор шахслари, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса, уларнинг ушбу ташкилотларда олган даромадлари бўйича;

6) концерт–гомоша фаолияти билан шугулланиш ҳуқуқини берувчи лицензияси бўлган шахслар ушбу фаолиятдан олинган даромадлари бўйича;

7) яқка тартибдаги тадбиркор билан меҳнат муносабатларида бўлганлар яқка тартибдаги тадбиркор билан тузилган меҳнат шартномасига кўра бажарган ишлари учун олган даромадлари бўйича, солиқ солишдан тўлиқ озод қилинади³⁸.

³⁸ Ўзбекистон Республикасининг 2015-йил 20-августдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига хусусий мулкни, тадбиркорлик субъектларини ишончли ҳимоя қилишни янада кучайтиришга, уларни жадал ривожлантириш ёлидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган Ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-391-сонли Қонуни.

2019 йилдан бошлаб даромад солиғини тўлашдан тўлиқ озод этилган қуйидаги жисмоний шахсларнинг имтиёзи бекор этилди:³⁹

- Ўзбекистон Республикаси мудофаа, ички ишлар, фавқулодда вазиятлар вазирликларининг, Миллий хавфсизлик хизматининг ҳарбий хизматчилари, ички ишлар органлари ҳамда божхона органларининг оддий хизматчилари ва бошлиқлари таркибига кирувчи шахслар, шунингдек, ўқув ёки синов йиғинларига чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар - хизматни ўташ (хизмат вазибаларини бажариш) муносабати билан олган пул таъминоти, пул мукофотлари ва бошқа тўловлар суммалари бўйича;

- Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг, умумий юрисдикция судларининг ва хўжалик судларининг судялари, шунингдек, прокуратура органларининг мансаб даражаларига эга бўлган ходимлари - уларнинг хизмат вазибаларини бажариши муносабати билан олган даромадлари бўйича.

Даромад солиғини тўлашдан қуйидаги жисмоний шахслар қисман (даромад олинган ҳар бир ой учун энг кам иш ҳақининг тўрт баравари миқдоридаги даромадлар бўйича) озод қилинади:

1) “Ўзбекистон Қаҳрамони”, “Совет Иттифоқи Қаҳрамони”, “Меҳнат Қаҳрамони” унвонларига сазовор бўлган шахслар, учала даражадаги “Шуҳрат” ордени билан тақдирланган шахслар. Мазкур имтиёз тегишинча “Ўзбекистон Қаҳрамони” унвони берилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома, “Совет Иттифоқи Қаҳрамони”, “Меҳнат Қаҳрамони” дафтарчалари, орден дафтарчаси ёки мудофаа ишлари бўйича бўлимнинг маълумотномаси асосида берилади;

2) уруш ногиронлари ва қатнашчилари, шунингдек, доираси қонун ҳужжатлари билан белгиланувчи уларга тенглаштирилган шахслар. Мазкур имтиёз уруш ногиронининг (қатнашчисининг) тегишли гувоҳномаси ёки

мудофаа ишлари бўйича бўлимнинг ёхуд бошқа ваколатли органнинг маълумотномаси асосида, бошқа ногиронларга (қатнашчиларга) ногироннинг (қатнашчисининг) имтиёзларга бўлган ҳуқуқи тўғрисидаги гувоҳнома асосида берилади;

5) болаликдан ногирон бўлиб қолганлар, шунингдек, И ва ИИ гуруҳ ногиронлари. Имтиёз пенсия гувоҳномаси ёки тиббий-меҳнат эксперт комиссиясининг маълумотномаси асосида берилади;

7) собиқ СССРни, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тўзумини ҳимоя қилиш ёки ҳарбий хизматнинг ёхуд ички ишлар органларидаги хизматнинг бошқа мажбуриятларини бажариш чоғида яраланганлиги, контўзия бўлганлиги ёки шикастланганлиги оқибатида ёхуд фронтда бўлиш билан боғлиқ касаллик туфайли ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ҳамда ички ишлар органлари ходимларининг ота-оналари ва бева хотинлари (бева эрлари). Имтиёз “Ҳалок бўлган аскарнинг бева хотини (бева эри, онаси, отаси)” ёки “Ички ишлар органлари ҳалок бўлган ходимининг бева хотини (бева эри, онаси, отаси)” штампи қўйилган ёхуд пенсия гувоҳномасини берган муассаса раҳбарининг имзоси ва ушбу муассаса муҳри билан тасдиқланган тегишли ёзувли пенсия гувоҳномаси асосида берилади. Агар мазкур шахслар пенсионер бўлмаса, имтиёз уларга собиқ СССР Мудофаа вазирлиги, Давлат хавфсизлик қўмитаси ёки Ички ишлар вазирлигининг, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Мудофаа вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати ёхуд Ички ишлар вазирлигининг тегишли органлари томонидан берилган ҳарбий хизматчининг ёки ички ишлар органи ходимининг ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги маълумотнома асосида берилади. Собиқ СССРни, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тўзумини ҳимоя қилиш ёки ҳарбий хизматнинг ёхуд ички ишлар органларидаги хизматнинг бошқа мажбуриятларини бажариш чоғида ёки фронтда бўлиш билан боғлиқ касаллик туфайли ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ёхуд ички ишлар органлари ходимларининг бева

³⁹ Ўзбекистон Республикасининг 2018-йил 24-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сисъатининг 2019-йилга мўлжалланган асосий ёналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-508-сонли Қонуни.

хотинларига (бева эрларига) имтиёз фақат улар янги никоҳдан ўтмаган тақдирда берилади;

10) икки ва ундан ортиқ ўн олти ёшга тўлмаган болалари бор ёлғиз оналар. Имтиёз ҳар бир бола учун Фуқаролик ҳолатлари далолатномаларини ёзиш (ФХДЁ) органлари томонидан тақдим этиладиган маълумотнома асосида берилади;

11) икки ва ундан ортиқ ўн олти ёшга тўлмаган болалари бор ва боқувчисини йўқотганлик учун пенсия олмайдиган бева аёл ва бева эркаклар. Имтиёз эрнинг (хотиннинг) вафот этганлиги тўғрисидаги гувоҳнома, болалар туғилганлиги тўғрисидаги гувоҳнома, янги никоҳдан ўтмаганлик ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳўзуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармаси туман (шаҳар) бўлимининг боқувчисини йўқотганлик учун пенсия олинмаслиги ҳақидаги маълумотномаси тақдим этилган тақдирда берилади;

12) болалигидан ногирон бўлган, доимий парваришни талаб қиладиган фарзанди билан бирга яшаб, уни тарбиялаётган ота-онадан бири. Имтиёз пенсия гувоҳномаси ёки соғлиқни сақлаш муассасасининг доимий парвариш зарурлигини тасдиқловчи тиббий маълумотномаси, биргаликда яшашга тааллуқли қисмида — фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг маълумотномаси асосида берилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015-йил 24-апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4720-сонли Фармониға асосан Акциядорлик жамиятлари бошқарув ходимлари сифатида жалб қилинган хорижий мутахассисларнинг бошқарув ходимлари сифатидаги фаолиятдан олган даромадлари даромад солиғи, тўлов манбайидан олинадиган даромад солиғидан озод этилган.

Имтиёзлар тегишли ҳужжатлар тақдим этилган тақдирда қўлланилади.

Имтиёзларға бўлган ҳуқуқлар календар йили давомида вужудға келган тақдирда, имтиёзларға бўлган ҳуқуқлар вужудға келган пайтдан эътиборан қўлланилади.

Агар жисмоний шахслар даромад солиғидан қисман имтиёз олиш ҳолатларида бир нечта асос бўйича имтиёзларға бўлган ҳуқуққа эға бўлса, унга хоҳишиға қараб фақат битта имтиёз берилади.

Жисмоний шахслар даромад солиғидан қисман имтиёз олиш ҳолатларида имтиёзни қўллаш жисмоний шахснинг асосий иш (хизмат, ўқиш) жойи бўйича, асосий иш жойи бўлмаган тақдирда - яшаш жойидаги давлат солиқ хизмати органлари томонидан жами йиллик даромад тўғрисидаги декларация асосида солиқни ҳисоблаб чиқариш чоғида амалға оширилади. Имтиёзға бўлган ҳуқуқ йўқотилган тақдирда, жисмоний шахс имтиёз йўқотилган пайтдан эътиборан ўн беш кун ичида бу ҳақда ундан солиқни ушлаб қоладиган юридик шахсға маълум қилиши керак.

Жисмоний шахслар даромад солиғидан қисман имтиёз олиш ҳолатларида имтиёзлар жисмоний шахсларнинг фоизлар ва дивидендлар тарзида олинган даромадлариға, шунингдек, мол-мулкни ижараға топширишдан олинган даромадлариға ҳам татбиқ этилади. Агар фоизлар ва дивидендлар асосий иш жойи бўйича ҳисобланса, имтиёзни қўллаш асосий иш жойи бўйича амалға оширилади, агар фоизлар ва дивидендлар асосий бўлмаган иш жойи бўйича ҳисобланса, имтиёз жами йиллик даромад тўғрисидаги декларация асосида жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоблаб чиқариш чоғида жисмоний шахснинг яшаш жойидаги давлат солиқ хизмати органлари томонидан қўлланилади. Шунға ўхшаш тартиб мол-мулкни ижараға беришдан олинган даромадларға нисбатан ҳам қўлланилади.

Жисмоний шахсларнинг имтиёзларға бўлган ҳуқуқи улар ҳисобот йили учун тегишли ҳужжатларни тақдим этганида вужудға келади.

Ҳисобот йили учун энг кам иш ҳақининг тўрт баравари миқдоридаги имтиёз имтиёзларға бўлган ҳуқуқ юзаға келган ой бошидан тақдим этилади.

Энг кам иш ҳақининг тўрт баравари миқдордаги имтиёз жисмоний шахсларнинг асосий иш жойида, агар асосий иш жойи мавжуд бўлмаса, унда яшаш жойидаги давлат солиқ хизмати органлари томонидан жами йиллик даромад тўғрисидаги декларация асосида солиқ ҳисоблаб чиқаришда қўлланилади.

Норезидент жисмоний шахсларнинг даромадига солиқ солишнинг хусусиятлари

Чет эллик жисмоний шахсларга Ўзбекистон Республикаси ҳудудида Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларида белгиланган хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда солиқ солинади.

Резидент – чет эллик жисмоний шахсдан Ўзбекистон Республикаси фуқароси сингари жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқ ундирилади.

Норезидент – чет эллик жисмоний шахслардан тўланган жойидан қатъи назар Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромадлар бўйича жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқ ундирилади.

Солиқ солиш мақсадида норезидент жисмоний шахслар Ўзбекистон Республикасида доимий муассаса орқали фаолиятни амалга оширадиган норезидент сифатида ёки доимий муассаса билан боғлиқликда бўлмаган норезидент шахс сифатида қаралади.

Ўзбекистон Республикасида доимий муассаса орқали фаолиятни амалга оширадиган норезидент жисмоний шахс доимий муассаса билан боғлиқ бўлган Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромадлари бўйича солиқ тўловчи ҳисобланади.

Чет эллик жисмоний шахслардан солиқлар ва йиғимларни ундириш тегишли чет давлатда Ўзбекистон Республикасининг жисмоний шахсларига нисбатан ҳам худди шундай чора-тадбирлар кўрилган ҳолларда ўзаро келишув асосида тўхтатилиши ёки чекланиши мумкин.

Чет эллик жисмоний шахслар билан битимлар тузиш чоғида, бундай битимларнинг шартларига Ўзбекистон Республикасида фаолиятни амалга

оширадиган солиқ тўловчилар ҳамда бошқа шахслар чет эллик жисмоний шахсларнинг солиқлар ва йиғимларни тўлаш бўйича харажатларини ўз зиммасига олишини назарда тутадиган солиқ ҳақидаги изоҳларнинг киритилишига рухсат берилмайди.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғини ҳисоблаб чиқариш ва ушлаб қолиш солиқ солинадиган база ҳамда ставкалардан келиб чиққан ҳолда даромад ҳисобланишига қараб, йил бошидан ортиб боровчи якун бўйича ҳар ойда жисмоний шахснинг асосий иш жойи бўйича солиқ агенти томонидан амалга оширилади.

Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғининг ҳисоблаб чиқарилган суммаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жисмоний шахсларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобварақларига ўтказиладиган ҳар ойлик мажбурий бадаллар суммасига камайтирилади.

Энг кам иш ҳақининг қаррали миқдорларида назарда тутилган имтиёزلарни ҳисоблаб чиқариш учун энг кам иш ҳақи миқдорининг жорий йил 1-январидagi ҳолати инобатга олинади⁴⁰.

Йил мобайнида асосий иш (хизмат, ўқиш) жойи ўзгарган тақдирда, жисмоний шахс жорий йилда ўзига тўланган даромадлар ва ушлаб қолingan жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи суммалари тўғрисидаги маълумотномани янги асосий иш (хизмат, ўқиш) жойидаги бухгалтерияга дастлабки иш ҳақи ҳисоблангунига қадар тақдим этиши шарт. Илгариги иш (хизмат, ўқиш) жойидан маълумотнома тақдим этилмаган ёки солиқ тўловчининг идентификация рақами тақдим этилмаган тақдирда, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар қўлланилмаган ҳолда ушлаб қолинади. Маълумотнома ва солиқ тўловчининг идентификация рақами тақдим этилган тақдирда, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи суммаси илгариги асосий

⁴⁰ Ўзбекистон Республикасининг 2018-йил 24-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сисъатининг 2019-йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги УРҚ-508-сонли Қонуни.

иш (хизмат, ўқиш) жойида олинган даромадлар инobatга олинган ҳолда қайта ҳисоб-китоб қилинади.

Янги иш (хизмат, ўқиш) жойи бўйича солиқни ҳисоблаб чиқариш тақвим йили бошидан илгариги ва янги иш (хизмат, ўқиш) жойида олинган жами даромаддан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

Жисмоний шахснинг асосий бўлмаган иш жойидан ёки бошқа юридик шахслардан совға, моддий ёрдам ва бошқа турлардаги ёрдам олган жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи суммасини қайта ҳисоб-китоб қилиш жисмоний шахс даромадлари тўғрисида декларация топширганда, давлат солиқ хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Меҳнат шартномаси бекор қилингандан сўнг ходимга илгариги асосий иш жойида тўловлар амалга оширилган тақдирда, мазкур тўловларга жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи имтиёзлар қўлланилмаган ҳолда солинади.

Асосий бўлмаган иш жойидан ёки бошқа юридик шахслардан олинган даромадларга тўлов манбайида жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғини ҳисоблаб чиқариш жами даромад суммасидан имтиёзлар қўлланилмаган ҳолда, белгиланган ставкалар бўйича ҳисобланишига қараб, йил бошидан ортиб борувчи яқун бўйича амалга оширилади.

Солиқ агентлари жисмоний шахснинг талабига биноан унга даромадларининг суммалари ва турлари ҳақида, шунингдек, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ушлаб қолинган суммаси тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланadиган шаклда маълумотнома беришлари шарт.

Жисмоний шахсларнинг асосий бўлмаган иш жойидан олган даромадларидан жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг яқуний суммаси жисмоний шахснинг жами йиллик даромади тўғрисида тақдим этилган декларациянинг маълумотлари бўйича давлат солиқ хизмати органи томонидан ҳисоблаб чиқарилади. Резидент жисмоний шахсларнинг

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида (шу жумладан, асосий иш жойидан) олган даромадларидан даромад солиғи яқуний суммасини ҳисоблаб чиқариш ҳам худди шундай тартибда амалга оширилади.

Жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солиқни ушлаб қолиш ва бюджетга ўтказиш учун юридик шахс жавобгардир. Солиқ суммаси ушлаб қолинмаганда, юридик шахс ушлаб қолинмаган солиқ суммасини ҳамда у билан боғлиқ жарима ва пеняларни бюджетга тўлаши шарт.

Ҳисоб-китобларни тақдим этиш ва солиқни тўлаш тартиби

Юридик шахслар қуйидагиларни бажариши шарт ҳисобланади:

1) солиқ даври тугагандан кейин ўттиз кун ичида давлат солиқ хизмати органларига тўлов манбайидан солиқ солинмаган моддий наф тарзида даромадлар олган жисмоний шахслар тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланadиган шаклда маълумотнома тақдим этиш;

2) йилнинг ҳар ойида, ҳисобот давридан кейинги ойнинг 25-қунидан кечиктирмай, йил яқунлари бўйича эса йиллик молия ҳисоботини тақдим этиш муддатида давлат солиқ хизмати органларига ҳисобланган ва амалда тўланган даромадлар суммалари ҳамда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ушлаб қолинган суммалари тўғрисидаги маълумотларни Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан белгиланган шаклда тақдим этиши шарт. Йил яқунлари бўйича ҳисобланган ва амалда тўланган даромадларнинг суммалари ҳамда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ушлаб қолинган суммалари тўғрисидаги маълумотлар Ўзбекистон Республикасида фаолиятни доимий муассаса орқали амалга ошираётган Ўзбекистон Республикаси норезидентлари томонидан ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 25-мартига қадар тақдим этилади⁴¹.

Маълумотларда ҳисобланган қуйидаги ахборотлар акс эттирилади:

⁴¹ Ўзбекистон Республикасининг 2018-йил 24-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сисъатининг 2019-йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-508-сонли Қонуни.

- меҳнатга ҳақ тўлаш тарзидаги даромадлар, жисмоний шахсларнинг даромадларидан ушланган солиқ суммалари ва ҳар бир жисмоний шахс бўйича фуқароларнинг шахсий жамғариб бориладиган пенсия ҳисобрақамларига тўланган бадаллар тўғрисидаги;

- мулкӣ даромадлар (бундан дивидендлар ва фоизлар мустасно) ва моддий наф тарзидаги даромадлар, ҳар бир жисмоний шахс бўйича жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг тўлов манбайида ушлаб қолинган суммалари тўғрисидаги ахборот.

Солиқ кодексининг 189-моддасига киритилган ўзгартиришлар 2019-йил 1-январдан жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг 12 фоиз миқдоридagi ягона солиқ ставкаси белгиланганлиги муносабати билан, жисмоний шахсларнинг икки ёки ундан кўп манбадан олинган солиқ солинадиган даромадлари бўйича декларация тақдим этиш тартиби бекор қилинди⁴².

Тўлов манбайида жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғининг ҳисоблаб чиқарилган суммаси бюджетга солиқ агенти томонидан қуйидаги муддатларда тўланади:

- пул маблағларини олиш учун хизмат кўрсатувчи банкка ҳужжатларни тақдим этиш билан бир вақтда, бироқ ҳисоб-китобларни тақдим этиш муддатларидан кечиктирмай;

- тўлов натура ҳолида амалга оширилган ой тугаганидан кейин беш кун ичида, агар бундай тўловга қонун ҳужжатларида руҳсат берилган бўлса.

Агар юридик шахснинг банк ҳисобварағида иш ҳақини тўлаш ва бир вақтнинг ўзида ходимларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинган солиқларни бюджетга ўтказиш учун маблағлар етарли бўлмаса, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи банк ҳисобварағидаги қолдиқ маблағларга мутаносиб суммада бюджетга ўтказилади.

Банкда ҳисоб рақамига эга бўлган юридик шахслар томонидан жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқни тўлаш санаси солиқ

⁴² Ўша ерда.

тўловчи ҳисоб рақамидан маблағлар ҳисобдан чиқарилган кун, бошқалар, шу жумладан, жисмоний шахслар учун эса – маблағлар кредит муассасасининг кассасига ўтказилган кун ҳисобланади. Жисмоний шахсларнинг ҳисоб-китоб варағидан солиқ суммаси жисмоний шахс томонидан тўланганда, тўлов санаси жисмоний шахс ҳисоб рақамидagi маблағлар ҳисобдан чиқарилган кун ҳисобланади.

Давлат солиқ хизмати органлари томонидан ҳисоблаб чиқарилган жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқни тўлаш тўлов хабарномасида кўрсатилган муддатларда амалга оширилиши керак. Жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солиқнинг йил мобайнида тўлаб борилган суммалари тегишли ҳисобот йили учун солиқ тўловчига ҳисоблаб чиқарилган солиқ ҳисобига ўтказилади.

Мол-мулкни ижарага берувчи жисмоний шахслар учун белгиланган ижара тўловининг энг кам ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 26 декабрдаги ПҚ-4086-сонли Қарорининг 24-иловасига мувофиқ тасдиқланиб, ижара тўловининг энг кам ставкалари қуйидагича белгиланди:

➤ турар жойни ижарага беришда 1 кв. метр учун Тошкент шаҳрида – 10 000 сўм, Нукус шаҳри ва вилоятга бўйсунувчи шаҳарларда – 6 500 сўм ва бошқа аҳоли пунктларида – 3 000 сўм;

➤ нотурар жойларни ижарага беришда 1 кв. метр учун Тошкент шаҳрида – 20 000 сўм, Нукус шаҳри ва вилоятга бўйсунувчи шаҳарларда – 13 000 сўм ва бошқа аҳоли пунктларида – 6 000 сўм;

➤ енгил автомобилларга (йўловчилар, юк ташиш учун мўлжалланган ва ўриндиқлари сони ҳайдовчини ҳисобга олманган ҳолда 8 та жойдан кўп бўлмаган автотранспорт воситаси) 1 та автотранспорт воситаси учун – 480 000 сўм;

➤ микроавтобуслар, автобуслар ва юк автомобилларига 1 та автотранспорт воситаси учун – 940 000 сўм ижара тўловининг энг кам миқдорларидан иборат.

2019 йил 1 январдан бошлаб:

- юридик шахслар хизмат кўрсатувчи банклардан иш ҳақи ва унга тенглаштирилган тўловлар учун пул маблағларини олишда (ёки пластик карталарга ўтказишда) ягона ижтимоий тўлов ҳамда жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғини тўлаш бўйича тўлов ҳужжатларини тақдим этиши;

- Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигига Давлат солиқ қўмитаси билан биргаликда меҳнатга ҳақ тўлаш фондини асосиз пасайтириш ҳолатларини аниқлаш мақсадида хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти мониторингини амалга ошириши;

- зарур ахборотларни тақдим этган ҳолда ишчи-солиқ тўловчининг ҳисобини яқка тартибда олиб боришни назарда тутиб, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ва ягона ижтимоий тўловнинг ягона солиқ ҳисоботи шаклини белгиланган тартибда ишлаб чиқиши ва тасдиқлаши белгиланди.

Бундан ташқари солиқ тўловчилар **2019 йил 1 апрелга қадар** ходимлар сони ва (ёки) меҳнатга ҳақ тўлаш фондини ихтиёрий равишда ҳисоботларда расмийлаштирган ва акс эттирган тақдирда аввалги ҳисобот даврларида ходимлар сонини яширганлик учун жавобгарликдан, илгари кўрсатилмаган ходимлар бўйича жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи ва ягона ижтимоий тўлови суммасини **қўшимча ҳисоблашдан** озод қилинди⁴³.

5. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар тизимидаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари

Умуман олганда, умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиққа тортишни такомиллаштиришга қаратилган солиқ ислохотларининг

олиб борилиши, жахоннинг ривожланган мамлакатлари каби иқтисодиётни рағбатлантирувчи ва тартибга солувчи солиқлар тизимини вужудга келтиради. Шу боисдан, бирор мамлакат учун барқарор ва ўзгармас ҳолдаги бевосита солиқлар мавжуд бўлмай, бу доимо оптималлаштиришга йўналтирилган бўлиши лозим. Лекин бевосита солиқларни амалиётда ҳар доим ҳам даромадлар ва истеъмол ҳажмига мутаносиб ҳолда ташкил этиб бўлмайди. Чунки даромадлар турли таркибий манбалардан, яъни бевосита солиққа тортиладиган ва тортилмайдиган манбалардан ташкил топса, истеъмоллар ҳам бевосита солиққа тортиладиган ва тортилмайдиган маҳсулотлардан иборат бўлади. Ваҳоланки, ўтиш шароитида юридик ва жисмоний шахсларнинг олган даромадларини кўпроқ, бевосита солиққа тортиш (бюджетга зарур маблағларни топиш мақсадида) тадбиркорликнинг сўнишига, аҳоли учун меҳнат қилиш истагини пасайишига олиб келади. Шу боисдан, ўтиш шароитида давлатга керакли маблағларни билвосита солиқлар орқали тўплаш фискал жиҳатдан афзалдир. Шунинг учун, давлат ўзи олиб бораётган солиқ сиёсатида биноан бевосита солиққа тортиладиган даромадларга нисбатан солиқ ставкаларини пасайтириб, билвосита солиққа тортиладиган истеъмол товарларини (ишларни, хизматларни) ва уларга нисбатан солиқ ставкаларини бир мунча оширади. Бевосита солиққа тортишнинг бу тарзда бошқарилиши – келажакда солиққа тортиладиган даромадларнинг кўпайишига ва ўз-ўзидан бевосита солиқ тушумлари ўсиб боришига хизмат қилиши лозим. Таҳлилларнинг кўрсатишича, бевосита солиққа тортишнинг ташкил этишнинг илмий асоси – даромадлар ва унинг истеъмолга сарфланиш ҳажми бўлиб хизмат қилсада, амалиётда ушбу солиқ гуруҳлари объектив ва субъектив омилларга биноан қарор топади. Назаримизда, бевосита солиқларнинг шаклланишига таъсир этувчи объектив омиллар куйидагилардир:

1. Бозор иқтисодиёти муносабатларининг эркинлаштирилганлик ҳолати;

⁴³ Ўзбекистон Республикасининг 2018-йил 24-декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2019-йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги УРҚ-508-сонли Қонуни.

2. Мамлакатнинг иқтисодий ривожланганлик ва даромадлилик даражаси;

3. Даромадларнинг истеъмолга йўналтирилганлик даражаси;

4. Мамлакатнинг миллий-худудий хусусиятлари.

Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг амалда ташкил этилишига таъсир этувчи субъектив омилга – давлат томонидан олиб борилаётган солиқ сиёсати ҳамда унга биноан умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқ тушумлари кўрсаткичларини белгиланишидир. Чунки умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқ турлари, уларнинг объекти, субъекти, ставкалари ва бошқа солиқ элементларининг белгиланишига асосланиб, бевосита ва билвосита солиқларнинг бюджет даромадларидаги ўрни бошқарилади. Чунки бозор иқтисодиёти ривожланиб, мамлакатнинг даромадлилик даражаси қанчалик юқори бўлса, ушбу даромадларга белгиланадиган бевосита солиққа тортиш шунча фойдали ва самаралидир. Аксинча, эндигина бозор муносабатлари шаклланиб, иқтисодиёт ривожланиш арафасида бўлган мамлакатларда миллий ва худудий хусусиятлар эътиборга олинми, кўпроқ билвосита солиқ ундиришга тўғри келади. Бинобарин, республикамизда бозор муносабатлари аста-секин эркинлаштирилаётганлиги, иқтисодиёт эндигина ривожланаётганлиги ва миллий-худудий хусусиятлар билвосита солиққа тортишни талаб қилганлиги боис, ҳозирги пайтда билвосита солиққа тортиш юқоридир. Ҳолбуки, мамлакатимиз аҳолиси олган даромадлари асосан билвосита солиққа тортилмайдиган даромадларни ташкил этади. Шунинг бюджетга зарур маблағлар билвосита солиқлар асосида истеъмол товарларидан ундирилмоқда. Бундан ташқари, режали бошқарувга мослашган фуқароларни бозор иқтисодиёти қонунлари билан тўсатдан тўқнаштириш хавфи бўлиб, бозор қўникмалари шакллангунга қадар аҳолининг ижтимоий муҳофазасини таъминлаш, сиёсий-иқтисодий барқарорликни сақлаш талаб этилиб, ушбу харажатларни зарур маблағлар билан таъминлаш учун билвосита солиқларга

муурожаат этишга тўғри келмоқда. Барчага аёнки, аҳолининг даромадлари хар доим ҳам тўлиқ истеъмолга сарфланмай, энг зарур эҳтиёжлар миқдориди харажат қилинади. Шу боисдан, минимал яшаш даражасидаги даромадлар миқдориди бевосита билвосита солиққа тортиш имкониятлари тенг бўлсади, лекин даромадлар кам бўлган ҳолатларди давлат бевосита солиққа тортишни бироз пасайтириб, молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжни қондириш учун билвосита солиқларга муурожаат қилади.

Ҳар қандай мамлакатди иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган даврди билвосита солиққа тортиш юқори бўлиб, оптимал нисбат андозаси чегараларидан чекиниш ҳолатлари руй бериши мумкин. Шунга кўра, XX асрнинг 80-йиллариди кўп мамлакатларди, биринчи навбатди, тўғридан-тўғри солиққа тортишни пасайтиришга қаратилган солиқ тадбирлари амалга оширилди.

Ўзбекистонди ҳозирги пайтди иқтисодий ислохотлар тезлашганлиги боис, бевосита солиққа тортиш пасайтирилиб, бюджетга зарур маблағлар билвосита солиқлар орқали жамғариш руй бермоқди. Бу оптималликни намоён этиб, сиёсий барқарорликка уйғун ҳолди иқтисодий тараққиётни таъминловчи солиқ самарадорлигини келтириб чиқармоқди. Ҳолбуки, ҳозирги шароитди даромадлардан ундириладиган бевосита солиққа тортишнинг пасайтирилиши корхоналарнинг молиявий фаолиятини мустахамлайди. Айниқса, буни ўтиш шароитди эътиборга олиш зарур. Бизнинг фикримизча, республикамизнинг ўтиш шароитди бевосита солиқларнинг паслигини асослайдиган миллий-худудий хусусиятлар қуйидагилардан иборат:

-Аҳоли даромадларининг турфа хиллиги ва аҳоли ўз томорқалариди этиштирган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бўйича олган даромадлари бевосита солиқдан озод этилганлиги;

-Солиқ тўлаш маданиятининг юксак эмаслиги;

-Бозор иқтисодиётига босқичма босқич ўтиш тамойилидан келиб чиқиб, аҳолининг ижтимоий муҳофазаси учун зарур бўлган маблағларга давлат эҳтиёжининг юқорилиги;

-Республика худуди атрофида ишлаб чиқариш салоҳияти паст бўлган мамлакатларнинг жойлашганлиги ва чегараларда тўсиқ симлар ўрнатилмаганлиги боис, ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат ва бошқа маҳсулотлар нархини билвосита солиқлар орқали барқарорлаштириб бориш зарурлиги ва бошқалар.

Бевосита солиққа тортишни оптималлаштиришга субъектив таъсир - давлат томонидан олиб борилаётган солиқ сиёсати билан амалга оширилади. Бўларга:

-бюджет даромадлари параметрларида бевосита ва билвосита солиқлар нисбати истиқболларининг белгиланиши;

-маълум солиқ гуруҳлари бўйича солиққа тортишнинг камайтирилиши (фаолиятлар батамом озод қилиниши, солиқ ставкасининг пасайтирилиши);

-бевосита солиққа тортиш имкониятларидан самарали фойдаланиш;

-умумий солиқ юкни босқичма-босқич пасайтириш ва ривожланган мамлакатлардаги меоёрга яқинлаштириш билан боғлиқ солиқ сиёсати олиб борилишидир.

Республикада иқтисодий ислохотлар тезлаштирилган ҳозирги ўтиш шароитида, билвосита солиқлар нисбатининг юқорилиги, бюджет учун зарур бўлган маблағлар тўплаш асосида барқарорликни рағбатлантирувчи солиқ самарадорлигини келтириб чиқаради. Лекин мавжуд муаммоларни ҳал қилиб бориш билан бир қаторда билвосита солиққа тортишни пасайтириб, бевосита солиққа тортишдан самарали фойдаланиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Бизнингча ҳам солиққа тортишнинг салбий оқибатлари бирданига кўзга ташланмасдан, балки секин-асталик билан тўплана боради ва маълум шароитларда ишлаб чиқариш суроатларининг пасайишига олиб келиши ҳамда сиклик таназзулга яқинлаштириб қўйиши

мумкин. Ҳолбуки, республикада ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиб бораётганлиги – бевосита солиққа тортишнинг оптималлаштиришнинг объектив омиллари шаклланаётганлигини асослайди. Мамлакатларнинг иқтисодий ривожланиш даражаси, даромадлиги ва миллий-худудий хусусиятларига боғлиқ равишда бевосита ва билвосита солиққа тортишнинг оптималлашуви - мамлакат иқтисодиётининг ривожланишига ёки аксинча, мамлакат иқтисодиётининг ривожланиб бориши – бевосита солиққа тортишнинг оптималлашувига хизмат қилади, деб ҳисоблаймиз.

Ҳар бир мамлакатнинг миллий хусусиятлари ва даромадлилик даражасига боғлиқ, равишда солиқ тизимининг такомиллаштириб борилиши, уларда ҳар хил даражалардаги бевосита ва билвосита солиқларнинг оптималлашувини қарор топтиради. Оптимал бевосита солиқлар мамлакат аҳолиси билан давлатнинг манфаатларини уйғунлаштиради ва иқтисодиёт ривожланишини рағбатлантиради. Солиқ қонунчилигининг барқарорлик талаби билан бозорга ўтиш босқичида уни такомиллаштириш зарурлиги ўртасидаги мавжуд зиддият кескинлашиб бораётган ҳозирги шароитда, асосий эътиборни аҳолининг ва давлатнинг манфаатларини уйғунлаштирадиган, иқтисодиётнинг юксалишини таъминлайдиган, мамлакатнинг даромадлилик даражасига, миллий ва худудий хусусиятларга мос келадиган бевосита ва билвосита солиққа тортишни ташкил этишга қаратиш фойдалидир.

Солиққа тортишни ташкил этиш юзасидан аниқ тадбирларнинг ишлаб чиқиши ва молия-солиқ механизмларининг такомиллаштирилиши иқтисодиётда қуйидаги туб бурилишлар юз беришига олиб келади:

-Хўжалик субъектлар ва фуқаролар даромадининг ошиб бориши билан мамлакатнинг иқтисодиёти ҳам юксалиб боради;

-Молиявий мустаҳкам солиқ тўловчи корхоналар сонининг ошишига ҳамда солиқ тушумларининг барқарор таъминланишига олиб келади;

-Юридик ва жисмоний шахсларнинг тижорат ишларига ноқулайликлар туғдмасдан давлатга зарур маблағлар солиқлар орқали бюджетга бир текис ва барқарор жағарилишига эришилади;

-Солиқ қарзлари камайиб, корхоналарнинг молиявий фаолияти мустахкамланиб боради.

-Ички ва ташқи инвестициялар киритилишини рағбатлантирувчи солиқ тизими вужудга келади;

-Ривожланган мамлакатлардаги каби иқтисодиёт ривожланишини рағбатлантирадиган оптимал бевосита ва билвосита солиққа тортиш қарор топади ва бошқа ижобий ўзгаришлар рўй беради.

Шундай қилиб, мамлакатнинг миллий хусусиятларига, иқтисодиётнинг ривожланишига ва даромадлилик даражасига боғлиқ ҳолда солиқ тизимининг такомиллаштириб борилиши бевосита ва билвосита солиққа тортишнинг оптималлашувини қарор топтиради. Бевосита солиқларнинг такомиллаштирилиши -иқтисодиётнинг юксалишига ва қолаверса аҳоли даромадининг ошишига хизмат қилиб, бевосита солиққа тортиладиган базани кенгайтиради. Хулоса қилиб айтганда, иқтисодий ўсишни таъминлаш учун бевосита солиққа тортишни такомиллаштириб бориш устувор вазифа эканлигини унутмаслик зарур.

Назорат учун саволлар:

1. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти, назарий асослари ва таркибий тузилиши нималардан иборат?
2. Давлат бюджети даромадларининг шаклланишида умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларнинг тутган ўрни ва ривожланиш тенденцияларини ёритиб беринг.
3. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва бюджетга тўлаш механизмни таҳлилини келтиринг.
4. Умумбелгиланган тартибда ундириладиган бевосита солиқлар тизимидаги муаммолар нималардан иборат?

4-Боб. УМУМБЕЛГИЛАНГАН ТАРТИБДА УНДИРИЛАДИГАН БИЛВОСИТА СОЛИҚЛАР ТИЗИМИ

Режа:

1. Билвосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва давлат бюджетидаги ўрни
2. ҚҚСни ҳисоблаш ва тўлаш механизмнинг амалий таҳлили
3. Фискал сиёсатда акциз солиғини ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиш тартибининг таҳлили
4. Билвосита солиқларни ҳисоблаш механизмда хориж тажрибасини татбиқ этиш
5. Билвосита солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартибини такомиллаштириш

1. Билвосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти ва давлат бюджетидаги ўрни

Солиқлар - давлат ва солиқ тўловчилар ўртасидаги мажбурий тўловларни ифода этиб, давлат пул фондларини ташкил этувчи ўзаро пул муносабатларидир. Солиқларнинг моҳияти фақат муносабатларда очилади. Солиқлар моҳиятидан келиб чиқиб, солиқлар киритилаётганда томонларнинг иқтисодий манфаатлари инobatга олиниши керак.

“Солиқлар тизими моҳияти жиҳатидан бир хил, ўзаро боғлиқ бўлган ва марказлашган пул фондига тушадиган солиқ турларининг йиғиндиси” ни ташкил қилади. Солиқлар тизимидаги солиқларни моҳиятига, объектига, субъектига, иқтисодий характериға қараб турли тартибда гуруҳлаш мавжуд. Солиқлар иқтисодий моҳиятиға ва характериға қараб икки гуруҳға, Яъни бевосита ва билвосита солиқларға бўлинади. Бундай тавсифлаш “солиқларнинг моҳиятини тўлиқроқ очиб берганлиги боис халқаро амалиётда ҳам қабул қилинган”

Билвосита солиқларни ҳуқуқий тўловчилари маҳсулот(иш, хизмат) юқлаб юборувчилар ҳисоблансада, бироқ охир оқибат билвосита таркибида

эгри солиқлар объекти бўлган товарлар, маҳсулотлар ва хизматларни истеъмол қилувчилардир.

Умуман, 17-аср охири ва 18-аср бошларида Европа давлатларида маъмурий давлат аппаратлари шаклланаётганда, бевосита ва билвосита солиқлар гуруҳи ташкил топа бошлаган. Бунда билвосита солиқлардан акцизлар асосий ўрин туган ва у шаҳар дарвозасидан чиқарилган ва киритилган моллардан бевосита 5фоиз дан 25 фоиз гача ундирилган. Солиқлар тизимини бевосита (тўғри) ва билвосита (егри) солиқлар тарзида таснифланишига биринчи марта англиялик файласуф Д. Локком (1632-1704) томонидан 17-аср охирларида асос солинган. Амалиётда бундай гуруҳлаш 16-асрда мавжуд бўлган. Д. Локкомнинг фикрича, “барча солиқларни қандай тарзда, қимдан ундирилмасин, барибир солиқ оғирлиги ер эгасининг зиммасига тушади, чунки атиги ер эгасининг даромади-ҳақиқий соф даромаддир. Ундан барча фуқаролар жами солиқларни тўлайдилар. Шунинг учун бевосита ер эгасидан ундирилган солиқлар-бевосита солиқлар, қолганлари билвосита солиқлар деб ҳисобланган. Мазкур фикрлардан фарқли равишда А. Смит даромадлар фақат ердан эмас, балки капитал ва меҳнатдан ҳам вужудга келиши мумкинлигини таъкидлаган. А. Смит тадбиркорликдан ва меҳнатдан олинадиган даромадлардан ундириладиган солиқларни бевосита солиқларга, харажатларга қўйиладиган солиқларни билвосита солиқларга ажратган. Англия иқтисодчиси, файласуф ва жамоат арбоби Жон Стюарт Милл (1806-1873) “бевосита солиқлар солиқ тўловчини ўзидан ундирилса, билвосита солиқлар бўйича солиқ оғирлиги солиқ тўловчига бошқа шахслар томонидан ўтказилади” деб ҳисоблайди. Франция Молия вазири Аббат Тере “билвосита солиқлар босқичма-босқич ва тўё сездирилмаган ҳолда ундирилади” деб таъкидлаган. Билвосита солиқлар тез-тез ва кўп бюджетга тушганлиги учун киритилган.

Билвосита солиқлар-ишлаб чиқарилган товарлар, кўрсатилган хизматлар, бажарилган ишлар, импорт ва экспорт қилинган маҳсулотлар қийматига устама тарзда белгиланиб, айланмалар амалга оширилганда ушбу

айланмалар таркибидаги устама қиймат сифатида билвосита бюджетга ундириладиган мажбурий тўловдир.

Билвосита солиқ объекти-реализация қилинган товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар қиймати бўлиб, олинган даромадга ёки фойдага эмас, балки айланмалар қийматига билвосита белгиланган устама миқдорига боғлиқдир. Бунда, ишлаб чиқарилган маҳсулотлар, кўрсатилган хизматлар ва бажарилган ишлар қиймати, албатта, товарга айланиши лозим. Бизнинг фикримизча, билвосита солиқларнинг ҳажми айланмалар қийматига билвосита белгиланган устама миқдорига боғлиқ бўлсада, лекин ушбу устамани белгилашда талаб ва таклиф қонунидан келиб чиқиб ёндашиш лозим. Чунки талаб ва таклиф қонуни инобатга олинмасдан, юқори ставка билан билвосита солиқни белгиланиши талабга нисбатан таклифни ошишига, бозорда билвосита солиқлар белгиланган товарлар нархининг қимматлашувига ва ушбу товарларга нисбатан харидорларни камайишига сабаб бўлади. Шунинг учун, билвосита солиқларни ундирилишини яхшилаш учун божхона интизомини мустаҳкамлаш, солиқ назоратини кучайтириш билан бир қаторда, талаб ва таклиф қонунига биноан билвосита солиқларнинг белгиланиши-хуфёна иқтисодиётни чеклайди, деб ҳисоблаймиз.

Билвосита солиқ субъекти-мулкчилик шаклидан қатий назар, қонунчиликка асосан билвосита солиқлар тўлаш мажбурияти жорий қилинган фаолият тури билан шуғулланадиган, яъни маҳсулот ишлаб чиқарадиган, хизмат кўрсатадиган, иш бажарадиган ҳамда маҳсулотларни экспорт-импорт қиладиган ва мажбуриятларга ўз мулклари билан жавоб берадиган юридик ва жисмоний шахслар ҳисобланади. Товарларни(ишларни ва хизматларни) импорт ва экспорт қилувчи юридик шахслардан ташқари жисмоний шахслар ҳам ягона божхона тўлови таркибида товар импорт қилганларида билвосита солиқларни тўлайди.

Билвосита солиқлар маҳсулот баҳосига ёки хизмат таърифига устама сифатида белгиланадиган товарлар ва хизматлардан олинадиган

солиқлардир. Билвосита солиқлар объектини белгилашда давлат товар ёки хизматларнинг сотилиши пайтида ушбу қийматнинг бир қисмига ўз ҳуқуқларини даъво қилиши билан ҳақиқатда янги қийматнинг тақсимланишида иштирок этади. Билвосита солиқлар тўғри солиқлардан фарқли ўлароқ солиқ тўловчининг даромади ёки мол-мулкига бевосита боғлиқ эмас. Шу сабабли, билвосита солиққа тортиш жараёнида юзага келадиган солиқ юки солиқ тўловчиларнинг молиявий фаолиятига тўғридан-тўғри таъсир қилмайди.

Билвосита солиқлар товарнинг ёки хизматнинг баҳосида ҳисобга олинганлиги учун уларни проварад тўловчиси бўлиб, истеъмолчи ҳисобланади. Лекин тармоқ ичидаги рақобат юксак бўлганида ва талаб барқарор бўлмаган ҳолда солиқнинг муайян қисми товарни ишлаб чиқарувчи ва сотувчи томонидан тўланади.

Қўшилган қиймат ўзининг иктисодий моҳиятига кўра, сотилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг қиймати билан ишлаб чиқариш жараёнида истеъмол қилинган товарлар, ҳомашёлар ва хизматларнинг қиймати ўртасидаги фарқдан иборатдир. Табиий, ишлаб чиқариш жараёнида ва кейинчалик меҳнат тақсимоти натижасида маълум бир товар бозорга олиб чиқилгунга қадар ишлаб чиқариш ва муомала жараёнидаги бир нечта босқичларнинг ҳар бирида қўшилган қиймат яратилади.

Ўзбекистонда акциз солиғи 1992-йилда ҚҚС билан биргаликда оборот солиғи ва сотувдан олинган солиқлар ўрнига жорий қилинган. Унинг ҚҚСдан фарқли томони шундаки, у айрим товарлар ва маҳсулотларни чегаралаб олган ва у бажарилган иш, кўрсатилган хизматларга нисбатан қўлланилмайди. Акциз солиғи индивидуал характерга эга бўлиб, фақат акциз ости товарларга нисбатан қўлланилади.

Табиийки, ишлаб-чиқариш жараёнида ва кейинчалик меҳнат тақсимоти натижасида маълум бир товар бозорга олиб чиқилгунга қадар ишлаб чиқариш ва муомала жараёнидаги бир нечта босқичлардан ўтади, бу

босқичларнинг ҳар бирида қўшилган қиймат яратилади. Товарларни ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида иштирок этувчи ҳар бир иштирокчи қўшилган қийматнинг устига ўзининг ҳиссасини қўяди. Шунинг учун товарларни ва хизматларни қиймати уларни ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида қўшилган қийматларнинг умумий суммасига тенг.

Шундай қилиб, қўшилган қиймат билвосита солиқларни ундириш учун бирламчи объектив асос бўлиб ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда халқаро солиқ амалиётида Билвосита солиқларнинг асосий турлари бўлиб, ҚҚС, акциз солиғи ва божлар ҳисобланади.

ҚҚСга хос бўлган муҳим хусусиятлардан бири шундаки, солиққа тортишнинг объекти бўлиб, нафақат ички бозордаги товар оборот, балки мамлакат корхоналарининг ташқи бозорларидаги товар обороти ҳам ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг даромад манбаи сифатида ҚҚС ҳозирга қадар ўзининг муҳим ўрни ва амалий аҳамиятини сақлаб келмоқда.

Билвосита солиқларнинг асосий солиқларидан бири акциз солиғи ҳисобланади. Акциз солиғи билвосита солиқ сифатида товарлар ва хизматлар баҳосининг таркибида ҳисобга олинади ҳамда маҳсулотларнинг (хизматларнинг) жами сотиш обороти суммасидан ҳисобланади. Акциз солиғи тўлиқ республика бюджетининг даромадлар қисмига келиб тушади ва унинг солиқ юки истеъмолчилар зиммасида бўлади.

Акциз ставкаларининг даражаси товарларни сотилиш баҳосига нисбатан фоизларда белгиланган бўлиб, улар мамлакатдаги барча товар ишлаб чиқарувчилар учун ягона ҳисобланади.

Билвосита солиқларнинг учинчи асосий тури бож тўловлари ҳисобланади. Бож тўловлари экспорт-импорт ва транзит товарлардан олинади. Улар белгиланган ставкалар бўйича ундирилади. Амалиётда бож тўловларини ундиришда махсус, адвалор ва аралаш ставкалар қўлланилади.

Махсус ставка деганда, товар ўлчамининг бирлигига нисбатан қатъий суммада белгиланган ставкалар тушунилади. Агар ставкалар товар

қийматининг бир қисми сифатида белгиланган бўлса бу адвалор ставкалар дейилади. Хом-ашё, озик-овқатлар адвалор ставкалари бўйича, тайёр маҳсулотлар эса махсус ставкалар бўйича солиққа тортилади. Билвосита солиқларни йиллар кесимида таҳлил қиладиган бўлсак, давлат бюджетига салмоғи йилдан йилга ошиб бораётганлигини гувоҳи бўлишимиз мумкин.

Билвосита солиқлар асосан хазинага молик аҳамиятга эга, чунки бу солиқлар товарларни сотиш, иш ва хизмат кўрсатишдан тушган умумий маблағлардан бир қисмини мунтазам равишда бюджетга олиш имконини беради. Бу солиқлар давлат бюджетининг барқарор даромадлари бўлиб, улар сотилган маҳсулот ва кўрсатилган хизматдан ўзлуксиз тушиб турадиган пулга яқин бўлган товар ишлаб чиқарувчилар фаолиятининг миқдорий кўрсаткичларига ва уларнинг тўлов муддатларига боғлиқ эмас.

Қўшилган қиймат солиғи жорий қилинишининг асосий сабабларидан бўлиб, биринчи навбатда у ёрдамида давлат бюджетига даромадлар тушумининг тенглигини таъминлаш ва бозор муносабатларини шакллантириш вақтида катта аҳамиятга эга бўлган давлат бюджетини тузишнинг барқарор базасини яратиш ҳисобланди. Олимларнинг фикрича қўшилган қиймат солиғи каби назария соҳасидан амалиёт соҳасига жуда тез ўтган ва дунёнинг бир неча мамлакатлари бюджетининг билвосита солиқлари ичида юқори мавқени эгаллаган солиқни солиқлар ривожланиш тарихи бўлмайди.

Иқтисодиётнинг ҳар хил соҳаларидаги тузилиши, ўзгартирмасдан, солиқ ставкаларини унча катта бўлмаган миқдорда оширилиши, бюджетга солиқ тушумини сезиларли даражада ошириши мумкин. Бу қўшилган қиймат солиғи Ғарбий Европадаги хорижий давлатларда бозор иқтисодиёти шароитида синаб кўрилган, натижада у бюджет даромадларини шакллантиришнинг ишончли манбаи сифатида ўзининг қулай ва самарали восита эканлигини исботлаган. Лекин шунга қарамай мамлакатимизда қўшилган қиймат солиғининг дастлаб жорий этилишдаги юқори ставкани (30фоиз) шу пайтда фаолият кўрсатган корхоналарнинг молиявий натижаларига эгри солиқ сифатида таъсири бўлмаган бўлса-да, товар ва хизматлар баҳосининг ошишига ва бунинг натижасида инфляция

даражасининг янада юқори бўлишига ўз «улушини қўшади», десак муболаға бўлмаса керак. Шу туфайли кейинги йилларда қўшилган қиймат солиғи ставкалари тушириб борилди.

Демак, республикаимизда қўшилган қиймат солиғининг жорий этилиши бир томондан солиқ тизимида кенг қўлланиб келинаётган дунё андозаларига ўтиш учун бир қадам бўлган бўлса, иккинчи томондан давлат бюджетни даромадларини ўзлуксиз таъминлаш кўзда тутилган эди.

Ҳозирда мамлакатимиз солиқ тизими олдида бозор муносабатларини тўлақонли шакллантириш учун шарт-шароит яратиш билан бир каторда давлат бюджетини маблағлар билан таъминлаш ҳамда устивор йўналишдаги иқтисодий фаолиятини солиқлар воситасида қўллаб-қувватлаш талаб этилади.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолиятини солиқлар воситасида, айниқса унинг энг катта тури бўлган қўшилган қиймат солиғини ундириш тартибини такомиллаштириш орқали рағбатлантириш катта аҳамият касб этади. Чунки деярли барча товарлар ишлаб чиқаришдан то истемолчиға етиб боргунча бўлган жараёнда ҳеч бўлмаса бир мартта қўшилган қиймат солиғига тортилиши шубҳасиздир.

Солиқ муносабатлари қанчалик ривожланганлигидан қатъи назар солиқ тизими ўзининг асосий вазифаси - фискал, қайта тақсимлаш ва рағбатлантириш вазифаси бажарилишини таъминлаши лозим. Энг муҳими, мавжуд солиққа тортиш тизими стратегик мақсадларга ҳам, айна пайтда, иқтисодий ислохотларнинг қисқа, ўрта ва ўзоқ муддатли мақсадларига ҳам мос келиши ва шунга хизмат қилиши керак. Билвосита солиқлар таркибида акциз солиқлари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бюджет даромадларининг деярли олтидан бир қисмини ташкил этади.

Бюджет балансини сақлаш муаммолари бозор иқтисодиётини давлат томонидан бошқаришда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу муаммоларнинг асосийларидан бири бюджетнинг даромад қисмини солиқлар орқали шакллантиришдир. Ўзбекистонда акциз солиғи бюджет даромадининг деярли 15фоиздан кўпроғини ташкил этади. Бундан ташқари, ушбу солиқ

наrxнинг таркибий қисми бўлиб (қўшилган қиймат ёки ишлаб чиқариш харажатлари шаклида), мамлакат ичидаги ишлаб чиқариш ва истеъмол, шунингдек халқаро савдога таъсир кўрсатади. Сўнгги йиллардаги солиқ тушумларининг тахлили давлат бюджети даромадлари таркибида акциз солиғи улуши камаётганлигини кўрсатмоқда.

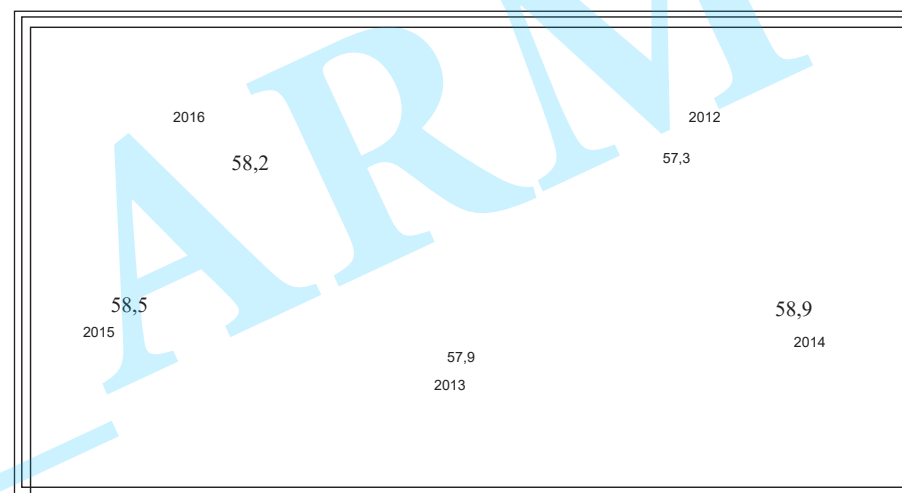
8-Жадвал

Давлат бюджетиди билвосита солиқларнинг улуши (квартал)

Номи	Тушумлар			Ўрни			Динамикаси			
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2016		2017	
							А	фоиз	А	фоиз
Билвосита солиқлар	13945,7	15176,3	18633,6	100	100	100	1203,6	8,8	3457,3	22,7
Қўшилган қиймат солиғи	7814,1	8576,9	9992,1	56,03	56,5	53,6	762,8	9,7	1415,2	16,5
Акциз солиғи	4115,0	4428,4	5606,5	29,5	29,1	30,08	313,4	7,6	1178,1	26,6
Божхона божи	1094,7	1043,1	1697,7	7,8	6,8	9,2	-51,6	4,7	654,6	62,7
Бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинadиган солиқ	921,9	1127,8	1337,3	6,6	7,4	7,1	205,9	22,3	209,5	18,5

Расмдан кўришиб турибдики, билвосита солиқларни 100 фоиз қилиб оладиган бўлсақ, 2015 йилда қўшилган қиймат солиғи 56,03 фоизни, акциз солиғи 29,5 фоизни, бојхона бојлари 7,8 фоизни, бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинadиган солиқ 6,6 фоизни ташкил қилган. 2016 йилда қўшилган қиймат солиғи 56,5 фоизни, акциз солиғи 29,1 фоизни,

бојхона бојлари 6,8 фоизни, бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинadиган солиқ 7,4 фоизни ташкил қилган. 2017 йилда қўшилган қиймат солиғи 53,6 фоизни, акциз солиғи 30,08 фоизни, бојхона бојлари 9,2 фоизни, бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинadиган солиқ 7,1 фоизни ташкил қилган. Бундан кўришиб турибдики, қўшилган қиймат солиғининг жами билвосита солиқлар таркибидаги салмоғи 2015 – 2017 йилларда камайиб, кейинги йилларда эса улуши барқарор эмас.

19-расм. Давлат бюджетиди билвосита солиқларнинг улуши.⁴⁴

⁴⁴ Молия Вазирлиги маълумотлари асосида муаллифлар томонидан мустақил тайёрланди.

9-жадвал

Давлат бюджетига билвосита солиқларнинг улуши

Номи	Тушумлар			Ўрни			Динамикаси			
	2014	2015	2016	2014	2015	2016	2015		2016	
							А	фоиз	А	фоиз
Солиқ тушумлари	28596,5	32808,3	36290,8	90,1	89,9	88,4	4211,8	14,7	3482,5	10,6
Бевосита солиқлар	7433,1	8798,4	9853,6	25,9	26,8	27,1	1365,3	18,3	1055,2	11,9
Билвосита солиқлар	16851,8	19193,8	21131,0	58,9	58,5	58,2	2342,0	13,9	1937,2	10,1
Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	4311,6	4816,1	5306,2	15,1	14,7	14,6	504,5	11,7	490,1	10,1
Қўшилган қиймат солиғи	9475,6	10851	11891,6	33,1	33,07	32,7	1375,4	14,5	1040,6	9,5
Акциз солиғи	4941,1	5618,4	6258,5	17,3	17,1	17,2	677,3	13,7	640,1	11,4
Божхона божи	1350	1481,5	1449,5	4,7	4,5	3,9	131,5	9,7	-32,0	-2,1
Бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ	1085,1	1242,9	1531,3	3,7	3,7	4,2	157,8	14,5	288,4	23,2

Жадвалдан кўришиб турибдики, билвосита солиқларни 100 фоиз қилиб оладиган бўлсак, 2014 йилда қўшилган қиймат солиғи 33,1 фоизни, акциз солиғи 17,3 фоизни, бојхона бојлари 4,7 фоизни, бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ 3,7 фоизни ташкил қилган. 2015 йилда қўшилган қиймат солиғи 33,07 фоизни, акциз солиғи 17,1

фоиз ни, бојхона бојлари 4,5 фоизни, бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ 3,7 фоизни ташкил қилган. 2016 йилда қўшилган қиймат солиғи 32,7 фоизни, акциз солиғи 17,2 фоизни, бојхона бојлари 3,9 фоизни, бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқ 4,2 фоизни ташкил қилган. Бундан кўришиб турибдики, қўшилган қиймат солиғининг жами билвосита солиқлар таркибидаги салмоғи 2014 – 2016 йилларда камайиб, кейинги йилларда эса улуши барқарор эмас.

2. ҚҚСни ҳисоблаш ва тўлаш механизмининг амалий таҳлили.

Билвосита солиқларни ҳисоблаш ва тўлаш тартибига солиқ турлари бўйича бирма бир тўхталиб ўтамиз.

Қўшилган қиймат солиғи 2008 йил 1 январга қадар Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 4 бўлими ҳамда Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 2003 йил 29-апрелда 1238-сон билан рўйхатга олинган “Ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги йўриқномага асосан ҳисобланарди ва бюджетга ўтказилар эди.

2008 йил 1 январдан амалга киритилган янги таҳрирдаги Солиқ кодексининг ВИИ-бўлимига “Қўшилган қиймат солиғи” мувофиқ қўшилган қиймат солиғи қуйидаги тартибда ҳисоблаб чиқарилади ва бюджетга ўтказилади:

Қўшилган қиймат солиғи тўловчилари:

- 1) Солиқ солинадиган оборотларга эга бўлган юридик шахслар;
- 2) Солиқ Кодексга мувофиқ зиммасига Ўзбекистон Республикаси норезидентлари томонидан амалга оширилаётган солиқ солинадиган оборотлар учун қўшилган қиймат солиғи тўлаш бўйича мажбурият юклатиладиган юридик шахслар;
- 3) Товарларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига импорт қилувчи юридик ва жисмоний шахслар, ўз эҳтиёжлари учун бојсиз олиб кириш

нормалари доирасида товарлар олиб кирувчи жисмоний шахслар бундан мустасно;

4) Оддий ширкат солиқ солинадиган оборотларни амалга ошираётганда зиммасига унинг ишларини юритиш юклатилган (ишончли шахс) шерик (иштирокчи) — юридик шахс;

Қуйидагилар қўшилган қиймат солиғи тўловчилар ҳисобланмайди:

Нотижорат ташкилотлар, бундан тадбиркорлик фаолияти доирасида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш оборотлари

Солиқ Кодексга мувофиқ солиқ солишнинг содалаштирилган тартиби назарда тутилган юридик шахслар.

Ягона солиқ тўловини тўловчилар бўлган юридик шахслар солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига йилнинг навбатдаги чораги бошлангунига қадар бир ойдан кечиктирмасдан, янги ташкил этилаётган Ягона солиқ тўловини тўловчилар бўлган юридик шахслар эса фаолият бошлангунига қадар тақдим этиладиган ёзма билдиришга асосан ихтиёрий асосда қўшилган қиймат солиғини тўлаши мумкин.

Қўшилган қиймат солиғи солиш объекти бўлиб товарлар (ишлар, хизматлар)нинг сотилиши бўйича айланмалар ҳисобланади. Яни қуйидагилар

солиқ солинадиган оборот;

солиқ солинадиган импорт.

Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг сотилишига доир айланмалар деганда юклаб жўнатилган маҳсулот, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар тушунилади.

Ишларнинг сотилишида бажарилган қурилиш-монтаж, таъмирлаш, илмий-тадқиқот, тажриба-конструкторлик, технологик, лойиҳа-қидирув, реставрация қилиш ва бошқа ишлар қиймати солиқ солиш объекти ҳисобланади.

Хизматларнинг сотилишида қуйидагилар қиймати солиқ солиш объекти ҳисобланади:

Йўловчилар ва юк транспорти, Шу жумладан, нефть, нефть маҳсулотлари, электр ва иссиқлик энергиясини ташиш (ўзатиш)га доир хизматлар, товарларни юклаб жўнатиш, юкдан тушириш, қайта юклаш, сақлашга доир хизматлар;

-мол-мулк ва кўчмас мулк объектларини ижарага бериш хизматлари;

-воситачилик хизматлари;

-алоқа, маиший, уй-жой-коммунал хизматлар;

-реклама хизматлари;

-маълумотларни ишлаш ва ахборот таъминотига доир хизматлар;

-бошқа хизматлар.

Шунингдек, қуйидагилар ҳам солиқ солинадиган реализация қилиш обороти ҳисобланади:

✓ товарлар, ишлар ва хизматларнинг, шу жумладан, ўзи ишлаб чиқарган товарларнинг сотилиши бўйича, корxonанинг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган, шу жумладан, ўз ходимларига ўз истеъмоли учун корхона ичидаги айланмалар.

✓ товарлар (ишлар, хизматлар)нинг бошқа корxonалар ёки жисмоний шахсларга, шу жумладан, корхона ходимларига бепул берилиши ёки хақини қисман тўлаб берилишига доир айланмалар;

✓ гаровдаги буюмларнинг сотилиши, шу жумладан, уларнинг гаровни тутиб турувчига у гаров мажбуриятларини таъминламаганидаги берилишига доир айланмалар.

Сотиш бўйича солиқ солинадиган айланма миқдори сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) қиймати асосида қўлланиладиган нархлар ва тарифлардан келиб чиқиб, уларга қўшилган қиймат солиғини қўшмасдан аниқланади.

Акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган айланмани аниқлашда акцизлар суммаси ҳам унга киритилади.

Солиқ солинадиган ва солинмайдиган оборотларни белгилаш

Солиқ тўловчининг товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилиш обороти солиқ солинадиган оборотдир.

Солиқ тўловчининг товарларни (ишларни, хизматларни) қуйидаги реализация қилиш оборотлари солиқ солинмайдиган оборотдир:

Солиқ Кодексга мувофиқ қўшилган қиймат солиғидан озод қилинган оборот;

реализация қилинган жойи Ўзбекистон Республикаси бўлмаган оборот.

Солиқ солинадиган импорт Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига олиб кириладиган товарлар солиқ солинадиган импортдир.

Товарларни импорт қилишда солиқ солинадиган базага товарларнинг божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланган божхона қиймати, шунингдек, Ўзбекистон Республикасига товарларни импорт қилишда тўланиши лозим бўлган акциз солиғининг, божхона божларининг суммалари қиради.

Ўзбекистон Республикаси норезидентидан олинадиган ишлар, хизматларга солиқ солишнинг ўзига хос хусусиятлари. Ўзбекистон Республикаси норезиденти томонидан тақдим этилган ишлар, хизматлар, агар уларнинг реализация қилиш жойи Ўзбекистон Республикаси бўлса ва Солиқ Кодексга мувофиқ уларга қўшилган қиймат солиғи солиниши керак бўлса, ишларни, хизматларни олувчи Ўзбекистон Республикаси солиқ тўловчисининг солиқ солинадиган оборотидир.

Ишлар, хизматларни олувчида солиқ солинадиган база кўрсатилган Ўзбекистон Республикаси норезидентига тўланиши лозим бўлган суммадан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинган даромад бўйича тўлов манбаида ушлаб қолиниши лозим бўлган солиқ суммаси чегириб ташланмаган ҳолда белгиланади.

Ушбу моддага мувофиқ бюджетга тўланиши лозим бўлган қўшилган қиймат солиғининг суммаси белгиланган ставка ва солиқ солинадиган

базадан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Олинган ишлар, хизматлар учун ҳақ тўлаш чет эл валютасида амалга оширилган тақдирда, солиқ солинадиган оборот бу оборот амалга оширилган санадаги Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган кўрс бўйича миллий валютада қайта ҳисоблаб чиқилади.

Сотиш бўйича солиқ солинадиган айланма миқдори сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) қиймати асосида қўлланиладиган нархлар ва таърифлардан келиб чиқиб, уларга қўшилган қиймат солиғини қўшмасдан аниқланади.

Акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган айланмани аниқлашда акцизлар суммаси ҳам унга киритилади.

Товарлар (ишлар, хизматлар)нинг текинга берилишида, асосий воситалар, номоддий активлар ва тугалланмаган қурилиш объектлари (тугалланмаган қурилишни ҳисобга олувчи ҳисобварақларда ҳисобга олинадиган) бундан мустасно, солиқ солинадиган айланма миқдори корхонада бериш пайтида вужудга келган нарх (таъриф) даражасидан келиб чиқиб, уларга қўшилган қиймат солиғини қўшмасдан, бироқ бундай товарлар (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чиқарилиши (харид қилиниши) бўйича амалда вужудга келган харажатлардан камайтирмасдан аниқланади.

Асосий воситалар ва номоддий активларнинг бепул берилишида солиқ солинадиган айланма миқдори берилишда шаклланган нарх ва қолдиқ қиймат ўртасидаги фарқ кўринишида аниқланади.

Корхона ичида ўзи ишлаб чиқарган, корхонанинг тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган товарлар (ишлар, хизматлар)дан фойдаланилишда уларнинг ишлаб чиқаришдаги таннархи солиқ солинадиган айланмани белгилаш учун асос қилиб қабул қилинади.

Қўшилган қиймат солиғи суммасининг ҳисобга олиниши назарда тутилмаган асосий воситалар ва номоддий активларнинг сотилиши чоғида солиқ солинадиган айланма миқдори сотиш баҳоси билан қолдиқ қиймат ўртасидаги фарқ кўринишида аниқланади. Тугалланмаган қурилиш

объектларнинг сотилиши чоғида солиқ солинадиган айланма миқдори сотиш баҳоси билан уларнинг ҳақиқий таннархи ўртасидаги фарқ кўринишида аниқланади.

Кўшилган қиймат солиғи ставкаси 2018 йил учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29-декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454 сонли қарорига мувофиқ 20 фоизлик ставка бўйича тўланади.

Кўшилган қиймат солиғи формула орқали аниқланади:

$$Сққс = Сай \times C / 100;$$

бунда: **Сққс** – истеъмолчилардан ундириладиган солиқ суммаси;

Сай – солиққа тортиладиган айланма;

С – кўшилган қиймат солиғи ставкаси.⁴⁵

Товарлар (ишлар, хизматлар) кўшилган қиймат солиғини ўз ичига олган нархлар ва таърифлар бўйича сотилганида - солиқ қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$Сққс = Тқ \times C / (C + 100);$$

бунда: **Тқ** – кўшилган қиймат солиғи ҳам ҳисобга олинган товарлар (ишлар, хизматлар) қиймати.⁴⁶

3. Фискал сўёсатда акциз солиғини ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиш тартибининг таҳлили

Акциз солиғи 2008 йил 1-январга қадар Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 5-бўлими ва Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 2004 йил 15-марда 1325-сон билан рўйхатга олинган “Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқариладиган товарлар бўйича юридик шахслар томонидан акциз солиғини ҳисоблаб чиқиш ва тўлаш тартиби тўғрисида”ги йўриқнома асосида ҳисобланиши ва бюджетга тўланиши кўзда тутилган

бўлса, 2008 йил 1 январдан бошлаб амалга киритилган янги таҳрирдаги Солиқ кодексининг 8-бўлими “Акциз солиғи”га мувофиқ амалга оширилади.

Акциз солиғи тўловчи юридик ва жисмоний шахслар қуйидагилардир:

Ўзбекистон Республикаси ҳудудида акциз солиғи солинадиган товарларни (акциз тўланадиган товарларни) ишлаб чиқарувчилар;

Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига акциз тўланадиган товарларни импорт қилувчилар;

оддий ширкат акциз тўланадиган товар ишлаб чиқарган тақдирда, оддий ширкат шартномасининг оддий ширкат ишларини юритиш зиммасига юклатилган шериғи (иштирокчиси).

Акциз тўланадиган товарларнинг айрим турлари бўйича акциз тўланадиган товарлар ишлаб чиқарувчи бўлмаган шахс Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорига биноан акциз солиғини тўловчи этиб белгиланиши мумкин.

Акцизланадиган товарлар учун солиқ солиш объекти бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

акциз солиғининг қатъий ставкалари белгиланган алкоғолли маҳсулот, тамаки маҳсулотлари, ўсимлик (пахта) ёғи, этил спирти, пиво, бўйича сотилган маҳсулот ҳажми натура ифодасида;

бошқа акцизланадиган маҳсулотлар бўйича кўшилган қиймат солиғини ҳисобга олмасдан, юклаб жўнатилган товарнинг шартномавий нархлар бўйича қиймати (ўз ичига акциз солиғи суммасини олади).

Акциз тўланадиган товарлар олувчига жўнатилган (топширилган) кун, акциз тўланадиган товарларга доир солиқ солинадиган оператсиялар амалга оширилган санадир.

Гаровга қўйилган акциз тўланадиган товарлар гаровга қўювчи томонидан топширилган тақдирда, гаров нарчасига бўлган мулк ҳуқуқи ўтган сана гаровга қўювчи учун реализация қилиш обороти амалга оширилган санадир.

⁴⁵Солиқлар ва солиққа тортиш: “Шарк”. Тошкент-2009

Импорт қилинаётган акциз тўланадиган товарлар божхона расмийлаштирувудан ўтказилган сана уларга доир оператсия амалга оширилган санадир.

Акциз солиғининг ставкалари мутлақ суммада (қатъий) белгиланган акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган база акциз тўланадиган товарларнинг натурада ифодаланган ҳажми асосида аниқланади.

Акциз солиғининг ставкалари фоизларда (адвалор) белгиланган ишлаб чиқарилаётган акциз тўланадиган товарлар бўйича, реализация қилинган акциз тўланадиган товарларнинг акциз солиғи ҳамда қўшилган қиймат солиғи киритилмаган қиймати солиқ солинадиган базадир.

Иш ҳақи ҳисобига, ҳисоблаб чиқарилган дивидендлар ҳисобига, бепул ёки бошқа товарларга (ишларга, хизматларга) айирбошлаш учун бериладиган акциз тўланадиган товарлар бўйича, шунингдек товарлар таннархидан паст нархларда реализация қилинган тақдирда солиқ тўловчи товарларни топшириш пайтида унинг ҳақиқий таннархидан кам бўлмаган даражада белгилайдиган нарх асосида ҳисобланган қиймат солиқ солинадиган базадир.

Қайта ишлашга берилган хом ашё ва материаллардан ишлаб чиқарилган акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган база акциз тўланадиган товарларни ишлаб чиқаришга доир ишлар қийматини ҳамда қайта ишлашга берилган хом ашё ва материаллар қийматини ўз ичига олади.

Акциз солиғининг ставкалари фоизларда (адвалор) белгиланган импорт қилинаётган акциз тўланадиган товарлар бўйича солиқ солинадиган база божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ аниқланадиган божхона қиймати асосида белгиланади.

Солиқ солинадиган базага қуйидаги ҳолларда солиқ тўловчида тўзатиш киритилади:

- товарлар тўлиқ ёки қисман қайтарилганда;

- битим шартлари ўзгартирилганда;
- баҳолар ўзгарганда, сотиб олувчи сийловдан (скидкадан) фойдаланганда.

Солиқ солинадиган базага тўзатиш киритиш юқоридаги биринчи ва иккинчи ҳолатларга мувофиқ янги ҳисобварақ-фактура ёки биринчи ҳолатда кўрсатилган ҳол юз берганлигини тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

Акциз тўланадиган товарлар экспортини тасдиқловчи ҳужжатлар қуйидагилардир:

экспорт қилинадиган акциз тўланадиган товарларни этказиб бериш учун тузилган контракт;

товарларни экспорт режимида чиқаришни амалга оширувчи божхона органининг белгиси қўйилган божхона юк декларацияси;

Ўзбекистон Республикасининг божхона чегарасидаги ўтказиш пунктида жойлашган божхона органининг товарлар тайинланган мамлакатга жўнатирилганлигини тасдиқловчи белгиси қўйилган товарга илова қилинадиган ҳужжатлар.

Акциз тўланадиган товарлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан тасдиқланади.

Акциз солиғи ставкалари товарнинг қийматига нисбатан фоизларда (адвалор) ва (ёки) натурада ифодаланган ўлчов бирлигига мутлақ суммада (қатъий) белгиланади.

Акциз солиғини ҳисоблаб чиқариш солиқ солинадиган базадан ва акциз солиғининг белгиланган ставкаларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

Акциз тўланадиган товарлар олинаётганда ёки Ўзбекистон Республикасининг божхона ҳудудига импорт қилинаётганда, агар мазкур товарлардан кейинчалик акциз тўланадиган товарлар ишлаб чиқариш учун хом ашё сифатида фойдаланилган бўлса, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тўланган акциз солиғи суммаси чегириб ташланади.

Акциз тўланадиган товар (хом ашё) этказиб берувчилар мазкур товар (хом ашё) бўйича акциз солиғи суммасини ҳисобварақ-фактурада ажратиб кўрсатишлари керак. Олинаётган акциз тўланадиган товар (хом ашё) бўйича акциз солиғи суммаси ҳисобварақ-фактурада ажратиб кўрсатилмаган бўлса, акциз солиғининг мазкур суммаси чегириб ташланмайди.

Чегирма солиқ даврида реализация қилинган акциз тўланадиган товарлар ҳажмига тўғри келадиган акциз тўланадиган товар (хом ашё) ҳажмидан келиб чиққан ҳолда аниқланган акциз солиғининг ҳисобварақ-фактурада ёки божхона юк декларациясида кўрсатилган суммасига нисбатан амалга оширилади.

Йил ойи солиқ давридир.

Акциз солиғининг ҳисоб-китоби солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига ҳар ойда, солиқ давридан кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай тақдим этилади.

Акциз солиғини тўлаш ҳисоб-китобларни топшириш муддатларидан кечиктирмай амалга оширилади.

Импорт қилинадиган товарлар бўйича акциз солиғини тўлаш божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда амалга оширилади.

Акциз маркалари билан тамғаланиши лозим бўлган импорт қилинадиган акциз тўланадиган товарлар бўйича акциз солиғи акциз маркалари олингунига қадар тўланади.

Акциз солиғи суммаси қуйидаги формулалар бўйича аниқланади:

Тайёр маҳсулот бирлигига акциз солиғининг қатъий ставкалари белгиланган маҳсулот бўйича

(спиртли ичимликлар ароқ, коньяк, вино, шампан виноси, этил спирти, пиво, ўсимлик (пахта) ёғи ва тамаки маҳсулотлари)

$$C \times A$$

Бунда: C – тегишли ўлчов бирликларида сотилган маҳсулотнинг физик ҳажми;

A – акциз солиғининг қатъий ставкаси, ўлчов бирлигига сўмларда.

Бошқа акцизланадиган маҳсулотлар бўйича

$$(O \times A) / 100$$

Бунда: O – ўз ичига акциз солиғини оладиган нарх, ҚҚСсиз;

A – акциз солиғи ставкаси, фоизларда.

Акциз солиғи суммасининг ҳисоб-китоби учун акцизни ўз ичига оладиган нарх қуйидаги формула бўйича аниқланади:

$$O = (C \times 100) / (100 - A)$$

Акциз солиғининг ҳисоб-китоби солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига ҳар ойда, солиқ давридан кейинги ойнинг 10-кунидан кечиктирмай тақдим этилади.

Акциз солиғини тўлаш ҳисоб-китобларни топшириш муддатларидан кечиктирмай амалга оширилади.

Импорт қилинадиган товарлар бўйича акциз солиғини тўлаш божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда амалга оширилади.

Акциз маркалари билан тамғаланиши лозим бўлган импорт қилинадиган акциз тўланадиган товарлар бўйича акциз солиғи акциз маркалари олингунига қадар тўланади.

4. Билвосита солиқларни ҳисоблаш механизмида хориж тажрибасини татбиқ этиш

Ўзбекистон Республикасида амалда бўлган солиқ тизимининг самардорлигини оширишга қумаклашувчи муҳим ва зарур шартлардан бири ўзок вақтлардан буён солиқдан иқтисодий ёки бошқаришнинг энг таъсирчан воситаларидан бири сифатида самарали фойдаланиб келаётган ривожланган мамлакатларнинг тажрибасини пухта ўрганишдир. Ривожланган мамлакатлар солиқ тизими ушбу мамлакатларда ҳукм суриб турган ҳар хил иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий шарт-шароитларга боғлиқ равишда ривож

топиши турган гап. Солиқларнинг ундирилиши, таркиби, ҳисобланиш усули, ставкаси, берилган имтиёзлар ва колаверса солиқ йиғувчиларга берилган ҳуқуқлар билан ҳам бир-биридан фарқ қилади. Лекин бу жараёнлар чуқур таҳлил қилиниши натижасида умумий томонларини топиш, шу билан бирга унинг устувор тарафларини иқтисодиётга мослаштирган ҳолда қўллаш имкониятини очиш мумкин бўлади. Шундай экан, жаҳоннинг бир неча мамлакатларида ҚҚС ҳисобланиш механизми турличалиги ва ухшашлиги бўйича фикрларимизни баён этсак. ҚҚС ҳисобланиш механизмида унинг ставкалари турличалиги катта аҳамият касб этади. ҚҚС нинг бир неча ставкаси мавжуд бўлса, маъмурий харажатлар, шунингдек, меъёрга риоя этишни таъминлаш харажатлари ҳам анча Кўпаяди, бир хил товарларга турли ставкалар билан солиқ солинадиган вазият вужудга келади. Шу сабабли ҚҚС мавжуд бўлган мамлакатларнинг Кўпчилиги солиқ ставкалари сони иложи борича кам бўлишини афзал кўради. ҚҚС яқинда жорий этилган мамлакатлар Канада, Исландия, Япония, Янги Зеландия ва Швецияда ҚҚСнинг битта ёки Кўпи билан иккита ставкаси тасдиқланган.

Кўп мамлакатларда янги бинони сотишдан ҚҚС олинади (бу ҚҚС тўлангандан сўнг уй-жой эгалари бино кийматининг ҳар гал ортишидан фойда кўришини билдирса ҳам). Янги биноларни сотишни ҚҚСдан озод қиладиган бир қанча мамлакатлар (масалан, Германия, Люксембург, Португалия) уй-жой сотилишига солиқ солишга йўл қўйиб, шу тарика сотиб олувчи тўланган ҚҚСни чегириб ташлашни талаб қилишига имкон беради. Мамлакатларнинг Кўпчилигида биноларни қайта сотиш солиқдан озод қилинган, Япония, Испания, Янги Зеландия ва Канада бундан мустасно бўлиб, бу мамлакатларда тижорат биноларини сотишдан ҚҚС ундирилади.

Европа Иттифоқига аъзо мамлакатларда ҚҚСга ўтилиши уй-жой нархларининг катта миқдорда ошириб юбормаслигини таъминлаш учун барча чора-тадбирлар кўрилади, бу айниқса кам даромадли кишиларни уй қурилиши лойиҳаларига катта таъсирини кўрсатиши мумкин. Уй хўжалиги истеъмол структурасида уй-жой энг салмоқли ўринни эгаллаши

шубҳасиздир. Шу сабабдан ҳам уй-жой билан алоқадор иш хизматларни солиққа тортиш масаласига эҳтиёткорлик билан ёндашиш зарурлигини сиёсий томондан баҳолаш мумкин. Бу ўринда муаммо икки ҳолатда, биринчиси уй-жой қурилишини, иккинчиси фойдаланилган уй-жойларнинг сотилишини солиққа тортишда юзага келиши мумкин.

Илгари фойдаланилган товарлар деганда кўпчилик асосан ишлатилган автомобилларни, жиҳозларни, кийим-кечак ва бошқаларни тушунишади, лекин илгари фойдаланилган товарлардан бири бўлиб ер ва бино иншоотлар ҳисобланади. Агар янги уй-жойлардан ҚҚС ундирилса, унда бу солиқ жорий этилишидан олдин эгалик қилган кишиларни омади чопган бўлар эди. Шунинг учун юзага келадиган бу карама-каршилиқни бартараф этиш учун барча уй-жойларни биринчи сотилиш пайтида солиққа тортиш мумкин бўлади. Бунинг маъноси шуки киши ўзининг ҚҚС жорий қилинишдан илгари сотиб олган уйини сотмоқчи бўлса ҳам бари бир ҚҚС тўлаши зарур бўлади, лекин фақат бир марта ушбу солиқ ундирилади.

Агар ҚҚС тўланганлиги тўғрисидаги ҳисоб-варақ фактура кўрсатилса унда бошқа яна ҚҚС ундирилмайди. Уй-жой фондига бирон-бир ўзгариш киритиш, қўшимча қурилиш қилиш, бу ишлар амалга оширилган пайтда, албатта, қўшилган нархдан ҚҚС ундирилади.

Амалиётда уй-жойлар ёки бошқача қилиб айтганда кўчмас мулк ҚҚС ҳисобланиш жараёнида 2 хил қаралади:

1. Истеъмолчига топшириладиган товар сифатида
2. Товар, иш ёки хизматлар нархига амортизация ажратмаси бўйича

қўшиладиган ишлаб чиқариш омили сифатида.

Қуйидаги жадвалдан кўриш мумкинки, Германияда кўчмас мулкка эгалик ҳуқуқини бошқага ўтказилиш пайтида 7 фоизли герб йиғимлари, лекин шунга қарамай уй-жойлар сотилиши бўйича тузиладиган битимларнинг деярли 80 фоиз миқдоридан кам даромадли оилаларни ижтимоий ҳимоялаш мақсадида йиғимлар ундирилмайди. Масалан, уй-жой қурилиши учун ер майдони сотиб олмоқчи бўлган киши ҚҚС тўламасдан 7

фоизли герб йиғими тўлайди, лекин меъёрдаги уй-жойни белгиланган давр оралиғида қўришни режалаштирса, йиғимдан озод бўлиш ҳоллари ҳам мавжуд. Агар жисмоний шахс ер майдонини сотиб олиб, пудратчини уй-жой курилиш учун ёлласа, унда 7 фоизли герб йиғимини ернинг баҳосидан ва ҚҚСни пудратчи билан тузилган шартнома қийматидан тўлайди. Курилган бинони фойда олиш мақсадида уни кўрган киши сотса, у ҳолда 7 фоизли герб йиғими ундирилади ва фойдаланилган материаллар қийматидан ҚҚС ундирилади.

Францияда кўчмас мулк билан алоқадор кўпгина жараёнлар ҚҚСдан озод этилган. Бунга мисол қилиб уй-жой комплексларини қўриш, арзон ижарага бериладиган кўпқаватли уйлар қўриш учун ажратилган ер майдонларини сотиш билан боғлиқ жараёнларни келтириш мумкин.

Европа Иттифоқига аъзо мамлакатларнинг Иккинчи директивасининг ҚҚСга тегишли 6-моддасида кўрсатиладиган хизматларга қуйидагича таъриф берилган «товарларни жўнатиш» бўлмаган ҳар қандай операция, хизмат кўрсатиш бўла олади⁴⁷, лекин шу билан бирга унда келтирилишича, солиққа тортиш мақсадида фақат бир неча хизмат турларигина кўзда тутилади, яъни «товарларни саклаш ва ташиш, шунингдек, у билан боғлиқ ёрдамчи хизматлар тушунилади». Европа Иттифоқининг олтинчи директиваси ҳамма унга аъзо мамлакатлар учун транспорт хизматларига ҚҚС ҳисоблашни белгилади. Фақатгина касал ёки жароҳатланганларни махсус жиҳозланган машиналарда ташиш хизматлари ҚҚСдан озод этилишига руҳсат этилади.

10-жадвал

Европа Иттифоқи ва жаҳоннинг бошқа мамлакатларида янги ва илгари фойдаланилган уй-жойлардан ҚҚС ундирилиши

№	Мамлакатлар номи	Янги бинолар	Илгари фойдаланилган уй
1	Белгия	ҚҚСга белгиланган ставка буйича	Рўйхатгаолишучунйиғим 12.5%
2	Бразилия	ҚҚС ундирилмайди, лекин ҚҚСга эквивалент алоҳида солиқ ундирилади	-
3	Германия	Мулкчиликхукукинибошқагаутказганликучун 7% йиғимундирилади	Мулкчиликхукукинибошқагаут 7% йиғимундирилади
4	Ирландия	Пасайтирилган ставкада ҚҚС ҳамда 4%дан 6%гача герб йиғимлари кулланилади. Рўйхатга олганлик учун 10%дан 17%гача бўлган йиғимлар ундирилади	4%дан 6%гача герб йиғимлари
5	Люксембург	Шартнома асосида курилгандан ташқари ҳолларда солиққа тортилмайди	ҚҚС пасайтирилган ставкада юкорирок ставкада
6	Мексика	Белгиланган ставкада лекин арзон уй-жойлар учун махсус пасайтирилган ставка амал қилади	Солиққа тортилмай
7	Нидерландия	Белгиланган ставка буйича ҚҚС ундирилади	Алоҳида 6% мулкчилик хукук утказганлик учун йиғим ун
8	Янги Зеландия	Амалдаги ставка буйича ҚҚС ундирилади	-
9	Швеция	Курилиш шартнома қийматининг 50%дан белгиланган ставка буйича ҚҚС ундирилади. Бунданташқари 3% герб йиғимлари ундирилади.	3% герб йиғимлари унди
10	Буюк Британия	0 ставка буйича солиққа тортилади.	Герб йиғимлари ундири

Шундай қилиб, Европа Иттифоқига аъзо мамлакатларнинг барчасида товарлар ташишдан солиқ ундирилади, шунингдек, Дания, Ирландия ва Буюк Британиядан ташқари, бошқа аъзо мамлакатларда ўз ҳудудида йўловчиларни ташиш солиққа тортилади. Ирландияда мамлакат ичида ҳаракатланадиган барча турдаги йўловчи транспортларидан солиқ ундирилмайди, Данияда ҳам одатий жадвал бўйича ҳаракатланувчи йўловчи транспортлар катновидан солиқ олинмайди. Буюк Британияда йўловчи транспортлари нолли ставкада солиққа тортилади. Италияда жисмоний

⁴⁷European Community, Second Council Directive

шахсларни 50 км. дан кам бўлган масофада шахар ичида ёкм шахарлараро жамоат транспортида ташиш хизматларидан ҚҚС ҳисобланмайди. Йўловчиларни бошқа ер усти, ҳаво ёки сув транспортида ташиш пасайтирилган ставкада солиққа тортилади.

Маълумки, Кўпгина мамлакатларда халқаро йўловчилар ташиш ҚҚСдан озод этилган, лекин айрим мамлакатларда бу масала ўзаро келишув асосида ҳал қилинади.

Дунёнинг бошқа мамлакатларида йўловчилар ташиш транспортларини ҚҚС тортишда ҳар хил ёндашувни кузатиш мумкин. Масалан, Чилида у солиққа тортилади, Уругвайда озод қилинган. Кореяда эса ҳаво транспорти, тез юрар автобуслар, такси ва махсус автомобил ҳамда кемалардан ташқари йўловчи транспортлари солиққа тортилмайди. Халқаро йўловчи ташиш эса ўзаро келишув асосида нол фоизли ставкада солиққа тортилади.

Умумий қилиб жамоат йўловчи транспортини солиққа тортилишини асослаш бирмунча қийинроқ. Чунки жамоат йўловчи транспортларидан кўп ҳолларда кам даромадга эга одамлар фойдаланади, ижтимоий ҳимоялаш жиҳатидаги ушбу хизмат турининг ҚҚСдан озод этилиши мақсадга мувофиқ деган фикрлар талайгина. Лекин бир неча ривожланган шахарларда (масалан, Токио, Нью-Йорк) енгил машиналарнинг кўплиги, йўлнинг тигизлиги ҳисобга олинса, етарли даражада юқори даромадга эга бўлганлар ҳам жамоат йўловчи транспортларидан кенг фойдаланишини унутмаслик керак. Энди ривожланиб келаётган мамлакатларда жамоат йўловчи транспортларини давлат субсидия бериш орқали сақлаб туриш ҳолларини олдини олиш учун бу хизмат турини ҚҚСдан озод этиш ёки уни пасайтирилган ставкаларда солиққа тортиш мумкин, саноат ривожланган мамлакатда ҚҚСга умумий тартибда тортилиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳукумат томонидан, кўпинча аҳолини ижтимоий ҳимоялаш нуқтаи назаридан озиқ-овқат товарларини ҚҚСдан озод қилиш ёки уни пасайтирилган ставкаларда солиққа тортишга ҳаракат қилинади.

Юқоридаги келтирилган маълумотлар шуни кўрсатадики, кўпгина ривожланаётган давлатларда ҚҚС ундириш жараёнида озиқ-овқат товарлари алоҳида тоифага киритилади, Европа Иттифоқи мамлакатларидан Финляндия, Белгия, Италия, Франция, Нидерландия, Португалия, Ирландия ва Буюк Британияда у нолли ставкада солиққа тортилади. Агар фермерлар озиқ-овқат товарларини етиштиришда фойдаланилаётган ресурслар ҚҚСдан озод этилган ёки нол ставкада солиққа тортилмас экан, ишлаб чиқарилаётган озиқ-овқат маҳсулотлар нархида ҚҚС элементлари мавжуд бўлади, бу ўз навбатида ишлаб чиқариш ресурслари таркибига, фермер хўжаликлари ишлаб чиқариш унумдорлигига таъсир этиши табиийдир. Баъзи бир озиқ-овқат товарларини пастроқ ставкаларда солиққа тортилиши зарурлигини ҳисобга олиб у жаҳон тажрибасида 3 та шартли тоифага бўлинади:

1. «Биринчи зарур озиқ-овқат товарлари»
2. «Зарур озиқ-овқат товарлари»
3. «Қимматозик-овқат товарлари»

Озиқ-овқат товарларининг бундай гуруҳларга ажратилиши, табиий равишда уй-хўжалиги даромадини ҳам изоҳлаб беради. Масалан, кам даромадли оила қимматозик-овқат товарларини ҳар доим ҳам сотиб олиш имкониятига эга бўлмайди, чунки кўп даромадга эга оилалар ҳам биринчи зарур озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиши аниқ.

Бундан ташқари, озиқ-овқат товарларини солиққа тортиш мақсадида қайта ишланган ва қайта ишланмаган озиқ-овқат товарларига гуруҳлаш тарафдорлари ҳам учрайди. Айниқса, Корея, Индонезия ва Лотин Америкасининг бир неча мамлакатларида, хусусан Бразилияда бундай ёндашув кўплаб учрайди. Амалиёт шуни кўрсатмоқдаги, озиқ-овқат товарларининг бундай гуруҳланиб озод этилиши уни ишлаб чиқаришлар ўртасида тенгсизлик ва норозиликни келтириб чиқармоқда. Масалан, Мексикада ҚҚС жорий этилгандан кейин бир-икки йил ўтгач, солиқдан озод этилган озиқ-овқат товарлари рўйхати яна чўзилган, Туркияда эса ҚҚС жорий қилингандан кейин бир йил ўтиб, кишлоқ хўжалигидан бутунлай ҚҚС

нолли ставкада ундириладиган бўлган. Охириги тажрибалар шунини кўрсатмоқдаки, озиқ-овқат товарларини биринчи зарурийларини солиқдан озод этиш кўпроқ мақбўл ҳисобланади.

Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, озиқ-овқат товарларини кейин уларни ишлаб чиқариш учун зарур бўлган ресурслар электроэнергияларни ҚҚСдан озод этиш маълум кунгилсизликларга олиб келиши мумкин. Худди шундай, Коста-Рикада мўзқаймоқни ҚҚСдан озод қилиш мақсадида аввал уни ишлаб чиқарувчилар озод этилган, кейин мўзқаймоқ тайёрлаш учун ускуна ишлаб чиқарувчилар озод этилган, кейин мўзқаймоқ тайёрлаш учун ускуна ишлаб чиқарувчилар солиқдан озод этилиши талаб қилинди, уни ишлаб чиқариш учун ускуналарга зарур бўлган эҳтиёт қисмларини ўз навбатида озод этиш талаб қилинди. Хуллас, агар бутун иқтисодиёт ҚҚСдан озод қилинмас экан, бу занжирнинг чеки бўлмайди.

Электроэнергия, газ ва алоқа хизматлари, озиқ-овқат маҳсулотлари, уй-жой ва жамоат транспортларини ҚҚСдан озод қилиш ёки нолли ставкани қўллашни тавсия қилиш учун асос бўлиб кам таъминланган оилалар даромадига салбий таъсирнинг олдини олиш ҳисобланади. Шу билан бирга, электроэнергия ва алоқа хизматларини ҚҚСдан озод этилишига қаршилик қилувчилар кўплаб учрайди. Бу билан изоҳланадики, оилаларнинг даромади кўпайиши билан бу хизматларни кўпроқ истеъмол қилинишига олиб келади, яъни оиланинг даромади қанча кўпайса, телевизор, мўзлатгич, уяли телефон ва бошқаларни кўпроқ харид қилади, бу жиҳозлар сонининг ортиши ўз-ўзидан маълумки электроэнергия ва алоқа хизматдан янада кўпроқ фойдаланишга олиб келади. Лекин масаланинг бошқа томони ҳам бор, электроэнергия ва алоқа хизматлари одатда, давлат хизмати муассасалари томонидан амалга оширилади, шунинг учун ҳам бу хизматларни ҚҚСга тортиш давлатнинг бир чўнтагидан олиб, иккинчи чўнтагига солиш билан баробар.

Бу фикрга бир томонлама қаттиқ туриб олиш нотўғри, чунки бу хизматларнинг ҚҚСдан озод этилишининг яна бир салбий тарафи шуки

истеъмолчилар ундан янада кўпроқ фойдаланаверади, бу эса қолаверса, сармояларнинг самарасиз жойлаштирилишига ва бошқа ишлаб чиқаришларга анча зарар етишига олиб келиши мумкин.

Бу хизмат турларининг ҚҚСга тортилишга мойиллик берувчи яна бир ҳолат шуки, электроэнергия ва алоқа хизматлари ҳар қандай мамлакатда санокли ишлаб чиқарувчилар томонидан амалга оширилади, шунинг учун ҳам уларнинг солиққа тортилиши кўп маъмурий харажат талаб қилмайди.

Бир нечта мамлакатларда, масалан, Бразилияда электро-энергия ишлаб чиқариш ва тақсимлашда ҚҚС ундирилмайди, бунинг ўрнига унга “алтернатив” бўлган солиқ ундирилади. Бу ҳолатда муаммо шунда намоеън бўладики, у корхоналардан ҚҚСдан бошқа солиқ турининг ундирилиши сотиб олинadиган ресурслар учун тўланган ҚҚСни қайтарилиш имкониятини бермайди.

ҚҚС ундириш механизмини ишлаб чиқишда мураккаб муаммолардан бири бўлиб молиявий хизматларга солиқ режимини ўрнатиш ҳисобланади.

Кўшилган қиймат солиғининг ватани ҳисобланган Францияда кўшилган қиймат солиғи бўйича тўртта ставка амал қилади, яъни стандарт ставка, қисқартирилган ставка, оралиқ ставка ва оширилган ставка.

Стандарт солиқ ставкаси 19,6 фоиз қилиб белгиланган. Бу ставка ўзгача ставкалар қўлланилиши кўзда тутилган операциялардан ташқари барча операцияларга нисбатан қўлланилади. Пасайтирилган ставка (2,2; 5,5 фоиз) озиқ-овқат маҳсулотларининг кўпчилиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун, китоблар ва дори-дармонлар учун амал қилади. Шундай пасайтирилган ставка айрим хизмат турларига: туризм ва меҳмонхона хизматлари, юк ва йўловчи ташиш, томоша тадбирлари, корхоналарнинг ходимларига бериладиган овқатларга тегишлидир. Оралиқ ставка газ, электр, иссиқсув, кўмир, нефть маҳсулотлари, спирт, кофе каби товарларни солиққа тортиш учун қўлланилади. Оширилган ставка (22,0 фоиз) айрим маҳсулот турларига, жумладан, автомобиллар, кино-фото товарлар, тамаки маҳсулотлари, парфюмерия, кимматбаҳо мўйналарга нисбатан қўлланилади.

Қўшилган қиймат солиғи (VAT) катта аҳамият касб этади. Буюк Британияда бу солиқ 1973-йил 1-апрелдан киритилган. Қўшилган қиймат солиғи бўйича қабул қилинган ҳамма қонуний ҳужжатлар 1983-йил қабул қилинган ягона қонуний ҳужжатда тўпланган.

Тадбиркор қоида бўйича ҳар кварталда солиқ декларациясини тўлдирадилар ва солиқни бошқармага ўтказиши ёки ортиқчасини қайтариб олади.

Декларация квартал тугагандан сўнг бир ой муҳлат ичида бошқармага жўнатилади. Вазирликлар билан келишилган ҳолда бу муҳлат 7-кунга ўзайтирилиши мумкин.

Сотувчиларга ягона талаб шундан иборатки уларнинг ёзувлари оддий шаклда бўлиб, ёзувларни текшириш учун қулай бўлиши керак. Уларни тасдиқлаш учун ваучерларни ва счётуларни сақлаб туриш керак.

Бир йилга 22100 ф.ст ёки календар кварталга 7500 ф.ст оборотга эга бўлган ҳамма тадбиркорлар (ставка билан тўловчиларни қўшиб) ҚҚС тўловчилари сифатида бошқармадан рўйхатдан ўтадилар.

Солиқ декларацияси ўз-ўзини солиққа тортиш принципи асосида тўлғазилади. Ҳар бир квартал охирида солиқ хизмати декларация шаклини тўловчиларга жўнатади ва бу декларациялар квартал тугагандан сўнг 30 кун ичида қайтиб келиши керак.

Божхона ва акцизлар бошқармаси декларацияни тўлғазилганини бир йилда бир марта амалга оширишга рухсат беради.

Бундай ҳолат, кам ходимларга эга бўлган ва шу сабабли ҳар кварталда декларация тўлғазилган кийин бўлган майда бизнес корхоналарига берилади.

Бир ойлик солиқ декларацияси тўлғазилган тартиби ҳам қўлланилади. Бунинг қулайлиги рўйхатдан ўтган шахс бошқармага тўланган солиқни қайтаришни тез-тез муружаат қилиб турганида аҳамиятли бўлади. Қоида бўйича бу ҳолат доимий экспорт қилиш ва бошқа операцияларда нол ставка билан солиқ олинганда қўлланилади. Агар тўлов банк пул ўтказиши билан амалга оширилса вазирлик солиқ тўлашда ҳамма техник операцияларни амалга ошириш учун қўшимча 7 кун беради. Бож тўлови ва акцизлар бошқармаси билан солиқ бўйича ҳисоб-китоб қилаётганда тўловчи

товарларни сотиб олганда тўланган солиқ суммаси чегириб қолиниб, фақат фарқини тўлаши керак. Агар айрим кварталларда ушланиб қолинган сумма солиқдан кўп бўлса, бошқарма фарқни декларация олгандан кейин 10 кун муҳлат ичида қайтаради.

Сотув ҳажмидан олинган ҚҚСни ҳисоблашда мижозлардан кассага келиб тушган маблағ эмас, балки кўрилатган даврдаги маҳсулотнинг ҳажми инобатга олинади.

Бу ҳолатда счётулар ёки батафсил накладнойлар асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу вақтда шундай ҳолат юз бериши мумкинки тадбиркор юборган товарига тўловни олмасдан бошқармага солиқ тўлашга мажбур бўлади. Майда бизнес учун бундай ҳолатда жуда оғирлик қилиши мумкин. Бундай вазиятда ҳукумат солиқни мижоздан жўнатилган маҳсулотга пул келиб тушгандан кейин ҳисоб-китоб қилиш қоидасини қўллаб берилади.

Буюк Британияда қўшилган қиймат солиғининг учта ставкаси амал қилади: 0; 8 ва 17, 5 фоиз. Ноль даражасидаги солиқ ставкаси товарларнинг 17 та гуруҳига, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари, сув таъминоти ва канализация, кўзи ожизлар учун мўлжалланган китоблар ва қўлланмалар, ёқилғи ва иситиш, транспорт воситалари, халқаро хизматлар, кийим-кечак ва пойафзал, хайр-эҳсонларга нисбатан қўлланилади. 8 фоизли ставка таъминотнинг коммунал турлари борасидаги хизматларга нисбатан қўлланилади. 17,5 фоизли ставка товарлар (иш ва хизматлар) нинг барча бошқа турларига нисбатан қўлланилади.

Солиқдан озод қилинган товарлар гуруҳи ҳам мавжуд. Гуруҳнинг таркиби; ер, суғурта, почта хизмати, ўйин бизнеси ва лотореялар, молия, таъминот, соғлиқни сақлаш ва ўзаро ёрдам кўрсатиш, дафн қилиш хизмати, мутахассислашган жамиятлар, спорт мусобақалари, санъат маҳсулотлари.

Америка Қўшма штатларида акциз солиғи федерал солиқ ва йиғимлар таркибига киритилган бўлиб, у қуйидагичадир:

Федерал акциз йиғимлар. Федерал акциз йиғимларининг аҳамияти чекланган бўлиб, улар давлат бюджети даромадларида унча катта ўрин тутмайди. Акцизлар энг харидоргир товарлардан: тамаки маҳсулотлари, спиртли ичимликлар, айрим турдаги товарлар ва озиқ-овқат

маҳсулотларидан ундирилади. Акциз ставкалари товарлар ва хизматларнинг нархига нисбатан фоизларда ва товарларнинг муайян миқдори, вазни, хажмига ҳамда хизматлар қийматига нисбатан натурал пул бирликларида белгиланади.

Италия Республикасида акциз солиғи:

Маҳсус акцизлар. Истеъмолдан олинadиган эгри солиқлар (акцизлар) товарларнинг айрим ўзига хос турларига нисбати қўлланади. Бундай товарлар жумласига, масалан, ўткир алкоғолли ичимликлар, пиво, гугурт, бананлар, қурилиш материаллари, электр энергияси, нефть ва нефть маҳсулотлари киради. Акцизлар ставкалари ҳукуматнинг қарори билан белгиланади.

Шундай қилиб, жисмоний ва юридик шахслардан олинadиган тўғри даромад солиқлари, шу жумладан, ер ва кўчмас мулкни солиққа тортиш, шунингдек, истеъмолга солинадиган асосий эгри солиқлар мамлакат даромадларининг асосий қисмини таъминлайди

Хитой халқ Республикасида акциз солиғи истеъмол солиғи деб номланган ва у қуйидаги товарлар учун жорий қилинган:

Истеъмол солиғи

11-жадвал

Истеъмол солиғига ХХР да ишлаб чиқарилган ва бошқа давлатлардан импорт қилинаётган қуйидаги товарлар тортилади

№	Солиққа тортиладиган товарлар номи	Ставкалар %
1	Тамаки маҳсулоти	25% - 50%
2	Спиртли ичимликлар	5% - 25%
3	Косметика	30%
4	Тилла буюмлар	5% - 10%
5	Бензин	0,28 юань 1 литр
6	Автоулов	3% - 10%

Солиқни ҳисоблаш қуйидаги формулада амалга оширилади:

Истеъмол солиғи = сотилган истеъмол товарлари хажми (қиймати)х солиқ ставка;

Белорусия Республикаси солиқ қонунчилиғига асосан акциз солиғи қуйидагича ундирилади:

Акциз солиғи. Беларуссия солиқ тизимида эгри солиқларидан бири акцизлар 1992 йилдан бошлаб алоҳида турдаги товарларга ундириш бошланган. Унинг давлат бюджетидagi улуши 16 фоизни ташкил этади.

Акциз солиғи тўловчилари мулк шаклидан қатъи назар, акциз тўланадиган товарлар ишлаб чиқарувчи юридик шахслар, тадбиркорлар, боғжона орқали акциз ости товарларни олиб кирадиганлар ҳисобланади.

Акциз солиғи ставкалари ва акциз тўланадиган товарлар рўйхати Беларуссия Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади ва солиқ тўловчиларга солиқлар ва йиғимлар бўйича Вазирлиги томонидан белгиланган тартибда етказилади.

5. Билвосита солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартибини такомиллаштириш

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин иқтисодий ислохотларнинг босқичма-босқич амалга оширилиши солиқ тизимини ҳам навбатма-навбат иқтисодиётга мос равишда такомиллаштириб борилишини такозо этади. Солиқ тизимида айнан қўшилган қиймат солишининг такомиллаштирилиши иқтисодиётда муҳим ўрин эгаллайди. Қўшилган қиймат солиғини такомиллаштириш жараёни иқтисодий ривожланган мамлакатлар тажрибасидан келиб чиқиб амалга оширилиши юқори самара беришига шубҳа йўқ. Шундан келиб чиқиб, юқори даражадаги бозор иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда тўпланган барча ижобий тажрибалардан фойдаланиш керакки, бунда айниқса Европанинг ривожланган мамлакатлари, Япония ва бошқа бир катор давлатларда фойдаланилаётган солиққа тортиш тизими катта қизиқиш уйғотади.

Қўшилган қиймат солиғи ёхуд умуман солиқ тизимини такомиллаштирилишида, унга қайси томондан ёндашиш катта аҳамият касб этади. Бу жараёни амалга оширишда иккита ёндашув мавжуддир. Биринчи

ёндашув солиқ тўловчилар манфаатларини ҳимоялаб, қўлайлик тамойилига асосланади. Шу ёндашувга мувофиқ, солиқ тўловчилар тўлайдиган солиқлар уларнинг давлат хизматларидан оладиган манфаатига мос келгандагина адолатли солиқ тизими бўлиб ҳисобланади, шундай экан, солиқ тизимининг адолатлилик тамойили асосида такомиллаштириш бир томондан давлат бюджети харажатларининг таркибига боғлиқ бўлади. Иккинчи ёндашув эса солиқ тўловчиларнинг тўлов имкониятига асосланади, солиқ муаммолари ўз-ўзича давлат харажатларига боғланмасдан мустақил равишда кўриб чиқилади, солиқ даромадларига бўлган бундай эҳтиёжда ҳар бир солиқ тўловчи тўлов имкониятига қараб ўз улушини кўшиши керак.

Бу ёндашувларнинг иккиси ҳам амалиётда қўлланилса-да, лекин уларнинг биронтасини мукамал деб қараб бўлмайди, иккиси ҳам маълум бир ўз устунлиги, камчиликларига эга, одатда ҳар бир солиқ тизими икки ёндашувнинг элементларини ҳам ўзида мужассам қилади. Шундай қилиб, биз қуйида келтириладиган мулоҳазаларимизда алоҳида бир ёндашувни асос қилиб олмадик, имкон даражасида мақбўл «ўртача»ни топишга ҳаракат қилдик. Бундан олдинги параграфда Японияда амалда бўлган истеъмол солиғининг ундирилиш механизмини ўрганиб чиқдик, бундан мамлакатимиз иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, унга мослаштириб ҚҚСнинг ҳисобланиш механизмини такомиллаштиришда фойдаланиш имкониятлари тўғрисидаги фикрларимизни баён этайлик.

Дунёнинг кўплаб мамлакатларида озиқ-овқат товарларларини пасайтирилган ставкаларда солиққа тортиш амалиёти мавжуд. Худди шундай тартибни, яъни Ўзбекистонда аҳолининг турмуш тарзини ҳисобга олган ҳолда озиқ-овқат товарларига нисбатан пасайтирилган ставкани жорий этиш мақсадга мувофиқ бўлади, деб ўйлаймиз.

Кўшилган қиймат солиғи бўйича берилган бир қатор имтиёزلарни амалиётда қўллаш тартиблари аниқ эмаслиги ёки мураккаб бўлганлиги сабабли бу имтиёзлар аслида солиқ юкини ҳосил қилмоқда. Тадқиқотлардан маълум бўлишича, корхоналар қўшилган қиймат солиғи бўйича қисман озод

қилинганда бу имтиёз фақат истеъмолчилар солиқ юкини камайтириб, корхоналар учун аслида солиқ юкини камайтирмоқда. Хусусан ҚҚС бўйича имтиёз берилган маҳсулотни (масалан, аҳолига сотиладиган қурилиш материаллари, коммунал хизматлар, шаҳар йуналишидаги автотранспорт хизматлари ва бошқалар) ишлаб чиқариш учун сарфланган материаллар бўйича тўланган ҚҚС суммасининг ҳисобга ўтказилмаслиги корхоналар учун (ҳисобга ўтказилмаган ҚҚС миқдоридан) солиқ юкини ҳосил қилади. Ваҳоланки, эгри солиқ имтиёзлари моҳиятига кўра истеъмолчилар учун берилиб, маҳсулот ишлаб чиқарувчи юридик шахсларга солиқ юкини ҳосил қилмаслиги лозим. Аммо солиқ қонунчилигига кўра, ҳисобварақ-фактура бўйича тўланган ҚҚС суммасининг ҳисобга ўтказилишида белгиланган қонунчиликка асосан имтиёзга эга маҳсулотлар учун сарфланган материаллар ҳисоби алоҳида берилиши ва улар бўйича тўланган ҚҚС ҳисобга олинмаслиги кўрсатилган. Ушбу ҳолат ҚҚСни ҳисобга ўтказиш бўйича қарама-қаршиликни вужудга келтириб, ҚҚС бўйича берилган корхоналарга солиқ юкини ҳосил қилади. Умуман олганда, имтиёزلардан фойдаланиш тартиблари мукамал эмаслиги, улардаги ноаниқлик ва қарама-қаршиликлар борлиги сабабли ҚҚСни ҳисоблашда чалкашликлар вужудга келиб, имтиёزلардан амалда фойдаланиш мумкин бўлмай қолмоқда. Таҳлиллардан маълум бўлишича, фаолият турлари бўйича қўшилган қиймат солиғидан қисман озод қилиш ёки солиқ базасини камайтириш тартибидеги имтиёзлар эгри солиқларнинг моҳиятига зид бўлиб, солиқ ҳисобини юритиш тартибини чалкаштиради ҳамда юридик шахс учун аслида солиқ юкини ҳосил қилади.

Солиқ имтиёзлари моҳиятига кўра, солиқ имтиёзлари имтиёзга эга маҳсулотни ишлаб чиқарадиган юридик шахслар фаолиятига тўсик бўлмаслиги ва қўшимча солиқ юки ҳосил қилмаслиги лозим. Фикримизча, ҚҚС бўйича имтиёз берилган маҳсулотни ишлаб чиқариш учун сарфланган материаллар учун тўланган ҚҚС суммасининг (ҳисобварақлар асосида) ҳисобдан чиқарилиши юқоридаги муаммони ҳал этади, деб ўйлаймиз.

Қонунчиликда аҳолига кўрсатиладиган хизматлар ва реализация қилинган товарлар бўйича ҚҚСдан имтиёз берилган бўлса-да, амалда уларни қўллаш тартиблари муқаммал эмас. Шу жумладан, аҳолини шаҳар ичида ташиш хизматини кўрсатувчи корхоналар ҳамда ўзи ишлаб чиқарган қурилиш-бинокорлик материалларини аҳолига реализация қилган корхоналар ҚҚСдан озод қилинган бўлса-да, лекин имтиёзли маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун сарфланган материаллар бўйича тўланган қўшилган қиймат солиғини солиқ ҳисоботининг 1-катори бўйича ҳисобдан чиқариш белгиланмаган. Натижада қўшилган қиймат солиғидан имтиёзга эга маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун сарфланган материаллар бўйича тўланган ҚҚС суммасини ҳисобдан чиқаришда чалкашликлар руй бериб, корхонага солиқ оғирлиги ҳосил бўлмоқда. Амалдаги солиқ кодексига биноан, ҚҚСдан имтиёз берилган маҳсулотни ишлаб чиқариш учун сарфланган моддий харажатлар бўйича тўланган ҚҚС суммаси таннарх ва муомала харажатларига киритилиши белгиланган. Бу тартиб хўжалик юритувчи субъектлар фойдасининг камайишига (таннархга ва муомала харажатларига ўтказилган ҚҚС миқдорида) сабаб бўлмоқда. Энди қўшилган қиймат солиғи бўйича берилган имтиёзларнинг корхоналар иқтисодий фаолиятига ва товар қийматига таъсирини қуйидаги жадвал асосида кўриб чиқамиз.

Бир хил шароитда ишловчи иккита қурилиш корхонасининг биринчиси учун қурилиш материаллари таъминотчиси ҚҚС тўловчи корхона ва иккинчиси учун алоҳида солиққа тортиш тартиби жорий этилган корхона бўлган шароитларда бажарилган ишлар ҳажмининг қиймати турлича бўлишига олиб келади. Бизнинг мисолимизда биринчи моддий ресурсларни алоҳида солиққа тортиш тартибида ишловчи корхонадан сотиб олувчи пудратчи учун фойда миқдори бир хил бўлган шароитда бажарилган ишлар ҳажми қиймати 40986 шартли бирликни ташкил этган ҳамда тўлиқ товар айланиши 34155 шартли бирликдан ҚҚС тўлашга мажбур. Чунки ҚҚСдан чегирма йўқ, иккинчи моддий ресурсларни ҚҚС тўловчи корхонадан сотиб олувчи пудратчи фойда миқдори камаймаган шароитда бажарилган ишлар

ҳажми қиймати 39930 шартли бирликка тенг бўлган, шу билан бирга сотиб олинган моддий ресурслар учун тўланган ҚҚСни ҳисобга олиш имкониятига эга бўлади. Шундай экан, ҚҚС бўйича қўлланилаётган солиқ имтиёзлари хилма-хил бўлса-да, ушбу имтиёзларни амалиётда қўллаш механизмини самарали деб бўлмайди. Бизнинг фикримизча, имтиёзлар солиқ ҳисобининг тўғри юритилишига ва ҳисоботларнинг тўғри тузилишига зид бўлмаслиги ҳамда қийинчиликлар туғдирмаслиги керак. Ишланмалар натижаларига кўра, солиқ имтиёзларидан фойдаланиш тартибларининг муқаммал эмаслиги сабабли ушбу солиқ имтиёзларидан фойдаланувчи юридик шахслар учун кўп нуқулайликлар ва чалкашликлар туғдирмоқдаки, тақдим қилинган баъзи солиқ имтиёзлари аслида солиқ юқининг ошишини вужудга келтирмоқда.

Қўшилган қиймат солиғини аниқлашда реализация бўйича солиқ солинадиган айланма миқдори реализация қилинган товарлар, ишлар, хизматлар асосида, қўлланиладиган нархлар ва тарифлардан келиб чиқиб, агар акцизоти маҳсулот бўлса, акциз солиғини ҳисобга олган ҳолда уларга қўшилган қиймат солиғини киритмасдан белгиланади. Шу ўринда, акцизоти маҳсулотлар реализациясидан ҚҚС ҳисобланишида мунозарали ҳолат юзага келади, чунки маҳсулотдан ҳисобланган акциз солиғи қўшилган қиймат солиғи тортиладиган объектга айланади, бошқача қилиб айтганда, акциз солиғидан яна бир марта солиқ ҳисобланади. Бу бюджетда ҚҚС тушумини кўпайтиради, лекин солиққа тортиш тамойиллари ҳақида ҳам унутмаслигимиз керак. Бизнингга, акцизоти маҳсулотларидан ҚҚС ҳисоблашда акциз солиғининг солиқ солинадиган айланмага киритмаслиги ҳисоб-китобларни ихчамлаштириш билан бир каторда, уни солиққа тортиш тамойилларига мослаштиришга олиб келади.

Товарлар бепул берилган тақдирда, солиқ солинадиган айланма миқдори корхонага бериш пайтида таркиб топган нархлар даражасидан келиб чиқиб, улар қўшилган қиймат солиғи киритмасдан, бироқ бундай товарларнинг ишалб чиқилиши ёхуд харид қилиниши бўйича амалда вужудга келган харажатлардан паст бўлмаган бўлмаган миқдорда

белгиланади. Шунга карамай, масъулияти чекланган жамиятлар ва бошқа турдаги корхоналар тугатилганда улар мол-мулкининг муассислари ўртасида бўлинишига доир айланмалар қўшилган қиймат солиғига тортиш объекти ҳисобланмайди. Ушбу жараёнда ҳам бюджет манфаатларига зид ҳолатлар юзага келади. Чунки корхона тугатилганда унинг мол-мулки ҳар-хил ҳолатда бўлиши мумкин:

- Асосий восита ҳолида
- Маблаг ҳолида
- Товар ёки материал ҳолида

Агар корхонанинг тугатилаётгандаги мол-мулки хомашё, материал сифатида бўлса масаланинг яна бир томони чигаллашади, яъни бу хом-ашё материал сотиб олган пайтда тўланган ҚҚС миқдоритўлиқ ҳисобга ўтказилган яъни бюджетдан копланган. Ушбу ҳолатда копланган миқдорга беҳуда бюджетдан йўқотиш юз беради. Бу қоида 1999-йилгача амалда бўлган сотиб олинган хом-ашё материалларга тегишли ҚҚСнинг харажатларга сарф қилинишига мутаносиб равишда ҳисобга ўтказилиши тартиби қўлланилган пайтларда ишлаб чиқилган ва бу тартиб тубдан ўзгаргандан кейин ҳам сақланиб қолган. Юқоридаги фикр мулоҳазалардан келиб чиқиб, корхоналар тугатилаётганда улар мол-мулки бўйича олдиндан ҳисобга ўтказилган ҚҚС миқдорининг улар мол-мулки бўйича олдиндан ҳисобга ўтказилган ҚҚС миқдорининг унинг муассис аъзолари томонидан қопланиши кўрсатилган ҳолатлар бўйича бюджетдан беҳуда йўқотишларнинг олдини олиш имконини бериши мумкин, деган хулосага келдик.

Ҳисобга ўтказиладиган ҚҚС суммаси ҳисобот даврида амалда келиб тушган, шу жумладан, импорт қилинган ва ҚҚС га тортиладиган айланмада фойдаланиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) учун тақдим этилган ҳисобварак-фактуралар бўйича тўланиши керак бўлган солиқ суммасидир. Лекин шуни алоҳида таъкидлаш керакки, экспортчи корхоналар учун сотиб олинган хом-ашё, материаллар бўйича ҚҚСни ҳисобга ўтказиш товарларни

Республика ҳудудидан олиб чиқиш ва валюта тушуми тасдиқлангандан кейин амалга оширилади.

Демак, ўз фаолиятдан тўлиқ ҚҚС тўловчи корхоналар сотиб олган хомашё, материаллари учун тўлаган ёки тўлаши лозим бўлган ҚҚС миқдори тўлиқ, қачон ишлаб чиқаришга ишлатилишидан қатъи назар, хом-ашё олинган пайтда ҳисобга ўтказилади. Ишлаб чиқариш айниқса, саноат моллари ишлаб чиқариш корхоналарида бундай хомашё, материалларнинг ҳисобга ўтказилиши бюджетга ҚҚС бўйича йўқотишларни келтириб чиқармокда. Саноат корхоналарида ишлаб чиқариш учун ишлатиладиган материалларнинг табиий йўқотиш меъёри мавжуд бўлиб ушбу меъёрдан ортикча йўқотишлар ҳам жуда кўп учраб туради. Ушбу меъёрдан ортикча йўқотишлар фойда солиғин ҳисоблашда қайта кушилиб ундан фойда солиғи ундирилади, лекин табиий йўқотиш меъёридан ортикча йўқотилган материаллар учун ҳисобланган ҚҚС, ушбу материал сотиб олинган пайтда тўлиқ ҳисобга ўтказилади, ёки сода қилиб айтганда, бюджет томонидан копланди. Бюджет томонидан копланган миқдорга мутаносиб равишда давлат зарар кўради, чунки табиий йўқотиш меъёридан ортикча йўқотиш бўлган хомашё, материал ҚҚС бўйича ҳеч қандай қўшимча солиққа тортиш айланмасини келтириб чиқармайди. Ушбу келтирилган мулоҳазалар бўйича қуйидаги таклифни билдирмокчимиз. Табиий йўқотиш меъёридан ортикча йўқотиш бўлган материаллар учун ҳисобга ўтказилган миқдор, ортикча йўқотиш бўлган ҳисобот даврида чегириб ташланиши лозим. Бу бир томондан, бюджетга ҚҚС бўйича тушумларнинг камайиши олдини олса, иккинчи томондан, корхоналарнинг хомашё, материалларини табиий йўқотиш меъёридан ортикча беҳуда йўқотишларига йўл қўймайди.

Юқорида амалга оширилган тадқиқот натижаларига асосланган ҳолда, фикримизча, билвосита солиқларни, шу жумладан, давлат бюджети даромадларининг манбаи сифатидаги ролини ошириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

- Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг ижтимоий харажатлари ўсиш тенденциясига эга эканлиги, ҳукуматнинг бош ислохотчи сифатида йирик инвестицион харажатларининг мавжудлигини ҳисобга олиб, давлат бюджети даромадларининг умумий ҳажмида қўшилган қиймат солиғи бўйича тушумлар суммасининг барқарор салмоғини таъминлаш зарур.

- қўшилган қиймат солиғини ундириш юзасидан Европа Иттифоқига аъзо бўлган етакчи давлатларнинг солиқ амалиётидаги илғор тажрибаларидан республикамиз шароитида кенг қўламда фойдаланиш зарур. Хусусан, солиқ ставкаларини ижтимоий аҳамиятга эга бўлган товарларнинг турлари бўйича табақалаштириш тартибини, тadbиркорларнинг солиққа тортилмайдиган оборотлари бўйича минимал миқдорни белгилаш усулини республикамизнинг солиқ амалиётида қўллаш ижобий натижалар беради.

- қўшилган қиймат солиғини ундириш ва ҳисоблаш усулларини такомиллаштириш зарур.

ҚҚСни ҳисоблашнинг чегирмалаш усулида корхона тўланиши лозим бўлган ҚҚС суммасини сотиб олинган ва ишлаб-чиқариш жараёнида ишлатилган товарлар (хизматлар) қийматини бу товарларни ишлатиш йўли билан ишлаб чиқарилган ва сотилган маҳсулотларнинг қийматидан чегириб ташлаш ва олинган натижани солиқ ставкасига кўпайтириш йўли билан ҳисоблайди. Шундай қилиб, солиқ базасини аниқлашда сотилган товарлар қийматидан хом-ашё ва бошқа оралик товарларнинг қиймати чегириб ташланади.

Ҳақиқатда ҚҚСни ҳисоблашнинг мазкур усули фойдани ҳисоблаш усулига яқин, лекин унинг мураккаблиги шундаки, ҳар доим ишлаб чиқариш жараёнида ишлатиладиган товар-моддий қимматликларнинг қийматини нобевосита аниқлаш хавфи сақланиб қолди. Мазкур усулнинг асосий камчилиги шундаки, сотиб олинган ресурслар бўйича тўланган солиқлар суммаси таннархнинг таркибида акс эттирилади. Бунинг натижасида

“йиғилган солиқ” самараси юзага келади, солиқни ундириш модели эса маълум даражада кумулятив характерга эга бўлиб қолади.

ҚҚСни ҳисоблашнинг воз кечиш усули Европа Иттифоқига аъзо бўлган мамлакатларда кенг қўлланилади. Бунда ҚҚСнинг суммаси товарлар ва хизматларни сотиб олиш жараёнида тўланган солиқ суммасини сотилган товарлар бўйича ҳисобланган солиқ суммасидан айириб, олинган натижани солиқ ставкасига кўпайтириш йўли билан аниқланади. Мазкур усулнинг муҳим хусусияти шундаки, ҚҚСнинг суммаси ҳар бир товар тури бўйича ишлаб чиқаришнинг сўнгги босқичидаги солиқ ставкасига боғлиқ бўлади. Шундай қилиб, агар олдинги босқичларда солиқ ставкаси паст бўлган бўлса ёки солиқдан озод қилинган бўлса, бу енгиллик ишлаб чиқаришнинг сўнгги босқичида олинган солиқ суммаси ҳисобидан қопланиб кетади.

Демак, чегирмалаш усулида воз кечиш усулига хос бўлган мазкур камчилик мавжуд эмас. Бунинг аҳамиятга молик жиҳати шундаки, ҚҚС бўйича бериладиган имтиёзларининг асосий қисми товарларни ишлаб чиқариш босқичига тегишлидир. Бу эса, кўплаб имтиёзларни таъсирчанлигини пасайишига олиб келади, чунки хўжалик субъектлар ҚҚС бўйича муомала босқичида имтиёзга эга бўлмаганлиги сабабли имтиёзга эга бўлган ишлаб чиқарувчилар билан олди-сотти муносабатларини амалга оширишдан манфаатдор бўлмайди.

Шундай қилиб, хулоса қилиш мумкинки, воз кечиш усулида ҚҚС бўйича имтиёзлар бериш фақат биттагина ҳолатда яъни, имтиёзга эга бўлган корхонанинг ўзи товарларни бевосита истеъмолига сотса ёки товарлар ҚҚС тўлашдан озод қилинган чакана савдо корхоналари орқали сотилсагина самара беради.

Агар ҚҚС бўйича имтиёзга эга бўлган корхона сўнгги истеъмолчи ўртасида имтиёзга эга бўлмаган оралик бўгин мавжуд бўлса, у ҳолда ҚҚС бўйича берилган имтиёз ўзининг самарадорлигини йўқотади. Барчамаҳсулот ва иш, хизматларни бажарувчилар қўшилган қиймат солиғини тўлайдилар ёки озод бўладилар, баъзи бир гуруҳдаги хўжалик субъектларига эса

қўшилган қиймат солиғи тўлаш ўрнига алоҳида солиққа тортиш тартиби жорий қилинади. Қўшилган қиймат солиғи тўлаш ўрнига алоҳида солиққа тортиш тартиби жорий қилинган хўжалик субъектларига ягона солиқ тўловига ўтган кичик корхона ва микрофирмалар, ягона ер солиғи тўлашга ўтган қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари қиради.

Қўшилган қиймат солиғидан озод бўлиш, алоҳида солиққа тортиш тартибининг жорий қилиниши хўжалик субъектларининг солиқ тўлаши бўйича мажбуриятларидан тўлиқ озод этилишини билдирмайди. Қўшилган қиймат солиғидан озод этилишида фақат ишлаб чиқаришда ҳосил бўлган қўшилган қийматгина солиққа тортилмайди. Лекин ушбу қўшилган қийматни ҳосил қилишга кетган ишлаб чиқариш харажатлари илгаритдан қўшилган қиймат солиғига тортилгандир. Шундай қилиб, хўжалик субъектларини қўшилган қиймат солиғидан озод қилиниши ёки алоҳида солиққа тортиш тартиби жорий қилиниши ҳақида гапирилганда улар томонидан қўшилган қиймат солиғини ҳисобламаслиги ва уни бюджетга тўламаслиги эътибор беришимиз, бироқ ишлаб чиқариш учун олинган ишлаб чиқариш хом ашёлар учун, ёнилғи-мойлаш материаллари, электроэнергия, бошқа материалларга, шунингдек ишлаб чиқариш учун олинган ишлаб чиқариш воситалари учун қўшилган қиймат солиғини тўлайдилар.

Қўшилган қиймат солиғидан озод қилиниши, алоҳида солиққа тортиш тартиби жорий қилиниши хўжалик субъектлари молиявий фаолияти учун ўзига хос икки хусусиятга эгадир. Чунки улар хўжалик субъектларининг молиявий фаолиятига турлича таъсир қилади. Биринчи хусусияти шундаки қўшилган қиймат солиғидан озод қилинган, алоҳида солиққа тортиш тартиби жорий қилинган хўжалик субъектлари ўз товар ва хизматларини сотганда ушбу товар ва хизматлар таннархида ишлаб чиқариш материалларини сотиб олишда тўланган қўшилган қиймат солиғи бевоситадан-бевосита киритади, ҳамда бошқа ишлаб чиқариш учун ишлаб чиқариш таннархининг элементи сифатида ўзида акс эттиради. Қўшилган қиймат солиғидан озод қилиниши

ҳақида гап кетганда ўзига хос сўз ўйини бўлади. Чунки солиқдан озод қилиниши билан бюджетга солиқдан озод бўлади, лекин ишлаб чиқариш учун олинган маҳсулот ва хизматларнинг таннархида борадиган хом-ашёларни сотиб олишда уларга ҳисобланган қўшилган қиймат солиғини тўлайдилар. Шу туфайли ишлаб чиқарувчи хом ашё материалларини сотиб олишда тўлаган қўшилган қиймат солиғини ўзига ҳисоб қилишга талаб қила олмайди ва улар қўшилган қиймат солиғини ўз товар-хизматларини сотиб олувчидан олишга ҳуқуқи бўлмайди.

Қўшилган қиймат солиғидан озод этилган ҳамда алоҳида солиққа тортиш тартиби жорий этилган хўжалик субъектлари молиявий фаолиятига таъсирининг иккинчи хусусияти шундаки қўшилган қиймат солиғидан озод қилинган товар ва хизматларни сотиб олаётган қўшилган қиймат солиғи тўловчи рўйхатда турган хўжалик субъекти ўзи томонидан ишлаб чиқараётган маҳсулотлар учун солиқ кредитидан фойдалана олмайди. Шу туфайли ишлаб чиқарувчига қўшилган қиймат солиғини тўлашда маҳсулотларни сотишда ҳисобланган солиқ ва маҳсулотларни сотиб олишда тўлаган солиқ орасидаги фарқни тўламай, балки сотиш оборотидан ҳисобланган солиқни тўлиқ тўлашга мажбур бўлади. Бунинг натижасида қўшилган қиймат солиғига тортиш занжирида солиқдан озод қилинган бўлинма тушиб қолиши туфайли қўшилган қиймат солиққа бир неча маротаба тортилади ва солиқ тўлаш оғирлиги кейинги бўлинма зимасига тушади. Чунки у солиқдан озод қилинган маҳсулотларни ўз ишлаб чиқариши учун ишлатади. Қанчалик қўшилган қиймат солиғидан озод қилинган маҳсулотлар ва ишлаб чиқарувчилар кўпайса, қўшилган қиймат икки ёки ундан ортиқ марта солиққа тортилиши эҳтимоли кўпая боради.

Қўшилган қиймат солиғидан озод этилиши, алоҳида солиққа тортиш тартиби қўшилган қиймат солиғининг маҳсулотлар баҳосиги ва хўжалик субъектларинг солиқдан озод қилинган ишлаб чиқариш фаолиятига таъсири катта бўлади. Юқорида кўриб ўтдикки, солиқдан озод қилинган хўжалик субъекти ишлаб чиқариш ресурсларини кўп ҳолларда қўшилган қиймат

солиғи билан сотиб оладилар ва бу солиқни ўз ишлаб чиқариш харажатларига тўлиқ қўшадилар. Бунинг натижасида маҳсулотнинг баҳоси ошишга олиб келинади. Агар ишлаб чиқарувчи ўз маҳсулотининг баҳосини оширишга имкони бўлмаса, у ҳолда маҳсулот баҳосини оширмаслик учун ишлаб чиқариш омилларини камайтиришга мажбур бўлади. Акс ҳолда ишлаб чиқарувчи кам фойда олишга мажбур бўлади.

Шундай қилиб, қўшилган қиймат солигидан озод қилиш туфайли корхона ўз маҳсулоти баҳосини оширишга мажбур бўлади ёки акс ҳолда фойда миқдорини ёки ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришга мажбур бўлади. Биринчи ҳолда, қўшилган қиймат солиғи истъёмолга таъсир қилиб, баҳони оширишга олиб келади, иккинчи ҳолда эса, ишлаб чиқаришга таъсир қилиб, фойдани камайтиришга олиб келади.

Ҳозирги кунда акциз солиғи бозор иқтисодиёти шароитидаги барча мамлакатларда қўлланилади. Акциз солиғи Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 15 февралда қабул қилинган «Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан ундириладиган солиқлар тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси қонунлари билан кейинчалик киритилган ва республика иқтисодиёти бозор муносабатларига ўтиши билан боғлиқ ўзгариш ва қўшимчаларни ҳисобга олган ҳолда илк мартаба 1992 йилда жорий этилган эди. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига асосан акциз солиғи билвосита солиқ кўринишида бюджетга ундириладиган, нарҳда ва қўшилган қиймат солиғи базасида ҳисобга олинadиган соф даромаднинг бир қисмидир. Акциз солиғи қўшилган қиймат солиғи билан маълум бир ўхшашликларга эга, лекин ўзининг алоҳидалик, аниқ товарлар билан боғлиқлик даражаси билан ажралиб туради.

Акциз солиғи алоҳида солиқ тури бўлиб, жуда кўп талабга эга бўлган товарга қўлланилади.

Билвосита солиқларга жалб қилиш кўп йиллик тарихга эга. Биринчидан, у алоҳида товарларга: тўз, тамаки маҳсулотлари ва бошқа оммавий истъёмол қилинадиган нарсаларга акциз солиғи шаклида кириб

келди. Вақт ўтгач акциз солиғига тортиладиган бу товарлар доираси кенгайди.

Акциз солиғи Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тўланган хом ашёдан (маҳсулотдан) акцизланадиган товар ишлаб чиқарилган тақдирда, хом ашё (маҳсулот) бўйича тўланган акциз солиғи суммаси ишлаб чиқариш харажатларига киритилмайди, балки тайёр маҳсулотнинг сотилган ҳажми бўйича бюджетга тўланадиган акциз солиғи суммасини аниқлаш чоғида ҳисобга олинади.

Ҳисобга олинadиган акциз солиғи суммаси устидан назоратни амалга ошириш учун акцизланадиган хом ашё (маҳсулот) етказиб берувчилар ҳисобварақ-фактураларда юклар жўнатилган хом ашё (маҳсулот) бўйича акциз солиғи суммасини ажратиб кўрсатилиши лозим.

Агар харид қилинаётган акцизланадиган хом ашё (маҳсулот) бўйича акциз солиғи суммаси ҳисобварақ-фактурада ажратиб кўрсатилмаган бўлса, у ҳисоб-китоб йўли билан ҳисоблаб чиқарилмайди ва тайёр маҳсулот бўйича ҳисобга олинмайди.

Ҳозирги кунда акциз солиғини ҳисоблашда товарга илова қилинадиган ҳужжатларда кўрсатилган маҳсулот юклар жўнатилган кун сотиш куни бўлиб ҳисобланади. Агар акциз солиғини ҳисоблаш учун асос қилиб касса усулини оладиган бўлсак, у ҳолда сотиш куни бўлиб маҳсулот реализацияси учун корхона ҳисоб рақамига пул келиб тушган кун маҳсулотнинг сотиш куни бўлиб ҳисобланади. Ушбу иккала методнинг салбий ва ижобий тарафларини кўриб чиқамиз.

Касса усули қўлланилган даврда акциз солиғини ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиш корхона ҳисоб рақамига пул маблағлари келиб тушганда амалга оширилиши лозим. Бу усулни қўллаш бюджетга солиқларнинг ўз вақтида келиб тушмаслигига замин яратади, сабаби товарни сотиб олган корхона ёки ташкилот Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1504-ПФ Фармонида асосан умумий маҳсулот суммасининг камида 15 фоизини олдиндан тўлаши лозим. Қолган 85 фоизини эса маҳсулотни юклар

жўнатилгандан кейин ўтказиб бериши керак. Турли сабабларга кўра қолган сумманинг маҳсулот етказиб берувчига келиб тушмаслиги бюджетга ҳисобланадиган солиқлар суммасини кескин камайиб кетишига олиб келиши мумкин. Ушбу ҳолатда товарни юклаб жўнатиш методи билан акциз солиғини ҳисоблаб чиқарадиган бўлсак, солиқ 100 фоиз товарга ҳисобланади ва бюджетга ҳисобланадиган солиқ суммаси камайиб кетмайди. Лекин корхона товар жўнатилгандан сўнг олиши керак бўлган сумма айрим сабабларга кўра ўз вақтида корхона ҳисоб рақамига келиб тушмаслиги, корхонанинг бюджет олдида боқимандаси вужудга келишига сабаб бўлиши мумкин. Бунга асос қилиб, 2007 йилда солиқлар бўйича умумий боқиманда суммаси 2003 йилда кўрсаткичга нисбатан 2.1 марта ўсгани бир қаторда, акциз солиғи бўйича боқиманда суммаси 7.6 марта кўпайганлигини олиш мумкин.

Корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзларини камайтириш, ҳисобланган акциз солиқларини бюджетга ўз вақтида ва тўлиқ тушишини таъминлаш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлар эди:

- ҳозирда қабул қилинган ҳисоблаш методидан воз кечмаган ҳолда, акциз ости товарларини сотиб олиш учун 15фоиз олдиндан тўлов билан акциз солиғи суммасини ҳам ўтказиб беришни белгилаш. Бунинг натижасида акциз солиғи бўйича боқиманда юзага келишининг олди олинади;

акциз ости товарининг сотувчиси бўлган корхонага харидор томонидан пул маблағлари ўтказилганда тўлов топшириқномасида акциз солиғи суммаси кўрсатилишини ва шу асосда банк акциз солиғи суммасини тўғридан-тўғри бюджетга ўтказиб бериши кераклигини белгилаб қўйиш ва тўлов муддатини юқорида айтиб ўтилганидек ойнинг ҳар 10 кунлигида эмас, балки бўнак тўлови ўтказилган кун қилиб белгилаш. Бу акциз солиғи тўловчилари билан солиқ органлари ўртасида ўзаро ҳисоб-китобнинг

осонлашишига олиб келади ва ҳисобланган акциз солиқларининг давлат бюджетига ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда тушишини таъминлайди.

Назорат учун саволлар:

1. Билвосита солиқларнинг иқтисодий моҳияти нимадан иборат?
2. Билвосита солиқларнинг давлат бюджетига тутган ўрнини таҳлил қилинг.
3. ҚҚСни ҳисоблаш ва тўлаш механизмини айтиб беринг.
4. Фискал сиёсатда акциз солиғини ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиш тартибининг таҳлилин келтиринг.
5. Билвосита солиқларни ҳисоблаш механизмида хориж тажрибасини татбиқ этишнинг самарадорлигини изоҳланг.
6. Билвосита солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартибини такомиллаштириш бўйича таклифларингизни келтиринг.

5-бoб. СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНИШИНИ РАВБАТЛАНТИРИШ

Режа:

1. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига солиқ солишнинг назарий ва ҳуқуқий асослари
2. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш механизмининг таҳлили
3. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишда хорижий давлатлар тажрибаси
4. Якка тартибдаги тадбиркорлардан ундириладиган қатъий белгиланган солиқ

1. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига солиқ солишнинг назарий ва ҳуқуқий асослари

Иқтисодиётини модернизациялаш шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш орқали иқтисодий ўсишни таъминлаш ва аҳоли бандлигини таъминлаш муҳим рол ўйнайди. Солиқ солиш тизимида олиб борилаётган ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, кичик бизнес субъектларини солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш ҳисобланади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожланишида солиқлар тўқинлик килиши ушбу субъектларга салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун мамлакатимизда олиб борилаётган солиқ ислохотлари натижасида Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига солиқ солишда соддалаштирилган солиқ тизими ишлаб чиқилган.

20-расм. Солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибдаги солиқ турлари

Солиқ кодексининг 22-моддасига кўра, **Солиқ солишнинг соддалаштирилган тартиби** — солиқ солишнинг айрим тоифадаги солиқ тўловчилар учун белгиланадиган ҳамда айрим турдаги солиқларни ҳисоблаб чиқариш ва тўлашнинг, шунингдек улар юзасидан солиқ ҳисоботини тақдим этишнинг махсус қоидалари қўлланилишини назарда тутувчи алоҳида тартиби деб таъриф берилган.

Мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришда кичик бизнес субъектлари йилдан-йилга солиқ сиёсати орқали рағбатлантириб борилмоқда. Уларга ҳисоб-китобларни соддалаштириш ва камайтириш мақсадида соддалаштирилган тизим жорий қилинган. Соддалаштирилган тизимга ўтган корхоналарнинг ҳисобчиларига иш ҳажми анча камайтирилган бўлиб, бир нечта ўнлаб солиқ ҳисоботларини тузиш ўрнига ягона солиқ ҳисоботини тузиш киритилган. Ушбу солиқ ҳисоботини тузиш ҳам осонлаштирилган бўлиб, солиқ тўловчи томонидан барча харажатларни ҳисоблаб чиқишни анча ихчамлаштирилган бўлиб, улар солиққа тортишда даромадлар инobatга олиниши зарур, холос.

Соддалаштирилган тизимнинг жорий қилиниши бу албатта уларни вақтини тежайди. Тадбиркорликни эндигина бошлаган тадбиркорлардан жуда кўп иқтисодий билимларни талаб қилмайди ва солиқни режалаштиришни енгиллаштирилади. Солиқ дастаклари ва уларни таъсири ташкил этишни

танлаш, маълум даражада тадбиркорлик кўламини самарали ривожлантириш имконини беради.

Мустақилликка эришилганидан сўнг Ўзбекистонда иқтисодий эркинлаштириш, кичик бизнесни жадал ривожлантиришга қаратилган кенг норматив база яратилди. Кичик бизнес субъектлари эркинлигини кафолатловчи меъёрий ҳужжатлар қонуний мустаҳкамлаб қўйилди. Ушбу тадбирлар натижасида кичик бизнес субъектларининг мамлакат ижтимоий иқтисодий ривожланишидаги иштироки ва салмоғи ошиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 15 апрелдаги 159-сон Қарорига мувофиқ “Солиқ солишнинг соддалаштирилган тизимига ўтган микрофирмалар ва кичик корхоналарга солиқ солиш тартиби» тасдиқланди. Мазкур қарорга асосан микрофирма ва кичик корхоналар солиққа тортишнинг умумбелгиланган тартибидан соддалаштирилган, яъни ихчамлаштирилган солиқ режимига ўтказилди. Бунда кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлаш ёки умумбелгиланган тартибда солиқ мажбуриятларини бажариш ихтиёрий эканлиги қатъий белгиланди. Кичик корхоналар учун ягона солиқнинг ўрнатилиши солиқ ҳисоб-китобини тузишни осонлаштиради.

Иқтисодий ислохотларни янада эркинлаштириш ва чуқурлаштириш жараёнида кичик бизнесни ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида хусусий тадбиркорлик, кичик бизнесни ривожлантириш, мулкдорлар синфини шакллантириш, бозорларни товарлар билан тўлдириш, рақобат муҳитини яратиш, ишсизликка барҳам бериш мамлакат олдида турган асосий вазифалардан ҳисобланади. Шу сабабли Президентимиз томонидан кичик бизнес субъектларини ҳуқуқий асосларини яратиш ва кичик бизнес субъектларини ривожлантириш бўйича бир неча чора-тадбирларни амалга ошириб келмоқдалар. Хусусан, 1998 йил 9 апрелда «Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги **ПФ-1987**-сонли Фармонлари қабул қилинган. Ушбу фармонга Президентимиз томонидан 2003 йил 30 августда ПФ-3305-сонли Фармон билан ўзгартириш киритилган. Ушбу

фармонларга асосан Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2003 йил 11 октябрда “Кичик тадбиркорлик (бизнес) субъектларига тегишли бўлган корхоналар ва ташкилотлар классификациясини тасдиқлаш тўғрисида” 439-сонли Қарор қабул қилинган. Қарор асосида микрофирма ва кичик корхона статусига эга бўлган кичик бизнес субъектларининг фаолият туридан келиб чиққан ҳолда ўртача йиллик ишчилар сони белгиланди. 2014 йил 7 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг **ПФ-4609** сонли “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони чиқди. Фармоннинг 2-иловасига кўра, 2014 йилнинг 1 июлидан бошлаб кичик корхоналарда ходимларнинг чекланган сони йилига ўрта ҳисобда амалдагидан икки бараварга ошириладиган тармоқлар рўйхати қуйидагича белгиланди:

11-жадвал
Кичик корхоналарда ходимларнинг чекланган сони йилига ўрта ҳисобда амалдагидан икки бараварга ошириладиган тармоқлар рўйхати

№	Тармоқлар номи	Кичик корхоналардаги ходимларнинг ўртача йиллик чекланган сони (нафар)
1.	Қурилиш материаллари саноати	200
2.	Енгил саноат	200
3.	Озиқ-овқат саноати	200

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги ПҚ 3454-сонли Қарорига асосан соддалаштирилган солиқларда ўзгариш ва қўшимчалар киритилди. Улар қуйидагилар:

- ягона солиқ тўлови бўйича 2017 йилдаги солиқ ставкалари сақланиб қолинди ҳамда тайёрлов ташкилотлари фаолияти улгуржи савдога тенглаштирилди ва солиқ ставкаси товар айланмадан **4 фоиз** миқдоридан белгиланди;

- Эгалигида **бир гектардан кўп ери** бўлган ягона солиқ тўлови тўловчилари учун барча ер майдонидан ер солиғини тўлаш жорий этилди. Шу

каторида, улар учун ягона солиқ тўловини уч карра ер солиғидан кам бўлмаган миқдорда тўлаш тартиби **бекор қилинди**. (АВ-2203 Низом);

- Якка тартибдаги тадбиркорлар учун қатъий белгиланган солиқ ставкалари ўртача **30 фоизга** пасайтирилди. Бундан ташқари, тадбиркорлик субъектларига солиқ юкини янада камайтириш мақсадида, уларнинг фаолиятини амалга оширадиган худудига қараб ажратган ҳолда солиққа тортиш белгиланди;

- табиий ресурслардан самарали ва оқилона фойдаланиш мақсадида, сувдан фойдаланганлик учун солиқ ставкалари ва ер солиғи ставкаси **15 фоизга** индексация қилинди.

2. Содалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш механизмнинг таҳлили

Қатъий белгиланган солиқни тўловчилар қуйидагилардир:

- фаолиятнинг айрим турларини тавсифловчи физик кўрсаткичлардан келиб чиққан ҳолда солиқ солинадиган айрим фаолият турларини амалга оширувчи юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар;

- якка тартибдаги тадбиркорлар.

Юридик шахс ташкил этмаган ҳолда оилавий тадбиркорлик шаклида фаолиятни амалга оширишда оилавий тадбиркорлик субъекти номидан иш кўрадиган якка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатдан ўтган оила аъзосигина қатъий белгиланган солиқни тўловчи бўлади.

Якка тартибдаги тадбиркор – якка тартибдаги тадбиркор тадбиркорлик фаолиятини юридик шахс ташкил этмаган ҳолда, мустақил равишда, ходимларни ёллаш ҳуқуқсиз, ўзига мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган мол-мулк негизида, шунингдек мол-мулкка эгалик қилиш ва (ёки) ундан фойдаланишга йўл қўядиган ўзга ашёвий ҳуқуқ асосида амалга оширувчи жисмоний шахсдир.

Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ ҳисоблаш ҳар ойда белгиланган солиқ ставкаси (энг кам иш ҳақига бирлик учун каррали миқдорларда) ҳисобланади.

Тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари бўйича қатъий белгиланган солиқ ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарорига асосан белгиланади.

1. Қатъий белгиланган солиқ ставкалари йил бошида – 2018 йилнинг 1 январида белгиланган энг кам иш ҳақи миқдоридан келиб чиқиб аниқланади ҳамда энг кам иш ҳақи миқдори йил давомида ўзгарганда қайта кўриб чиқилмайди.

2. Жисмоний шахс:

а) бир нечта фаолият тури билан шуғулланса, ҳар бир фаолият тури учун алоҳида-алоҳида солиқ тўлайди;

б) тадбиркорлик фаолиятини ижарага олинган ускуналар ва бинода амалга оширса, яшаш жойидаги давлат солиқ хизмати органига ижарага берувчи тўғрисида маълумотнома (ахборот) тақдим этиши керак;

в) давлат рўйхатидан ўтказилмаган жойда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширса, солиқни рўйхатдан ўтказилган жойда ва фаолиятни ҳақиқатда амалга ошираётган жойда белгиланган ставкалар орасида энг юкори ставка бўйича рўйхатдан ўтказилган жой бўйича тўлайди.

3. Жисмоний шахслар томонидан якка тартибдаги тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтмасдан фаолият турлари билан шуғулланиш ҳолатлари аниқланганда, давлат солиқ хизмати органлари фаолиятнинг тегишли тури бўйича қатъий белгиланган солиқнинг ўрнатилган ставкасидан келиб чиқиб бир йиллик миқдоридаги суммасини бир вақтнинг ўзида ундиради, агар давлат рўйхатидан ўтмасдан фаолият билан шуғулланиш ҳолатлари аниқланган санадан бошлаб ўттиз кун мобайнида жисмоний шахс якка тартибдаги тадбиркор сифатида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган ҳоллар бундан мустасно. Бундай жисмоний шахсга Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси томонидан белгиланган тартибда қатъий

белгиланган соликнинг ҳисобланган йиллик суммасини ўн икки ой мобайнида ушбу давр учун қатъий белгиланган солиқ бўйича келгуси солиқ мажбуриятлари ҳисобига тўлаш ҳуқуқи берилади.

4. Жисмоний шахсларнинг мол-мулкни ижарага беришдан олган даромадларига солиқ солиш шкаласининг энг қуйи ставкаси бўйича жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи солинади.

Қатъий белгиланган солиқни ҳисоблаб чиқариш қуйидаги формула орқали ҳисобланади:

$$ҚБС = СС * ЭКИХ$$

Бу ерда:

ҚБС – қатъий белгиланган солиқ;

СС – солиқ ставкаси(солиқ ставкаси);

ЭКИХ – энг кам иш ҳақи.

Бугунги кунда амалга солиқ оширилаётган ислохотлар шуни кўрсатадики, Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар учун соддалаштирилган солиқ тизими яъни ягона ер солиғини тўлаб келмоқдалар.

Ўзбекистон Республикаси солиқ кодексига мувофиқ ягона ер солиғи тўловчилари қуйидагилар ҳисобланади:

➤ қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар;

➤ қишлоқ хўжалиги йўналишидаги илмий-тадқиқот ташкилотларининг тажриба-экспериментал хўжаликлари ва таълим муассасаларининг ўқув-тажриба хўжаликлари.

Янгидан ташкил этилган қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан ягона ер солиғини тўловчилар бўлади.

Қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар қуйидагилар:

➤ ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва ўзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш ёхуд ер участкаларидан фойдаланган ҳолда фақат қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш асосий фаолият тури бўлган юридик шахслар;

➤ қишлоқ хўжалигини юритиш учун маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ўзларига белгиланган тартибда берилган ер участкаларига эга бўлган юридик шахслар;

➤ қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва ўзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш улуши реализация қилиш ёки қайта ишлаш учун олинган қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ўз ичига олувчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлаш умумий ҳажмида камида 50 фоизни ташкил этадиган юридик шахслар.

Ягона ер солиғи суммаси ер участкаларининг норматив қиймати ва ягона ер солиғининг белгиланган ставкасидан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Ерларнинг қаерда жойлашгани ва сифатига (балл-бонитетга) боғлиқ равишда базавий ставкалар тегишли тўзатиш коэффициентларига тўзатилади.

Ерларнинг ҳар бир тури бўйича ягона ер солиғи суммаси қуйидаги формула бўйича белгиланади:

$$ЯЕС = ЕУМ * НҚ * СС,$$

бу ерда:

ЯЕС – ягона ер солиғи суммаси, сўмларда;

ЕУМ – ер участкаси майдони, гектарларда;

НҚ – ернинг норматив қиймати, 1 гектар учун сўмларда;

СС – солиқ ставкаси норматив қийматга нисбатан

Ягона ер солиғининг ҳисоб-китоби ер участкаси жойлашган ердаги давлат солиқ хизмати органига жорий солиқ даврининг 1 майгача тақдим этилади.

Йил давомида берилган ер участкалари учун ягона ер солиғи ер участкаси берилганидан кейинги ойдан бошлаб тўланади. Ер участкаси олиб қўйилган (камайтирилган) тақдирда, ягона ер солиғини тўлаш ер участкаси олиб қўйилган (камайтирилган) ойдан бошлаб тўхтатилади (камайтирилади).

Ер участкасининг таркиби ва майдони йил давомида ўзгарган, шунингдек ягона ер солиғи бўйича имтиёзларга бўлган ҳуқуқ вужудга келган (тугатиш) тақдирда, солиқ тўловчилар давлат солиқ хизмати органларига ҳисобот йилининг 1 декабригача ягона ер солиғининг аниқлик киритилган ҳисоб-китобини тақдим этишлари шарт.

Ягона ер солиғини тўлаш куйидаги муддатларда амалга оширилади:

- ҳисобот йилининг 1 сентабригача – йиллик солиқ суммасининг 30 фоизи;
- ҳисобот йилининг 1 декабригача – солиқнинг қолган суммаси.

Ягона солиқ тўлови солиқ солинадиган базадан ва белгиланган ставкалардан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Ягона солиқ тўлови ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарорига асосан белгиланади ва солиқ тўловчиларга Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси томонидан белгиланган тартибда етказилади.

Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатининг 2019 йилиги асосий йўналишларида тадбиркорлик фаолиятининг айрим турлари (автотранспорт воситаларини вақтинча сақлаш, болалар ўйин автоматлари) бўйича қатъий белгиланган солиқни тўлаш бекор қилини муносабати билан Кодекснинг **348-моддасига** киритилган ўзгартиришда қатъий белгиланган солиқни тўлаш белгиланган фаолият турларини амалга оширувчи ягона солиқ тўлови тўловчилар ва ягона ер солиғини тўловчилар ушбу фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритишлари ҳамда қатъий белгиланган солиқ тўлашлари шартлиги бекор қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июнда ПФ-5468-сон Фармони билан 2019 йилдан барча тадбиркорлик субъектлари учун мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни тўлаш жорий этилиши муносабати билан Кодекснинг **349-моддаси** ягона солиқ тўлови тўловчилари томонидан ушбу ресурс солиқларини тўлаш мажбурияти тўғрисидаги қўшимчалар билан тўлдирилди.

Шунингдек йиллик обороти бир миллиард сўмдан юқори бўлган юридик шахсларнинг умумбелгиланган солиқларга ўтишидан келиб чиқиб Кодекснинг **350-моддасида** ягона солиқ тўлови тўловчилари таркибига ўзгартиришлар киритилиб, куйидагилар ягона солиқ тўловини тўловчилар этиб куйидагилар белгиланди:

1) солиқ даврида олинган ялпи тушуми бир миллиард сўмдан ошмаган юридик шахслар;

2) оддий ширкат ишларини юритиш зиммасига юклатилган (ишончли шахс) шерик (иштирокчи) – солиқ даврида оддий ширкат фаолиятдан олинган ялпи тушуми бир миллиард сўмдан ошмаган якка тартибдаги тадбиркор;

3) солиқ даврида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган тушуми белгиланган миқдордан ошган, лекин бир миллиард сўмгача бўлган якка тартибдаги тадбиркорлар;

4) солиқ даврида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган тушуми бир миллиард сўмдан ошмаган:

мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини амалга оширувчи;

Электрон тижорат субъектларининг миллий реестрига киритилган якка тартибдаги тадбиркорлар;

5) солиқ даврида олинган ялпи тушуми бир миллиард сўмдан ошмаган оилавий корхоналар;

6) нотижорат ташкилотлар даромадларининг солиқ даврида тадбиркорлик фаолиятдан олинган қисми бўйича, солиқ даврида тадбиркорлик фаолиятдан олинган даромадлари бир миллиард сўмдан ошмаслиги шarti билан.

Воситачилик, топшириқ шартномаси бўйича ҳамда воситачилик хизматлари кўрсатишга оид бошқа шартномалар бўйича воситачилик хизматлари кўрсатувчи юридик шахслар йиллик айланманинг (тушумнинг) белгиланган чегаравий миқдорини товар айланмасидан (битим суммаларидан) келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилиши;

акциз солиғи тўланадиган маҳсулот ишлаб чиқаришни ва ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ солинадиган фойдали қазилмаларни қазиб олишни амалга оширувчи шунингдек, **акциз солиғига тортиладиган мобиль алоқа хизматлари кўрсатувчиларга** ягона солиқ тўловини тўлаш татбиқ этилмаслиги белгиланди.

Солиқ кодексининг **351-моддасига** киритилган ўзгартиришларда, ягона солиқ тўловини қўллашнингўзига хос хусусиятлари белгиланиб унга асосан, Кодекснинг **350-моддаси** биринчи қисмининг **1 ва 6-бандларида** кўрсатилган **солиқ тўловчилар** ягона солиқ тўловини тўлашни назарда тутадиган солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибини ёки умумбелгиланган солиқлар тўлашни танлашга ҳақли эканликлари;

ягона солиқ тўловини тўлашга ўтиш учун солиқ тўловчилар ягона солиқ тўловини тўлашга ўтиши тўғрисида солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органинига белгиланган шаклда, ягона солиқ тўловини тўлашга ўтиладиган жорий ҳисобот даври **биринчи ойнинг10-санасидан кечиктирмай** хабардор қилишлари;

жумладан, янги тузиладиган юридик шахслар давлат рўйхатидан ўтказилган кундан эътиборан, тадбиркорлик фаолияти субъектини давлат рўйхатидан ўтказиш чоғида танланган солиқ солиш тартибини кўрсатиш орқали, ягона солиқ тўловини тўлаш тартибини танлашлари;

солиқ тўловчилар ягона солиқ тўловини тўлашдан ихтиёрий равишда воз кечган тақдирда, ҳисобот даври тугаганидан сўнг **ўн кун ичида** давлат солиқ хизмати органларига тақдим қилинадиган ёзма билдириш асосида кейинги ҳисобот давридан бошлаб умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтишлари;

солиқ даврида олинган ялпи тушуми бир миллиард сўмдан ошган ягона солиқ тўловини тўловчилар белгиланган чегаравий миқдор ошиб кетган ойдан кейинги ойнинг бошидан бошлаб умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтишлари белгиланди.

Шунингдек, Кодекснинг **352-моддасига** киритилган

ўзгартиришда, савдо ва умумий овқатланиш корхоналари ҳамйиллик обороти **бир миллиард сўмгача бўлганда** ягона солиқ тўловини тўлашлари, агар ундан юқори бўлганда юридик шахсларнинг умумбелгиланган солиқларини тўлашга ўтишлари белгиланди.

Кодекснинг **353-моддасига** киритилган ўзгартиришлардатурли солиқ солиш объектлари ва (ёки) ягона солиқ тўлови ставкалари белгиланган бир неча фаолият турлари билан шуғулланадиган ягона солиқ тўловини тўловчилар шу фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юриштилари ҳамда солиқ тўловчиларнинг тегишли тоифалари учун белгиланган ставкалар бўйича ягона солиқ тўловини тўлашлари кераклиги белгиланди.

Солиқ кодексининг **354-моддаси** бўйича киритилган ўзгартиришлар яни умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтиш ва ундан қайтишнинг махсус қоидалари белгиланиб унда:

умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган ягона солиқ тўловини тўловчилар, агар бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, камида **ўн икки ойдан сўнг** ягона солиқ тўловини тўлашга қайта ўтишга ҳақли эканлиги;

солиқ даврида олинган ялпи тушуми бир миллиард сўмдан ошиб умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган солиқ тўловчилар, агар жорий солиқ даври якунларига кўра олинган ялпи тушуми белгиланган чегаравий миқдордан ошмаса, кейинги солиқ давридан бошлаб яни (Кодекснинг 359-моддасида календарь йил солиқ даври қилиб белгиланган) ягона солиқ тўловини тўлашга қайта ўтишга ҳақли эканлиги;

Ягона солиқ тўловини тўлашдан умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган солиқ тўловчилар умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган биринчи чорак учун фойда солиғи бўйича жорий тўловларни тўлашдан озод қилиниши;

агар ягона солиқ тўловини тўловчилар қўшилган қиймат солиғи солинадиган оборотни амалга оширса, қўшилган қиймат солиғини ихтиёрий асосда тўлашлари мумкинлиги. Юридик шахслар қўшилган қиймат солиғини тўлашга ўтиш учун ҳисобот даври бошланишидан

камида бир ой олдин, янги ташкил этилган юридик шахслар эса ўз фаолиятини амалга оширишни бошлагунига қадар солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органига ёзма билдириш тақдим этишлар;

қўшилган қиймат солиғини тўлашни ягона солиқ тўловини тўловчилар томонидан рад этиш солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органига белгиланган шаклда, кейинги солиқ даври бошлангунига қадар бир ойдан кечиктирмай тақдим этиладиган ёзма билдириш асосида, фақат навбатдаги солиқ даврининг бошидан эътиборан амалга оширилиши мумкинлиги белгиланди.

Кодекснинг 356-моддасига киритилган ўзгартиришларда, календарь йил мобайнида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган белгиланган энг юқори чегаравий миқдордан ошганлиги сабабли ягона солиқ тўловини тўлашга ўтганда солиқ солинадиган база якка тартибдаги тадбиркорлар учун – қатъий белгиланган солиқни тўлаш даврида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган тушум суммасига камайтиришни назарда тутди.

Президентимизнинг ПҚ-4086-сонли Қарори билан, 2019 йил 1 январдан бошлаб юк ташиш бўйича хизматлар кўрсатувчи юридик шахслар учун, солиққа тортиш тизимидан қатъи назар, битта транспорт воситасига ҳисоблаганда улар томонидан тўланаётган солиқларнинг жами миқдори якка тартибдаги тадбиркорлар ушбу фаолият тури бўйича тўлаётган қатъий белгиланган солиқ миқдоридан кам бўлмаслиги тўғрисидаги тартиб бекор қилинди.

Қарор билан, ягона солиқ тўлови тўловчилар учун фаолият турларидан келиб чиққан 2019 йилда солиқ ставкаларига қуйидагича ўзгартиришлар киритилди:

СОЛИҚ ТЎЛОВЧИЛАР	ЯГОНА СОЛИҚ СТАВКАСИ		
	2018 йил	2019 йил	Фарқи
Иктисодиётнинг барча тармоқларидаги юридик шахслар, (қуйидагилар бундан мустасно)	5 фоиз	4 фоиз	- 1 фоиз
Концерт-томоша кўрсатиш фаолияти билан шугулланиш учун лицензияга эга бўлган юридик ва жисмоний шахсларни (шу жумладан, норезидентларни) жалб этиш йўли билан оммавий томоша тадбирларини ташкил этишдан даромадлар оладиган юридик шахслар	30 фоиз	5 фоиз	- 25 фоиз
Умумий овқатланиш корхоналари:			
аҳолиси сони 100 минг ва ундан кўп кишидан иборат шаҳарларда	10 фоиз	8 фоиз	- 2 фоиз
бошқа аҳоли пунктларида	10 фоиз	6 фоиз	- 4 фоиз
бориш кийин бўлган ва тоғли туманларда	10 фоиз	4 фоиз	- 6 фоиз
улардан: умумий таълим мактаблари, мактаб-интернатлар, ўрта махсус, касб-хунара ва олий таълим муассасаларига хизмат кўрсатувчи ихтисослашган умумий овқатланиш корхоналари	8 фоиз	Жойлашган жойига қараб, белгиланган ставкаси 75 фоизи	- 2 фоиз - 3,5 фоиз - 5 фоиз
Аҳолиси сони 100 минг ва ундан кўп кишидан иборат шаҳарлардаги чакана савдо корхоналари	4 фоиз	4 фоиз	Ўзгармаган
бошқа аҳоли пунктларидаги чакана савдо корхоналари	2 фоиз	2 фоиз	Ўзгармаган
бориш кийин бўлган ва тоғли туманлардаги чакана савдо корхоналари	1 фоиз	1 фоиз	Ўзгармаган
жойлашган жойидан қатъий назар алкогольли маҳсулот, тамаки маҳсулоти, бензин, дизель ёқилғиси ва суюлтирилган газни реализацияси бўйича товар оборотидан	4 фоиз	4 фоиз	Ўзгармаган
Улгуржи ҳамда улгуржи-чакана савдо билан шугулланувчи корхоналар (бундан улгуржи ва чакана дорихона ташкилотлари мустасно)	5 фоиз	4 фоиз	- 1 фоиз

Ягона солиқ тўлови қуйидаги формулага мувофиқ ялпи тушумдан ҳисобланади:

$$- \text{ЯСТС} = (\text{ЯТ} - \text{ЧС}) \times \text{СС}$$

бунда:

ЯСТС - ягона солиқ тўлови суммаси;

ЯТ - ялпи тушум;

ЧС - ялпи тушумдан чегириладиган суммалар;

СС - солиқ ставкаси.

Қўшилган қиймат солиғи тўловчилар учун ягона солиқ тўлови суммаси бюджетга тўланиши лозим бўлган қўшилган қиймат солиғи суммасига, лекин ягона солиқ тўлови суммасининг 50 фоиздан кўп бўлмаган миқдорга камайтиради.

3. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишда хорижий давлатлар тажрибаси

Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида мамлакатимиз учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда, албатта, ривожланган хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш ва улар амалиётини миллий иқтисодиётимизнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар қандай миллий иқтисодиётнинг кескин муаммоларидан бири аҳолининг бандлиги ҳисобланади. Ушбу масалада кичик бизнесга катта эътибор қаратилади, чунки кичик бизнес корхоналарини ташкил қилиш орқали аҳолини иш билан таъминлаш муаммосини қисман бўлса-да, ҳал этиш мумкин. Шу нуқтаи назардан улар учун энг қулай солиқ тизимини яратиш ҳар қандай давлатнинг долзарб вазифаларидан бирига айланган.

Халқаро солиқ амалиётида соддалаштирилган солиқларни тўловчилари бўлиб, ушбу махсус солиқ режимлари мезонларига мос келадиган корхоналар ва яқка тартибдаги тадбиркорлар ҳисобланадилар. Соддалаштирилган солиқ маълум бир солиқ тури ёки анъанавий солиқлар гуруҳи ўрнига тўланади. Маълум бир солиқ ўрнига тўланиши вақтида солиқ

солиқ объекти ўзгармайди, бироқ солиқни ҳисоблаш механизми соддалаштирилади. Одатда, дунё тажрибасида соддалаштирилган солиқлар даромад (фойда) солиғи ўрнига тўланади.

Америка Қўшма Штатларида ҳам кичик ва ўрта корхоналар учун қандайдир махсус солиқ режимлари амал қилмайди. Барча корхоналар солиққа тортиш мақсадида фойдани ҳисоблаш учун бухгалтерия ҳисобини тўлиқ ва пухталиқ билан юритишга мажбурдирлар. Бироқ даромад солиғи тўғрисидаги қонунда кичик корхоналарга ҳисоб ва ҳисобот юритишни соддалаштириш ҳуқуқини берувчи бир қатор Низомлар мавжуд.⁴⁸

Паст фойдага эга бўлган компаниялар паст ставка бўйича даромад солиғини тўлайдилар: йиллик солиққа тортиладиган фойдаси 50000 долларгача бўлган корхоналар 15 фоизлик ставка бўйича; 50 000 доллардан то 75000 долларгача бўлган корхоналар 25 фоизлик ставка бўйича; 75000 доллардан то 10000000 долларгача бўлган корхоналар 34 фоизлик ставка бўйича; 10000000 доллардан юқори бўлган корхоналар 35 фоизлик ставка бўйича даромад солиғини тўлайдилар. Айрим кичик солиқ тўловчилар ҳисоб юритишнинг касса усулидан фойдаланишлари мумкин (ҳисоб юритишнинг ҳисобга олиш усули ҳам мавжуд). Йиллик обороти 24000 АҚШ долларидан ошмайдиган кичик корхоналар томонидан капитал активларга қилинган инвестициялар ҳажми солиққа тортилмайди.

Америкадаги кичик корхоналар ўз фаолиятини корпорация шаклида эмас, балки ўртоқлик (партнершип) шаклида юритади. Аввало сорпоратион ва партнершип атамаларини фарқлаш лозим. Партнершип, яъни ўртоқлик икки ва ундан ортиқ шахсларнинг даромад олиш мақсадида биргаликда фаолият юритиш учун бирлашганлигини билдиради. Ўртоқлик фаолияти натижасида олинган даромадидан солиқ тўламайди. Ўртоқликнинг даромади унинг қатнашчилари ўртасида тақсимланиб, кейин эса ҳар бир иштирокчи солиқни мустақил равишда тўлайди. Бу эса ўз навбатида уларни икки ёқлама солиққа тортишдан озод қилади.

⁴⁸<http://www.strana-oz.ru> интернет сайти материаллари асосида муаллиф томонидан тайёрланган.

Корпорациялар бевосита фаолияти натижасидан олган фойдасидан фойда солиги тўлайдилар. Шу билан бирга тақсимланадиган дивидендлардан акционерлар даромад солигини ҳам тўлайдилар).⁴⁹

Россия амалиётида кичик тадбиркорлик билан шуғулланишга 1988 йилдан бошлабгина рухсат берилган. Ушбу даврда кичик тадбиркорлик субъектлари таркибига ходимларнинг ўртача йиллик сони 100 кишидан ошмаган давлат корхоналари киритилар эди. Кичик корхоналарни белгилашнинг ушбу мезони бугунги кунга қадар сақланиб қолинган.

Россия Федерациясида солиқ солишнинг соддадаштирилган тартиби ўзига хос бўлиб мамлакатимизда амалдаги бўлган тартибдан бир мунча фарқ қилади. Солиқ солишнинг соддалаштирилган тартиби корхоналар томонидан фойда солиги мол-мулк солиги ва ягона ижтимоий солиқ ўрнига ягона солиқ тўлашни ифода этади.

Ягона солиқ тўлашга ўтиш учун:

- Солиқ даврида корхона ходимлари ўртача сони 100 кишидан ошмаслиги:

- йилнинг тўққиз ойи якунида реализациядан келган даромадлар миқдори 60 млн рубл дан ошмаслиги лозим.

Махсус солиқ режимлари РФ Солиқ Кодексининг ВИИИ.1 бўлими асосида қўлланилади. Солиқ Кодексининг ушбу бўлими РФнинг 2001 йил 29-декабрдаги “РФ Солиқ Кодексининг иккинчи қисмига ва солиқ қонунчилигига тегишли меъёрий ҳужжатларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ФҚ-187-сонли Қонуни билан киритилган. Ушбу бўлим киритилгунга қадар РФда солиқ солишнинг соддалаштирилган тартиби РФ томонидан 1995 йил 25-декабрда қабул қилинган “Кичик тадбиркорлик субъектлари учун соддалаштирилган солиқ, ҳисоб ва ҳисобот тизими тўғрисида”ги ФҚ-222-сонли Қонуни билан тартибга солинар эди.

⁴⁹ Попова Л.В., Дрожжина И.А., Маслов Б.Г. Налогове ситемк заруужнх стран: Учебно-методическое пособие. 2-е изд., перераб. и доп.-М.: Дело и Сервис, 2011. стр.-169.

Францияда ҳам кичик бизнес субъектлари учун ўзига хос солиқ имтиёзлари татбиқ этилади. Кичик бизнес субъектларининг товарайланмаси ва фаолият турига қараб солиққа тортишнинг алоҳида тизими қўлланилади. Агар савдо ва уй-жой ижараси билан шуғулланадиган кичик бизнес субъектлари учун 80.0 минг еврогача товарайланмасига (Микро-БИС)эга бўлса, 32.0 минг еврогача товар айланмасига эга бўлган мутахассис (Микро-БНС) ва хунармандларга (Микро-БИС) нисбатан мазкур имтиёзли солиққа тортиш тизими қўлланиши мумкин бундай кичик бизнес субъектлари қўшилган қиймат солигини ҳисобламайдилар ва сотиб олган хом ашёлари учун тўланган қўшилган қиймат солигини бюджетдан қоплаш имкониятига эга бўлмайдилар, шунингдек улар ихтиёрий равишда оддий тизимни ёки имтиёзли солиққа тортиш тизимини танлаши мумкин.

12-жадвал
Франциядан кичик бизнес субъектлари учун имтиёзли солиққа тортиш тизимида белгиланган чегирмалар⁵⁰

Солиққа тортиш тизими	Фаолият тури		
	Корхона ва хунармандлар		“Эркин касб” мутахассислар
	Микро-БИС савдо	Микро-БИС хизмат кўрсатиш	Микро-БНС
Максимал товарайланмаси	80000 €	32000 €	32000 €
Солиқ чегирмаси	71фоиз	50фоиз	34фоиз

Масалан йиллик товар айланмаси 80000 еврогача бўлган савдо фаолияти билан шуғулланадиган кичик бизнес субъектини солиққа тортишда дастлаб умумий товар айланмасига нисбатан 71 фоиз чегирма берилади ва қолган 29фоиздан ижтимоий тўлов (ўртача 45 фоизни ташкил этади) тўлайди. Капитал бир киши корхона эгасига тегишли ёки 75 фоиздан ортиқ капитал жисмоний шахсларга тегишли бўлса фойда солиги ставкаси 38120 еврогача 15 фоизни ташкил этади, унда ошган фойдадан 33 фоиз ундирилади, агар капитал

⁵⁰Тошматов.Ш.А. Кичик тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш асослари. Монография. – Т.: «Молия», 2012. 108-бет.

бирначта кишига тегишли ёки 75,5 дан кам капитал жисмоний шахсларга тегишли бўлса, фойда солиғи ставкаси 33 фоизни ташкил этади.

Германияда кичик корхоналар томонидан НИОКР мақсадларида сотиб олинган техник асбоб-ускуналар фаолиятининг биринчи йилида 40 фоизи миқдорида эскириш ҳисоблаш рухсат берилган.

Кичик корхоналарга берилган тўғри солиқ имтиёзларидан энг асосийси бу фойда солиғи ставкаларининг кескин пасайтирилиши ҳисобланади. Мисол учун АҚШда федерал даражада 75 000 АҚШ доллари миқдорида солиққа тортиладиган даромадга эга бўлган корхоналар 34 фоизли ставкада корпорацион солиққа тортилса, кичик корхоналарга нисбатан эса 50 000 АҚШ доллари миқдорида даромадга эга бўлганлар 15 фоизли, 75 000 долларигача даромадга эга бўлганларга эса 25 фоизли солиқ ставкаси белгиланган. Шунингдек кичик корхоналарда сотув ҳажми 200 000 АҚШ долларига тенг бўлган корхоналар учун 25 000 АҚШ долларига тенг бўлган қўшимча чегирмалар ўрнатилган. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, саноати ривожланган давлатларда кичик корхоналарга нисбатан қўлланиладиган корпорация солиғининг пасайтирилган ставкаларини қўллаш амалиёти кенг тарқалган бўлсада, уларнинг ставкалари бир-биридан кескин фарқ қилади. Мисол учун АҚШда унинг энг куйи чегараси 15 фоизни ташкил этса, энг юқори чегараси 34 фоизни, Францияда кичик корхоналар учун 33,3 фоизни, бошқа ўрта ва йирик корхоналар учун 36 фоизни, Канадада 22 ва 20 фоизни, бошқа корхоналарга нисбатан эса 43 ва 30 фоизни ташкил этади⁵¹.

Буюк Британияда корпоратив солиқни ҳисоблаш механизмида имтиёзли солиқ ставкасини қўллашда, солиққа тортиладиган даромад ўзига хос тарзда аниқланади. Бунда солиққа тортиладиган даромад миқдори 300 000 ф.стгача бўлган корхоналар кичик корхоналар гуруҳига киритилиб, 20 фоизли имтиёзли ставкада солиққа тортилади. Корхона фойдаси 1 500 000 ф.стгача бўлган корхоналар эса 30 фоизли ставкада солиққа тортилади. Шунингдек бу турдаги корхоналарга куйидаги формула билан аниқланадиган чегирма

⁵¹<http://www.interunion.ru>

(скидка)нинг қўйи чегараси аниқланиб, самарали солиқ ставкаси миқдори аниқланади.

Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, қатор Ҳамдўстлик мамлакатларида кичик корхоналарга нисбатан солиққа тортишнинг алоҳида тартиблари қўлланилиб келинмоқда. Жумладан, соддалаштирилган тизимдаги солиқ (Озарбайджон), соддалаштирилган солиқ (Арманистон), соддалаштирилган солиққа тортиш тизими, кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчилар учун ягона солиқ (Белорусь), соддалаштирилган тизимдаги солиқ (Тожикистон) шулар жумласидандир. Мазкур мамлакатларда соддалаштирилган солиққа тортиш тизими замирида бир нечта солиқлар ва йиғимлар ўрнига ягона солиқни тўлаш ҳамда бухгалтерия ҳисобини соддалаштирилган тартибда юритилишини назарда тутлади. Мисол учун МДҲ мамлакатларидан Озарбайджонда кичик корхоналар соддалаштирилган солиққа тортиш тизимидаги ягона солиқни ҚҚС, фойда солиғи, мол-мулк ва ер солиғи ўрнига тушумдан 2 фоиз миқдорида белгиланган ставка бўйича тўлайдилар. Арманистонда эса оборотдан тўланадиган соддалаштирилган солиқни (фаолият йўналишига кўра солиқ ставкаси 7 фоиздан 12 фоизгача белгиланган) ҚҚС, жисмоний ва юридик шахсларнинг даромад ва фойда солиғи ўрнига тўлашлари белгиланган. Мазкур солиққа тортиш тизимида амал қилишнинг ягона шarti, бу кичик корхоналарнинг йиллик оборот маблағлари 30 млн. драмдан кўп бўлмаслиги лозим.

Украинада ягона солиқни тўловчи кичик корхона ҚҚС (субъект ўз хоҳишига кўра ҚҚСни тўлаш механизмида фаолият юритиши ҳам мумкин), фойда солиғи, жисмоний шахсларнинг даромад солиғи, ер учун тўлов, ер ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, мажбурий ижтимоий тўлов, коммунал солиқ ва бошқаларни ўрнига тўлайди. Шунингдек кичик корхоналар куйидаги солиқ ставкаларида солиқларни тўлаш механизмини танлаш имкониятига эга: акциз солиғи ҳисобисиз маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан тушган тушумдан 6 фоизли ёки маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан тушган тушумдан (ҚҚС билан бирга) 10 фоизли солиқ ставкасида

тўлаши мумкин.

Шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар учун ягона (қатъий белгиланган) солиқ жорий этилган бўлиб, объекти тасарруфида бўлган ер майдони ҳисобланиб, фойда солиғи, ер солиғи, транспорт солиқлари ўрнига тўланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, ривожланган мамлакатларда кичик корхоналарни солиққа тортишда бугунги кунда асосий эътибор солиқларни тўлаш билан боғлиқ бўлган харажатларни имкон қадар камайтириш, уларни корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятига таъсир доирасини қисқартириш ҳисобланади. Шу ўринда хорижий мамлакатлар амалиётига назар соладиган бўлсак, корхоналар солиқ маъмурчилиги харажатлари ҳажми юқори эмаслигини гувоҳи бўламиз. Маълумотларда хорижий мамлакатларда фаолият юритаётган кичик корхоналарнинг солиқ маъмурчилигини амалга ошириш учун сарфлаган йиллик харажатлари тахлили келтирилган. Жумладан, Европа иттифоқи давлатларида кичик корхоналар тушум ҳажмининг 2,6 фоизини, Буюк Британияда фаолият юритувчи ҳамда 1 миллион фунт стерлингдан ортиқ тушумга эга бўлган корхоналар тушумнинг 0,04 фоизини, Канада 1 миллион канада долларидан юқори тушумга эга бўлган корхоналар эса 0,06 фоизини сарфлашга мажбур бўлмоқдалар.

Кичик корхоналар солиқ маъмурчилиги соддалаштирилган шаклга эга бўлган хорижий мамлакатларда, солиқ мажбуриятларини профессионал бухгалтерни ёлламасдан, мустақил равишда амалга оширадилар. Мисол учун Янги Зеландияда фаолият юритувчи 80 фоизга яқин кичик бизнес субъектлари солиқ мажбуриятларини бажариш учун махсус консалтинг хизматларини кўрсатувчи корхоналар хизматидан фойдаланишади. Чунки улар учун мазкур компаниялар хизматларидан фойдаланиш анча арзон ва сифатли ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларда солиққа тортиш нуқтаи-назаридан “кичик бизнес субъектлари” мақомини берилиш амалиётига назар соладиган бўлсак, кичик корхона мақомини белгилашда фақат битта мезондан фойдаланиш амалиёти кам қўлланилади. Жумладан, Европа ҳамжамиятига аъзо

давлатларда кичик бизнес мақоми мулкчилик шаклидан қатъи назар 49 кишини ва йиллик оборот ҳажми 10.млн.еврони ташкил этган корхоналарга нисбатан берилади. Японияда эса 100.0 млн.иендан кам миқдордаги жамғармага эга бўлган ҳамда йиллик даромади 8.0 миллион иендан кам бўлмаган юридик шахслар кичик бизнес субъектлари сифатида тан олинб⁵², уларга нисбатан «комплекс рағбатлантириш» дастурлари амал қилади.

Демак 8-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Ўзбекистон амалиётидек фақат битта мезондан фойдаланиш бошқа ривожланган давлатларда амал қилмайди. Кичик корхоналарни солиққа тортишнинг хориж амалиётига назар соладиган бўлсак, аксарият давлатларда мазкур субъектларга нисбатан махсус солиққа тортишнинг соддалаштирилган ёки имтиёзли солиққа тортиш тартиблари амал қилади.

Республикамызда кичик бизнес субъектларини аниқлашда юқорида таъкидлаганимиздек, унда банд бўлган ходимларнинг ўртача йиллик сони эътиборга олинмайди. Кичик бизнес субъектлари мезонини аниқлашда ягона мезоннинг белгиланиши оқибатида корхонанинг айнан кичик бизнесга тегишли эканлигига аниқ баҳо бера олмайди ва шуни ҳисобга олган ҳолда, қўшимча мезон сифатида устав капитали ҳажми, маҳсулот (иш, хизматлар) реализацияси ҳажми, йиллик даромади, мол-мулкни ҳам эътиборга олиш мақсадга мувофиқ бўлади.

4. Якка тартибдаги тадбиркорлардан ундириладиган қатъий белгиланган солиқ

Якка тартибдаги тадбиркорлардан ундириладиган қатъий белгиланган солиқни тўловчилар куйидагилар ҳисобланади:

Фаолиятнинг айрим турларини тавсифловчи физик кўрсаткичлардан келиб чиққан ҳолда солиқ солинадиган айрим фаолият турларини амалга оширувчи юридик шахслар ва якка тартибдаги тадбиркорлар;
якка тартибдаги тадбиркорлар.

⁵² Тошматов Ш.А. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли.-Т.: “Fan va texnologiya” - 2008.-6.204.

Юридик шахс ташкил этмаган ҳолда оилавий тадбиркорлик шаклида фаолиятни амалга оширишда оилавий тадбиркорлик субъекти номидан иш кўрадиган якка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатдан ўтган оила аъзосигина қатъий белгиланган солиқни тўловчи бўлади.

Қатъий белгиланган солиқ солинадиган фаолият турларининг рўйхати, шунингдек фаолиятнинг мазкур турларини тавсифловчи физик кўрсаткичлар конун ҳужжатлари билан белгиланади.

Фаолиятнинг айрим турларини тавсифловчи физик кўрсаткичлардан келиб чиққан ҳолда солиқ солинадиган айрим фаолият турларини амалга оширувчи солиқ тўловчилар фаолиятнинг қатъий белгиланган солиқ тўлаш татбиқ этиладиган қисмига доир солиқ солишининг бошқа тартибини танлаш ҳуқуқига эга эмас.

Қатъий белгиланган солиқ белгиланган фаолият турини тавсифловчи физик кўрсаткич солиқ солинадиган объектдир.

Солиқ солинадиган база физик кўрсаткичларнинг сонидан келиб чиққан ҳолда белгиланади.

Қатъий белгиланган солиқ суммаси солиқ тўловчининг календарь ойида ишлаган кунлари сонидан қатъи назар солиқ солинадиган база ва белгиланган ставкадан келиб чиққан ҳолда аниқланади.

Солиқ даври - бир ой.

Якка тартибдаги тадбиркорлар якка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш доирасида қатъий белгиланган солиқ тўлаш билан бир қаторда қуйидагиларни тўлайдилар:

- 1) божхона тўловлари;
- 2) ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар;
- 3) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ – сув ресурсларидан тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланилганда;
- 4) акциз солиғи – акциз тўланадиган маҳсулот ишлаб чиқарилганда;
- 5) бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари;
- 6) давлат божи;

7) автотранспорт воситаларини олганлик ва (ёки) вақтинчалик олиб кирганлик учун Республика йўл жамғармасига йиғим.

Агар якка тартибдаги тадбиркорлар солиқ солинадиган мол-мулкка ва (ёки) ер участкасига эга бўлсалар, Солиқ кодекснинг 48, 50-бобларида назарда тутилган тартибда жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқни ва (ёки) жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғини тўлаш мажбурияти уларнинг зиммасида сақланиб қолади.

Агар якка тартибдаги тадбиркор ўз фаолиятини муайян муддатга тўхтатса, у ўз фаолиятини тўхтатгунига қадар тадбиркорлик субъектини рўйхатдан ўтказувчи органга фаолиятни вақтинчалик тўхтатиш тўғрисида ариза бериш билан бир вақтда давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисидаги гувоҳномани топширади.

Бунда ходимларни ёллаган ҳолда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи якка тартибдаги тадбиркор солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органига ҳар бир ёлланган ходим учун белгиланган тартибда берилган ҳисобга олиш карточкаларини ҳам белгиланган муддатларда топширади.

Якка тартибдаги тадбиркорнинг фаолияти вақтинча тўхтатилганлиги ёки қайта тикланганлиги тўғрисидаги аризани олган тадбиркорлик субъектини давлат рўйхатидан ўтказишни амалга оширувчи орган келгуси иш куни тугагунига қадар солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига якка тартибдаги тадбиркорнинг фаолияти вақтинча тўхтатилганлиги ёки қайта тикланганлиги тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тасдиқланадиган шаклда ахборот тақдим этади.

Тадбиркорлик субъектини давлат рўйхатидан ўтказишни амалга оширувчи органнинг якка тартибдаги тадбиркорнинг фаолияти вақтинчалик тўхтатилганлиги тўғрисида тақдим қилинган ва давлат солиқ хизмати органлари томонидан олинган ахборот якка тартибдаги тадбиркор ўз

фаолиятини амалга оширмайдиган давр учун қатъий белгиланган солиқни ҳисоблашни тўхтатиб туриш учун асос бўлади.

Ходимларни ёллаган ҳолда фаолиятни амалга оширувчи якка тартибдаги тадбиркорлар қатъий белгиланган солиқни Солиқ кодексининг 374-1-моддада назарда тутилган ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, Солиқ кодексининг 58-бобида белгиланган тартибга мувофиқ тўлайди.

Якка тартибдаги тадбиркор зиммасига унинг ҳар бир ходими учун якка тартибдаги тадбиркор томонидан амалга ошириладиган фаолият бўйича назарда тутилган ставканинг 30 фоизи миқдорида қатъий белгиланган солиқ тўлаш мажбурияти юклатилади.

Якка тартибдаги тадбиркор фаолиятнинг бир нечта турини амалга оширган тақдирда, якка тартибдаги тадбиркорнинг ҳар бир ходими учун қатъий белгиланган солиқ фаолиятнинг тегишли турлари учун ўрнатилган қатъий белгиланган солиқнинг энг юқори ставкасининг 30 фоизи миқдорида тўланади.

Якка тартибдаги тадбиркор солиқ солиш мазкур фаолият турини тавсифловчи физик кўрсаткичлардан келиб чиққан ҳолда амалга ошириладиган фаолият тури билан шуғулланган тақдирда, якка тартибдаги тадбиркорнинг ҳар бир ходими учун қатъий белгиланган солиқ битта физик кўрсаткич учун ойига ўрнатилган қатъий белгиланган солиқ ставкасининг 30 фоизи миқдорида тўланади.

Якка тартибдаги тадбиркорнинг ҳар бир ходими учун қатъий белгиланган солиқ қатъий белгиланган солиқни якка тартибдаги тадбиркор томонидан тўлаш учун белгиланган муддатларда, меҳнат шартномаси тузилган ойдан кейинги ойдан бошлаб тўланади.

Тадбиркорлик фаолиятини давлат рўйхатидан ўтиш жойи бўйича амалга оширмаётган якка тартибдаги тадбиркор якка тадбиркорнинг ҳар бир ходими учун қатъий белгиланган солиқни ўзи рўйхатдан ўтказилган жой ва фаолиятни ҳақиқатда амалга ошираётган жой бўйича белгиланган ставкалар ўртасидаги

юқори ставканинг 30 фоизи миқдорида ўзи рўйхатдан ўтказилган жойга тўлайди.

Давлат солиқ хизмати органлари томонидан олинган якка тартибдаги тадбиркорнинг ҳар бир ёлланган ходими учун ҳисобга олиш қарточкалари якка тартибдаги тадбиркор ўз фаолиятини амалга оширмайдиган давр учун ҳар бир ёлланган ходимга қатъий белгиланган солиқни ҳисоблашни тўхтатиб туришга асос бўлади.

Агар ўз фаолиятини тўхтатган якка тартибдаги тадбиркор давлат солиқ хизмати органига якка тартибдаги тадбиркорнинг ҳар бир ходими учун ҳисобга олиш қарточкаларини белгиланган муддатларда тақдим этмаса, якка тартибдаги тадбиркорнинг мажбуриятлари бўйича қатъий белгиланган солиқни ҳисоблаш тўхтатилмайди.

Якка тартибдаги тадбиркор якка тартибдаги тадбиркорнинг касб-ҳунар коллежи битирувчиси бўлган ходими учун қатъий белгиланган солиқни тўлашдан ушбу ходим коллежни тамомлаганидан эътиборан ўн икки ой мобайнида озод этилади.

Агар якка тартибдаги тадбиркор қатъий белгиланган солиқни тўлашдан қонун ҳужжатларига мувофиқ вақтинча озод этилса, мазкур имтиёз якка тартибдаги тадбиркорнинг ҳар бир ходими учун қатъий белгиланган солиқ тўлашга ҳам татбиқ этилади.

Ўзбекистон Республикасининг 2019 йилги солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепциясининг асосий йўналишларида умумбелгиланган ва содалаштирилган солиққа тортиш тартибларини такомиллаштирилиши, олинаётган даромадни адолатли солиққа тортилишини таъминлаш мақсадида, якка тартибдаги тадбиркорлар товарлар (иш, хизмат) реализация қилишдан тушган тушумлар календар йили давомида **100 млн.сўмдан ошганда**, якка тартибдаги тадбиркор макомини сақлаб солган ҳолда ягона солиқ тўловига ўтишлари, агар тушумлари миқдори календар йили давомида **1 млрд.сўмдан ошганда**, юридик шахс мақомида рўйхатдан ўтиб, умумбелгиланган тартибда солиқларни тўлашлари

белгиланганиданкелиб чикиб, Кодекснинг 370-моддасида белгиланган қатъий белгиланган солиқни тўловчилар таркибига қуйидаги ўзгартиришлар киритилди:

бир календарь йили давоми товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган тушуми белгиланган миқдордан ошмайдиган якка тартибдаги тадбиркорлар қатъий белгиланган солиқни тўловчилар ҳисобланиши;

бир календарь йил давомида товарларни (ишларни, хизматларни) реализация қилишдан олинган тушуми белгиланган миқдордан ошган якка тартибдаги тадбиркорлар қонун ҳужжатларида белгиланган миқдор ошган ойнинг кейинги ойдан бошлаб ягона солиқ тўловини тўлашга ўтишлари.

Юридик шахс ташкил этмаган ҳолда оилавий тадбиркорлик шаклида фаолият амалга оширилган тақдирда, оилавий тадбиркорлик субъекти номидан иш кўрадиган якка тартибдаги тадбиркор сифатида рўйхатдан ўтган оила аъзосигина қатъий белгиланган солиқни тўловчи бўлиши;

мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини амалга оширувчилар ҳамда электрон тижорат иштирокчиларининг миллий реестрига киритилган якка тартибдаги тадбиркорлар қатъий белгиланган солиқни тўловчилар ҳисобланмаслиги белгиланди.

Президентимизнинг ПҚ-4086-сонли қарори билан, 2019 йил 1 январдан бошлаб якка тартибдаги тадбиркорлик субъектлари учун қатъий белгиланган солиқ ставкалари қуйидагича белгиланди.

Фаолият турлари	бир ойдаги энг кам иш ҳақиға қаррали миқдорларда			
	Тошкент шаҳри	Нукус ш., вилоят бўйсунувидаги шаҳарлар	Бошқа шаҳарлар	Бошқа аҳоли пунктлари
озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат товарлари билан чакана савдо	1 000 000 сум	750 000 сум	400 000 сум	300 000 сум
деҳқон бозорларида кишлок	400 000	200 000 сум	100 000	50 000

хўжалиги маҳсулотлари билан чакан савдо (уй хўжалигида ва деҳқон хўжалигида етиштирилган маҳсулотларни сотиш бундан мустасно)	сум		сум	сум
газеталар, журналлар ва китоб маҳсулотлари билан чакана савдо	500 000 сум	250 000 сум	200 000 сум	50 000 сум
Маиший хизматлар	350 000 сум	200 000 сум	100 000 сум	50 000 сум
Бошқа фаолият турлари	300 000 сум	200 000 сум	100 000 сум	50 000 сум

Шунингдек, мол-мулкни ижарага берувчи жисмоний шахслар учун бир ойлик ижара ҳақининг энг кам миқдорлари қуйидагича белгиланди.

т/р	Мол-мулкни ижарага берувчилар учун ижара ҳақининг энг кам ставкалари (1 ой учун)	Тошкент шаҳри	Нукус ш. ва вилоят марказлари бўлган шаҳарлар	бошқа аҳоли пунктлари
1.	турар жой (1 метр.кв.радат учун)	2018 йил 4 500 сўм 2019 йил 10 000 сўм Фарқи +6 500 сўм	2018 йил 3 000 сўм 2019 йил 6 500 сўм Фарқи +3 500 сўм	2018 йил 1 500 сўм 2019 йил 3 000 сўм Фарқи +1 500 сўм
2.	нотурар (1 метр.кв.радат учун)	2018 йил 9 000 сўм 2019 йил 20 000 сўм Фарқи +11 000 сўм	2018 йил 6 000 сўм 2019 йил 13 000 сўм Фарқи +7 000 сўм	2018 йил 3 000 сўм 2019 йил 6 000 сўм Фарқи +3 000 сўм
3.	Автотранспорт воситалари учун:	2018 йил	2019 йил	Фарқи
	автотранспорт воситалари, 8 та ўриндиккача бўлган енгил автомобиллар учун	330 000 сўм	480 000 сўм	+150 000 сўм
	микроавтобус, автобус ва юк автомобиллари учун	645 000 сўм	940 000 сўм	+295 000 сўм

Айрим турдаги товарлар билан чакана савдо қилиш ҳуқуқи учун маҳаллий йиғимларнинг чегараланган ставкалари қуйидаги ставкаларда белгиланди.

т/р	Маҳаллий йиғимларнинг чегараланган ставкалари	Чегараланган ставкалар			
1.	Айрим турдаги товарлар билан чакана савдо қилиш ҳуқуқи учун йиғим	Тошкент шаҳри	Нукус ш. ва вилоят марказлари бўлган шаҳарлар	бошқа шаҳарлар	бошқа аҳоли пунктлари
2.	алкоголли маҳсулотлар, шу	1 216 400	1 013 700 сўм	810 900	608 200

жумладан, умумий овқатланиш корхоналари томонидан алкоғолли маҳсулотларнинг реализация қилиниши	сўм (2018 йил 1 033 440 сўм)	(2018 йил 861 200 сўм)	сўм (2018 йил 688 960 сўм)	сўм (2018 йил 516 720 сўм)
қимматбаҳо металллар ва қимматбаҳо тошлардан ясалган буюмлар	810 900 сўм (2018 йил 688 960 сўм)	709 600 сўм (2018 йил 602 840 сўм)	608 200 сўм (2018 йил 516 720 сўм)	405 500 сўм (2018 йил 344 480 сўм)

Юридик шахсларнинг алоҳида турдаги фаолиятлари учун қатъий белгиланган солиқни тўлаш тартибига ўзгартириш киритилиши муносабати билан, Кодекснинг 371 ва 372-моддаларига киритилган ўзгартиришларга асосан **Фаолиятнинг айрим турларини амалга оширувчи юридик шахслар томонидан қатъий белгиланган солиқни ҳисоблаб чиқариш ҳамда тўлаш тартиби бекор қилинди.**

Назорат учун саволлар:

1. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига солиқ солишнинг назарий ва ҳуқуқий асосларини ёритинг.
2. Соддалаштирилган тартибда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортиш механизмнинг таҳлилини келтиринг.
3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишда хорижий давлатлар тажрибасини қўллаш масалалари.
4. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишда бериладиган имтиёзлар ва преференциялар самарадорлигига баҳо беринг.
5. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини солиққа тортишда мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари нималардан иборат?
4. Якка тартибдаги тадбиркорлардан ундириладиган қатъий белгиланган солиқни ҳисоблаш механизмини айтиб беринг.

6-боб. РЕСУРС, МОЛ-МУЛК ВА ЕР ҚАЪРИДАН Фойдаланувчилар учун махсус тўловлар тизими

Режа:

1. Мол-мулк ва ер солиғининг иқтисодий моҳияти ва ҳуқуқий асослари
2. Ер қаъридан фойдаланганлик ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқнинг иқтисодий моҳияти ва уни ундиришнинг назарий асослари
3. Ресурс солиқлари тўлаш механизмини такомиллаштиришда хорижий мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари
4. Ресурс солиқлари тўлаш механизмини такомиллаштириш масалалари

1. Мол-мулк ва ер солиқнинг иқтисодий моҳияти ва ҳуқуқий асослари

Солиқ тизимида юридик шахслардан ундириладиган мол-мулк солиғи гарчи бюджетнинг даромадлар қисмида катта улушга эга бўлмаса-да, лекин солиқ тизимида етакчи ўрин эгаллайди ва республика учун солиқ тизимининг энг муҳим унсурга айланиб, бошқа тўғри солиқлар сингари амал қилмоқда. Мол-мулкни солиққа тортиш ушбу вақт учун солиқ билан бошқаришнинг мустақил соҳасига айланиб, мухсус ҳуқуқий тартибга эга. Мол-мулкни солиққа тортишни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш солиқлар ҳақидаги қонунчиликнинг таркибий қисми бўлиб, мол-мулк солиғини ундиришда давлат солиқ органлари ва солиқ тўловчиларнинг ўзаро муносабатларида юзага келадиган ҳамда юридик шахсларнинг мулкӣ, шунингдек давлатнинг бюджет даромадларини шакллантиришда солиқ муносабатларини тартибга солувчи солиқлар меъёрларининг йигиндисидан иборат.

Мол-мулкни солиққа тортиш ҳақидаги ҳуқуқий меъёрлар давлатнинг бюджет даромадларини таъминлаш ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги турли вазифаларини тартибга солиб туради.

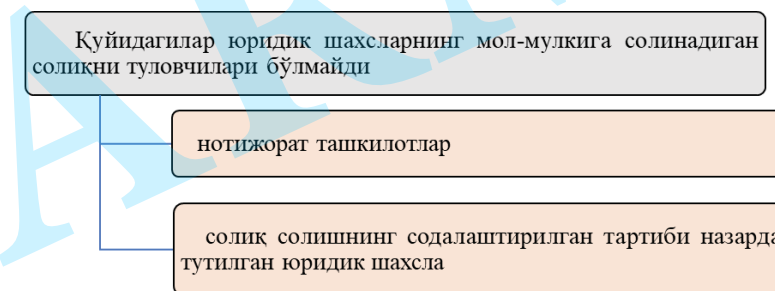
Мол-мулк солиғи деганда, солиқ тўловчи томонидан маҳаллий бюджетга мол-мулкни солиққа тортиш ҳақидаги қонунларга асосан тўланадиган мажбурий тўлов тушунилади. Мол-мулкни солиққа тортишни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш солиқлар ҳақидаги қонунчиликнинг таркибий

қисми бўлиб, мол-мулк солиғини ундиришда давлат солиқ органлари ва солиқ тўловчиларнинг ўзаро муносабатларида юзага келадиган ҳамда юридик шахсларнинг мулкӣ, шунингдек, давлатнинг бюджет даромадлар қисмини таъминлашга дахлдор манфаатларига тааллуқли солиқ муносабатларини тартибга солувчи солиқлар меъёрларининг жамулжамидан иборатдир. Бу соҳадаги қонун қоидалари солиқ тўловчиларнинг, уларга зарар етказилганда, мулкӣ муҳофаза этиш, бюджет манфаатларини солиқ қонунчилигини бузувчи солиқ тўловчиларнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатларидан ҳимоя қилиш, солиққа тортиш соҳасида махсус солиқ ва молиявий назоратнинг бошқа органлари ваколати билан боғлиқ муносабатларнинг учта асосий гуруҳига татбиқ этилади. Корхоналар мол-мулкани солиққа тортиш ҳақидаги қонунларнинг меъёрлари турли солиқ ҳужжатларида ифодаланган солиққа тортишнинг энг муҳим тамойилларини негизда шакллантирилади.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг 1991 йил 15 февралда «Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар тўғрисида»ги қонунининг қабул қилиниши билан, дастлаб солиқ тизимида солиқларнинг асосий турларидан бири бўлган мол-мулк солиғи тасдиқланиб, 1992 йил 1 январдан бошлаб, корхоналарнинг мол-мулкига солиқ жорий қилинди. Шунингдек, асосий фондларни мунтазам равишда қайта баҳолаш 1992 йилдан бошланган бўлсада, солиққа тортиладиган база бюджетга қутилган даромадларни келтирмади. 1993 йил 1 январгача солиқ корхоналар ихтиёрида қоладиган даромаддан тўланган бўлса, 1993 йилда солиқ суммаси маҳсулот таннархига кирадиган харажатлар рўйхатига киритилди. 1998 йил 1 январдан эътиборан Солиқ кодекси ва 381-сонли «Юридик шахслар мол-мулк солиғини ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида»ги йўриқномани кучга кириши билан мол-мулк солиғининг солиққа тортиш объекти ўзгармади. Корхоналар 1997 йилгача транспорт воситалари учун солиқ тўлаб келишди. 1997 йилдан эътиборан, бир хил солиққа тортиш базасига эга солиқлар ва тўловлар: юридик шахслар учун

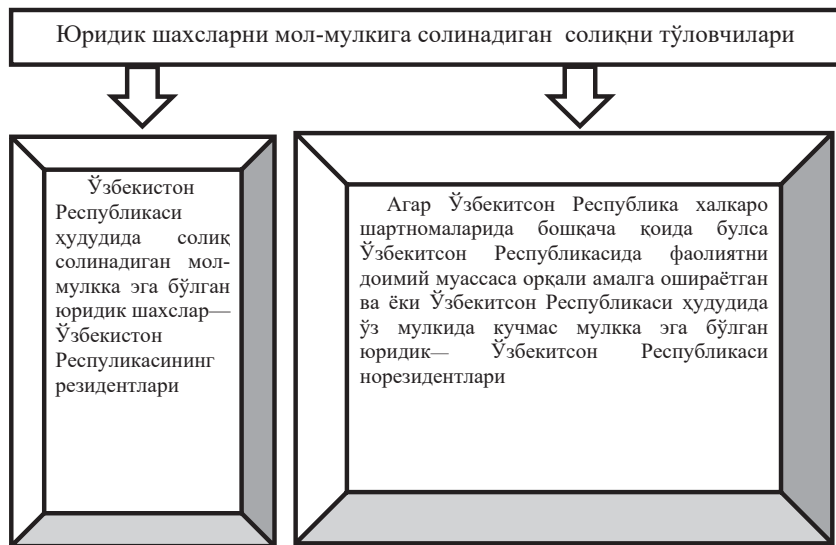
мол-мулкдан ва транспорт воситаларидан олинадиган солиқ ягона мол-мулк солиғига бирлаштирилди.

Ҳозирги вақтда мол-мулк солиғининг ҳуқуқий асоси бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси, «Давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорлари ҳамда бошқа солиқ қонунчилиги билан боғлиқ бўлган меъёрий ҳужжатлар ҳисобланади. Ўзбекистон солиқ тизимида юридик шахслардан олинадиган мол-мулк солиғи тўғри солиқлар таркибига киради ва моҳиятига кўра бу солиқ асосий фондлар шаклидаги ресурсларга нисбатан белгиланган солиқ ҳисобланади.

**21-расм. Юридик шахсларнинг мол-мулкига тўловчилари ҳисобланмайди.
Юридик шахсларнинг мол-мулкани солиққа тортиш механизмининг амалдаги ҳолати**

Агар кўчмас мулк мулкдорининг жойлашган ерини аниқлаш имкони бўлмаса, бу мол-мулк қайси шахснинг эгалигида ва (ёки) фойдаланишида бўлса, шу шахс солиқ тўловчидир.

22-расм. Юридик шахсларни мол-мулкига солинадиган солиқни тўловчилари

Тугалланмаган қурилиш объектлари жумласига қурилиши шу объект қурилишига доир лойиҳа-смета ҳужжатларида белгиланган норматив муддатда ниҳоясига этказилмаган объектлар қиради;

Белгиланган муддатда ишга туширилмаган асбоб-ускуналар жумласига монтаж қилиниши талаб этиладиган ҳамда реконструкция ва (ёки) модернизация қилинаётган объектларда лойиҳа-смета ҳужжатларида белгиланган муддатларга мувофиқ капитал қўйилмалар ҳисобига ишга тушириладиган асбоб-ускуналар қиради. Лойиҳа-смета ҳужжатларида асбоб-ускуналарни ишга тушириш муддатлари бўлмаган тақдирда, буюртмачи сифатида иш қўраётган юридик шахснинг раҳбари томонидан тасдиқланган муддатлар солиқ солиш объектини белгилаш учун қабул қилинади, лекин бу муддатлар асбоб-ускуналар монтаж қилишга топширилган пайтдан эътиборан бир йилдан кўп бўлмаслиги керак.

Мол-мулк солиғи солинадиган база қуйидагилардир:

- асосий воситалар бўйича – уларнинг ўртача йиллик қолдиқ қиймати. Ушбу
- мол-мулкнинг бошланғич (тиклаш) қиймати билан солиқ тўловчининг ҳисоб сиёсати белгиланган усуллардан фойдаланилган ҳолда ҳисоблаб чиқилган амортизация ҳажми ўртасидаги фарқ сифатида аниқланади;
- норматив (белгиланган) муддатда тугалланмаган қурилиш объектлари ва ишга туширилмаган асбоб-ускуналар бўйича – тугалланмаган қурилишнинг ва ўрнатилмаган асбоб – ускуналарнинг ўртача йиллик қиймати.

Ўзбекистонда 1990 йилда “Ер тўғрисида” қонун қабул қилинди ва ушбу қонунга кўра ерга эгаллик қилиш ва ердан фойдаланишнинг пуллик бўлиши белгиланди ҳамда ер учун ҳақ йиллик ер солиғи сифатида ундирила бошланди.

23-расм. Мол-мулк объекти

Ўзбекистон Республикаси мустақилликни қўлга киритгач 1993 йил 6 майда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан “Ер солиғи тўғрисида”ги махсус қонун қабул қилиниб, унда ер солиғини ундиришда солиққа тотиш объекти, субъектлари, солиқ бўйича имтиёзлар, солиқни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиблари кўрсатиб берилди. Қонун 1994 йил 1 январдан амалга киритилди. Қонунда ерлардан ноқиллоқ хўжалик

мақсадларида фойдаланадиган юридик шахслардан олинадиган ер солиғининг ундириш тартиблари белгилаб берилди. Шу билан бирга қишлоқ хўжалигини устувор ривожлантириш зарурлигини эътиборга олиб қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш билан шуғулланувчи корхоналар ва ташкилотлар учун конунни жорий этиш 1995 йил 1 январгача кечиктирилди. Шундай қилиб ер солиғининг жорий этилиши билан мамлакатда ер муносабатларини тартибга солишнинг чинакам иқтисодий воситалари пайдо бўлди.

1997 йил 24 апрелда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси қабул қилиниши ва 1998 йил 1 январдан кучга киритилиши ҳамда 1998 йил 30 апрелда Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси қабул қилиниши ва амалга киритилиши билан ер солиғининг ҳуқуқий асослари яратилди.

Ҳозирда ер солиғига доир барча муносабатлар, яъни солиқ тўловчилар, солиқ объекти ва базаси, солиқ ставкаси ҳамда ҳисоблаб чиқариш ва тўлаш тартиби 2007 йил 25 декабрда қабул қилинган ва 2008 йил 1 январдан кучга кирган Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Солиқ кодекси билан тартибга солинади.

Ер солиғи Ўзбекистон солиқ тизимида маҳаллий солиқлар ва мажбурий тўловлар таркибига киради ҳамда маҳаллий бюджетларнинг барқарор даромад манбаи ҳисобланади.

Ер солиғи бошқа солиқ турларидан фаркли уларок, ўзига хос хусусиятларга эга. Жумладан, ўзининг иқтисодий моҳиятига кўра у рента тўловидир ёки бошқача қилиб айтганда ушбу солиқ ер эгалари ва ердан фойдаланувчи хўжалик юритувчи субъектлар молиявий фаолиятининг натижалари билан боғлиқ эмас. Демак, ушбу солиқни жорий этилишидан мақсад- ердан оқилона фойдаланишни рағбатлантириш, тупроқ унумдорлигини ошириш, сифати турлича бўлган ерларда хўжалик юритушнинг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларини тенглаштириш,

аҳоли яшайдиган жойларда инфраструктура ривожланишини таъминлаш ҳамда ерни талон-тарож қилинишига йўл қўймаслик ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари, жумладан қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ҳам 1999 йилгача барча юридик шахслар каби умумбелгиланган тартибда солиқ тўлар эди. 1999 йил 1 январдан бошлаб қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчиларининг бюджетга тўловларини соддалаштириш ва ҳисоб-китоблар тизимини ихчамлаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 10 октябрдаги «Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар учун ягона ер солиғи жорий қилиш тўғрисида»ги 2086-сонли Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 декабрдаги «Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар учун ягона ер солиғи тўғрисида»ги 539-сонли қарорига мувофиқ ягона ер солиғи жорий этилди.

Ягона ер солиғини жорий қилишдан мақсад қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг меҳнатининг пировард натижаларидан иқтисодий манфаатдорлигини кучайтириш, уларнинг солиқ тизимини соддалаштиришдан иборатдир. Қишлоқ хўжалик маҳсулотлар етиштирувчи корхоналар асосий фаолиятдан бошқа қўшимча фаолият билан шуғуллансалар, улар қўшимча фаолият бўйича алоҳида ҳисоб-китоб юритишлари ва ушбу фаолиятдан умумбелгиланган ёки соддалаштирилган тартибда солиқ тўлашлари мажбурилиги белгилаб қўйилди.

12-жадвал

Ер солигининг бюджет даромадларидаги салмоғи⁵³
(млрд. сўмда)

№	Қўрсаткичлар	2014 йил	2015 йил	2016 йил	2017 йил
1	Даромадлар, мақсадли жамғармаларсиз жами:	10421,4	13116,4	16178,6	20614,1
2	Ер солиғи	275,1	303,8	346,9	446,0
3	Жами даромадларга нисбатан фоизларда	2,6	2,3	2,1	2,2

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, давлат бюджетининг солиқли даромадлари қисмида ер солиғи 2014 йилда 10421,4 млрд. сўмни ташкил этиб, 2,6 фоиз салмоққа, 2015 йилда 13116,4 млрд. сўмни ташкил қилиб, 2,3 фоизни ҳамда 2016 йилда бўйича 16178,6 млрд. сўм маблаг ундирилиб, солиқли даромадларнинг 2,1 фоизни ташкил этган. 2017 молия йили учун бюджетнинг солиқли даромадлари 20614,1 млрд. сўм бўлиши назарда тутилиб, унда ер солиғи 446,0 млн. сўмдан иборат бўлиши прогноз қилинган ҳамда бу сумма солиқли даромадларнинг 2,2 фоизини ташкил қилиши белгиланган.

2. Ер қаъридан фойдаланганлик ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқнинг иқтисодий моҳияти ва уни ундиришнинг назарий асослари

Мамлакатимизда аҳоли даромадларининг ошиб бориши билан бирга мулкдорлар синфи ҳам фаол шаклланиб бормоқда. Шунга мос равишда солиқ муносабатлари ҳам вужудга келмоқда. Айни пайтда ўз фаолиятини табиий ресурслардан фойдаланмасдан амалга ошира олмайдиган бизнес субъектлари

сафи ҳам кенгаймоқда. Албатта, табиий ресурслардан фойдалангандан кейин унинг учун тегишлича ҳақ тўлаши керак, бошқача айтганда, солиқлар тўлаш зарур. Ўз-ўзидан бундай солиқларни тўловчиларда турли савол ва муаммолар ҳам юзага келиши табиий.

Табиий ресурс солиқлари бажарадиган вазифалар борасидаги фикрларга эътибор қаратадиган бўлсак, шунини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, сўнгги пайтларда табиий ресурс солиқларини давлат бюджети даромадларни шакллантиришдаги аҳамиятини оширишга асосий эътибор қаратилмоқда.

Т.Жўраевнинг ёзишича “Ресурс солиқлари ер, сув ва бошқа табиий бойликлардан самарали фойдаланишни таъминловчи амалий восита бўлгани ҳолда бозор иқтисодиётида табиий ресурслардан фойдаланиш ва келажак авлод учун сақлаш борасида муҳим роль ўйнайди”⁵⁴.

Т.Жўраевнинг қайд этишига кўра, “Солиқларнинг бошқа турларидан фарқи ўлароқ, ресурс солиқлари ўзига хос хусусиятларга эга: ўзининг иқтисодий моҳиятига кўра улар рента тўловдир. Бошқача айтганда, бу қайта тикланмайдиган табиий, ер ва сув заҳираларидан фойдаланганлик учун ўзига хос тўлов бўлиб, у ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг натижалари билан боғлиқ эмас”⁵⁵.

Ресурс тўловлари 1993 йилда бюджет тақчиллигини камайтириш ва даромад қисмини мустаҳкамлаш вазифасидан келиб чиқиб, солиқ тизимида бир қатор, яъни ресурс тўловлари жорий қилинди.

Айнан шу сабабли, келгусида бюджет даромадларини шакллантиришда ресурс солиқлари янада муҳим ўрин тутиши белгиланган. Ваҳоланки, ҳозир улар давлат бюджети даромадларининг сезиларли бўлмаган қисмини ташкил этади.

Ресурс солиқлари ер, сув ва бошқа табиий бойликлардан самарали фойдаланишни таъминловчи амалий восита бўлиб, бозор иқтисодиётида табиий ресурслардан фойдаланиш ва келажак авлодлар учун сақлаш борасида муҳим рол ўйнайди.

⁹ Давлат бюджети параметрлари ва Молия вазирлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

⁵⁴ Жўраев Т. Солиқ сиёсатини такомиллаштириш йўлида. Тошкент ҳақиқати. 2003 йил 24 сентябр.

⁵⁵ Жўраев Т. Солиқ сиёсатини такомиллаштириш йўлида. Тошкент ҳақиқати. 2003 йил 24 сентябр.

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ, “Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва хайвонот дунёси ва бошқа табиий захиралар умуммиллий бойлик⁵⁶” сифатида қаралиб, улардан оқилона фойдаланиш зарурлиги ва улар давлат муҳофазасида эканлиги қонуний жиҳатдан мустаҳкамлаб қўйилди.

Бунинг натижасида эса, республиканинг ҳудудидаги ер ости бойликларини ўзлаштириш ва улардан фойдаланиш механизмида ҳам кенг қамровли ўзгаришлар амалга оширилди ва дастлаб, 1992 йил 9 декабрда “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 6 майда “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги 837-ХП-сон қонуни қабул қилинган. Ушбу қонунда сув тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг сувга доир муносабатларни тартибга солиш соҳасидаги ваколатлари, сувдан фойдаланиш соҳасида давлат бошқаруви, сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш устидан давлат назорати, сувдан фойдаланувчилар, сув истеъмолчилари, сувдан фойдаланиш объектлари, сув истеъмоли манбалари, сув олиш лимитлари, сув объектларидан фойдаланиш муддатлари, сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари, сув истеъмолчиларининг ҳуқуқлари, сувдан фойдаланувчиларнинг мажбуриятлари, сув истеъмолчиларининг мажбуриятлари, аҳолини марказлашган тартибда сув билан тامينлаш, қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли, давлат сув кадастри, сув хўжалиги баланслари, сув мониторинги, сув тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бўзганлик учун жавобгарлик, сув тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш натижасида етказилган зарарларни ундиришни ўз ичига олади.

Кейинчалик 1994 йил 23 сентабрда “Ер ости бойликлари тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Ушбу қонунга мувофиқ, 1995 йилдан бошлаб ер ости бойликларидан фойдаланилганлик учун солиқ жорий этилди ва ер ости бойликларидан фойдаланганлик уларнинг ҳажмидан келиб чиққан ҳолда махсус солиқ тўлай бошладилар. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Солиқ кодексига (9-бўлим, 42-боб, 242-модда) биноан,

⁵⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: “Ўзбекистон”, 2014 й, (55-модда).

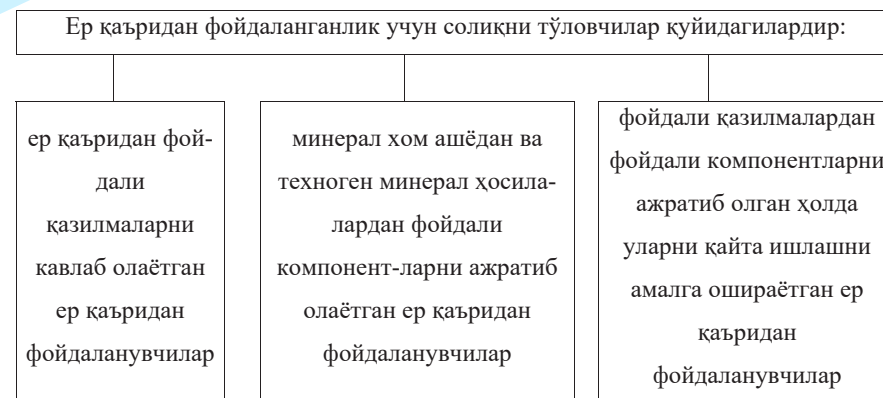
Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонларни аниқлаш ва қидириш, фойдали қазилмаларни қавлаб олиш, минерал хом ашёдан ва (ёки) техноген минерал ҳосилалардан фойдали компонентларни ажратиб олишни амалга ошираётган, шунингдек фойдали қазилмалардан фойдали компонентларни ажратиб олган ҳолда уларни қайта ишлашни амалга ошираётган юридик ва жисмоний шахслар солиқ солиш мақсадида **ер қаъридан фойдаланувчилар** бўлиб, улар қуйидаги солиқлар ва махсус тўловларни тўлайдилар:

Ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар

1. **ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ;**
2. **қўшимча фойда солиғи;**
3. **бонус (имзоли ва тижоратбон топилма бонуслар).**

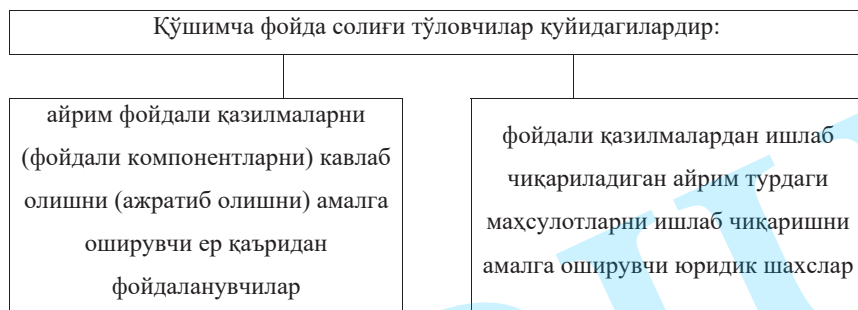
Ўзбекистон Республикасининг “Ер ости бойликлари тўғрисида”ги Қонуннинг 21-моддасига асосан қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар ташқари, ер қаъридан фойдаланиш пуллик эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Юридик ва жисмоний шахсларни ер қаъридан фойдаланганлик учун солиққа тортиш Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Солиқ кодексига (43-боб) асосан амалга оширилади.

24-расм. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқни тўловчилар.

Ўзбекистон Республикаси янги таҳрирдаги Солиқ кодексига (20-бўлим, 56-боб, 350-модда) биноан ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ солинадиган фойдали қазилмаларни қазиб олишни амалга оширувчи микрофирмалар ва кичик корхоналарга (бундан 2012 йилнинг 1 январидан бошлаб махсус печлардан фойдаланган ҳолда энергия тежайдиган замонавий технологиялар асосида пишиқ ғишт ишлаб чиқарганлиги учун ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ тўлаш бўйича мажбуриятларни сақлаб қолган ҳолда ягона солиқ тўловини тўлашга ўтиш ҳуқуқи берилган микрофирмалар ва кичик корхоналар мустасно) ягона солиқ тўловини тўлаш татбиқ этилмайди.

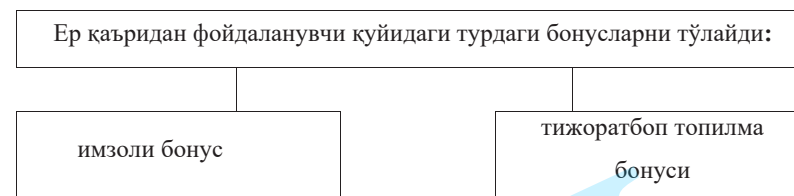

25-расм. Кўшимча фойда солиғи тўловчилар.

Айрим турдаги маҳсулотлар бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорига биноан юқорида кўрсатилмаган бошқа шахслар кўшимча фойда солиғи тўловчиси этиб белгиланиши мумкин.

Маҳсулот тақсимотида оид битим бўйича фаолиятни амалга оширувчи ер қаъридан фойдаланувчилар кўшимча фойда солиғини тўловчилар бўлмайди.

Бонус ер қаъридан фойдаланувчи томонидан амалга ошириладиган бир марталик тўловдир.

26-расм. Бонус турлари

Бонус ер қаъридан фойдаланувчи томонидан амалга ошириладиган бир марталик тўловдир.

Ер қаъридан фойдаланувчи қуйидаги турдаги бонусларни тўлайди:

имзоли бонус;

тижоратбоп топилма бонуси.

Давлат бошқаруви органлари бонуслар тўламайди.

Имзоли бонус ер қаъридан фойдаланувчининг тегишли лицензия асосида фойдали қазилмаларни аниқлаш ва қидириш бўйича фаолиятни амалга ошириш ҳуқуқи учун бир марталик қатъий белгиланган тўловдир.

Тижоратбоп топилма бонуси тегишли лицензияда кўрсатилган ер қаъри участкасида фойдали қазилма конларининг ҳар бир тижоратбоп топилмаси учун, шу жумладан дастлабки белгиланган ажратиб олинаётган захираларни кўпайтиришга олиб келувчи конларни кўшимча қидириш ўтказиш чоғидаги фойдали қазилмалар топилмаси учун тўланадиган тўловдир. Тижоратбоп топилма бонуси, агар аввал мазкур кон бўйича тижоратбоп топилма бонуси тўланмаган бўлса, фойдали қазилмаларни кавлаб олиш ҳуқуқини олишда ер қаъридан фойдаланувчилар томонидан ҳам тўланади.

3.Ресурс солиқлари тўлаш механизмини такомиллаштиришда хорижий мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари

Маълумки, бугунги кунда ресурс солиқлари жами солиқ таркибида муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, мамлакатимизда ресурсларни ер солиғи, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқларга тортиш муҳим масалалардан ҳисобланади. Бу масала нафақат мамлакатимизда, балки хориж мамлакаларида ҳам долзарбдир.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, рента бу табиий ресурслардан (ердан ва табиий бойликлардан) асосий капитал сифатида фойдаланганда даромад сифатида пайдо бўлади. Кўпгина мамлакатларда ер солиғи ер рентаси асосида белгиланиб, у ернинг унумдорлигини ва жойлашган жойига қараб белгиланади.

Чет эл мамлакатларида табиий ресурслардан фойдаланганлик учун бир неча тўловлари мавжуд бўлиб, бўлар қазиб олиш учун бир марталик (бонус) жорий тўловлар қазиб олинган фойдали қазилманинг ҳажмига қараб (роялти), табиий ҳолатни қайта тиклаш учун тўлов ва бошқалари мавжуддир.

Замонавий солиқ тизими солиққа тортиш шакллари ва усулларининг бениҳоя нозиклиги ва қўлланиладиган солиқларнинг ўта хилма - хиллиги билан тавсифланади (айрим мамлакатлар доирасида уларнинг 100 га яқин кўринишлари мавжуд). Ривожланган мамлакатларнинг барчаси ва ривожланаётган мамлакатларнинг кўпчилиги учун ушбу тизимнинг тамойиллари ва хусусиятлари умумийдир, лекин уларнинг бу тамойиллар ва хусусиятларни солиқ сиёсатларида қўлланишларида жиддий фарқлар бор. Республикамизда солиқ сиёсатини еркинлаштиришда асосий ғоялардан бири этиб “солиққа тортиш масаласида амалиётида синалган принцип ва ёндашувларни ишлаб чиқиш, бу борада бошқа мамлакатларнинг илғор тажрибасидан фойдаланиш...”⁵⁷ ғояси Хукуматимиз томонидан этироф этилган.

Хитой Халқ Республикаси солиқ тизими

Ресурс тўловлари: ресурс солиғи ва ер солиғи (шаҳар ва туман ерларидан фойдаланганлик учун тўловлар) дан ташкил топади. Ушбу солиқлар табиатдан фойдаланганлик ва шаҳар ер-мулкларидан фойдаланганлардан олинади.

Ресурс солиғи: кироқ атрофида нефтни қазитдан тушадиган солиқ марказий бюджетга ва қолган объектлардан олинадиган солиқлар маҳаллий

⁵⁷ И. А. Каримов. “Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди”. Т.: Ўзбекистон. 2005.-219 бет.

бюджетга йуналтирилади. Ресурс тўлови давлат мулки ҳисобланган табиий ресурслардан фойдаланганлик учун солинади. Уларнинг асосий мақсади – ҳар хил минтақалар ва шароитларда табиатдан фойдаланиш натижасида олган солиқ тўловчиларни даромадини бараварлаш ҳисобланади.

13-жадвал

Хитой Халқ Республикаси солиқ объекти ва ставкаси

№	Солиқ объекти	Солиқ ставкаси
1.	Хом нефть	Бир тоннага 8-30 юан
2.	Табиий газ	1000 куб метр учун 2-15 юан
3.	Кўмир	0,3-5 юан 1 тоннага
4.	Темир рудалари	1 тоннага 2-30 юан
5.	Рангли металллар рудасига	1 тоннага 0,4-30 юан
6.	Туз	
6.1	Қаттиқ туз	1 тоннага 10-60 юан
6.2	Суюқ туз	1 тоннага 2-10 юан

X

ХР ҳудудида минерал ресурсларни қазитиш билан шуулланаётган табиатдан фойдаланганлик-ҳуқуқий ва жисмоний шахслар солиқ тўловчиси ҳисобланади.

Солиқ суммаси = (солиқ солинадиган объектлар миқдори) X (ҳар бирликка солиқ ставкаси).

Асосий солиқ чегирмалари ва енгиликлари.

Агар бу хом-ашё иситиш мақсадида ишлатилса, нефтни қазит олиш солиқдан озод қилинади.

Солиқ тўловчилар - табиатдан фойдаланганлик табиий офатдан, ҳалоқатдан зарар кўрсалар, кўрган зарарлари ҳажмидан келиб чиқиб чиқаришлар ва имтиёзлар берилади. Темир рудалари ва рангли металлларни қазит олувчи шахта (артел)ларга солиқ чиқаришлари берилади.

Россия Федерацияси солиқ тизими

Ер ости бойликларидан фойдаланганлик солиғи:

лицензия учун (фаолиятининг турига қараб) 100 рублдан 4 минг рублгача миқдорда;

минерал хомашёнинг қийматига қараб, 0,5фоиздан 16,0фоиз гача муайян ҳақ белгиланади.

Минерал хомашё базасини (негизини) такрор тиклаб борганликка солинадиган солиқ ишлаб чиқариладиган ёки сотилган (қайта ишлашга йуналтирилган) маҳсулотнинг қийматига қараб, (ҚҚни ҳисобга олмаган ҳолда) 1,7дан 10,0фоиз гача миқдорда белгиланади.

Углеводородларни қазиб олишдан келадиган қўшимча даромадга солинадиган солиқ қазиб олинган ёки сотилган (қайта ишлашга топширилган) маҳсулотнинг қиймати бўйича йирилган сарфларга нисбатан йирилган даромаднинг фоизли улушидан ҳисоблаб, 0 дан 60,0 фоизгача миқдорда белгиланади.

4. Ресурс солиқлари тўлаш механизмни такомиллаштириш масалалари

Ер ресурслари умуммиллий бойлик ҳисобланади. Халқнинг турмуш тарзи, ҳаёти, ижтимоий – иқтисодий фаолияти фаровонлигининг асоси сифатида ер ресурсларидан оқилина ва одилона фойдаланиш зарур. Давлат томонидан ҳар доим ер ресурслари муҳофаза қилиниб унинг унумдорлигини ошириш ва сифатини яхшилаш борасида ғамхурлик қилинган ва қилинмоқда. Зеро, юртбошимиз ҳам ернинг ана шундан хусусиятини теран англаган ҳолда “Ер – ўлкамизни энг асосий бойлиги. У едиради, ичиради, яшаш учун шарт шaroитларни яратиб беради. Шу сабабли республиканинг келажаги, Ўзбекистон халқининг келажаги кўп жиҳатдан ердан фойдаланиш муносабатлари қандай ташкил этилишига боғлиқ” бўлишини алоҳида таъкидлаган.

Ҳозирги кунда ҳам бу тадбирлар давом эттирилиб, биринчи галда солиққа тортиш муносабатларида асосий солиқ юкини ресурслардан олинадиган солиқлар зиммасига ўтказиш сиёсати орқали мавжуд ер, ер ости ва сув ресурслардан тежаб тергаб фойдаланиш, уларнинг самарадорлигини

ошириш ҳамда сифатини яхшилашга еришиш кўзда тутилган . Бу сиёсатни юргизиш натижасида бир томондан, ресурсларга бўлган эътиборни кўчайтирилиши, улардан самарали фойдаланишга эришиладиган бўлса, иккинчи томондан давлат бюджет даромадларини шакллантиришда ресурс солиқларини салмоғини оширишдан иборат бўлади Бугунги кунда ресурс солиқлари ўртасида давлат бюджет даромадларини шакллантиришда ер солиғи энг асосий ўринда туради. Аммо ҳозирги кунда ер солиғини ҳисоблаш ва ундириш жараёнида амалда бир қанча зиддиятли муаммоларга дуч келинмоқдаки, бунинг натижасида мамлакатимиздаги амалга ошириш лозим бўлган солиқ сиёсати самарадорлиги пасайиб кетаётганлигини гувоҳи бўламиз.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг қабул қилинишида ер солиғи ҳисоблашдаги айрим камчиликларни ҳисобга олган ҳолда «Юридик шахслардан олинадиган ер солиғи», «Ягона ер солиғи» ҳамда «Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғи» алоҳида ажратилиб, мувофиқ равишда солиқ базаси ва ставкалари, имтиёзлар белгиланиши орқали ер солиғини ҳисоблаш ва ундириш механизмлари такомиллаштирилди.

Шу билан бирга, мамлакатимиз солиқ тизимида солиқ тўловчилар ва солиқ органлари ходимлари учун қўлайликлар яратиш, шу билан биргаликда ер солиғига тортиш тизимини такомиллаштириш мақсадида бир қатор ўзгаришларни амалга ошириш бизнинг фикримизча мақсадга мувофиқ бўлади.

Ер ресурсларини солиққа тортиш масалаларини илмий ва амалий ёндашган ҳолда тадқиқ қилиниши, жумладан, ер ресурсларини солиққа тортиш амалиётини норматив-ҳуқуқий базасини янада такомиллаштириш ва мустаҳкамлаш лозим. Ер қонунчилигида ислохотларни амалга ошириш керак, жумладан, ер кодексини тегишли тартибда кўриб чиқиб, унга қўшимчалар киритиш зарур. Масалан, ердан қонун ҳужжатларида

белгиланган тартибларга зид равишда фойдаланганларга тегишли тартибда жазо чораларини кучайтириш зарур.

Солиқ тизимида маълумотлар базасининг қанчалик ҳаққонийлиги давлат даромадларини тўғри ва аниқ прогноз қилишга таъсир қилади. Солиқ идораларига тегишли тартибда маҳаллий солиқлар объектлари ҳамда фуқароларнинг солиқ тўловчиларига нисбатан имтиёзга асос бўлувчи ҳужжатларни бевосита тақдим қилувчи ташкилотлар фаолиятидаги камчиликларни тўзатиш солиқ идораларига жунатилаётган маълумотларнинг ҳаққонийлигини таъминлашга еришиш. Чунки ҳозирги кунда солиқ идораларига туман ижтимоий таъминот бўлими, туман мудофаа бўлимлари каби ташкилотлар томонидан берилаётган маълумотлар ўз вақтида тақдим этилмайди. Тақдим этилган маълумотлар ҳам аниқлик ва тўғрилиқ етишмайди.

Республикада аграр соҳа яхши ривожланганлиги сабабли кишлоқ жойларда яшовчи кўпчилик фуқароларнинг даромади томоркадан олинadиган ҳосилга боғлиқ. Ердан оқилona фойдаланиш ҳамда ушбу солиқнинг маҳаллий бюджетлардаги улушини кўпайтириш мақсадида уй шароитида ердан ресурслардан тадбиркорлик фаолияти сифатида фойдаланаётган фуқаролардан ер солигини бир неча баробар юқори ставкада ундириш лозим.

Шунингдек, юридик ва жисмоний шахслар тасарруфидаги ер майдонларига нисбатан ер солиғи ҳисоблашда ернинг ўлчами билан биргаликда ундan олинadиган даромад ва харажатни ҳам ҳисобга олиш зарур. Чунки, ер ҳам юридик шахсларда маълум маънода асосий восита ҳисобланади.

Айрим хўжалик юритувчи субъектларга тегишли ер майдонлари икки туманга тегишли бўлиши мумкин. Мазкур ҳолатда субъектлар ер солигини тўлашда, солиқни рўйхатдан ўтган туман бюджетига тўлаши, ҳисоботларни эса, ўша туман солиқ идорасига топшириш ҳамда иккинчи туманга тегишли тартибда маълумотнома олиб боришни ташкил қилиш керак. Бу ўз

навбатида, бир ташкилотнинг иккита солиқ идораси томонидan текширилиши ва текширувлар сони кўпайишини олдини олади.

Қишлоқ хўжалик ерларининг сифати ёмонлашган, яъни бонитет бали пасайган тақдирда ер солиғи ернинг сифати ёмонлашгунга қадар белгиланган ставкалар бўйича тўланиши белгиланган бўлиб, бу кишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи юридик шахсларни ернинг унумдорлигини пасайтирмаслик учун ҳаракат қилишларини таъминлайди.

Шу билан бирга, ер солиғи ставкаларини ҳисоблаб чиқишда ер майдонининг жойлашуви, сифати билан бирга етиштириладиган маҳсулот тури ва нарх ўзгариши тенденцияси эътиборга олинishi керак.

Юридик ва жисмоний шахслар томонидan эгалланган ер майдонларини тўлиқ рўйхатга олиш, тегишли тартибда солиқлар ҳисоблаш ва ҳисобланган солиқларни ўз вақтида ва тўлиқ бюджетга ундириш ҳам бугунги куннинг давлат солиқ хизмати органларининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Давлат ер кадастри ерларнинг табиий, хўжалик ва ҳуқуқий режими, уларнинг тоифалари, сифат кўрсаткичлари ва баҳоси, ер участкаларининг жойлашган манзили ва ўлчамлари, уларни ер эгаларига, ердan фойдаланувчиларга, ижарачиларга ҳамда мулкдорларга тақсимлаш тўғрисидаги зарур, ишончли маълумотлар ва ҳужжатларни ташкил қилиш тизимидир.

Ер участкасининг чегараси планларда (чизмаларда) кайд этилади ва натурада (жойнинг ўзида) белгиланади. Ер участкасининг майдони натурада (жойнинг ўзида) чегара белгиланганидан кейин аниқланади.

Ўзбекистон Республикасининг ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларига асосан ерлар фуқароларга ҳамда корхона ва ташкилотларга ердan фойдаланиш ҳуқуқини берадилар.

Аммо айрим ҳолатларда юридик шахсларга ажратилган ерларнинг ҳужжатда кўрсатилган ўлчами билан ҳақиқатдаги ўлчами бир-бирига тўғри келмайди. Солиқ идораларига тегишли идоралар томонидan берилган

маълумотлар таркибида камчиликларнинг мавжудлиги, яъни ерларнинг тўғри улчанмаганлиги, ерларнинг ҳақиқатда жисмоний шахсларга берилганига мос келмаслиги октибатида солиққа тортиш муаммолари келиб чиқади.

Эгалик ҳуқуқидаги ерларни солиққа тортишда юзага келаётган муаммолардан яна бири бу солиқ қонунчилигидаги айрим камчиликлар ҳисобланади. Мисол учун меъёридан ортиқча ердан фойдаланаётган жисмоний шахсларга солиқ қонунчилигида жавобгарлик мавжуд, аммо ҳеч қанақанги ҳужжатларсиз ерлардан ўз хоҳишича фойдаланиб келаётган юридик шахсларга Солиқ Кодексида ҳам, Ер Кодексида ҳам ҳеч қанақанги молиявий ёки маъмурий жазо қўлланилиши кўрсатилмаган.

Юқоридаги кўрсатиб утилган муаммоларни олдини олиш мақсадида бугунги кунда, биринчи навбатда ер қонунчилигини тубдан ислоҳ қилиш лозим бўлади. Бу жараёнда биринчи ислоҳатни Ер Кодексида бошлаш зарур бўлади. Чунки бу ҳужжат ер билан боғлиқ қонун ҳужжатларининг мажмуаси ҳисобланади.

Иккинчидан эса, ер тузиш, ерни улчаш ва юридик ва жисмоний шахсларга эгалик ҳуқуқини берувчи идораларнинг функцияларини такомиллаштиришимиз, уларнинг иш сифатларини яхшилашимиз лозим бўлади. Чунки асосий ер солиғини тўлаш билан боғлиқ муаммолар ушбу идораларнинг иш фаолиятидаги камчиликлар оқибатида юзага келмоқда.

Учинчидан, солиқ тўловчи юридик ва жисмоний шахсларнинг солиқ тўлашга бўлган онгли муносабатини шакллантиришимиз, бунинг учун эса, улар орасида тарғибот ташвиқот ишларини олиб боришимиз, мавжудларини ҳам кучайтиришимиз лозим бўлади.

Маълумки, «Солиқ тўловчи жисмоний шахслар ва уларнинг солиқ мажбуриятларини ҳисобга олиш» дастурий мажмуасида мол-мулк ва ер солиқлари ҳисоби СТИРлар асосида очилган шахсий ҳисобварақаларда юритилади.

Амалдаги бу тартибда битта шахсий ҳисобварақада бир нечта солиқ объекти ҳисоби юритилиши мумкин. Бунда тўланган солиқ ёки боқиманда

суммаси қайси объектга тегишли эканлигини аниқ назорат қилиб бўлмайди. Ушбу муаммони кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқни давлат рўйхатидан ўтказиш идоралари томонидан солиқ объектига берилган кадастр (уникал код) рақами асосида ҳар бир солиқ объектига алоҳида шахсий ҳисобварақа очиш орқали ҳал қилиш мумкин.

Ҳозирги кунда ер участкалари, бино ва иншоотларга кадастр рақами бериш фақат Тошкент шаҳар «Ергеодезкадастр» бошқармаси томонидан махсус дастурий маҳсул орқали амалга оширилмоқда. Шу сабабли солиқ объектиларининг кадастр рақамини «Солиқ тўловчи жисмоний шахслар ва уларнинг солиқ мажбуриятларини ҳисобга олиш дастурий маҳсули»га киритиш, шахсий ҳисобварақаларни кадастр (уникал код) рақами «индекси» асосида юритишни Тошкент шаҳар кадастр ва солиқ идоралари ўртасида электрон ахборот алмашиш орқали тажриба тариқасида синаб кўриш бўйича ишлар ташкил этилган.

Хусусан, ДСҚ ва Тошкент шаҳар «Ергеодезкадастр» бошқармаси ўртасида «Вақтичаллик битим» имзоланиб, унга асосан шаҳар кадастр идорасида шаклланган маълумотлар базасидан эгалигида кўчмас мулк бўлган жисмоний шахслар тўғрисидаги маълумотлар билан бирга мажбурий объектнинг кадастр рақамини ҳам солиқ органларига тақдим этиб бориш назарда тутилган. Электрон ахборот алмашиш доимий тусга эга бўлиб, келишилган муддатларда янгиланиб туриши кўзда тутилган.

Бу борада Тошкент шаҳар «Ергеодезкадастр» бошқармаси билан бирга муайян ишлар олиб борилди. Жумладан, Вақтичаллик Битимга асосан Тошкент шаҳар «Ергеодезкадастр» бошқармасининг ҳудудий бўлинмаларида юритилаётган маълумотлар базасидаги ер ва мулк объектилари эгалари тўғрисидаги маълумотга қўшимча равишда Интернет портал орқали ДСҚ базасидан жисмоний шахсларнинг СТИРларини ўқиш ва уларнинг базасига мулк ва ер объектилари эгаларининг СТИРларини киритиб бориш имконияти яратиб берилди. Ҳозирги кунда Тошкент шаҳар «Ергеодезкадастр»

бошқармаси томонидан мулк ва ер объектларига жисмоний шахсларнинг СТИРларини киритиш ишлари бўйича тадбирлар амалга оширилмоқда.

Тошкент шаҳар «Ергеодезкадастр» бошқармаси томонидан жисмоний шахсларнинг объектлари тўғрисида ва уларга берилган кадастр рақами тўғрисида маълумотлар ўрганиш учун тақдим этилди. Тошкент шаҳар «Ергеодезкадастр» бошқармасининг тақдим этган маълумотлари асосида маълумотлар базасида солиқ объектларини ҳисобга олиш, объектлар асосида жисмоний шахсларга солиқ ҳисоблаш, ҳисобланган солиқлар асосида келиб тушган тушумларни базага киритиш бўйича «Жисмоний шахслар эгалигидаги мол-мулк ва ер солиғи объектларини ҳисобга олиш» дастурий мажмуасининг туман поғонасини яратиш мақсадида техник топширик ишлаб чиқилди.

Ишлаб чиқилган техник топширик келишиш учун Ахборот-таҳлил бош бошқармасига тақдим этилди.

Ушбу тадбир самарали амалга оширилса:

- кадастр идоралари ва солиқ органлари ўртасида ахборот алмашиш, маълумотларни таккослаш ишлари содалашади, самараси ошади, икки идоранинг электрон базаси маълумотлари бирхиллиги таъминланади;

- ДСИларда юритилаётган маълумотлар базасида шахсий ҳисобварақалар бино, иншоот ва ер объектларининг кадастр (уникал код) рақамларига боғланади (СТИР қўшимча «калит» сифатида сақланиб қолинади) ва бунда солиқ тўловчи (субъект) бир неча марта алмашганда ҳам солиқ объекти (уникал коди) ўзгармайди;

- солиқ объектларини тўлиқ ҳисобга олиш ва мувофиқлаштирилган электрон тарзда ахборот алмашиш орқали уларнинг ҳисоби тизимли юритилади;

- ҳар бир объект бўйича ҳисобланган ва тўланган суммалар, солиқ қарзлари бўйича изчил назоратни таъминлашга еришилади.

Ривожланган мамлакатларда мулкни солиққа тортиш икки солиқ гуруҳи: мулкнинг умумий суммасига солиқ ва мулкнинг алоҳида турларига

солиқлари асосида амалга оширилади. Мулкнинг умумий суммасига солиқ ўз навбатида жисмоний шахсларнинг шахсий мулкига солиқ ва юридик шахслар мол-мулк солиқларига бўлинади. Шахсий мулк солиғига жисмоний шахслар мулкнинг қиймати тортилади. Мулк қиймати амалдаги қонунларга қўра ишлаб чиқилган усуллар орқали аниқланадиган бозор ёки кадастр қиймати асосида баҳоланади. Шахсий мулк солиғи ягона ставкада ёки солиққа тортишнинг табақалаштирилган прогрессив ставкаси асосида ундирилиши мумкин. Солиққа тортишнинг ягона ставкаси Германия, Белгия, Исландия ва Люксембургда қўлланилади. Солиққа тортишнинг прогрессив тизими Швеция, Финляндия, Норвегия, Испания, Швейцария ва бошқа давлатларда амал қилади.

Франсия бюджетига мол-мулкдан солиқ юқори салмоққа эга. Бу солиққа мол-мулк, мол-мулк ҳуқуқи ва қимматбаҳо қоғозлар тортилади. Мол-мулк таркибига бинолар, саноат ва кишлок хўжалик корхоналари, ҳаракатланувчи мулк, аксиялар, облигациялар ва бошқалар киради.

Шуниси диққатга сазоворки, Франсияда баъзи мол-мулк ушбу солиқ туридан қисман ёки тўлиқ озод этилган. Шулар жумласига профессионал фаолият доирасида фойдаланиш учун мқлжалланган мол-мулк, кишлок хўжалигига оид баъзи молмулк турлари, тарихий ёдгорлик буюмлар, бадий ва коллекция буюмлари киради. Буюк Британияда юридик ва жисмоний шахсларнинг кўчмас мулкига солинадиган солиқ маҳаллий бюджетни шакллантирувчи асосий солиқлардан бири ҳисобланади. Рента тўлови солиқ асоси бўлади. У кўчмас мулк эгалари ёки уни ижарага олувчилардан ундирилади. Хуллас, мол-мулк солиғи тўловчилари бўлиб, мулк эгалари ёки иштирокчилари ҳисобланади. Кўчмас мулк деганда ер тушунилади. Шунингдек, ушбу солиқ тўловчилари қаторига уй-жойни ижарага олувчилар ҳамда квартира ҳақини тўловчилар ҳам киради.

Кўчмас мулк қиймати одатда 10 йилда бир марта баҳоланади. Кўчмас мулк қиймати ўзида муайян мулкни ижарага беришдан оладиган йиллик даромадини акс эттиради. Мол-мулк солиғи маҳаллий бюджетни

шаклантиргани сабабли, солиқ ставкаси маҳаллий ҳокимият томонидан белгиланади. Албатта, маҳаллий ҳокимиятнинг молиявий ресурсларга бўлган талабидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Шу сабабли, Буюк Британиядаги мол-мулк солиғи турли шаҳар ва графликлари бўйича сезиларли даражада фарқланади.

Германияда шахсий мулк солиғи тарихий анъанага эгадир. Бу солиқни 1278-йилда қирол Рудолф фон Габсбург жорий қилган. Жисмоний шахснинг умумий мол-мулкига солинадиган солиқ ставкаси 1955 йил 1 январидан бошлаб 1 фоизга қадар кўтарилди. Унга қадар солиқ ставкаси 0,5 фоиз даражасида эди. Саноат корхоналари ва компаниялари учун 0,6 фоиз солиқ ставкаси белгиланган. Ўйшлук ва ўрмон хўжалиги мулки пасайтирилган солиқ суммаси кўринишидаги имтиёзларга эга.

Япония солиқ тизимида мол-мулк солиғи алоҳида ўринга эга бўлиб, йирик уч гуруҳ солиқлардан бирини, яъни мол-мулк солиғи гуруҳини ташкил қилади. Японияда бу солиқни бизнинг мамлакатдан фарқли ўлароқ ҳам юридик, ҳам жисмоний шахслар бир хил ставкада тўлайдилар. Одатда бу мол-мулк қийматининг 1,4 фоизини ташкил қилади. Мол-мулкни қайта баҳолаш 3 йилда бир марта ўтказилади. Солиққа тортиладиган объектга барча кўчмас мулклар, ер, қимматбаҳо қоғозлар, банк депозитлари бўйича фоизлар киради. Солиқ шунингдек, мулк бир эгадан бошқасига ўтган вақтида, яъни мулк сотиш ёки сотиб олиш вақтида ҳам тўланади.

Канада мол-мулк солиғи маҳаллий бюджетни шаклантиргани сабабли, маҳаллий органлар томонидан ундирилади. Ҳар бир провинцияда солиққа тортиш мақсадида мулкни баҳоловчи махсус бўлинмалар фаолият юритади. Масалан, Онтарио провинциясида 31та бу каби бўлинмалар фаолият юритмоқда. Бунда ҳамма бинолар баҳоланади. Жихоз ва ускуналар баҳолашга киритилмайди. Асосий баҳо мулкнинг эркин базорда сотилиши мумкин бўлган бозор баҳоси ҳисобланади.

Баҳолаш мулкнинг эгасисиз амалга оширилади. Агар солиқ идорасининг махсус бўлинмаси белгиланган мулк қиймати билан мулк эгаси тақдим этган

мулк қиймати орасида тафовут бўлса, у ҳолда бу келишмовчилик махсус трибуналга апелляция бериш орқали ҳал қилинади.

Кўчмас мулкдан солиқ мол-мулк қийматининг 0,5 – 1 фоиз ҳажмида ундирилади, саргарошлар учун уй қийматининг 30 фоизи, адвокат конторалари ва врачлик хоналаридан – 50 фоизи, спирт ишлаб чиқаришда – 140 фоиз.

Испанияда жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ 1920-йилларга қадар фавқулодда солиқ эди. Мол-мулк солиғи Испанияда мол-мулк бўлган жисмоний шахслардан ҳар йили ундирилади. Резидентлар мол-мулкнинг қаердалигидан қатъий назар унинг бутун суммасидан, норезидентлар эса фақат Испаниядаги мол-мулк бўйича солиқ тўлайдилар. Мол-мулкнинг қиймати солиққа тортиладиган база бўлиб хизмат қилади, ундан арзонлаштириш миқдори чегириб ташланади. Маданий ва тарихий бойликлар солиққа тортилмайди. Солиқ резидентларнинг мол-мулк суммаси 15 млн. песетдан ошган тақдирдагина тўланади (норезидентларга бу қоида тааллуқли эмас). Солиқ ставкалари мол-мулк қийматининг миқдорига боғлиқ бўлиб, умумий қиймат суммасининг 0,2 фоиздан 2,5 фоизгача миқдорда белгиланган. Испанияда кўчмас мулк солиғи маҳаллий бюджетга тушадиган солиқларга киради.

Швецияда мулк солиғини солиқ ставкалари⁵⁸

Мол-мулкнинг қиймати, крон. Солиқ ставкаси, фоизда

400000 кронгача	0
400000дан 600000 кронгача	1,5
600000 дан1200000 кронгача	2,0
1200000 дан1800000 кронгача	2,5
1800000 крондан ошиғи	3

Яъни, Швецияда 400 минг кронгача қийматли мулк солиқдан озод этилган. Бу солиққа тортилмайдиган минимум ҳисобланади. 400 минг дан 600 минг кронгача бўлган мулк 1,5 фоизли, 600000 дан 1200000 кронгача 2,0

⁵⁸ Перов А.В., Толкушкин А.В. Налоги и налогообложение. Учебное пособие. –М.: Юрайт, 2015. -135 с.

фоизли, 1200000 дан 1800000 кронгача бўлса 2,5 фоизли ставкада, 1,8 млн крондан ошиғи 3 фоизли ставка билан солиққа тортилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, давлатимиз солиқ тизимидаги мол-мулк солиғининг ўрни ва аҳамияти ривожланган мамлакатлардаги мол-мулк ва ер солиғининг аҳамияти билан бир қатор қўшашликларга эга.

Шундай қилиб, мулкни солиққа тортишнинг бу тури солиқ тўловчини, тўлов қобилиятини солиққа тортиш тамойилига кўпроқ ва тўлиқроқ жавоб беради, даромад солиғига қўшимча бўлиб хизмат қилади, қоидага асосан, тартибга солиш характерга эга бўлиб, бунда кўпроқ мулкдор шахсларни солиққа тортиш кўзда тутилган. У қўлланаётган мамлакатларнинг кўпида, унга асосан тушумлар солиқ тушумлари умумий суммасида унча катта эмас. Ваҳоланки маҳаллий бюджетларда у аниқ фискал вазифани бажаради. Ривожланган мамлакатларнинг тажрибалари ҳақида юқорида айтилганларни умумлаштириб айтиш мумкинки, ер мулклари ва бинолар ҳолати ҳақидаги ахбороти кадастрида уларни даврий ёки ўзлуксиз кузатиш йўли билан тузиладиган мунтазам маълумотлар жадвалида ҳамда ердан фойдаланиш ва ер қурилишининг барча томонларини тартибга соладиган меъёрий ҳужжатларда тасвирланган.

Назорат учун саволлар:

1. Мол-мулк ва ер солиғининг иқтисодий моҳияти ва ҳуқуқий асосларини ёритиб беринг.
2. Ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқнинг иқтисодий моҳияти ва уни ундиришнинг назарий асослари нималардан иборат?
3. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқнинг иқтисодий моҳиятини очиб беринг ва ундириш механизмни таҳлил қилинг.
3. Ресурс солиқлари тўлаш механизмни такомиллаштиришда хорижий мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш йўналишлари нималардан иборат?
4. Ресурс солиқлари тўлаш механизмни такомиллаштириш масалалари юзасидан таклифларингизни келтиринг.

7-боб. ТАШҚИ ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРНИ СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА РАЎБАТЛАНТИРИШ

Режа:

1. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ва иқтисодиётнинг рақобатдошлигининг ошишига ижобий таъсир кўрсатаётган чора-тадбирлар.
2. Экспорт қилувчи корхоналарни солиққа тортиш механизми ва унинг таҳлили.
3. Республикада экспортга маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш мақсадида экспорт қилувчи корхоналар учун яратилган солиқ имтиёзлари ва преференциялари тизими.
4. Хорижий инвесторлар ва хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналар учун яратилган имтиёзлар, преференциялар ва ҳуқуқий кафолатлар.
5. Мамлакатда экспортга кўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтиришда солиққа тортиш механизмни такомиллаштириш масалалари

1. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган ва иқтисодиётнинг рақобатдошлигининг ошишига ижобий таъсир кўрсатган чора-тадбирлар

Мамлакатимиз иқтисодиётининг барқарор ўсиши, таркибий ўзгаришлар, иқтисодиёт реал тармоғини модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни таъминлашда – *экспорт қилувчи корхоналарни солиқлар орқали рағбатлантириш* муҳим аҳамият касб этади.

Экспорт қилинаётган маҳсулотлар диверсификация қилинди, улар соғилаётган давлатлар сони кенгайтирилди. Бу чора-тадбирлар жаҳон бозоридаги конъюктура ўзгаришлари шароитида ҳам экспорт ҳажмини кўпайтириш, тўлов баланси барқарорлигини таъминлаш имконини берди.

Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва техник қайта қурулантиришга, янги маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни ўзлаштиришга инвестиция киритаётган, маҳсулот экспорт қилувчи корхоналар учун солиқ ва

божхона имтиёзлари жорий қилинди, имтиёзли шартларда кредитлаш тартиби киритилди.

Мамлакатимизда ички бозорда экспорт товарлар нархларининг кескин ошиб кетишига йўл қўймаслик мақсадида:

- экспортчи-корхоналарга улар экспорт қилаётган товарларни (ишлар, хизматлар) қўшилган қиймат солиғидан озод қилиш тарзида солиқ имтиёзи берилган эди.

- 1992 йилда ўз ишлаб чиқарган товарларини экспортга етказиб беришда акциз солиғи бўйича солиқ имтиёзи жорий этилди.

2. Экспорт қилувчи корхоналарни солиққа тортиш механизми ва унинг таҳлили

Мамлакатимизда ноҳомашё товарларини экспорт қилувчиларга куйидаги солиқ имтиёзлари берилди:

- ишлаб чиқариш ҳажмида товарлар (ишлар, хизматлар) экспорти 30 фоиздан кам бўлмаган барча корхоналар, мулкчилик шаклидан катъий назар, даромад солиғининг амалдаги ставкасидан 1,2 марта кам бўлган миқдорда даромад солиғи тўлар эдилар;

- товарлар (ишлар, хизматлар) экспорти ҳажмлари ўсишидан олинган эркин алмаштириладиган валютада даромад солиғи ва Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига мажбурий ҳолда сотишдан озод қилинар эди;

- илм-фан ютуқлари ва машина-техник маҳсулотлари экспортдан тушадиган валюта тушуми экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва ривожлантиришга йўналтирилган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига мажбуран сотишдан озод қилинар эди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 20 мартдаги “Экспортга маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналарни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-1411-сон Фармонида кўра 1996 йилнинг 1 апрелидан бошлаб экспорт қилувчиларга илгари жорий қилинган фискал имтиёзлар бекор қилинди ва молларга солинадиган даромад (foyda)

солиғининг дифференциал ставкалари, уларнинг ишлаб чиқарувчилар томонидан қайта ишланиш даражасига боғлиқ равишда қилиб белгиланди.

Экспорт қилувчи корхоналар экспортга жўнатиладиган молларни ишлаб чиқариш учун ишлатиладиган моддий ресурслар учун қўшилган қиймат солиғи тўлашдан озод қилинди.

Мамлакатнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва экспортга етказиб беришни кенгайтириш мақсадларида 1997 йилнинг 1 ноябридан бошлаб сотилаётган маҳсулот ҳажмида экспорт улуши 30 фоиз ва ундан кўп бўлган корхоналар учун фойдага солинадиган солиқ ставкаси 2 марта пасайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 5 июндаги “Экспорт маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-2613-сон Фармонида асосан 2000 йилнинг 1 июлидан бошлаб, экспорт қилувчи корхоналар учун даромад (foyda) солиғи ва мол-мулк солиғини тўлашнинг янги тартиби белгилаб берилди.

Ушбу тартибга биноан, даромад ва мол-мулк солиқларини тўлаш ишлаб чиқарилиб, экспортга эркин алмаштириладиган валюта ҳисобига жўнатиладиган товарларнинг (ишлар, хизматларнинг) умумий реализация ҳажмидаги улушига боғлиқ ҳолда қилиб белгиланди.

- Экспорт қилувчи корхоналар учун фойда солиғи, мол-мулк солиғи ва кичик бизнес субъектлари учун ягона солиқ тўлови пасайтирилди эди, яъни:
- агар экспорт товарлар улуши ишлаб чиқарган маҳсулотнинг умумий сотув ҳажмида 15 фоиздан 30 фоизгачани ташкил қилса, солиқ ставкаси 30 фоизга пасайтирилади;
 - агар экспорт товарлар улуши ишлаб чиқарган маҳсулотнинг умумий сотув ҳажмида 30 фоиздан юқори бўлса, солиқ ставкаси 50 фоизга пасайтириш кўзда тутилган эди.

Экспорт қилувчи корхоналарни қўллаб-қувватлаш чоралари ишлаб чиқилди, жумладан:

- корхоналарнинг кредиторлик қарзларини реструктуризациялаш ва бюджет, бюджетдан ташқари фондларга электр энергияси, табиий газ ва коммунал хизматлар бўйича пеняларни ҳисобдан ўчирилди;
- Қўшилган қиймат солиғи суммасини қайтариш муддати 30 кундан 20 кунга қисқартирилди;
- Тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашган хорижий сармояли корхоналарга берилган солиқ имтиёзлари муддати узайтирилди;
- Ўз вақтида валюта тушумлари келиб тушмаганлиги учун жарима чоралари ҳисобланадиган муддати 30 кундан 60 кунгача узайтирилди.

Мамлакатимиз иқтисодиётининг рақобатдошлигини таъминлаш шартлари қуйидагилардан иборат:

- Иқтисодиётни изчил ислоҳ қилиш;
- Таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш;
- Юқори технологияларга асосланган янги *экспортёр-корхона* ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш;
- Фаолият кўрсатаётган қувватларни модернизация қилиш ва техник янгилаш жараёнларини тезлаштириш.

Мамлакатимизда *экспортга етказиб бериш* ҳажми ва турларини кўпайтириш, рақобатбардош, *экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналарни рағбатлантириши*, уларга маҳсулотларини янги жаҳон ва минтақавий бозорларга олиб чиқишда кўмаклашиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 26 мартдаги “*Экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида*”ги ПҚ-1731-сон Қарори қабул қилинди ва ушбу

қарор муҳим аҳамиятга эга эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Мазкур қарор билан маҳаллий товар (иш, хизмат) ишлаб чиқарувчи корхоналарга қуйидаги енгилликлар жорий этилди:

- халқаро молия институтлари, донор мамлакатлар, хорижий давлатлар ҳукуматлари, бошқа норезидентлар маблағлари ҳисобидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга ошириладиган лойиҳалар бўйича халқаро тендерларда хорижий қатнашчилар билан тенг шароитларда, жумладан ишлаб чиқарилган товар (иш, хизмат)ларни етказиб беришга чет эл валютасида шартномалар тўзган ҳолда иштирок этиш ҳуқуқи берилди.

- **Ўзбекистон Республикаси ҳудудида** фойдаланиш назарда тутилган ўзида ишлаб чиқарилган товар (иш, хизмат)ларни етказиб беришга тўғридан-тўғри битимлар шартида норезидентлар билан **хорижий валютада шартномалар** тузиш ҳуқуқи берилди.

Мазкур кўрсатилган шартномалар маълумотларни Ташки савдо операцияларининг ягона электрон ахборот тизимига киритган ва экспорт қилувчи корхоналардек солиқ имтиёзлари берилган ҳолда экспорт шартномаларига тенглаштирилади.

2012 йил 1 апрелдан бошлаб янги қурилиш, мавжуд ишлаб чиқаришларни модернизациялаш ва технологик янгилашга валюта кредитлари бўйича асосий қарзни қайтаришга жорий тўловлар бўйича йўналтириладиган валюта тушуми қисмини ваколатли банкларга мажбурий сотишдан асосий қарз батамом тўлаб бўлинадиган муддатга қадар озод қилинди.

Сифатни бошқариш тизимларини жорий этиш, маҳсулотларнинг халқаро стандартларга мувофиқлигини сертификациядан ўтказиш, лаборатория тестлари ва синовларини ўтказиш комплексларини харид қилишга йўналтириладиган маблағларга янги технологик ускуналарни сотиб олишда назарда тутилган *ягона солиқ тўлови* бўйича солиқ солинадиган базани камайтиришнинг амалдаги тартиби микрофирмалар ва кичик корхоналар учун тадбиқ этилди.

3. Республикада экспортга маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш мақсадида экспорт қилувчи корхоналар учун яратилган солиқ имтиёзлари ва преференциялари тизими

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексининг 212-моддасига кўра товарларни чет эл валютасида экспортга реализация қилиш (қимматбаҳо металллар бундан мустасно) оборотига ноль даражали ставка бўйича қўшилган қиймат солиғи солинади.

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексининг 230-моддасига кўра акциз тўланадиган товарларни уларнинг ишлаб чиқарувчилари томонидан экспортга реализация қилишга акциз солиғи солинмайди, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган акциз тўланадиган товарларнинг айрим турлари бундан мустасно.

Экспорт қилувчи корхоналар (хом ашё товарларини сотиш бундан мустасно) учун фойда солиғи ва мулк солиғи ставкаси умумий сотиш ҳажмида ўзи ишлаб чиқарган ва эркин алмаштириладиган валютага сотилган товар (иш, хизмат)лар экспортидаги улушига боғлиқ ҳолда камайтирилади:

- экспорт улуши 15 фоиздан 30 фоизгача миқдорда бўлганида - 30 фоизга;
- экспорт улуши 30 ва ундан кўпроқ фоиз бўлганида - 2 маротаба.

Микрофирмалар ва кичик корхоналар учун *ягона солиқ тўлови* ставкаси куйидагича камайтирилади:

- умумий сотиш ҳажмида экспорт улуши 15 фоиздан 30 фоизгача бўлганида 30 фоизга;
- экспорт улуши 30 ва ундан кўпроқ бўлганида - 2 маротаба.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 21 ноябрдаги “Пахта толасини республиканинг ички истеъмолчиларига сотишни такомиллаштириш ва тўқимачилик саноатини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-733-сонли Қарорига асосан:

- умумий реализация ҳажмида 80 фоиз ва ундан ортиқ фоиз тайёр тўқимачилик маҳсулотини;
- умумий реализация ҳажмида 40 фоиз ва ундан ортиқ фоиз тўқимачилик ярим тайёр маҳсулотларини (калава ип, газлама, трикотаж полотно) эркин муомаладаги валютага сотувчи тўқимачилик саноати корхоналари мол-мулк солиғи тўлашдан 2020 йилнинг 1 январигача бўлган даврга озод қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 10 октябрдаги “Товарлар (ишлар, хизматлар) экспортини рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-1871-сонли Фармонига кўра товар (иш, хизмат)ларнинг барча турларига экспорт божхона божлари ва специфик товарлардан ташқари бошқа товар (иш, хизмат)лар экспортини лицензиялаш бекор қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 25 августдаги “Бюрократик тўсиқларни бартараф этиш ва тадбиркорлик фаолияти эркинлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1604-сонли Қарорига асосан товарларни экспорт қилишда тўланадиган божхона расмийлаш-тируви йиғимларининг амалдаги ставкасига қараганда ўртача 2 маротабага камайтирилган янги ставкалари тасдиқланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 24 августдаги “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4354-сонли Фармонига кўра микрофирмалар ва кичик корхоналар ўзи ишлаб чиқарган товар (иш, хизмат)ларни экспорт қилишдан тушадиган валюта тушумининг 50 фоизини мажбурий сотишдан озод этилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 8 августдаги “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2022-сон Қарорига кўра кичик бизнес, хусусий

тадбиркорлик субъектлари ва фермер хўжалиklarининг экспорт салоҳиятини янада кенгайтириш, уларга замонавий, чет эл бозорларида рақобатдош маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришда ва уни экспортга чиқаришда зарур ҳуқуқий, молиявий ва ташкилий ёрдам кўрсатиш, мамлакатимизнинг экспорт қилувчи тадбиркорларини ташқи бозор конъюнктураси ўзгаришлари хавф-хатарларидан ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадида Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки хўзурида республика минтақаларида ҳудудий филиаллари, шунингдек хорижий давлатлардаги ваколатхоналари бўлган Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини қўллаб-қувватлаш жамғармаси ташкил этилди.

Мазкур жамғарма фаолиятининг асосий вазифалари ва йўналишлари қуйидагилар қилиб белгиланган:

- талаб-эҳтиёжга бўлган жорий ва истиқболдаги конъюктурани ўрганиш юзасидан ташқи бозорларнинг чуқур маркетинг тадқиқотларини ўтказиш ҳамда мамлакатимизнинг кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик субъектлари ва фермер хўжалиklари томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулотни экспорт қилиш учун потенциал имкониятларни аниқлаш;

- кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик субъектлари ва фермер хўжалиklари ишлаб чиқараётган маҳсулотларнинг ассортименти ва турларини тизимли асосда таҳлил қилиш, уларнинг ташқи бозорлардаги рақобатдошлик даражасини аниқлаш, тегишли маълумотлар базасини шакллантириш, бунинг асосида экспортга ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг жаҳон ва минтақавий бозорлардаги талаб-эҳтиёжга мос келишини таъминлашга қаратилган таклифлар ишлаб чиқиш;

- кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик субъектлари ва фермер хўжалиklarининг маҳсулотларини ташқи бозорларга чиқаришда, эҳтимол тутилган харидорларни излашда, шартномаларни тайёрлаш ва тузишда, экспорт операцияларини амалга оширишда, экспорт қилувчиларни эҳтимол тутилган хавф-хатарлардан ишончли ҳимоя қилишда, шунингдек хорижий мамлакатларнинг қонунчилиги бўйича талаб этиладиган зарур лицензиялар,

сертификатлар ҳамда бошқа рухсатнома ва йиғимларни олиш ва тўлашда юридик, молиявий ва ташкилий хизматлар кўрсатиш;

- кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик субъектлари ва фермер хўжалиklarининг чет эллардаги тендер савдоларидаги иштирокини кенгайтиришга, шунингдек ярмаркалар, "давра столлари" ва бошқаларни ташкил этиш йўли билан мамлакатимиз товар ишлаб чиқарувчилари билан хорижий харидорларнинг мулоқотларини ташкил этишга қўмаклашиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 08.08.2013 йилдаги "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари экспортини қўллаб-қувватлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-2022-сон Қарорининг 5-бандига асосан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортини қўллаб-қувватлаш жамғармаси, жумладан унинг ҳудудий филиаллари 2019 йилнинг 1 январига қадар барча турдаги солиқлар, йиғимлар, бож ҳамда давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилинган, ягона ижтимоий тўлов бундан мустасно.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 7 апрелдаги "Янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи ихтисослаштирилган "Ўзагроэксспорт" ташқи савдо компаниясини ташкил этиш тўғрисида"га ПҚ-2515-сонли Қарорига кўра мамлакатимизнинг экспорт салоҳиятидан янада тўлиқ ва самарали фойдаланиш, жаҳон бозорларини маркетинг жиҳатдан чуқур тадқиқ қилиш асосида ташқи бозорларда харидоргир бўлган рақобатдош янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспортга етказиб бериш ҳажмлари ва турларини кўпайтириш, шунингдек маҳсулотларни экспортга чиқаришнинг замонавий талабларга мос савдо-логистика инфратузилмасини жадал ривожлантириш мақсадида "Ўзбекизоқовқатхолдинг" ХК таркибида янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи акциядорлик жамияти шаклидаги ихтисослаштирилган "Ўзагроэксспорт" ташқи савдо компаниясини ташкил этилди.

Қуйдагилар ихтисослаштирилган "Ўзагроэкспорт" ташқи савдо компанияси фаолиятининг асосий вазифа ва йўналишлари этиб белгилаб қўйилган:

мева-сабзавот маҳсулотларининг жаҳон ва минтақавий бозорлари конъюнктурасини маркетинг жиҳатдан чуқур тадқиқ қилиш, мамлакатимизнинг янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари экспортга чиқарилишини таъминлаш, уларни сотиш учун янги бозорларни излаш ва ўзлаштириш;

Ўзбекистонда етиштириладиган ўзига хос сабзавот, мева, ўзум ва полиз маҳсулотларига ташқи бозорлардаги талаб ва таклифларни тизимли асосда ўрганиш ва шунинг асосида ушбу экинларни жойлаштириш ҳамда фермер ва деҳқон хўжаликлари томонидан етиштириш, тайёр рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

ишончли хорижий харидорлар билан доимий алоқа ўрнатиш, янги ва қайта ишланган мева-сабзавот экспорт қилиш бўйича улар билан ўзоқ муддатли ва қисқа муддатли шартномалар тузиш;

Ўзбекистон Республикасида ҳар йили Халқаро мева-сабзавот ярмаркасини экспорт шартномалари тузилган ҳолда ўтказилишини ташкиллаштириш ҳамда томонларнинг шартномавий мажбуриятлари тўлиқ ва ўз вақтида бажарилишини таъминлаш;

хорижий инвесторларнинг кенг кўламли иштирокида компанияга қирувчи корхона ва ташкилотларнинг моддий-техника базасини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш учун махсус сабзавот омборлари ва совутиш қурилмаларини барпо этиш, реконструкция қилиш ва модернизациялаш, илғор хорижий технологиялар ва дизайндан фойдаланган ҳолда замонавий тара-қадоқлаш маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил қилиш;

етиштирилган янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспортга чиқариш бўйича замонавий логистика тизимини кенг жорий этиш, маҳсулотни халқаро талаблар ва стандартларга мос келадиган ҳолда саралаш,

калибрлаш ва қадоқлаш йўли билан экспортга чиқаришдан олдин тайёрлашни ташкиллаштириш;

мева-сабзавот маҳсулотларини экспортга чиқаришнинг замонавий усулларини эгаллаган ҳамда ушбу маҳсулотга бўлган талабни ва сотиш бозорларини ўрганишга ихтисослашган менежер ҳамда мутахассисларни танлаш ва тарбиялашни таъминлаш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 7 апрелдаги "Янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи ихтисослаштирилган "Ўзагроэкспорт" ташқи савдо компаниясини ташкил этиш тўғрисида"га ПҚ-2515-сонли Қарорининг 7-бандига асосан, ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотни экспорт қилувчи корхоналар учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган солиқ имтиёзлари ва енгиликлари "Ўзагроэкспорт" компаниясига ҳамда унинг таркибига кирган янги ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилувчи корхона ва ташкилотларга татбиқ қилиниши белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 19 сентябрдаги "Мева-сабзавот, ўзум ва полиз маҳсулотларини экспорт қилишни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"га ПҚ-2603-сонли Қарорига асосан 2016 йил 20 сентябрдан бошлаб:

ташкилий-ҳуқуқий шаклидан ва идоравий мансублигидан қатъи назар, экспорт қилувчи корхоналар ва ташкилотлар, шу жумладан микрофирмалар, кичик корхоналар, фермер ва деҳқон хўжаликлари янги мева-сабзавот, ўзум ва полиз маҳсулотларини экспорт қилишдан тушадиган валюта тушумининг 25 фоизини белгиланган тартибда мажбурий сотишни амалга оширадilar;

янги, қурилган ва қайта ишланган мева-сабзавот, ўзум ва полиз маҳсулотларини экспортга етказиб бериш юклаб жўнатиладиган маҳсулот қийматининг камида 30 фоизини олдиндан тўлаш шартларида амалга оширилади, қолган қисми учун тасдиқланган банк аккредитиви очилади ёхуд биринчи классли хорижий банк кафолати расмийлаштирилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 21 декабрдаги "2017-2019 йилларда тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида"ги ПҚ-2687-сонли Қарорига асосан:

- тўқимачилик ва тикув-трикотаж тармоғи корхоналари учун қарорнинг б-илоvasида келтирилган 7 та турдаги ноозиқ-овқат истеъмол товарлари экспортдан олинган хорижий валютадаги тушумнинг бир қисмини ваколатли банкларга мажбурий сотиш 2017 йил 1 январдан бошлаб бекор қилинди.
- "Ўзбекенгилсаноат" АЖ таркибида "Ўзтўқимачиликэкспорт" МЧЖ ихтисослаштирилган ташқи савдо ташкилоти ташкил этилди.

Ўзтўқимачиликэкспорт" МЧЖ ихтисослаштирилган ташқи савдо ташкилотининг асосий вазифалари ва фаолият йўналишлари қуйидагилар этиб белгиланди:

- енгил саноат корхоналарига, шу жумладан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига маркетинг, ахборот ва консалтинг хизматлари кўрсатиш, кўрғазмаларда ва матбуот нашрларида реклама тадбирларини амалга ошириш, экспорт салоҳиятини кенг ёритиш ҳисобига енгил саноат маҳсулотларини экспортга йўналтириш;
- тўғридан-тўғри контрактлар бўйича, шунингдек хорижда ташкил этилаётган савдо уйлари орқали маҳсулотларни экспортга сотишда енгил саноат корхоналарига тизимли асосда кўмаклашиш;
- республикада ишлаб чиқарилмаётган технологик ускуналар, эҳтиёт қисмлар, бутловчи буюмлар, хом ашё ва материаллар, аксессуарлар ва фўрнитураларни етказиб беришда (импорт қилишда), шунингдек тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва экспорт

қилиш учун зарур бўлган тўқимачилик ярим тайёр маҳсулотлари билан таъминлаш ҳисобига тармоқ ичидаги кооперацияни ривожлантиришда кўмаклашиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 25 майдаги "Ташқи бозорларда маҳаллий маҳсулотларнинг экспорт қилиниши ва рақобатдошлигини таъминлашни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5057-сонли Фаромнига асосан 2017 йил 1 июндан бошлаб хўжалик субъектларига қуйидаги ҳуқуқлар берилди:

а) ўзлари ишлаб чиқарган товарларни экспорт қилиш, янги мева-сабзавот маҳсулотлари, ўзум, полиз экинларидан, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 10 октябрдаги "Товарлар (ишлар, хизматлар) экспортини рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" ПФ-1871-сонли Фармонининг 2-илоvasида кўрсатилган хом ашё товарларидан ташқари, чет эл валютасида олдиндан тўловсиз, аккредитив очмасдан, банк қафолатини расмийлаштирмасдан ҳамда экспорт шартномаларини сиёсий ва тижорат хавфларидан суғурта полисисиз амалга ошириш, бунда қуйидаги шартларга риоя қилинади:

шартнома миқдори 100 минг АҚШ доллари эквивалентидан ошмаслиги керак;

товарлар экспорт қилинган кундан бошлаб, 90 кун ичида мажбурий валюта тушумининг келиб тушиши таъминланиши лозим;

белгилансинки, ўзлари ишлаб чиқарган товарларнинг кейинги экспорти мазкур қўшимча банднинг шартларига мувофиқ экспортчи ташкилотнинг мазкур қўшимча бандда кўрсатилган шартларда аввалги дебиторлик қарзи бўлмаган тақдирда амалга оширилади;

б) Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарори асосида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 10 октябрдаги "Товарлар (ишлар, хизматлар) экспортини рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"

ПФ-1871-сонли Фармонининг 4-илоvasида назарда тутилган буюм ва маҳсулотлар экспортини амалга ошириш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 июндаги "Маҳаллий экспорт қилувчи ташкилотларни янада қўллаб-қувватлаш ва ташқи иқтисодий фаолиятни такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3077-сонли Қарорига асосан 2017 йил 1 июлидан бошлаб:

- тадбиркорлик субъектларига янги мева-сабзавот, ўзум ва полиз маҳсулотлари ҳақини олдиндан 100 фоиз тўлаш шarti билан тўғридан-тўғри шартномалар асосида экспорт қилишга рухсат этилади;
- ўзи ишлаб чиқарган товарларни хорижий валютага уларнинг таннархидан паст нархлар бўйича мустақил равишда ёки вазирликлар, идоралар ва хўжалик бирлашмаларининг ташқи савдо ташкилотлари орқали экспорт қилувчи ташкилотларга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 26 мартдаги ПҚ-1731-сонли қарори билан ташкил этилган Маҳсулотларни жаҳон бозорида ҳақиқий вужудга келган, шу жумладан таннархидан паст нархлар бўйича экспорт қилиш масалаларини кўриб чиқувчи Махсус эксперт комиссияси қарорлари асосида, солиқ солиш мақсадида товарларни (ишлар, хизматларни) сотишдан олинган тушумлар миқдори товарларни (ишлар, хизматларни) сотишнинг ҳақиқий нархидан келиб чиққан ҳолда аниқланади;
- ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотларни экспорт қилувчи ташкилотлар учун амалда бўлган имтиёзлар ва преференциялар ўзлари эгаси бўлган маҳсулотларни экспорт қилувчи ташкилотларга татбиқ этилади;
- илгари фойдаланишда бўлган машиналар, асбоб-ускуналар ва механизмларни улар тайёрланган вақтдан бошлаб 5 йил ўтгандан

кейин экспорт қилиш Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг қарорларисиз амалга оширилади;

- келтирилаётган ва ишлаб чиқарилаётган товарларнинг мувофиқлик сертификатини расмийлаштириш муддатлари 3 иш кунигача қисқартирилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги "Маҳаллий экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-3157-сонли Қарори қабул қилинди. Унга кўра 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ маҳаллий экспорт қилувчи корхоналарни ва фермер хўжаликлари фаолиятини, уларнинг ташқи бозорларда рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва экспорт қилишини иқтисодий рағбатлантириш, шунингдек, валюта бозорини янада либераллаштириш мақсадида 2017 йилнинг 1 августидан шундай тартиб ўрнатилсинки, унга мувофиқ экспорт қилувчи хўжалик субъектларига маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) экспорт қилишдан валюта тушумларининг 25 фоизини мажбурий сотиш бўйича талаб бекор қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги "Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-5177-сонли Фармонига асосан 2017 йилнинг 5 сентябридан бошлаб:

Ўзбекистон Республикасининг юридик шахслари жорий халқаро операциялар (товар, иш ва хизматлар импорти, фойда репатриацияси, кредитларни қайтариш, хизмат сафари харажатларини тўлаш ва бошқа савдо характерига эга бўлмаган ўтказмалар) бўйича тўловларни амалга ошириш учун тижорат банкларида чет эл валютасини чекловсиз сотиб олишлари мумкин;

Ўзбекистон Республикасининг резиденти бўлган жисмоний шахслар чет эл валютасини тижорат банкларининг валюта айирбошлаш

шоҳобчаларига эркин сотиши ва конверсион бўлимларида сотиб олинган маблағларни халқаро тўлов карталарига ўтказиш бўйича амалдаги тартибга асосан сотиб олиши ва чет элда ҳеч қандай чекловларсиз ишлатиши мумкин; истеъмол товарлари импорти билан шуғулланувчи юридик шахс ташкил этмасдан фаолият кўрсатувчи якка тартибдаги тадбиркорларга чет эл валютасини жисмоний шахслар учун ўрнатилган тартибда, банклардаги ҳисобварақлар орқали сотиб олишга руҳсат берилди;

мулкчилик шаклидан қатъи назар барча экспортчи корхоналарнинг чет эл валютасидаги тушумини мажбурий сотиш бўйича талаб бекор қилинди;

чет эл валютасида даромад олувчи юридик шахс ташкил этмасдан фаолият кўрсатувчи якка тартибдаги тадбиркорлар, шунингдек, фермер хўжаликлари ўз банк ҳисобварақларидаги чет эл валютасини нақд кўринишида олиши мумкин.

4. Хорижий инвесторлар ва хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналар учун яратилган имтиёзлар, преференциялар ва ҳуқуқий кафолатлар

Ўзбекистон Республикасининг “Чет эл инвестициялари тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасида чет эллик инвесторлар қуйидагилар бўлиши мумкин:

- чет эл давлатлари, чет эл давлатларининг маъмурий ёки ҳудудий органлари;
- давлатлараро битимлар ёки бошқа шартномаларга мувофиқ ташкил топган ёки халқаро оммавий ҳуқуқ субъектлари бўлган халқаро ташкилотлар;
- чет эл давлатларининг қонун ҳужжатларига мувофиқ ташкил топган ва фаолият кўрсатиб келаётган юридик шахслар, бошқа ҳар қандай ширкатлар, ташкилотлар ёки уюшмалар;
- чет давлат фуқаролари ва Ўзбекистон Республикасидан ташқарида доимий равишда яшовчи фуқаролиги бўлмаган шахслар.

Мазкур қонуннинг 5-моддасига асосан чет эллик инвесторлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида инвестицияларни қуйидаги йўллар билан амалга оширишлари мумкин:

- Ўзбекистон Республикасининг юридик ва (ёки) жисмоний шахслари билан биргаликда ташкил этилган хўжалик жамиятлари ва ширкатларининг, банклар, суғурта ташкилотлари ва бошқа корхоналарнинг устав жамғармаларида ва бошқа мол-мулкида улуш қўшиб қатнашиш;
- чет эллик инвесторларга тўлиқ қарашли бўлган хўжалик жамиятлари ва ширкатларини, банклар, суғурта ташкилотлари ва бошқа корхоналарни барпо этиш ва ривожлантириш;
- мол-мулк, акциялар ва бошқа қимматли қоғозларни сотиб олиш;
- интеллектуал мулкка, шу жумладан муаллифлик ҳуқуқлари, патентлар, товар белгилари, фойдали моделлар, саноат намуналари, фирма номлари ва ноу-хауга, шунингдек ишчанлик нуфузига (гудвиллга) ҳуқуқлар киритиш;
- концессиялар, шу жумладан, табиий ресурсларни қидириш, ишлаб чиқиш, казиб олиш ёки улардан фойдаланишга бўлган концессиялар олиш;
- савдо ва хизмат кўрсатиш соҳалари объектларига, тураржой биноларига улар жойлашган ер участкалари билан биргаликда мулк ҳуқуқини, шунингдек ерга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш (шу жумладан, ижара асосида фойдаланиш) ҳамда табиий ресурсларга эгалик қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқларини сотиб олиш;
- маҳсулот тақсимотида оид битимларга мувофиқ ер қаъри участкаларида конларни аниқлаш, қидириш ҳамда фойдали қазилмаларни кавлаб олиш ҳуқуқини олиш орқали.

Чет эллик инвесторлар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар ташкил этишлари ҳамда

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари билан ўзларига берилган барча ҳуқуқлар, кафолатлар ва имтиёзлардан фойдаланишлари мумкин.

Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхона уни таъсис этиш йўли билан ёки илгари чет эл инвестициялари иштирокисиз таъсис этилган корхонада иштирок этиш улушини (пайини, акцияларини) ёхуд бундай корхонани бутунлай, шу жумладан, хусусийлаштириш жараёнида чет эллик инвестор томонидан сотиб олиниши натижасида ташкил этилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги Қонунига асосан чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари таъминланган. Унга кўра:

- Ўзбекистон Республикаси халқаро шартномаларининг амалга оширилиши таъминланишини ҳисобга олган ҳолда фуқаролиги, яшаш жойи, диний эътиқоди, иқтисодий фаолияти қаерда амалга ошириладиганлигига, шунингдек инвесторлар ёки инвестицияларнинг қайси мамлакатга мансублигига қараб чет эллик инвесторларнинг камситилишига йўл қўйилмайди.
- Қонун ҳужжатлари, шу жумладан идоравий норматив ҳужжатлар, агар уларнинг ижроси чет эллик инвесторга ёки чет эл инвестицияларига зарар етказса, улар орқага қайтиш кучига эга эмас.
- Агар Ўзбекистон Республикасининг кейинги қонун ҳужжатлари инвестициялаш шарт-шароитларини ёмонлаштиради, унда чет эллик инвесторларга нисбатан инвестициялаш санасида амал қилган қонун ҳужжатлари инвестициялаш пайтидан бошлаб ўн йил мобайнида қўлланилади.
- Давлат бошқаруви органлари ва давлат ҳокимияти маҳаллий органлари чет эллик инвесторларнинг Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга ошириладиган хўжалик фаолиятига аралашшига ҳақли эмас.

Чет эллик инвесторнинг Ўзбекистон Республикасида олган даромадлари чет эллик инвесторнинг хоҳишига кўра, Ўзбекистон

Республикаси ҳудудида реинвестиция қилиниши ёки бошқа ҳар қандай усулда ишлатилиши мумкин.

Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар қонун ҳужжатларига мувофиқ куйидаги ҳуқуқларга эга:

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида, шунингдек ундан ташқарида ҳар қандай валютада, ҳар қандай банкда ҳисобварақалар очиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этиш;
- чет эл валютасида ссудалар олиш ва уни қайтариш.

Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарнинг ҳисобварақаларидаги маблағлардан фойдаланишни чеклаш ёхуд маблағларни мажбурий олиш давлат бошқаруви органлари ва давлат ҳокимияти маҳаллий органлари томонидан фақат қонунда белгиланган тартибда амалга оширилиши мумкин.

Чет эллик инвесторларнинг маблағларини ўтказиш кафолатлари:

Чет эллик инвесторларга чет эл валютасидаги пул маблағларини Ўзбекистон Республикасига ва ундан ташқарига, улар солиқлар ҳамда бошқа мажбурий тўловларни Ўзбекистон Республикаси, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тўлаши шarti билан, куйидаги ўтказишларни бирон-бир чеклашсиз эркин ўтказиш кафолатланади.

Бундай ўтказишлар куйидагиларни ўз ичига олади:

- чет эл инвестицияларини сақлаб туриш ёхуд кўпайтириш учун бошланғич ва қўшимча суммаларни;
- инвестицияларни амалга оширишдан тушган даромадларни;
- етказилган зарарни қоплаш учун товон сифатида ушбу Қонунга мувофиқ олинган маблағларни;
- шартномаларни ижро этиш тартибда амалга оширилган тўловларни;
- чет эл инвестицияларининг ҳаммасини ёки бир қисмини сотишдан келган тушумни;
- низони ҳал қилиш, шу жумладан, суд ёки ҳакамликнинг ҳар қандай ҳал қилув қарори туфайли вужудга келувчи тўловларни;

- ходимларга тўланадиган иш ҳақини ва бошқа тўловларни;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа манбалардан олинган маблағларни.

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонунига асосан инвестор:

- инвестиция киритиш ҳажмларини, турларини, шаклларини ва уни амалга ошириш йўналишларини мустақил равишда белгилашга;
- инвестиция фаолиятини амалга ошириш учун, қоида тариқасида, танлов (тендер) савдолари натижаларига кўра юридик ва жисмоний шахслар билан шартномалар тузишга;
- ўз инвестицияларига ҳамда инвестиция фаолияти натижаларига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда эгаллик қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этишга;
- инвестиция фаолияти натижасида олинган даромадни солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўланганидан кейин мустақил ва эркин тасарруф этишга;
- мулк ҳуқуқи асосида ўзига тегишли бўлган мол-мулкдан ва ҳар қандай мулквий ҳуқуқлардан ўз зиммасига олган барча турдаги мажбуриятларининг, таъминоти сифатида фойдаланишга;
- давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ҳамда улар мансабдор шахсларининг гайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) ва қарорлари натижасида етказилган зарарларни ундиришга ҳақли..

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 29 апрелдаги “Енгил ва маҳаллий саноатни ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 166-сонли қарорига асосан “Ўзбекенгилсаноат” уюшмаси ва “Маҳаллий саноат” корпорацияси тизимларида фаолият кўрсатаётган ва устав жамғармасида хорижий инвесторнинг улуши камида 50 фоизни ташкил этган қўшма корхоналар, солиқнинг бутун миқдорини халқ истеъмол товарлари, биринчи

навбатда болалар учун товарлар ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва кенгайтиришга қайта инвестиция қилганлари тақдирда, фойда (даромад)дан олинадиган солиқдан озод қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 28 апрелдаги “Нефть ва газ конларини разведка қилиш ҳамда уларни қазиб чиқаришга бевосита хорижий сармояларни жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-2598-сонли Фармонида асосан нефть ва газ конларини қидириш ва разведка қилиш ишларини амалга оширувчи хорижий компаниялар, шунингдек улар томонидан жалб этиладиган хорижий пудрат ва ёрдамчи пудрат ташкилотлари:

- геология-разведка ишларини ўтказиш даврида мақсадли давлат жамғармаларига барча турдаги солиқлар ва мажбурий ажратмаларни тўлашдан озод қилинган.

Нефть ва газ конларини қидириш ва разведка қилиш ишларини олиб бораётган хорижий компанияларга материаллар етказиб бериш, ишлар ва хизматларни бажариш билан шуғулланувчи Ўзбекистон Республикасининг резидент корхоналари ва ташкилотлари қўшилган қиймат солиғини тўлашдан озод этилган.

Нефть ва газ конларини қидириш ва разведка қилиш ишларини амалга оширган хорижий компаниялар иштирокида ташкил этиладиган нефть ва газ қазиб чиқарувчи қўшма корхоналар нефть ёки газ қазиб олинишидан бошлаб 7 йил муддатга фойда солиғи тўлашдан озод қилинган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 йил 5 июндаги “Экспорт маҳсулоти ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-2613-сонли фармонида асосан экспорт қилувчи корхоналар учун фойда солиғи ва мулк солиғини тўлаш тартиби умумий сотиш ҳажмида ўзи ишлаб чиқарган ва эркин алмаштириладиган валютага сотилган товарлар, ишлар, хизматлар экспортидаги (ишлар бажарилган, хизматлар кўрсатилган жойдан қатъий назар) улушига боғлиқ ҳолда қуйидагича белгилансин:

- экспорт улуши 15 фоиздан 30 фоизгача миқдорда бўлганида - белгиланган фойда солиғи ва мулк солиғи ставкалари 30 фоизга камайтирилади;
- экспорт улуши 30 ва ундан кўпроқ фоиз бўлганида - белгиланган фойда солиғи ва мулк солиғи ставкалари 50 фоизга камайтирилади.

Мазкур солиқ имтиёзи ягона солиқ тўловини ҳисоблаш чоғида микрофирмалар ва кичик корхоналарга тадбиқ этилади.

Халқ истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослаштирилаётган, устав фондида хорижий сармоя улуши 50 фоиздан ортиқ бўлган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар рўйхатдан ўтказилган пайтдан бошлаб 5 йил муддатга хорижий валютадаги тушумни мажбурий сотишдан озод қилинган.

Мазкур корхоналар, агар ушбу товарларни ўзининг ишлаб чиқариши улуши хўжалик фаолиятидан олинган тушум умумий миқдорининг 60 фоизидан ортиқни ташкил этса, халқ истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашаётган корхоналар деб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 26 августдаги “Паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётган, иқтисодий ночор давлат корхоналарини ва объектларни хусусийлаштиришни жадаллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги 368-сонли Қарорига асосан мулкдор - юридик ёки жисмоний шахс инвестиция мажбуриятлари қабул қилиниши шarti билан бепул олинган паст рентабелли, зарар кўриб ишлаётган, иқтисодий ночор давлат корхонаси (унинг мол-мулки), паст ликвидли объект бўйича тегишли равишда фойда солиғига ҳамда жисмоний шахслар даромадидан олинadиган солиққа тортилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 25 мартдаги “Ўзбекенгилсаноат” Давлат-акциядорлик компанияси бошқарув тузилмасини такомиллаштириш ва республика энгил саноатини янада ривожлантиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 141-сонли

қарорига асосан “Ўзбекенгилсаноат” давлат-акциядорлик компанияси корхоналарига контракт тузиш пайтида вужудга келган жаҳон нархларидан паст бўлмаган нархлар бўйича эркин муомаладаги валютага (кўшилган қиймат солиғини нул ставка бўйича ҳисоблаган ҳолда) ички бозорда ярим тайёр тўқимачилик маҳсулотларини (калава, газмол, трикотаж полотно ва пахтани йиғириш чиқиндиларини) 2016 йил 1 январгача харид қилишига истисно тариқасида рухсат берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги ПФ-3594-сонли Фармонида тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этадиган иқтисодиёт тармоқлари корхоналари инвестициялар ҳажмидан келиб чиқиб, фойда солиғи, мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, микрофирма ва кичик корхоналар учун белгиланган ягона солиқ тўлови, шунингдек Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилиш кўринишида солиқ имтиёзлари кўзда тутилган. Тўғридан-тўғри хусусий хорижий жалб қилинган инвестициялар ҳажми:

- 300 минг АҚШ долларидан 3 млн. АҚШ долларигача бўлганда - 3 йил муддатга;
- 3 миллиондан 10 млн. АҚШ долларигача бўлганда - 5 йил муддатга;
- 10 млн. АҚШ долларидан ортиқ бўлганда - 7 йил муддатга солиқ имтиёзларидан фойдаланиши мумкинлиги белгиланган.

Ушбу солиқ имтиёзлари қуйидаги шартлар асосида қўлланилиши белгилаб қўйилган:

- мазкур корхоналарни Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятини истисно қилган ҳолда, республиканинг барча шаҳарлари ва қишлоқ аҳоли пунктларида жойлаштириш;
- хорижий инвесторлар томонидан тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни Ўзбекистон Республикасининг кафолати берилмаган ҳолда амалга ошириш;

- корхонанинг устав капиталида хорижий иштирокчиларнинг улуши камида 33 фоизни ташкил этиши лозим;
- хорижий инвестицияларни эркин алмаштириладиган валюта ёки янги замонавий технологик ускуна тарзида қўйиш;
- мазкур имтиёзларни қўлланиш муддати давомида имтиёзлардан олинган даромаднинг камида 50 фоизини корхонани янада ривожлантириш мақсадида қайта инвестициялашга йўналтириш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 21 декабрдаги “Акциядорлик жамиятларига хорижий инвесторларни жалб қилиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2454-сонли қарори билан:

- 2016 йилнинг 1 июлидан бошлаб янги ташкил этиладиган акциядорлик жамиятлари (*Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларида назарда тутилмаган ҳолатлардан ташқари*) фақат хорижий инвесторнинг устав капиталидаги иштироки улуши 15 фоиздан кам бўлмаган тақдирдагина ташкил қилиниши мумкинлиги;
- Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги ПФ-3594-сонли Фармони билан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга хорижий инвестор томонидан киритилган инвестициялар ҳажмига қараб юридик шахсларнинг фойда солиғи, мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, ягона солиқ тўлови, шунингдек Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлаш бўйича берилган имтиёзлар табақалаштирилган тарзда хорижий инвесторнинг улуши устав капиталининг 15 фоизидан 33 фоизгача миқдорни ташкил этадиган акциядорлик жамиятларига татбиқ этилиши белгиланди.

Бундан ташқари, 2020 йилнинг 1 январигача хорижий инвесторларнинг акциядорлик жамиятларида уларга тегишли бўлган

акцияларидан дивиденд тарзида олаётган даромаддан солиқ тўлашдан озод қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги “Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4720-сонли Фармони билан:

- акциядорлик жамиятлари бошқарув ходимлари сифатида жалб қилинган хорижий мутахассисларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш фондидан ягона ижтимоий тўлов тўлаш;
- хорижий мутахассисларнинг бошқарув ходимлари сифатидаги фаолиятдан олган даромадлари даромад солиғи, тўлов манбаидан олинмаган даромад солиғи, шунингдек фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳўзуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига тўланадиган мажбурий суғурта бадалларидан озод этилди.

Ушбу имтиёзлар Ўзбекистон республикасининг 2015 йил 29 декабрдаги ЎРҚ-396-сонли Қонунига асосан Солиқ кодексининг 179-моддаси ва 308-моддаларига ҳам киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 21 ноябрдаги “Пахта толасини республиканинг ички истеъмолчиларига сотишни такомиллаштириш ва тўқимачилик саноатини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-733-сонли қарорига асосан:

- Умумий реализация ҳажмида 80 фоиз ва ундан ортиқ фоиз тайёр тўқимачилик маҳсулотини;
- Умумий реализация ҳажмида 60 фоиз ва ундан ортиқ фоиз тўқимачилик ярим тайёр маҳсулотларини (калава ип, газлама, трикотаж полотно) эркин муомаладаги валютага сотувчи тўқимачилик саноати корхоналари мол-мулк солиғи тўлашдан 2016 йилнинг 1 январигача бўлган даврга озод қилинган.

Республика минтақаларига хорижий сармоялар ва замонавий технологиялар жалб этилиши рағбатлантирилишини кучайтириш, хорижий инвесторлар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун кафолатлар ва имтиёзлар тизимини янада мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 апрелдаги “Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилишини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4434-сон Фармони қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 апрелдаги ПФ-4434-сонли Фармони билан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун кафолатлар, имтиёзлар ва афзалликлар тизими қўламини янада кенгайтирилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги ПФ-3594-сон Фармонида кўзда тутилган солиқ имтиёзлари авваллари 8 та тармоқ фаолиятига тегишли бўлган бўлса, ушбу Фармон билан 2012 йилнинг II-чорагидан бошлаб, хорижий инвестициялар учун имтиёзлар 20 та йўналишдаги иқтисодий тармоқларида фаолият юритаётган чет эл инвестиция иштирокидаги корхоналарга татбиқ этиладиган бўлди.

Республика минтақаларига хорижий сармоялар ва замонавий технологиялар жалб этилиши рағбатлантирилишини кучайтириш, хорижий инвесторлар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун кафолатлар ва имтиёзлар тизимини янада мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 апрелдаги “Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилишини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4434-сон Фармони қабул қилинди.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун кафолатлар, имтиёзлар ва афзалликлар тизими қўламини янада кенгайтирилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги ПФ-3594-сон Фармонида кўзда тутилган солиқ имтиёзлари авваллари 8 та тармоқ фаолиятига тегишли бўлган бўлса, ушбу Фармон билан

2012 йилнинг II-чорагидан бошлаб, хорижий инвестициялар учун имтиёзлар 20 та йўналишдаги иқтисодий тармоқларида фаолият юритаётган чет эл инвестиция иштирокидаги корхоналарга татбиқ этиладиган бўлди.

Хорижий инвесторнинг пул шаклидаги улуши 5 миллион АҚШ долларидан кам бўлмаган янгидан ташкил этилаётган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар давлат рўйхатидан ўтган санадан бошлаб 10 йил мобайнида солиқ қонунчилигида ўзгаришлар юз берган ҳолларда, юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи, қўшилган қиймат солиғи, мол-мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, ягона ижтимоий тўлов, ягона солиқ тўлови, шунингдек Республика йўл ҳамда Умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармаларига мажбурий ажратмалар тўлашнинг мазкур корхоналар давлат рўйхатидан ўтиш санасида амал қилган меъёрлари ва қоидаларини қўллашга ҳақли эканликлари белгиланган.

Солиқ имтиёзларидан фойдаланиш учун корхоналарга қўйилган талабларга ҳам бир қатор ўзгартиришлар киритилди. Масалан, аввал мазкур корхоналарни ортиқча ишчи кучи бўлган минтақалар ҳисобланган Қорақалпоғистон Республикаси, Жиззах, Қашқадарё, Сирдарё, Сурхондарё, Хоразм вилоятларида, шунингдек Навоий, Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларининг кишлоқ аҳоли пунктларида жойлаштириш лозим эди. Эндиликда эса, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятидан ташқари барча ҳудудларда бундай корхоналарни ташкил этиш мумкин. Шунингдек, имтиёздан фойдаланиш учун аввал корхонанинг устав капиталида хорижий иштирокчиларнинг улуши камида 50 фоизни ташкил этиши лозим эди, энди бу кўрсаткич 33 фоиз қилиб белгиланди.

Бундан ташқари, мазкур имтиёзларни қўллаш муддати давомида имтиёзлардан олинган даромадни тўлиқ корхонани янада ривожлантириш

мақсадида қайта инвестициялашга йўналтириш лозим эди, энди 50 фоизи ушбу мақсадга, қолган қисм эса ихтиёрий тасарруф этилиши мумкин.

Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестициялар учун бериладиган имтиёзлар жорий этиладиган иқтисодиёт тармоқлари рўйхати:

1. Радиоэлектрон саноати буюмлари ҳамда компьютер ва ҳисоблаш техникаси бутловчи буюмларини ишлаб чиқариш;
2. Енгил саноат:
 - тайёр ип газлама, жун газлама ва аралаш газламалар, шунингдек трикотаж газлама ишлаб чиқариш;
 - тайёр тикувчилик, трикотаж, пайпоқ маҳсулотлари ва тўқимачилик галантереяси ишлаб чиқариш;
 - табиий терилар ишлаб чиқариш, кўн-галантерея саноати, пойабзал саноати;
3. Ипакчилик саноати:
шойи газламалар ва ипакдан тайёр буюмлар ишлаб чиқариш;
4. Қурилиш материаллари саноати:
Ўзбекистон Республикаси Президенти-нинг 2005 йил 24 мартдаги ПФ-3586-сонли Фармони 1а-иловасида кўрсатилган қурилиш материалларининг янги турларини ишлаб чиқариш.
5. Парранда гўшти ва тухумни саноат миқёсида етиштириш.
6. Озиқ-овқат саноати:
маҳаллий хом ашёдан саноат миқёсида қайта ишланган тайёр озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш (алкоголли, алкогольсиз ичимликлар ва тамаки маҳсулотлари бундан мустасно).
7. Гўшт-сут саноати:
гўшт ва сут маҳсулотларининг тайёр турлари, пишлоқ ва сариёғ, шунингдек ҳайвонларнинг ички органларидан қайта ишланган маҳсулотлар ишлаб чиқариш.
8. Балиқ ва балиқ маҳсулотларини қайта ишлаш ҳамда консервалаш.
9. Кимё саноати.

10. Нефть-кимё саноати.

11. Тиббиёт саноати, шунингдек ветеринария учун дори воситаларини ишлаб чиқариш.
12. Қадоклаш материалларини ишлаб чиқариш.
13. Муқобил энергия манбалари негизида электр станциялари қуриш.
14. Кўмир саноати:
 - кўмирни бойитиш;
 - кўмир брикетларини ишлаб чиқариш;
 - сланец саноати.
15. Ишлаб чиқаришга мўлжал-ланган электроферросплав ва металл буюмларни ишлаб чиқариш.
16. Машинасозлик ва металлга ишлов бериш:
 - машинасозлик;
 - трактор ва қишлоқ хўжалик машинасозлиги;
 - қурилиш, йўл ва коммунал машинасозлик;
 - енгил ва озиқ-овқат саноати ҳамда маиший асбоблар машинасозлиги.
17. Станоксозлик ва асбобсозлик саноати.
18. Шиша ва чинни-фаянс саноати.
19. Микробиология саноати.
20. Ўйинчоқлар ишлаб чиқариш.

Жаҳон стандартларига жавоб берадиган ва жаҳон бозорларида талаб қилинадиган маҳсулот ишлаб чиқаришни таъминлайдиган, замонавий юқори технологияли ишлаб чиқаришларни ташкил этиш учун хорижий инвестицияларни, биринчи галда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш бўйича қулай шарт-шароитлар яратиш мақсадида «Навой» эркин индустриал-иқтисодий зона, «Ангрен» ва «Жиззах» махсус индустриал зоналар фаолият кўрсатмоқда.

«Навой» эркин индустриал-иқтисодий зонада қуйидаги йўналишларда маҳсулот ишлаб чиқариш устувор саналади:

- ✓ электротехника маҳсулотлари ва телекоммуникация ускуналарини ишлаб чиқариш;
- ✓ машинасозлик, асбобсозлик ва бутловчи қисмларни ишлаб чиқариш;
- ✓ тиббиёт ускуналари ва дори-дармон маҳсулотларини ишлаб чиқариш;
- ✓ озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қадоқлаш;
- ✓ пластик ва полимер буюмларини ишлаб чиқариш.

“Ангрен” ва “Жиззах” махсус индустриал зоналарда ҳам алоҳида солиқ имтиёзлари ва преференциялари амал қилади ва уларнинг қатнашчилари юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи, юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ҳамда Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратма тўлашдан озод қилинган.

Юқорида қайд этилган имтиёзлар 3 йилдан 7 йилгача бўлган муддатга инвестициялар ҳажмидан келиб чиқиб:

- 300 минг АҚШ долларида 3 миллион АҚШ доллари гача бўлганда – 3 йилга;
- 3 миллион АҚШ долларида 10 миллион АҚШ доллари гача бўлганда – 5 йилга;
- 10 миллион АҚШ долларида ортиқ бўлганда – 7 йилга берилиши кўзда тутилган.

Мамлакатимизда экспортга етказиб бериш ҳажми ва турларини кўпайтириш, рақобатбардош, экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи корхоналарни рағбатлантириш, уларга маҳсулотларини янги жаҳон ва минтақавий бозорларга олиб чиқишда кўмаклашиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 26 мартдаги “Экспорт килувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-1731-сон Қарори қабул қилинди.

Маҳаллий товар (иш, хизмат) ишлаб чиқарувчи корхоналарга қуйидаги енгилликлар жорий этилди:

- халқаро молия институтлари, донор мамлакатлар, хорижий давлатлар ҳукуматлари, бошқа норезидентлар маблағлари ҳисобидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга ошириладиган лойиҳалар бўйича халқаро тендерларда хорижий қатнашчилар билан тенг шароитларда, жумладан ишлаб чиқарилган товар (иш, хизмат)ларни етказиб беришга чет эл валютасида шартномалар тўзган ҳолда иштирок этиш ҳуқуқи берилди.
- Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фойдаланиш назарда тутилган ўзида ишлаб чиқарилган товар (иш, хизмат)ларни етказиб беришга тўғридан-тўғри битимлар шариҳида норезидентлар билан хорижий валютада шартномалар тузиш ҳуқуқи берилди.

Мазкур шартномалар хизмат кўрсатаётган ваколатли банкда ҳисобга кўйилган ҳолда экспорт шартномаларига тенглаштирилиши ва экспорт қилувчи корхоналардек солиқ имтиёзлари жорий этилиши белгиланган.

2012 йил 1 апрелдан бошлаб янги қурилиш, мавжуд ишлаб чиқаришларни модернизациялаш ва технологик янгилашга валюта кредитлари бўйича асосий қарзни қайтаришга жорий тўловлар бўйича йўналтирилаётган валюта тушуми қисмини ваколатли банкларга мажбурий сотишдан асосий қарз батамом тўлаб бўлинадиган муддатга қадар озод қилинди.

Сифатни бошқариш тизимларини жорий этиш, маҳсулотларнинг халқаро стандартларга мувофиқлигини сертификациядан ўтказиш, шунингдек лаборатория тестлари ва синовларини ўтказиш комплексларини харид қилишга йўналтирилаётган маблағларга янги технологик ускуналарни сотиб олишда назарда тутилган ягона солиқ тўлови бўйича солиқ солинадиган базани камайтиришнинг амалдаги тартиби микрофирмалар ва кичик корхоналар учун татбиқ этилди.

5. Мамлакатда экспортга қўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтиришда солиқва тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари

Жорий йил мобайнида мамлакатимизнинг ташқи иқтисодий соҳасида ташқи савдо ҳажми ва экспортни тизимли равишда жадал оширишга қаратилган таркибий ўзгаришлар амалга оширилди, хусусан, валюта сиёсати либераллаштирилди, маъмурий тўсиқлар бартараф этилди, экспорт қилинадиган мева-сабзавот маҳсулотлари учун нархларни шакллантириш ва тўловнинг бозор механизми жорий қилинди.

Товарлар (ишлар, хизматлар)ни, шу жумладан комиссионер (ишончли вақил) орқали реализация қилишдан тушган умумий тушумида экспорт улуши 15 фоиздан юқори бўлган юридик шахсларга юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи ва ягона солиқ тўлови бўйича солиқ солинадиган базани камайтириш имконияти берилди. Шу билан бирга, амалга

оширилаётган тадбирларнинг самарадорлиги устидан мунтазам равишда олиб борилаётган мониторинг ташқи савдо ва экспортнинг умумий ижобий динамикасига қарамасдан улар ҳажмларининг реал ўсиш суръатлари иқтисодийни модернизация қилиш суръатларига мувофиқ эмаслигини кўрсатмоқда.

Биринчи навбатда рақобатбардош афзалликларга эга бўлган тармоқларда бир қатор тизимли муаммолар ва камчиликларнинг сақланиб қолаётганлиги экспорт ҳажмларининг салмоқли ўсишини таъминлашга тўсқинлик қилмоқда. Жумладан:

биринчидан, ишлаб чиқариш қувватларидан ва кенг турдаги хом ашё, шунингдек, меҳнат ресурслари мавжуд бўлган ҳамда ташқи бозорларда рақобатбардош бўлган юқори қўшилган қийматга эга маҳсулотларни ишлаб чиқаришни таъминловчи афзалликлардан тўлиқ ҳажмда фойдаланилмапти;

иккинчидан, экспорт қилувчи корхоналар фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш воситалари ривожланмапти, экспортолди ва экспортни молиялаштириш механизмлари мавжуд эмас;

учинчидан, чуқур маркетинг тадқиқотларини ўтказиш, ўзоқ муддатли барқарор ташқи бозорларни шакллантириш ва хорижда ташқи савдо инфратузилмасини яратишга етарли даражада эътибор қаратилмапти;

тўртинчидан, ҳар хил хизмат турлари экспортини ташкил қилиш ва илгари суриш бўйича тизимли ишлар мавжуд эмас, уларни кўрсатиш учун зарур инфратузилма ривожланмаган.

Товарлар ва хизматлар экспорти ҳажмини тубдан ошириш, экспортбоп маҳсулотлар номенклатурасини кенгайтириш, ташқи савдо мувозанатини таъминлаш ва валюта тушумларини кўпайтириш мақсадида мамлакатимизда 2018 йил 20 декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “**Экспортга қўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида**”ги ПҚ-4069-сонли Қарори қабул қилинди. Унга кўра:

1. Тадбиркорлик субъектларига қуйидагиларда ҳар томонлама қўмаклашиш Вазирлар Маҳкамасининг комплекслари, Ташқи савдо

вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, вазирликлар, идоралар, хўжалик бошқаруви органлари, бошқа ташкилотлар раҳбарлари, шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг асосий вазифалари этиб белгиланди:

юқори қўшилган қийматга эга экспортбоп рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш, хизматлар (туристик, тиббий, таълим, транспорт, қурилиш ва бошқалар) экспорти ҳажмини кескин ошириш ҳамда уларни кўрсатиш учун тегишли инфратузилмани жадал барпо этиш;

ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотларни етказиб беришда ҳамкорларни излаш ҳамда ташкилотлар ва корхоналар билан шартномалар тузиш.

2. Ташқи савдо вазирлиги, Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги ва Марказий банкнинг Экспортни қўллаб-қувватлаш миллий тизимини ташкил этиш ва унинг асосий вазифалари этиб қуйидагиларни белгилаш тўғрисидаги таклифи қабул қилинди:

а) экспорт фаолиятига ахборот-таҳлилий кўмаклашиш бўйича:

экспортни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш, экспорт салоҳиятини ривожлантириш бўйича давлат дастурларини амалга оширишда кўмаклашиш;

маркетинг, нарх шаклланиши, транспорт логистикаси, сертификатлаш, стандартлаштириш ва сифат назорати, солиқ ҳамда божхона маъмуриятчилиги (шу жумладан, хориждаги) масалалари, «ягона дарча» тамойили асосида ташқи бозорларга кириш шароитлари бўйича экспорт қилувчиларга ва уларнинг чет элдаги ҳамкорларига ахборот ва маслаҳат кўмагини кўрсатиш;

хорижий харидорни излашга ва экспорт шартномасини тузишга қадар музокаралар жараёнига, шу жумладан уларнинг лойиҳаларини тайёрлашга кўмаклашиш;

республика вазирликлари ва идоралари, вилоятлар ҳамда туман ҳокимликлари билан миллий маҳсулотларни чет элга экспорт қилиш, экспорт қилувчиларни экспортни қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирлар, мавжуд

имтиёзлар ва преференциялар, ваколатли давлат органларининг вазифалари ва функциялари тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлашда тизимли ҳамкорликни таъминлаш;

худудларда ахборот-маслаҳат марказлари тармоғини ташкил этиш;

маҳаллий экспорт қилувчилар, ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва хизматлар базасини таъминлаш орқали электрон ташқи савдо майдончаларини юритиш, ишлаб чиқариш ва экспорт фаолияти билан шуғулланадиган тадбиркорлик субъектларига етакчи халқаро электрон тижорат майдончаларига кириш учун ёрдам кўрсатиш;

ишончли сифатли маҳсулот етказиб берувчи сифатида маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг ҳалоллигини исботлаш учун, шу жумладан ҳар йили «Made in Uzbekistan» миллий кўргазмасини, тармоқ ва минтақавий товарлар кўргазмалари ва савдо ярмаркаларини ўтказиш, халқаро кўргазмалар ва тақдимотларда иштирок этиш йўли орқали ўзбек брендлари ва маҳсулотларини хорижда илгари суриш бўйича «Made in Uzbekistan» дастурини амалга ошириш;

экспорт қилишни бошлаётганлар учун ўқув семинарлари ва тренинглар, тадбиркорлар учун хорижий мамлакатларга ташқи савдо масалалари бўйича савдо миссиялари ташкил этиш ва ўтказиш;

б) экспорт фаолиятини молиявий қўллаб-қувватлаш қисмида:

экспорт қилувчи корхоналарни молиявий ресурслар билан таъминлаш, ноҳомашё экспорт ҳажми, миллий экспорт қилувчилар ва уларнинг маҳсулотларини сотиб оладиган мамлакатлар сонини оширишга кўмаклашиш;

кўргазма стендларини ташкил этиш ва республика корхоналарининг халқаро савдо ярмаркалари, тақдимотлари ва реклама кампанияларида иштирок этиши, шу жумладан анъанавий миллий маҳсулотлар ва брендларни потенциал бозорларда илгари суришни молиялаштириш;

миллий маҳсулотларни хорижий ваколатли органлар томонидан расмийлаштирилиши орқали стандартлаштириш ва

сертификатлаштиришнинг ҳам республикадаги, ҳам хориждаги халқаро тизимларини жорий этиш билан боғлиқ харажатларни қоплаш мақсадида экспорт қилувчи корхоналарга мақсадли молиявий ёрдам кўрсатиш;

молиявий қўллаб-қувватлаш ва миллий экспортни суғурталашнинг замонавий механизмларини муваффақиятли қўллаган хорижий мамлакатлар тажрибасини инобатга олиб, шу жумладан халқаро молиявий институтларни жалб қилган ҳолда экспортolni ва экспортни молиялаштириш, экспорт кредитлари ва таваккалчилигини суғурталаш механизмларини жорий этиш;

савдони молиялаштириш учун халқаро ва хорижий молия институтларининг қарзлари ва имтиёзли кредитларини жалб қилиш;

бошқа комплекс молиявий ва консалтинг хизматларини кўрсатиш.

3. Экспортни қўллаб-қувватлаш миллий тизимининг фаолияти Ўзбекистон Республикаси Ташқи савдо вазирлиги томонидан мувофиқлаштирилади.

4. Ташқи савдо вазирлиги, Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Марказий банк, Инвестициялар бўйича давлат қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Хусусийлаштирилган корхоналарга қўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитасининг:

Ўзбекистон Республикаси Ташқи иқтисодий фаолият миллий банки ҳўзуридаги Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг экспортни қўллаб-қувватлаш жамғармаси негизида Ўзбекистон Республикаси Ташқи савдо вазирлиги ҳўзуридаги Экспортни рағбатлантириш агентлигини ташкил этиш;

«Ўзбекинвест» экспорт-импорт миллий суғурта компаниясига экспорт кредитлари ва операцияларини суғурталаш вазифасини юклаш ва уни Ташқи савдо вазирлигига ўтказиш;

Ўзбекистон Республикаси Ташқи савдо вазирини «Ўзагроэксспортбанк» акциядорлик тижорат банки Кузатов кенгашининг раиси этиб сайлаш;

Ўзбекистон Республикасининг хориждаги элчихоналари қошида савдо ваколатхоналарини ташкил этиш тўғрисидаги таклифлари қабул қилинди.

Назорат учун саволлар:

1. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган ва иқтисодиётнинг рақобатдошлигининг ошишига ижобий таъсир кўрсатаётган ислохотлар натижалари нималардан иборат?

2. Экспорт қилувчи корхоналарни амалдаги солиққа тортиш механизми нималардан иборат?

3. Республикамизда экспортга махсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришни рағбатлантириш мақсадида экспорт қилувчи корхоналар учун яратилган солиқ имтиёзлари ва преференциялари тизимини таҳлилини келтиринг.

4. Хорижий инвесторлар ва хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналар учун яратилган имтиёзлар, преференциялар ва ҳуқуқий кафолатларни айтиб беринг.

5. Мамлакатда экспортга қўмаклашиш ва уни рағбатлантиришни кучайтиришда солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари юзасидан таклифларни келтиринг.

**8-боб. РЕСПУБЛИКА АГРАР СЕКТОРИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШДА СОЛИҚҚА ТОРТИШ
МЕХАНИЗМИДАН ФОЙДАЛАНИШ**

Режа:

1. Ягона ер солиғини жорий этилиши, иқтисодий моҳияти ва қўлланиши тартиби
2. Ягона ер солиғи тўловчилари, объекти ва базаси.
3. Ягона ер солиғини тўлаш тартибини қўллашнинг ўзига хос хусусиятлари
4. Республика аграр секторини ривожлантиришда солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари

**1. Ягона ер солиғини жорий этилиши, иқтисодий моҳияти
ва қўлланиши тартиби**

Ўзбекистонда ер солиғи Республика Олий Кенгаши томонидан 1993 йил 6 майда қабул қилинган «Ер солиғи тўғрисида»ги ҳамда «Ер кодекси тўғрисида»ги қонунларга ва қонун ости меърий ҳужжатларга асосан белгиланади ва давлат бюджетига ундирилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 10 октябрдаги «Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар учун ягона ер солиғи жорий қилиш тўғрисида»ги №2086-сонли Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 декабрдаги «Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар учун ягона ер солиғи тўғрисида»ги №539-сонли қарорига мувофиқ 1999 йил 1 январдан бошлаб қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчиларининг бюджетга тўловларини соддалаштириш, ихчамлаштириш мақсадида ягона ер солиғи жорий этилган.

Ягона ер солиғи амалдаги барча умумдавлат солиқлари (алкоголли маҳсулотга аксиз солиғидан ташқари) ҳамда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб

чиқарувчилари учун белгиланган қуйидаги маҳаллий солиқлар ва йиғимларни тўлаш ўрнига жорий этилган:

- фойда солиғи;
- қўшилган қиймат солиғи;
- сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;
- ер остидан фойдаланганлик учун солиқ;
- мол-мулк солиғи;
- ер солиғи;
- бошқа маҳаллий солиқлар ва йиғимлар.

Ягона ер солиғи тўловчилари бўлмиш қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун бож тўлови, давлат божи, литсензия йиғимлари, бюджетдан ташқари жамғармаларга ажратмалар тўлашнинг амалдаги тартиби сақлаб қолинди. Ягона ер солиғини жорий қилишдан мақсад қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг меҳнатнинг пировард натижаларидан иқтисодий манфаатдорлигини кучайтириш, уларнинг солиқ тизимини соддалаштиришдир.

2008 йил 1 январдан бошлаб ягона ер солиғининг ҳуқуқий асослари солиқ кодексининг XX-бўлими, 57-боби, 362- 369 моддаларда ўз аксини топган.

Солиқ солинадиган қишлоқ хўжалик ер майдонлари ер участкаларининг жойлашиши тупроқ бонитети ва ернинг бошқа тавсифлари бўйича кадастр маълумотлари бўйича қабул қилинди. Қишлоқ хўжалиги ерлари майдонлари, уларнинг сифати ва жойлашган жойи бўйича ер баланси, ер харитаси, текширув материаллари ва бошқа ер кадастри ҳужжатлари бўйича қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 25 декабрдаги 567- сонли қарори билан 2004 йил 1 январдан бошлаб тажриба тарикасида Тошкент, Самарқанд вилоятлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 28 декабрдаги «Ўзбекистон

Республикасининг 2005 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги 610-сонли қарорига асосан эса 2005 йил 1 январдан бошлаб тажриба тариқасида Сурхондарё вилоятлари қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғини ерларнинг норматив қийматидан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаш тартиби жорий этилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 27 декабрдаги ПҚ-244-сонли қарорига асосан 2006 йил 1 январдан бошлаб Андижон, Бухоро ва Хоразм вилоятлари қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун, экспериментни давом эттириш доирасида, қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматидан келиб чиққан ҳолда ягона ер солиғини ҳисоблаб чиқиш татбиқ этилди.

2007 йил 1 январдан Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-532-сонли қарори билан Навоий, Жиззах ва Фарғона вилоятлари қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-744-сонли қарори билан эса 2008 йил 1 январдан бошлаб Қорақалпоғистон Республикаси, Қашқадарё, Наманган, Сирдарё вилоятлари ва Тошкент шаҳри қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматидан келиб чиққан ҳолда ягона ер солиғини ҳисоблаб чиқариш татбиқ этилди. Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, 2008 йилда Республикаимизнинг барча ҳудудларидаги қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари ягона ер солиғини қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматидан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқариш тартибига тўлиқ ўтказилди.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1998 йил 30 апрелда қабул қилинган «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонунига асосан, фермер хўжалигини ташкил этишда, чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжалиги камида 30 шартли бош чорва моли бўлган тақдирда ташкил этилади. Фермер хўжалигига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами бир шартли бош чорва молга ҳисоблаганда Андижон, Наманган, Самарқанд, Тошкент, Фарғона ва

Хоразм вилоятларидаги суғориладиган ерларда камида 0,3 гектарни, бошқа вилоятлар ва Қорақалпоғистон Республикасидаги суғориладиган ерларда камида 0,45 гектарни, суғорилмайдиган (лалмикор) ерларда эса камида 2 гектарни ташкил этади. Деҳқончилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжаликларига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами пахтачилик ва ғаллачилик учун камида 10 гектарни, боғдорчилик, ўзумчилик, сабзавотчилик ва бошқа экинларни етиштириш учун камида 1 гектарни ташкил этади.

Фермер хўжалиги - ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи, мустақил хўжалик юритувчи субъектдир. Фермер хўжалиги Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг асосий субъектидир.⁵⁹

Деҳқон хўжалиги - оилавий майда товар хўжалиги бўлиб, оила аъзоларининг шахсий меҳнати асосида, мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш учун оила бошлиғига берилган томорқа ер участкасида қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштирилади ва реализация қилади.⁶⁰

Деҳқон хўжалигидаги фаолият тадбиркорлик фаолияти жумласига қиради ҳамда деҳқон хўжалиги аъзоларининг истагига кўра юридик шахс ташкил этган ҳолда ва юридик шахс ташкил этмасдан амалга оширилиши мумкин. Деҳқон хўжалиги ўз фаолиятида ёлланма меҳнатдан доимий асосда фойдаланиши мумкин эмас.

2. Ягона ер солиғи тўловчилари, объекти ва базаси.

Ягона ер солиғи тўловчилари қуйидагилардир:

-қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар;

-қишлоқ хўжалиги ёъналишидаги илмий-тадқиқот ташкилотларининг тажриба-экспериментал хўжаликлари ва таълим муассасаларининг ўқув-тажриба хўжаликлари.

⁵⁹ О'zbekiston Respublikasi 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan «Fermer xo'jaligi to'g'risida»gi Qonuni 3-modda

⁶⁰ О'zbekiston Respublikasi 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan «Dehqon xo'jaligi to'g'risida»gi Qonuni 1-modda

Бир вақтнинг ўзида қуйидаги шартларга жавоб берадиган юридик шахслар солиқ солиш мақсадида қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар жумласига киради:

-ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва ўзи етиштирган мазкур маҳсулотни қайта ишлаш ёхуд ер участкаларидан фойдаланган ҳолда фақат қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш асосий фаолият тури бўлган юридик шахслар;

-қишлоқ хўжалигини юритиш учун маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ўзларига белгиланган тартибда берилган ер участкаларига эга бўлган юридик шахслар;

-қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва мазкур ўзи етиштирган маҳсулотни қайта ишлаш улуши реализация қилиш ёки қайта ишлаш учун олинган қишлоқ хўжалиги маҳсулотини ўз ичига олувчи қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлаш умумий ҳажмида камида 50 фоизни ташкил этадиган юридик шахслар.

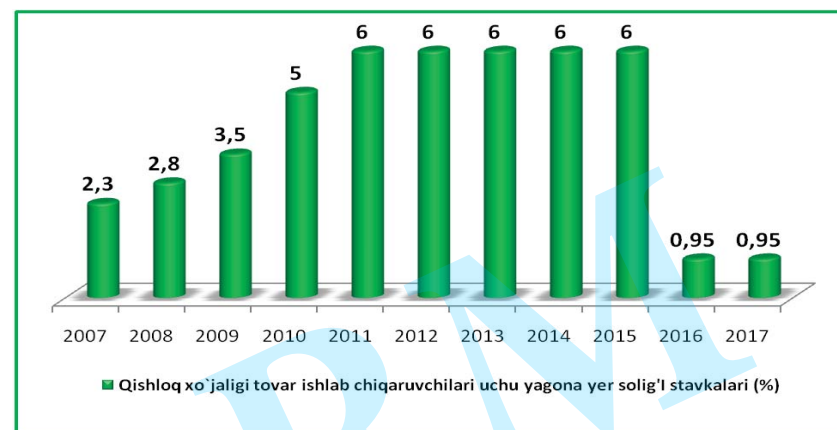
Ёқоридаги талабларга жавоб берадиган янги ташкил этилган қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан ягона ер солиғи тўловчилар бўладилар.

Қуйидагиларга ягона ер солиғи тўловчилари сифатида қаралмайди:

-ўрмон ва овчилик хўжаликлари;

-юридик шахс ташкил этган ҳолда ва ташкил этмасдан тузилган деҳқон хўжаликлари.

Ягона ер солиғининг ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг ҳар йили қабул қилинадиган “Ўзбекистон Республикасининг асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари ва Давлат бюджети прогнози тўғрисида”ги қарорига мувофиқ белгиланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 22 декабрдаги ПҚ-2455-сонли қарорига кўра, ягона ер солиғи ставкаси 2015 йилдаги 6 фоизли ставка ўрнига 2016 йил 1 январдан қишлоқ хўжалиги ерларининг қайта ҳисобланган норматив қийматига нисбатан **0,95 фоиз миқдорида** белгиланди.

27-расм. Ягона ер солиғи ставкасини ўзгариш динамикаси

Изоҳ. Бунда, ҳар бир хўжалик бўйича қишлоқ хўжалиги эрларининг норматив қийматини аниқлаш Ўзбекистон Республикаси эр ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитасининг Ўзбек давлат эр тузиш илмий-лойиҳалаш институти “Ўздаверлойиҳа” томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 августдаги “Қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини аниқлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги 235-сонли қарорининг 5-бандига асосан, тасдиқланган Низомга мувофиқ аниқланган қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматидан келиб чиққан ҳолда ягона ер солиғини ҳисоблаб чиқариш 2016 йил 1 январдан бошлаб амалга оширилади.

Бунда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 августдаги 235-сонли қарори билан тасдиқланган “Қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини аниқлаш тартиби тўғрисида”ги Низомнинг 7-бандига асосан, норматив қийматни аниқлаш даври ҳар йили ўтказилади.

Солиқ солиш объекти

Қонун ҳужжатларига мувофиқ қишлоқ хўжалигини юритиш учун эгалик қилишга, фойдаланишга ёки ижарага берилган ер участкаси солиқ солиш объектидир.

Солиқ солинадиган база

Солиқ солинадиган ер участкаларининг қонун ҳужжатларига мувофиқ белгиланган норматив қиймати солиқ солинадиган базадир.

Эгалик қилиш ҳуқуқи, фойдаланиш ҳуқуқи ёки ижара ҳуқуқи йил мобайнида вужудга келган ер участкалари учун солиқ солинадиган база ер участкаларига бўлган ҳуқуқ вужудга келган ойдан кейинги ойдан бошлаб ҳисоблаб чиқарилади. Ер участкаси майдони камайтирилган тақдирда, солиқ солинадиган база ер участкаси майдони камайтирилган ойдан бошлаб камайтирилади.

Юридик шахсларда ягона ер солиғи бўйича имтиёзга бўлган ҳуқуқлар вужудга келганда солиқ солинадиган база бу ҳуқуқ вужудга келган ойдан бошлаб камайтирилади. Ягона ер солиғи бўйича имтиёзга бўлган ҳуқуқ тугатилган тақдирда, солиқ солинадиган база бу ҳуқуқ тугатилган ойдан кейинги ойдан бошлаб қўпайтирилади.

Ягона ер солиғини тўлашдан қўйидагилар озод қилинади:

-ихтиёрий тугатилаётган тадбиркорлик субъектлари — юридик шахслар давлат рўйхатидан ўтказувчи орган ихтиёрий тугатиш тўғрисида қабул қилинган қарор ҳақида хабардор қилинган кундан эътиборан. Ихтиёрий тугатиш қонун ҳужжатларида белгиланган муддатларда тугалланмаган ёки тугатиш тартиб-таомили тугатилган ва фаолият қайта тикланган тақдирда ушбу имтиёз қўлланилмайди ҳамда солиқ суммаси имтиёз қўлланилган бутун давр учун тўлиқ миқдорда ундирилади.

-юридик шахслар, ер участкасининг қайси қисмида томчилатиб суғоришдан фойдаланилаётган бўлса, ўша қисмида томчилатиб суғориш тизими жорий қилинган ойдан бошлаб **беш йил муддатга**.

Қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар - ягона ер солиғи тўловчиларга Солиқ кодексининг 282-моддасидаги юридик шахслар ер солиғи бўйича берилган имтиёзлар ҳам татбиқ этилади. Календар йил солиқ давридир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 18 августдаги “Қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини аниқлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”ги **235-сонли қарорига** асосан, “Қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини аниқлаш тартиби тўғрисида”ги Низом тасдиқланди.

Ушбу қарорга мувофиқ қўйидагилар белгиланди:

-Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси **2015 йил 1 июнгача** қарор билан тасдиқланган Низом талабларига мувофиқ қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматини аниқлаши;

-Тасдиқланган Низомга мувофиқ аниқланган қишлоқ хўжалиги экин майдонларининг норматив қийматидан келиб чиққан ҳолда ягона ер солиғини ҳисоблаб чиқариш **2016 йил 1 январдан** бошлаб амалга оширилиши.

- Ягона ер солиғи бўйича солиқ солинадиган база тўғрисидаги маълумотларнинг тўғрилиги устидан назоратни таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитасига юклатилди.

3. Ягона ер солиғини тўлаш тартибини қўллашнинг ўзига хос хусусиятлари

Ягона ер солиғини тўлаш тартибини қўллаш учун солиқ тўловчи ҳар йили жорий солиқ даврининг 1 февралига қадар солиқ бўйича ҳисобга олиш жойидаги давлат солиқ хизмати органларига ўтган солиқ даврида қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлашнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўзи етиштирган ва қайта ишлаган улуши кўрсатилган маълумотномани тақдим этади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлашнинг умумий ҳажмида қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг ўзи етиштирган ва қайта

ишлаган улушини аниқлашда Солиқ кодекснинг 132-моддасида назарда тутилган бошқа даромадлар ҳисобга олинмайди.

Агар ўтган солиқ даври якунлари бўйича ягона ер солиғи тўловчи корхоналар белгиланган шартларга жавоб бермаса, солиқ тўловчи жорий солиқ даврининг бошидан эътиборан умумбелгиланган солиқларни ёки ягона солиқ тўловини тўлашга ўтиши керак.

Микрофирмалар ва кичик корхоналар тоифасига кирадиган солиқ тўловчилар белгиланган шартларга жавоб бермай қўйган солиқ давридан кейинги йилнинг 1 февралидан кечиктирмай давлат солиқ хизмати органига солиқ солиш тартибини танлаш тўғрисида ёзма билдириш тақдим этади. Солиқ тўловчининг ёзма билдиришни белгиланган муддатда тақдим этмаганлиги унинг умумбелгиланган солиқларни тўлашга розилиги деб ҳисобланади.

Ягона ер солиғини тўлашдан умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган солиқ тўловчи умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтган солиқ даврининг биринчи чораги учун юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи ҳамда ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи бўйича жорий тўловларни тўлашдан озод қилинади.

Умумбелгиланган солиқларни ёки ягона солиқ тўловини тўлашга ўтган ягона ер солиғини тўловчи фақат навбатдаги солиқ даври бошидан эътиборан яна ягона ер солиғини тўлашга ўтишга ҳақлидир.

Белгиланган шартларга жавоб берадиган қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчилар, шунингдек қишлоқ хўжалиги ёъналишидаги илмий-тадқиқот ташкилотларининг тажриба-экспериментал хўжаликлари ва таълим муассасаларининг ўқув-тажриба хўжаликлари фаолиятнинг ягона ер солиғини тўлаш татбиқ этиладиган қисми бўйича солиқ солишнинг бошқача тартибини танлаш ҳуқуқига эга эмас.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотини етиштириш ва қайта ишлаш билан боғлиқ бўлмаган фаолият турларини амалга оширишда ягона ер солиғи

тўловчи мазкур фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоб юритиши шарт.

Солиқ кодексига мувофиқ солиқ солиш тартибини танлаш ҳуқуқи сақлаб қолинган микрофирмалар ва кичик корхоналар фаолиятнинг бошқа турлари бўйича корхоналарнинг тегишли тоифалари учун белгиланган ставкалар бўйича ягона солиқ тўлови тўлаши мумкин. Микрофирмалар ва кичик корхоналар тоифасига кирмайдиган солиқ тўловчи умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтиши керак.

Ягона ер солиғини тўловчилар учун Солиқ кодекснинг 132-моддасида назарда тутилган бошқа даромадларга солиқ солинмайди, дивидендлар ва фоизлар, биргаликдаги фаолиятдан олинган даромадлар бундан мустасно.

Биргаликдаги фаолиятдан олинadиган даромадларга ягона ер солиғи тўловчида дивидендларга солиқ солиш учун белгиланган ставкалар бўйича солиқ солинади.

Ер участкалари ижарага (шу жумладан ички хўжалик пудратига) берилганида ягона ер солиғини тўлаш мажбурияти ижарага берувчининг зиммасида сақланиб қолади.

4. Республика аграр секторини ривожлантиришда солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш масалалари

Ягона ер солиғи суммаси ер участкаларининг норматив қиймати ва ягона ер солиғининг белгиланган ставкасидан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб чиқарилади.

Ерларнинг қаерда жойлашгани ва сифатига (балл-бонитетга) боғлиқ равишда базавий ставкалар тегишли тўзатиш коэффитсиентларига тўзатилади.

Ерларнинг ҳар бир тури бўйича ягона ер солиғи суммаси куйидаги формула бўйича белгиланади:

$$X = C_{\text{зу}} \times C_{\text{б}} \times K_{\text{п}},$$

бу ерда:

Н - ягона ер солиғи суммаси, сўмларда;

Сзу - ер участкаси майдони, гектарларда;
Сб–ернинг норматив қиймати, 1 гектар учун сўмларда;
Кп- солиқ ставкаси норматив қийматга нисбатан

Ягона ер солигининг ҳисоб-китоби ер участкаси жойлашган ердаги давлат солиқ хизмати органига жорий солиқ даврининг 1 майигача тақдим этилади.

Йил давомида берилган ер участкалари учун ягона ер солиғи ер участкаси берилганидан кейинги ойдан бошлаб тўланади. Ер участкаси олиб қўйилган (камайтирилган) тақдирда, ягона ер солиғини тўлаш ер участкаси олиб қўйилган (камайтирилган) ойдан бошлаб тўхтатилади (камайтирилади).

Ер участкасининг таркиби ва майдони йил давомида ўзгарган, шунингдек ягона ер солиғи бўйича имтиёзларга бўлган ҳуқуқ вужудга келган (туғатилган) тақдирда, солиқ тўловчилар давлат солиқ хизмати органларига ҳисобот йилининг 1 декабригача ягона ер солигининг аниқлик киритилган ҳисоб-китобини тақдим этишлари шарт.

Ягона ер солиғини тўлаш қуйидаги муддатларда амалга оширилади:

- ҳисобот йилининг 1 сентябригача - йиллик солиқ суммасининг 30 фоизи;
- ҳисобот йилининг 1 декабригача - солиқнинг қолган суммаси.

Ўзбекистон Республикасининг **ЎРҚ-359 сонли Қонуни билан СК-349** моддасига киритилган ўзгаришларга мувофиқ, ягона ер солиғини тўловчи қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар **2014 йил 1 январдан** бошлаб давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмалар: республика ёъл жамғармасига мажбурий ажратма, бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар ҳамда умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик литсейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига мажбурий ажратмалар тўламаслиги белгиланди.

Назорат учун саволлар:

1. Ягона ер солиғини жорий этилиши, иқтисодий моҳияти ва қўлланиши тартибини айтиб беринг.
2. Ягона ер солиғи тўловчилари, объекти ва базаси нима ҳисобланади?
3. Ягона ер солиғини тўлаш тартибини қўллашнинг ўзига хос хусусиятларини ёритиб беринг.
4. Солиқни ҳисоблаб чиқариш, солиқ ҳисоб-китобларини тақдим этиш ва солиқни тўлаш тартиби нималардан иборат?

9-Мавзу: РЕСПУБЛИКА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА СОЛИҚҚА ТОРТИШ МЕХАНИЗМИДАН ФЙДАЛАНИШ

Режа:

1. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш Дастури ва уни амалга оширишнинг асосий йўналишлари
2. Хизмат кўрсатиш соҳасининг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улушини ошириш масалалари
3. Хизматлар соҳасига берилган солиқ имтиёзлари ва енгилликлари

1.Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш Дастури ва уни амалга оширишнинг асосий йўналишлари

Хизмат кўрсатиш соҳаси иқтисодий ва ижтимоий барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим манбаи ва омили ҳисобланади. Жаҳон тажрибаси бугун айнан ушбу соҳа ялпи ички маҳсулотни шакллантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, одамларнинг фаровонлигини оширишда етакчи ўрин тутишини кўрсатмоқда. Ишлаб чиқаришни автоматлаштириш ва рақобатлаштириш биринчи навбатда ишлаб чиқаришнинг технологияларга, ахборотга ва алоқа воситаларига, фақат шундан сўнггина хом-ашё ва меҳнат ресурсларига талабини оширди.

Хизмат соҳаси биринчи галда иқтисодий – ижтимоий фаолият бўлиб, бевосита кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига мос келади. Бу соҳанинг иқтисодийда туган ўрни бекиёс бўлиб, уни ривожлантиришдан республикамиз қуйидаги манфаатларни кўради:

- ЯИМ ишлаб чиқаришда иштирок этади;
- моддий ва номоддий неъматлар ишлаб чиқарувчи кичик бизнес субъектлари сифатида шаклланади;
- мамлакатда янги хизматлар бозори пайдо бўлади;
- аҳолига пуллик хизматлар кўрсатиш ҳажми ошади;

- ҳудудий инфратузилма ва хизмат кўрсатиш объектлари ислоҳ қилинади;

- хизмат соҳасига оид янги касблар ўрганилади ва бошқалар.

- мамлакат бозорини хизматлар билан тўлдириб боради ва унга бўлган талабни қондиришга имконият яратади;

- хусусий тадбиркорлар ва бошқа нодавлат ва давлат инвесторлари маблағлари ҳисобидан янги иш ўринларини очади;

- хизматларга бўлган эҳтиёжни қондириш эвазига мамлакат аҳолисининг фаровонлигини оширади;

- ўз ишловчиларини ойлик маоши билан таъминлаб туради ва уларнинг оиласини тебратиш имкониятини яратади ва ҳ.к.

Хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш учун қулай шароит яратиш, унинг иқтисодийдаги улушини ошириш, хизмат кўрсатиш соҳаси тармоқларида банд бўлганлар сонини кўпайтириш ва шу асосда аҳоли даромадларини ошириш ҳамда ички истеъмол бозорини замонавий, сифатли турли-туман хизмат турлари билан тўлдириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг:

- 2006 йил 17 апрелдаги ПҚ-325-сонли қарори;
- 2007 йил 21 майдаги ПҚ-640-сонли қарор;
- 2007 йил 19 сентябрдаги ПФ-3923-сонли Фармони;
- 2012 йил 10 майдаги ПҚ-1754-сонли қарори;
- 2013 йил 17 апрелдаги ПҚ-1957-сонли қарори;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг:

- 2016 йил 22 февралдаги "2016-2020 йилларда хизматлар соҳасини ривожлантириш Дастури тўғрисида"ги 55-сонли қарори;
- 2016 йил 4 майдаги "Қишлоқ жойлардаги аҳолига сервис хизмати кўрсатишни яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги 139-сонли қарорлари қабул қилинган бўлиб, мазкур қарорлар билан хизмат ва сервис соҳасини ривожлантириш дастурлари тасдиқланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 17 апрелдаги «Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-325-сонли қарори билан Ўзбекистон Республикасида хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари белгиланди. Хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасини 2006-2010 йилларда ривожлантириш Дастурининг асосий кўрсаткичлари ва тадбирлари тасдиқланди. 2006 йил 1 апрелдан бошлаб қарорнинг 4-иловасидаги рўйхатга мувофиқ хизматлар кўрсатаётган юридик шахслар уч йил муддатга даромад (фойда) солиғи ва ягона солиқ тўлови тўлашдан озод этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 21 майдаги «Ўзбекистон Республикасида 2010 йилгача бўлган даврда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-640-сонли қарори билан Ўзбекистон Республикасида 2007-2010 йилларда хизматлар кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг янгиланган асосий параметрлари тасдиқланди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 17 апрелдаги ПҚ-325-сон қароридан белгиланган солиқ имтиёзларининг амал қилиш муддати 2014 йил 1 январгача узайтирилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 17 апрелдаги ПҚ-325-сон қарорининг 7-бандида кўзда тутилган солиқ имтиёзлари санаторийлар, ахборот-ресурс марказлари, болалар соғломлаштириш муассасалари, ахборот-кутубхона марказлари, шунингдек, суғурта бозорининг профессионал иштирокчилари хизматларига ҳам татбиқ этилиши белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 19 сентябрдаги «Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш ва уни ривожлантириш давлат дастурини амалга оширишнинг асосий йўналишлари тўғрисида»ги ПФ-3923-сонли Фармони билан Ўзбекистон Республикасида соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишни янада

чуқурлаштиришнинг асосий вазифалари белгиланди. Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган рўйхат бўйича олиб келинадиган янги тиббий жиҳозлар, бутловчи буюмлар, эҳтиёт қисмлар ва тиббиёт ускуналарининг сарфланган материаллари 2018 йилнинг 1 январигача бўлган муддатда божхона тўловлари (божхона расмийлаштируви йиғимларидан ташқари) тўлашдан озод қилинди. 2007 йилнинг 1 октябридан аҳолига пуллик тиббий хизматлар кўрсатувчи (стоматология ва косметология хизматлари бундан мустасно) тиббиёт муассасалари 2018 йилнинг 1 январигача барча турдаги солиқлар ва Республика йўл жамғармаси ҳамда Бюджетдан ташқари умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига ўтказиладиган мажбурий ажратмалар тўлашдан озод этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 17 апрелдаги ПҚ-1957-сонли Қарори билан «Ўзбекистон Республикасида 2012–2016 йилларда хизмат ва сервис соҳасини ривожлантириш дастури қабул қилинди. Унга кўра, 2016 йилда хизматлар соҳасини жадал ривожлантириб, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 54-56 фоизга етказиш, хизматларнинг янги, замонавий турларини жорий этиш, аҳолини, биринчи навбатда, қишлоқ жойларда одамларни иш билан банд қилиш муаммоларини ҳал этишдаги ролини ошириш чора тадбирлари кўзда тутилган. Мазкур қарорга биноан 2012-2016 йилларда, мамлакатимизда хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришнинг асосий концептуал йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлади:

1. Хизматлар кўрсатиш соҳасида тадбиркорликнинг фаоллигини янада кучайтириш учун қулай шарт-шароит яратиш, хусусан, бу борадаги расмиятчилик тўсиқларини бартараф этиш вазифаси қўйилган.

2. Хизматлар ҳажмини юқори суръатларда ўсишини таъминлаш ва уларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини 2016 йилда 54-56 фоизга етказиш.

3. Хизматлар ва сервис соҳасида банд бўлган аҳолининг сонини мунтазам ошириб бориш.

4. Қишлоқ жойларда хизмат ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш, хусусан, қишлоқ аҳолисига кўрсатилаётган хизматлар, биринчи навбатда, коммунал-маиший, уй-жойларни таъмирлаш ва қуриш, сувдан фойдаланиш, ветеринария, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш ва машина трактор парклари соҳасидаги хизматлар ҳажми ва турларини янада ошириб бориш.

5. Мамлакатимизда анъанавий хизматлар турларини ривожлантириш, айрим бугунги кун талабига жавоб берадиган, аммо унитилиб кетилган хизмат турларини излаб топиш ва уларни тиклаш.

6. Хизматларнинг янги истиқболли турларини, хусусан, юридик, консалтинг, банк, молия, суғурта, лизинг ва бошқаларини жадал ривожлантириш.

7. Мамлакатимиз хизматлар экспортини кўпайтириш учун ушбу соҳа корхоналарининг халқаро бозордаги хизматлар даражаси ва сифатини оширишга эришиш.

8. Энг муҳими, хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасида ишлайдиган кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш.

Шунингдек, ушбу қарорга асосан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 17 апрелдаги "Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-325-сонли қарорининг 4-илоvasи ўз кучини йўқотган деб ҳисобланди ҳамда қарорнинг 5-илоvasига мувофиқ рўйхат бўйича хизмат кўрсатаётган микрофирмалар ва

кичик корхоналар учун фойда солиғи ҳамда ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзларнинг амал қилиш муддати 2017 йилнинг 1 январигача узайтирилди.

Қишлоқ жойлардаги давлат мулки бўлган фойдаланилмаётган бинолар ва хоналар хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасидаги корхоналар ҳамда объектларни ташкил этиш учун жисмоний ва юридик шахсларга 2013-2016 йиллар даврида қонун ҳужжатларида назарда тутилган тегишли коэффицентларни қўлламаган ҳолда давлатнинг кўчмас мулкидан фойдаланганлик учун ижара тўловининг минимал ставкаси бўйича ижарага бериш;

Давлат мулкани хорижий инвесторларга сотишда тендер савдоларини ўтказувчи Давлат комиссияси томонидан тасдиқланадиган рўйхатлар бўйича инвестиция мажбуриятларини қабул қилган ҳолда нулинчи харид қиймати бўйича сотиш белгиланди.

2013-2016 йиллар даврида ўз вақтида солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлайдиган, солиқ ва статистика органларига ҳисоботларни топширадиган, шунингдек ўсиш ва рентабелликнинг барқарор суръатларини таъминлайдиган қишлоқ жойларда хизматлар кўрсатадиган кичик тадбиркорлик субъектларининг молия-хўжалик фаолияти текширувлардан холи этилди.

2012-2016 йилларда Ўзбекистон Республикаси бўйича хизмат кўрсатиш соҳасининг асосий турларини ривожлантириш мақсадли параметрлари

Т.р	Хизмат турлари	Хизматларнинг ўсиш даражаси прогнози					2016 йилда 2011 йилга нисбатан % да
		2012 йил	2013 йил	2014 йил	2015 йил	2016 йил	
	ЯИМга нисбатан фойда	52,0	52,5	53,0	54,0	55,0	
	Жами хизматлар	114,9	115,6	116,2	116,9	117,4	2,1 баробар
	шу жумладан:						
1.	Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари (жумладан мобил алоқа хизматлари, Интернет тармоғи билан таъминлаш, телеяқин кабель хизмати, почта ва электрон алоқа)	116,9	117,2	117,5	117,8	118,1	2,2 баробар
2.	Компьютер дастурлаш хизматлари (жумладан электрон таълим ва маслаҳат хизматлари)	118,0	118,4	118,8	119,8	119,8	2,4 баробар
3.	Молиявий хизматлар (жумладан банк, сугурта хизматлари, молиявий иккара)	116,0	116,3	116,9	117,3	117,7	2,2 баробар
4.	Транспорт хизматлари (жумладан логистика хизмати)	111,2	112,5	113,7	115,0	115,7	1,9 баробар
5.	Курортиш хизматлари (жумладан таъмирлаш, бизнес курортиш ва муҳандислик ускуналарини ўрнатил хизматлари)	115,9	116,7	117,4	118,1	118,4	2,2 баробар
6.	Техник асбоб-ускуналарни таъмирлаш ва техника хизмат кўрсатиш хизматлари	116,8	117,8	118,3	119,1	119,3	2,3 баробар
7.	Қишлоқ ҳўжалиги техникаларини таъмирлаш ва техника хизмат кўрсатиш хизматлари	117,2	117,8	118,2	118,7	118,8	2,3 баробар
8.	Туризм хизматлари (жумладан меҳмонхона хизмати)	116,1	116,6	117,5	118,9	119,1	2,3 баробар
9.	Савдо ва умумий оқатланиш хизматлари	118,4	118,5	118,6	118,8	119,0	2,4 баробар
10.	Маиший хизматлар	117,0	117,6	118,1	118,9	119,2	2,3 баробар
11.	Таълим хизматлари	110,6	111,5	112,8	113,6	114,0	1,8 баробар
12.	Соғлиқни сақлаш хизматлари	117,6	118,0	118,3	118,6	118,8	2,3 баробар
13.	Бошқа хизматлар	115,5	115,9	116,1	116,6	116,9	2,1 баробар

Шунингдек, мазкур қарорга асосан 2013-2016 йилларда қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини янада ривожлантириш ва ўсиш қўламини кенгайтириш бўйича чора-тадбирлар Комплекси тасдиқланиб, унга мувофиқ қуйидаги хизмат турлари белгиланди:

- I. Алоқа ва ахборотлаштириш хизматлари;
- II. Молиявий хизматлар;
- III. Транспорт хизматлари;
- IV. Туризм хизматлари;
- V. Савдо ва умумий оқатланиш хизматлари;
- VI. Маиший хизматлари;
- VII. Таълим хизматлари;
- VIII. Соғлиқни-сақлаш хизматлари;
- IX. Қишлоқ ҳўжалиги ва бошқа хизматлар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 22 февралдаги «2016-2020 йилларда хизматлар соҳасини ривожлантириш

дастури тўғрисида»ги 55-сонли қарорига мувофиқ қуйидагилар 2016-2020 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизматлар соҳасини ривожлантиришдаги устувор йўналишлар ва вазифалар этиб белгиланди:

- 2020 йилга бориб қишлоқ жойларда хизматларни 1,8 бараварга ўстириш;
- муҳандислик-коммуникация, йўл-транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, тармоқларда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ҳисобига хизматлар соҳасини, таркибий ўзгартиришларни жадал ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;
- рақобат муҳитини шакллантириш, кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга қўмаклашиш;
- турли инновация хизматларини, янги алоқа воситаларини кенгайтириш;
- аҳолининг телекоммуникация тармоқларидан фойдаланиш техника имкониятларини таъминлаш, улар асосида сифатли хизматлар кўрсатиш, телефон алоқаси ва телевидениенинг рақамли тизимларига тўлиқ ўтиш, 2020 йилга бориб алоқа ва ахборотлаштиришнинг республика иктисодиётидаги улушини 2,5 фоизгача етказиш;
- энг янги электрон, тўлов технологияларини жорий этган ҳолда молия хизматларини ривожлантириш;
- соғлиқни сақлаш соҳасида юқори технологияли хизматларни янада ривожлантириш.

Мазкур қарор билан Тармоқ классификацияси-нинг белгиланган халқаро стандартларига ўтилиши, ялпи ички маҳсулот таркибини ҳисоблашнинг жаҳонда умумий қабул қилинган методикасининг жорий этилиши, 2012-2016 йилларда хизматлар соҳасини ривожлантириш мақсадли параметрларидаги ўзгаришлар муносабати билан Дастурга нисбатан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 майдаги ПҚ-1754-сон қарорининг 4, 5-

бандларида назарда тутилган имтиёзларнинг амал қилиши қўлланилиши белгиланди.

Аҳолига сервис хизмати кўрсатишни яхшилашга, аёлларнинг уй меҳнатини энгиллаштиришга, қўшимча иш ўринлари ташкил этишга ва аҳоли даромадларини кўпайтиришга йўналтирилган комплекс чора-тадбирлар самарали амалга оширилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 4 майдаги 139-сонли "Қишлоқ жойлардаги аҳолига сервис хизмати кўрсатишни яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Қарори қабул қилиниб, унга мувофиқ 2016 йилда республиканинг чекка қишлоқларида маиший хизматлар кўрсатишнинг намунавий мажмуаларини ташкил этишнинг манзилли дастури тасдиқланди. Шунингдек, тижорат банкларига лойиҳаларнинг ташаббускорларига комплекс хизматлар кўрсатишни ташкил этиш учун маиший хизматлар кўрсатишнинг намунавий мажмуаларини очиш ва тегишли технологик асбоб-ускуналарни сотиб олиш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг қайта молиялаштириш ставкасидан юқори бўлмаган фоиз ставкаси бўйича кредитлар бериш тавсия этилди.

2. Хизмат кўрсатиш соҳасининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги улушини ошириш масалалари

Мамлакатимиз иқтисодиётини диверсификация қилиш ва таркибий ўзгартириш бўйича аниқ йўналтирилган комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 54,5 фоизга ўсди. Ахборот-коммуникация, банк, суғурта, лизинг, сайёҳлик-экскурсия ва бошқа замонавий юқори технологик ва бозор иқтисодиётига мос хизмат турлари илдам суръатлар билан ривожланмоқда.

Хизмат кўрсатиш соҳасида катта ютуқларга эришилганига қарамасдан, бу ерда ҳамон талай муаммолар мавжуд. Хизмат кўрсатиш соҳаси, айниқса, қишлоқ жойларда суст ривожланмоқда, бу ерда катта капитал маблағ талаб қилмайдиган ва хусусий тадбиркорлик учун жозибадор бўлган кўпгина анъанавий хизмат турлари етарли даражада ривожланмайти ва қишлоқ аҳолисининг улардан фойдаланиш имкониятлари пастлигича қолмоқда.

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги улуши ҳозирча бозор мезонларига тўлиқ мос келмаяпти ва уни дунёнинг ривожланган мамлакатларида бу соҳада эришилган кўрсаткичларга таққослаб бўлмайди. Чунки ушбу мамлакатларда бу кўрсаткич 60 фоиздан 95 фоизгачани ташкил этади.

14-Жадвал

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ЯИМдаги улуши

№	Давлатлар	Хизмат кўрсатиш соҳасининг ЯИМдаги улуши фоизда
1	Монако Князлиги	95,1
2	Люксембург	86,0
3	Жибути Республикаси	81,9

4	Палау Республикаси	81,8
5	Малта	80,6
6	Сент-Люсия	80,0
7	АҚШ	79,6
8	Кипр	78,3
9	Барбадос	78,0
10.	Фижи Демократик Республикаси	77,6
11.	Франция	77,6
12.	Гренада	76,6
13.	Панама Республикаси	76,4
14.	Белгия	76,1
15.	Ливан	76,1
16.	Малдив	76,0
17.	Греция	75,7
18.	Самао	75,3
19.	Буюк Британия	74,5
20.	Кабо-Верде	74,4

3. Хизматлар соҳасига берилган солиқ имтиёзлари ва енгилликлар

Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасида фаолият кўрсатаётган ривожланиш суръатларини жадаллаштиришга қаратилган чораларининг асосийларидан бири бўлиб, уларни солиққа тортишнинг энг самарали тартибларидан бири бўлган солиққа тортишнинг соддалаштирилган тартибига ўтказиш ҳисобланади.

Якка тартибдаги тадбиркорлар учун қатъий белгиланган солиқ ставкалари Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорига асосан белгиланади. 2016 йил солиқ ставкалари 2015 йил 22 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2016 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги ПҚ-2455-сонли қарорининг 11-12-иловаларида белгиланган. Хусусан, 12-иловада маиший хизматлар ҳамда автомобиль транспортида юк ташишга

оид хизматлар ҳамда бошқа фаолият турлари учун солиқ ставкалар белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 майдаги «Ўзбекистон Республикасида 2012-2016 йилларда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш дастури тўғрисида»ги ПҚ-1754-сонли қарорига асосан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2006 йил 17 апрелдаги ПҚ-325-сонли қарори билан белгиланган, 5-иловага мувофиқ рўйхат бўйича хизмат кўрсатаётган микрофирмалар ва кичик корхоналар учун фойда солиғи ҳамда ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзларнинг амал қилиш муддати 2017 йилнинг 1 январигача ўзайтирилган. Шунингдек, 2012 йилнинг 2-чорагидан бошлаб, кишлоқ жойлардаги маҳаллалар ҳудудида маиший хизмат кўрсатиш билан шуғулланувчи якка тартибдаги тадбиркорлар (сартарошлар, тикувчилар, пойафзал, маиший техника таъмирлаш бўйича усталар ва бошқалар) 3 йил муддатга ҳамда кишлоқ жойларда якка тартибдаги уй-жой қурилиши асосида барпо этилаётган массивларда кирхона хизматларини амалга оширувчи якка тартибдаги тадбиркорлар 5 йил муддатга қатъий белгиланган солиқ тўлашдан озод этилган.

Ушбу имтиёзлар микрофирмалар ва кичик корхоналарнинг барча даромадларига татбиқ этилади, агарда уларнинг имтиёз татбиқи этиладиган хизматлар турини кўрсатишдан тушган соф тушуми товарлар (ишлар, хизматлар) сотишдан тушган соф тушум умумий ҳажмининг 80 ва ундан ортиқ фоизини ташкил этса.

Фаолиятнинг бир нечта турлари амалга оширилганда, имтиёз татбиқи этиладиган хизматларни кўрсатишдан тушган соф тушум улуши – мазкур хизматларни кўрсатишдан тушган соф тушумни умумлаштириш ва ҳосил бўлган суммани барча турдаги фаолиятдан товарлар (ишлар, хизматлар)ни сотишдан тушган соф тушумга бўлиш йўли билан аниқланади.

Масалан, юридик шахс хизматларнинг қуйидаги турларини амалга оширади:

- бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича хизматлар;
- риэлторлик хизматлари;
- воситачилик хизматлари.

Ушбу хизматларни кўрсатишдан тушган соф тушум қуйидагича:

- бухгалтерия ҳисобини юритишга оид хизматлар бўйича - 20,0 млн. сўм;
- риэлторлик хизматлари бўйича - 2,0 млн. сўм;
- воситачилик хизматлари бўйича - 3,0 млн. сўм.

Бундан ташқари, қуйидаги бошқа даромадлар мавжуд:

- асосий воситалар ва бошқа мулкни ҳисобдан чиқариш - 1,5 млн. сўм;
- мулкни тезкор ижарага бериш - 2,5 млн. сўм.

Юқорида келтирилган хизматларни кўрсатишдан тушган соф тушум улуши мазкур юридик шахсда 88 фоизни ташкил этади.

$$(((20,0 + 2,0) / (20,0 + 2,0 + 3,0)) \times 100).$$

Имтиёз тадбиқ этиладиган хизматларни кўрсатишдан тушган соф тушум улуши 80 фоиздан ортиқни ташкил этишини ҳисобга олиб, мазкур юридик шахснинг 29,0 млн. сўм миқдоридagi барча даромадлари солиққа тортилмайди.

Солиқ кодексининг 375-моддасига мувофиқ касб-хунар коллежлари битирувчилари коллежни тамомлагандан кейин ўн икки ой ичида яқка тартибдаги тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтган тақдирда, яқка тартибдаги тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтган санадан эътиборан қатъий белгиланган солиқни тўлашдан олти ой муддатга озод этилади. Яқка тартибдаги тадбиркор сифатида давлат рўйхатидан ўтилган пайтдан бошлаб ўн икки ой ичида фаолият тугатилган тақдирда, қатъий белгиланган солиқ фаолият амалга оширилган бутун давр учун тўланади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 31 июлдаги 219-сонли Қарори билан тасдиқланган «Хусусий тадбиркорлар томонидан ходимларни ёллаган ҳолда тадбиркорлик

фаолиятини амалга ошириш тартиби тўғрисида»ги Низомнинг 4-бандига асосан, хусусий тадбиркор ходимларни ёллашни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 7 январдаги 6-сон қарори билан тасдиқланган Хусусий тадбиркорлар юридик шахс ташкил этмасдан шуғулланиши мумкин бўлган фаолият турлари рўйхатида назарда тутилган фаолиятнинг амалга ошириладиган турига боғлиқ ҳолда ушбу Низомнинг 1-иловасига мувофиқ бир нафардан уч нафаргача миқдорда амалга оширишга ҳақлидир. Бир неча фаолият турлари билан шуғулланадиган хусусий тадбиркор, фаолиятнинг турлари сонидан қатъи назар, уч нафардан кўп бўлмаган ходимларни ёллаш ҳуқуқига эга.

Назорат учун саволлар:

1. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш Дастурини моҳисти нимадан иборат?
2. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш Дастурини амалга оширишнинг асосий йўналишлари изоҳлаб беринг.
3. Хизмат кўрсатиш соҳасининг мамлакат ялпи ички маҳсулотидagi улушини ошириш масалалари нималардан иборат?
4. Хизматлар соҳасига берилган солиқ имтиёзлари ва енгилликларини самарадорлигини таҳлил қилинг.

10-бoб. ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ВА ТАРКИБИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИШДА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ РОЛИ

Режа:

1. Солиқ имтиёзлари ва преференциялари ҳақида тушунча ҳамда уларнинг иқтисодий аҳамияти
2. Солиқ имтиёзлари ва преференцияларининг назарий ва ҳуқуқий асослари
3. Юридик шахсларга берилган солиқ имтиёзлари турлари ва таснифи таҳлили
4. Миллий иқтисодиётни барқарорлаштиришда солиқ имтиёзларини такомиллаштириш муаммолари.

1. Солиқ имтиёзлари ва преференциялари ҳақида тушунча ҳамда уларнинг иқтисодий аҳамияти

Давлатнинг иқтисодиётни тартиблашдаги энг муҳим молиявий воситаларидан бири солиқлардир. Иқтисодиётни солиқлар орқали бошқариш йўналишларини белгилашда мамлакатда солиқ муносабатларининг шаклланиши ҳолати ҳам муҳим роль ўйнайди.

Солиқлар орқали иқтисодиётни тартиблаш орқали солиқ муносабатларни оптималлаштириш йўналишлари республикамиздаги мавжуд мураккаб иқтисодий ҳолатни, шунингдек ижтимоий ва сиёсий хусусиятларни тўғри акс эттирган ҳолда, аввало тадбиркорларнинг иқтисодий эркинлигини таъминлашга, миллий ишлаб чиқаришни кенгайтиришга, корхоналарнинг молиявий барқарорликка эришишга, бозор механизмнинг ишлашига, Хусусий мулкчиликнинг ривожланишига, ташқи савдо балансини (экспорт ва импортни) мувофиқлаштиришга имконият яратиш лозим. Чунки бўлар республикамиз иқтисодиётида мавжуд бўлган асосий муаммолар ҳисобланади.

Давлат томонидан бошқаришнинг шакли сифатида солиқлар орқали

иқтисодиётга таъсир этишнинг иқтисодиёт ривожланиши босқичлари учун хос бўлган йўналишларини ишлаб чиқиш жуда мураккаб жараёндир. Бунда солиқларнинг таъсир доираларини тўғри танлаш лозим. Улар эса қуйидагилар бўлиши мумкин, яъни солиқлар ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнига, унинг таркибий тузилишига, динамикасига, жойлашишига таъсир этиши мумкин. Солиқлар ишлаб чиқариш фаоллигини рағбатлантириши ёки аксинча чеклаб туриши, шу йўл билан у ёки бу тармокнинг ривожланишини таъминлаши, маҳсулот экспортини рағбатлантирувчи, мамлакатдаги ишлаб чиқарувчиларни ҳимоя қилиш мақсадида протекционизм сиёсатини олиб бориши, капитал жамғариши ёки ушлаб туришига, талаб ва таклифни мослаштиришга таъсир этиши мумкин. Солиқлар воситасида ишлаб чиқариш ва муомала харажатларини пасайтиришга имконият яратиш мумкин.

Иқтисодий адабиётларда солиқлар воситасида иқтисодий сиёсатнинг маълум вазифаларидан келиб чиқиб иқтисодни турли хил йўналишларда бошқаришни ифодаловчи атамалар учрайди. Масалан, «Дискрацияли фискал сиёсат» - бу давлат томонидан солиққа тортишни онгли равишда тартибга солиш тушунилади. Дискрацияли фискал сиёсат иқтисодий тушқунлик даврида солиқ босимини камайтиришга инфляция даврида эса солиқларни оширишга мўлжалланган бўлади. Бу сиёсат ортикча ишлаб чиқаришни чегаралашга қаратилган бўлади. Шу билан бир вақтда давлат ижтимоий соҳаларни ташкиллаштиришни, субсидиялар ва арзон кредитлар беришни, давлат харидорларини кўпайтиришни ўз зиммасига олади.

Автоматик фискал сиёсат ёки автоматик тўхтатиш сиёсати ҳам мавжуд бўлиб, бунда иқтисодиётдаги юз бераётган ўзгаришларга қараб солиқ тизимида тегишли ўзгаришларни автоматик амалга ошириш тушунилади. Мамлакатда ЯИМнинг ўсиш даврида солиқ тушумлари кўпайтирилади, тушқунлик даврида солиқ тушумлари автоматик равишда қисқартирилади, ундирилаётган даромад суммаси камайтирилади – бу харид қобилиятини кўпайтириб натижада орқага қайтиш ушлаб турилади.

Давлатнинг солиқлар орқали иқтисодиётни бошқаруви турли усул ва шаклларда олиб борилиши мумкин. Улардан асосийлари қуйдагилардир:

- солиққа тортиш тизими ва структурасининг мамлакат иқтисодиёти учун энг хос бўлган шаклини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш;
- солиқ ставкаларини ўзгартириш;
- солиқ имтиёзлари бериш;
- солиққа тортишнинг умумий даражасини ўрнатиш;
- ҳар бир солиқ базасига кирувчи элементлар таркибини белгилаш ва бошқалар.

Солиқ тизими структурасини ўзгартириш орқали ҳам корхоналарнинг истеъмол ва жамғариш жараёнига таъсир қилиш мумкин. Солиқ тизимида асосий ўринни эгалловчи фойда солиғи ва қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи юридик шахслар тўлайдиган солиқларнинг асосий қисмини ташкил этади. Фойда солиғини юқори бўлиши корхоналар ривожланиши учун зарур бўлган инвестиция жараёнини тўхтатиб қўяди.

Солиқ имтиёзи⁶¹ – солиқ тўловчиларнинг айрим тоифаларига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда солиқ тўлашдан тўлиқ, қисман ва вақтинча озод қилиш шакли.

Преференция⁶² – иқтисодиётни мақсадга мувофиқ ривожлантириш ва тартибга солишда айрим соҳа ва тармоқлар, корхона ва ишлаб чиқариш турларига нисбатан берилувчи имтиёз, афзаллик ва устуворликлар.

Солиқ тизимининг асосий ва ажралмас қисмларидан бири солиқ имтиёз

ларидир. Солиқ тизимида солиқ имтиёзларидан фойдаланишнинг бир қатор объектив ижтимоий-иқтисодий сабаблари мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардир:

Биринчидан, солиқ имтиёзларини мавжудлигини асосий сабабларидан бири бу солиқ тўловчи (юридик ва жисмоний шахс)ларнинг жамиятда тутган

мавқеи, ижтимоий ҳолати турлича эканлигидан. Шу жиҳатдан барчага бир хил тартибда (миқдорда) солиқ солиш маънога эга бўлмайди;

Иккинчидан, давлат иқтисодиётга таъсир этиб уни тартиблаш вазифасини амалга оширадигани, бунда турли хил дастаклардан фойдаланади. Бу дастакларнинг асосийларидан бири бу жамиятдаги баъзи муҳим соҳаларни ёки солиқ тўловчиларнинг фаолиятини рағбатлантириш мақсадида солиқ имтиёзлари белгиланади. Яъни, давлат солиқ имтиёзлари орқали иқтисодиётни самарали ва қулай бошқариш ёки тартиблаш имкониятига эга бўлади, бундан кўринадики, солиқ имтиёзлари давлатни ўз функция ва вазифаларини юзага чиқарувчи муҳим дастак сифатида юзага чиқади;

Учинчидан, солиқ имтиёзлари қўлланилишининг асосий сабабларидан яна бири бу миллий даромадни қулай, самарали ва оқилона тақсимлашга эришишдан иборатдир. Яъни, бундан солиқлар сифатида бюджетга жалб этилиши лозим бўлган молиявий ресурслар имтиёз бериш туфайли бюджетга жалб этилмасдан солиқ тўловчиларнинг ўзларига мақсадли равишда қолдирилади. Бунинг афзаллик томони шундаки, солиқ тўловларини бюджетга олиш ва уни яна қайта тақсимлаш ишларини осонлаштиради ва иш фаолият турларини рағбатлантиришга эришилади.

Бозор муносабатларини янада ривожлантириш шароитида солиқларнинг рағбатлантириш функциясига кўпроқ эътибор берилиши бежиз эмас, сабаби рағбатлантириш оқибатида иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш, ишлаб чиқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш жамиятдаги кўплаб ижтимоий масалаларни ечиш имконини беради.

Саноати ривожланган мамлакатларда солиқ имтиёзларидан асосан ишлаб чиқариш жараёнини бошқаришда, инвестициялар, илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларини рағбатлантириш ва тартибга солишда кенг фойдаланилади.

Мамлакатимизда юритилаётган солиқ сиёсатида солиқ имтиёзлари асосан инвестицион фаолиятни рағбатлантиришга, ишлаб чиқаришни янги

⁶¹ Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси Т. -2016 й. 14 б.
Н. Ҳайдаров, Ж. Ўрмонов “Молия” илмий журнали 06/2015-сон, 68-б.

техник ва технологик асбоб-ускуналар билан қайта модернизация қилиш ҳисобига корхоналар молиявий ҳолатини фаоллаштириш, мамлакатимиз экспорт салоҳиятини кўпайтиришга қаратилган.

Солиқлар воситасида иқтисодий жараёнларни зарур йўналишларга бошқариб туришнинг энг самарали усули солиқ имтиёзларини тақдим этиш бўлиб, иқтисодий сиёсатнинг вазифаларидан келиб чиқиб белгиланган мақсадларни амалга ошириш мақсадида сармоя ўтказиш тадбиркорлик фаолиятни фаоллаштириш, ишлаб чиқариш ривожлантириш, валюта тушумларини кўпайтириш, ижтимоий соҳа объектларини молиялаштириш каби фаолиятлар рағбатлантирилади.

Солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқаришда солиқ имтиёзларини қўллашдан мақсад, айрим солиқ тўловчиларнинг солиқларини камайтириб ёки озод этиш эмас, балки ишлатилаётган даромадлар, молиявий маблағлар оқимини иқтисодий тараққиёт учун зарур деб топилган томонга йўналтиришдир.

Солиқ юкининг оптимал даражасини белгилаш солиқ муносабатларини оптималлаштиришнинг энг муҳим қондаси эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Чунки, солиқ имтиёзлари тақдим этилсада, унинг ставкалари пасайтирилсада, аммо умумий солиқ юкининг юқориликча қолиши ва хўжалик субъектлар, учун моддий манфаатдорликни тامينламаслиги оқибатида иқтисодиётнинг ривожланишига салбий таъсирини ўтказди.

Солиқларнинг иқтисодий жараёнларга таъсирини аниқлашда кўп ҳолларда иқтисодий амалиёт натижаларининг етарлича мураккаб занжирини таҳлил этишни талаб қилади. Бунда турли муддатли даврларда турлича, баъзида қарама-қарши жараёнлар ҳукм суради. Шу туфайли солиқлар воситасида иқтисодиётни бошқаришни ҳеч қачон идеал даражага олиб бориб бўлмайди. Аммо уни иқтисод ривожланишига тўсиқ бўлмайдиган, балки имкониятлар берадиган даражада сақлаш мумкин албатта. Солиқ механизми иқтисодиётни бошқаришнинг бозор воситалари орасида муҳим ўрин тутади.

Соф фискал функциядан ташқари солиқлар ва йиғимлар тизими

ижтимоий ишлаб чиқаришга, унинг таркибий тузилишига илмий техника тараққиётини жадаллаштиришга иқтисодий таъсир кўрсатувчи механизм бўлиб ҳам хизмат қилади. Солиқ қонунининг энг муҳим ихтиёрий унсурлардан ягона умумий мақсад – солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятлари миқдорини қисқартириш мақсадига эга бўлган солиқ имтиёзларини ажратамиз. Ўзбекистоннинг амалдаги солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатлари деярли барча асосий турлари бўйича катта миқдордаги имтиёзларни назарга тутади. Бундан ташқари, Вазирлар маҳкамаси томонидан кўплаб миқдордаги яқка солиқ имтиёзлари берилди. Равшанки, кўпгина солиқ имтиёзлари ишлаб чиқаришнинг ривожланишига, инвестицияга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатади. Кўпинча иқтисодий адабиётда имтиёзлар солиқ тизимини бўзди, солиқ юкининг тақсимлашнинг тенглик ва адолатчилик тамойили бузилади, деган иборалар учрайди Бирок Ўзбекистон солиқ тизими учун солиқ имтиёзларини бекор қилиш учун эмас балки муайян тармоқларда, юқори технологияларни ривожлантиришга, экологик тоза ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва инвестицияларни рағбатлантиришнинг энг қулай усули сифатида уни трансформациялаш мантиққа мувофиқ. Солиқ имтиёзларини кескин қисқартириш сиёсати солиқ тизимининг тартибга солувчи функциядан миллий иқтисодиётни ривожлантиришнинг устивор йўналишларини белгилаш ва рағбатлантириш имкониятидан маҳрум этилиш аңглатади.

28-расм. Солиқ имтиёзларини белгилаш мезонлари⁶³

Расмдан кўришимиз мумкинки, Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигида солиқ имтиёзларини белгилаш муайян мезонлар асосида амалга оширилган. Солиқ имтиёзларини солиқ тўловчиларнинг инвестицион мавқеига, уларнинг социал-ижтимоий ҳолатига, республикада қайси соҳани ривожлантириш устуворлигига, солиқ тўловчиларнинг импортни ўрнини босадиган маҳсулотларни ишлаб чиқариш даражасига ҳамда давлатлар ўртасидаги халқаро иқтисодий муносабатларга асосланиб белгилангандир. Солиқ имтиёзларини мезонларини тўғри объектив аниқлаш солиқларнинг адолатлилик тамойилини ифодаси сифатида юзага чиқади.

Шундай қилиб, юқорида баён қилинганларга суянган ҳолда, бизнинг фикримизча, солиқ имтиёзларининг моҳиятини ифодаловчи қуйидагича

таъриф бериш мумкин: Солиқ юқининг оғирлигини камайтириш ва солиқ тўловчиларнинг янада самарали фаолият кўрсатишини рағбатлантириш мақсадида бошқа солиқ тўловчиларга айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга ўрнатилишининг қонунийлиги, индивидуал ва дискриминацион характерда бўлмаслиги, қўлланилишининг ихтиёрийлиги ва муддатсизлиги ҳамда солиқ устунлик (қулайлик)ларини яратишга эътибор қаратилиши бунинг мисоли бўлади.

Бугунги кунда солиқлар бўйича белгиланган ҳар қандай имтиёзлар Солиқ кодексининг I-бўлим, I-боб, 8-моддасида белгилангандек “Солиқ солиш умумийдир. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзларни белгилаш ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши керак. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича яқка тартибдаги хусусиятга эга бўлган имтиёзлар берилишига йўл қўйилмайди. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар камситиш хусусиятига эга бўлиши мумкин эмас ҳамда ижтимоий, ирқий, миллий, диний ва бошқа шу каби мезонлардан келиб чиққан ҳолда қўлланилиши мумкин эмаслиги” таъкидланган.

29 – расм. Солиқ имтиёзларининг моҳиятини аниқлашда хизмат қилувчи уларнинг мажбурий характердаги белгилари.⁶⁴

⁶³ А. Ваҳобов. А. Жўраев. “Солиқлар ва солиққа тортиш” дарслик Т.: -2009 й. 68 б.

⁶⁴ А. Ваҳобов. А. Жўраев. “Солиқлар ва солиққа тортиш” дарслик Т.: -2009 й. 70 б.

Солиқ имтиёзларини белгилашда шахсий манфаат эмас, балки умумхалқ манфаатларидан келиб чиққан ҳолда амалга тадбиқ этилиши мақсадга мувофиқдир, хўш умумхалқ манфаатлари қандай ўрганилади? Бу каби саволларга мамлакатимиз иқтисодчи олимлари бир қатор амалий ишлар олиб боришлари жараёнида турли хил хулосалар ва таклифларини берганлар. Масалан Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган иқтисодчи, олим Т. С. Маликовнинг изланишларида “...ҳозирги кунда солиқ тўловчиларнинг барчаси солиқлар бўйича имтиёз масаласига бефарқ қарай олмаслиги барчага аён. Ўз ихтиёрига қўйиб берилса, ҳар бир солиқ тўловчи барча солиқлар бўйича имтиёзларга эга бўлишни хоҳлайди...” деган фикрларни келтирган.

Солиқ имтиёзлари классификация қилишда, солиқ имтиёзларини амалга оширадиган тўрт катта гуруҳга бўлдик:

1. солиққа тортиш элементларига боғлиқлик даражаси;
2. солиқ имтиёзларининг тақдим этиш шакллари;
3. солиқ имтиёзларини тақдим этиш субъектлари;
4. солиқ имтиёзларини бошқариш даражасининг тегишлилиги.

Биринчи гуруҳимизни ўзини солиққа тортиш механизмидан келиб чиқиб ва солиқ имтиёзлари жараёнига боғлиқлик сабабларига кўра икки кичик гуруҳга, боғланган ва боғланмаган гуруҳларга ажратамиз. Боғланган гуруҳимизни эса яна кичик бешта гуруҳларга ажратамиз:

1. солиқ тўловчиларга;
2. солиққа тортиш объектига;
3. солиқ базасига;
4. солиқ ставкасига;
5. тўлаш муддатига.

Солиқ имтиёзларини тақдим этиш шакллари солиқ кодекси ҳамда ҳукумат Қарор ва Фармоишларидан келиб чиққан ҳолда имтиёзга эҳтиёжнинг даражаси аниқ кўринишга келтирилиб ва чиққан натижанинг амалда белгиланишига кўра, олти гуруҳга ажратамиз:

1. имтиёзли солиқ режимлари;

2. озод қилиш;
3. олиб қўйиш (чиқариш, бекор қилиш);
4. айирмалар;
5. чегирмалар;
6. кечиктириш, ўзайтириш ва кредитлар.

Солиқ имтиёзларини тақдим этиш субъектлари, бевосита хўжалик юритувчи субъектлар (юридик шахслар), жисмоний шахслар ва барчага тааллуқлидир. Солиқ имтиёзларининг бошқариш даражасининг тегишлилиги эса, умумдавлат, минтақавий ва маҳаллий органларга тааллуқлидир.

30 -расм. Тор ва кенг маънодаги солиқ имтиёзларининг қиёсий таркиби⁶⁵

Солиқ имтиёзларининг таркибини тор маънода эмас, балки кенг маънода талқин қилиш, ундаги барча имтиёзларнинг шундай мақомга эга эканлигига қарамадан, уларнинг намоён бўлишини Солиқ кодексида кўришимиз мумкин. Чизмада келтирилган “Фақат солиқларни тўлашдан

⁶⁵Маликов Т. С. “Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари” Академия Т.,2002 – Тошкент. 66-89 бетлар.

тўлиқ ёки қисман озод қилувчи солиқ имтиёлари” га мисол жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк ва ер солиғига нисбатан қўлланиладиган имтиёзлар. Пасайтирилган ва айрим ҳолларда эса “ноль” даражали солиқ ставкаларини қўллашда Солиқ кодексининг 7-бўлим, 38-боб, 212-моддасида келтирилган қўшилган қиймат солиғига нисбатан қўлланилади. Бизнинг фикримизча, солиқ имтиёзларини ташкил қилишнинг юқорида келтирилган принциплари солиқ имтиёзларини оптималлаштириш принциплари сифатида ҳам эътироф этилиши мумкин. Чунки, солиқ имтиёзларини ташкил қилишни уларни оптималлаштиришсиз тасаввур этиб бўлмайди. У ҳолда ана шулардан келиб чиқиб, қуйидаги расмни ишлаб чиқаришимиз мумкин.

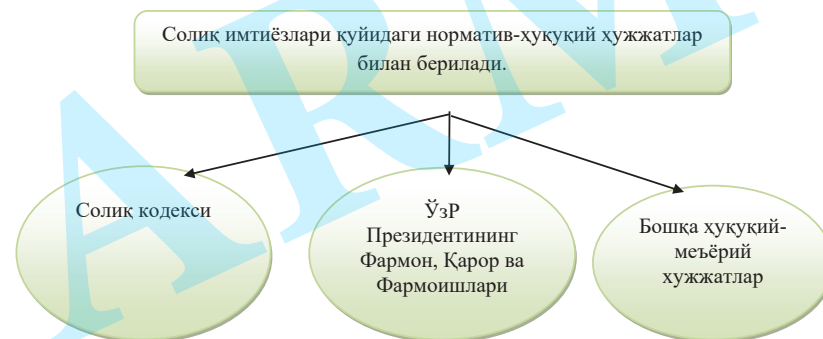
Хулоса қилиб айтиладиган бўлсақ солиқ имтиёзлари ва уларнинг бозор муносабатларини эркинлаштириш шароитида тўлиқ амал қилиши учун бозор иқтисодиёти механизми асослари тўғри йўлга қўйилган бўлиши лозим. Биринчи навбатда корхоналарнинг иқтисодий самара олиш имкониятларини кучайтириш лозим. Айнан мана шу мақсадда уларга имтиёзлар билан таъсир кўрсатибгина қолмай, балки солиқ юқини пасайтириш, солиқ базасини тартибга солиш каби тадбирларни параллел йўналишда олиб бориш лозим.

2. Солиқ имтиёзлари ва преференцияларининг назарий ва ҳуқуқий асослари

Юқори технологиялар ишлаб чиқаришга ўтишда сифатли рақобатбардош, экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқаришни қўпайтиришда, янги замонавий технология ва технологик қайта жиҳозлаш, юқори рентабелли замонавий ускуналарни ўрнатишни рағбатлантиришда Президентимизнинг ташаббуси билан хўжалик юритувчи субъектларга бир қатор солиқ имтиёзлари ва преференциялар яратилди.

Ушбу имтиёзлар эвазига тежалган маблағлар республикамиз ишлаб чиқарувчилари учун ўзининг молиявий ресурсларини ошириш, инвестицияларни қўпайтириш, корхона айланма маблағларини тўлдириш, иш ҳақини ошириш учун қўшимча манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Республикамизда солиққа тортиш муносабатлари, шунингдек солиқ имтиёзлари қонун ҳужжатлари доирасида – Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва Солиқ кодекси шунингдек, қонун ости ҳужжатлари доирасида – Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармон ва қарорлари ҳамда Ҳукуматнинг қарорлари, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар доирасида – вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралари ва бошқалар томонидан тартибга солиб турилади.

31 –расм. Солиқ имтиёзлари қуйидаги норматив ҳуқуқий ҳужжатлар билан берилди

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексидида солиқ имтиёзларини тақдим этишнинг кенг тизими кўзда тутилган. Шу билан бирга иқтисодий ислохотларни алоҳида босқичларида шу ҳолатдаги шароитдан келиб чиқиб, устувор тармоқлар ва корхоналарни қўллаб қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармон ва қарорлари билан яқка тартибдаги махсус характерга эга бўлган солиқ имтиёзларини бериб келинмоқда.

Солиқ кодексидида, бошқа қонунларда ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармон ва Қарорларида назарда тутилган бошқа солиқ тўловчиларга нисбатан айрим тоифадаги солиқ тўловчиларга бериладиган

афзалликлар, шу жумладан солиқ ва (ёки) бошқа мажбурий тўлов тўламаслик ёхуд уларни камроқ миқдорда тўлаш имконияти солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича имтиёзлар деб эътироф этилади.

Солиқ имтиёзлари - бу солиққа оид қонунарга мувофиқ солиққа тортиш базасига эга бўлган юридик ёки жисмоний шахсларни тўлиқ ёки қисман солиқ тўлашдан озод қилиш ёки солиқ тўловчилар учун солиқ юқини енгиллаштириш демакдир.

Бунда солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича имтиёзларни белгилаш ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши керак. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича яқка тартибдаги хусусиятга эга бўлган имтиёзлар берилишига йўл қўйилмайди.

Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 2 октябрдаги 281-сон қарорига асосан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан айрим тоифадаги юридик шахсларга мол-мулк солиғи, ер солиғи, ягона ер солиқлари бўйича имтиёзлар қуйидаги ҳолларда берилди, агар:

тегишли ҳудуднинг бюджети юқори турувчи бюджетдан дотация олмаганда ва солиқлар бўйича имтиёзлар бериш тегишли бюджетнинг дотация олишига сабаб бўлмаганда;

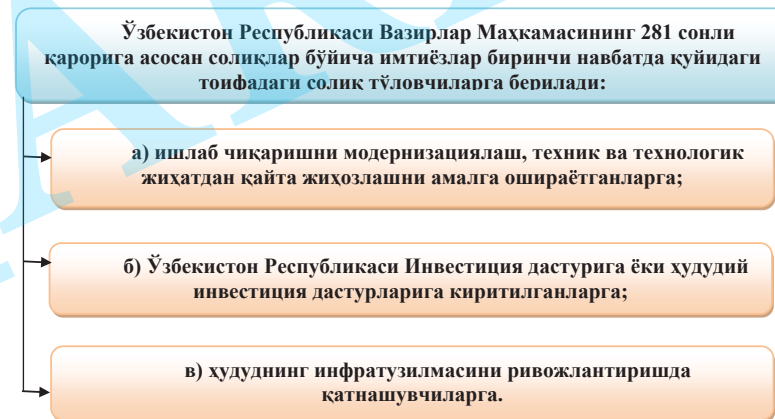
тегишли ҳудуднинг маҳаллий бюджети харажатлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёки Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг алоҳида қарорларида назарда тутилган тадбирлар молиялаштирилиши тўлиқ таъминланганда;

муайян солиқ бўйича имтиёзлар бериш натижасида тегишли бюджетга тушум тушмаслиги мумкин бўлган даромадлар (йўқотишлар) суммаси бошқа манбалар бўйича қўшимча тушумлар ҳисобига қопланганда;

мол-мулк солиғи, ер солиғи, ягона ер солиғи бўйича имтиёзлар берилган объектлар кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказувчи органларда ҳамда ер участкасига бўлган ҳуқуқни тасдиқловчи ҳужжатларда кўрсатилган ер участкалари майдони доирасида белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилганда;

солиқ тўловчида бюджетга ва давлат мақсадли жамғармаларига тўловлар бўйича қарздорлик мавжуд бўлмаганда.

Солиқлар бўйича имтиёзлар солиқнинг битта тури бўйича, шунингдек бир нечта тури бўйича бир йўла берилиши мумкин. Солиқ бўйича имтиёзлар дастлаб 12 ойгача бўлган муддатга берилди. Бунда тегишли ҳудудий молия органларининг, давлат солиқ хизмати органларининг, иқтисодиёт ва адлия органларининг ҳулосасига кўра солиқлар бўйича имтиёзларнинг амал қилиши 12 ойгача бўлган муддатга узайтирилиши мумкин. Кейинчалик ушбу тоифадаги солиқ тўловчиларга солиқ бўйича имтиёз камида беш йил ўтгандан кейин берилиши мумкин.

32 –расм. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 281 сонли қарорига асосан солиқлар бўйича имтиёзлар биринчи навбатда қуйидаги тоифадаги солиқ тўловчиларга берилди.

Ўзбекистон Республикасида Солиқ кодекси ва Ўзбекистон Республикасида ҳукумат қарорлари асосида берилган солиқ имтиёзларидан фойдаланган корхоналарнинг таҳлили.

14 –жадвал
2015 – 2017 йилларда Ўзбекистон Республикасидас солиқ
имтиёзларидан фойдаланган корхоналар тўғрисида маълумот⁶⁶
(млн сўм)

Солиқ имтиёздан фойдаланиш учун меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат тури	2015 йил		2016 йил		2017 йил	
	Корхона сони	Суммаси	Корхона сони	Суммаси	Корхона сони	Суммаси
Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси	15863	6 035 495.3	16529	8 591 636.0	16328	6 217 659.8
Ўзбекистон Республикаси Ҳукумат қарорлари	39666	4 139 829.3	41234	3 492 232.9	15307	3 210 683.6
Ж а м и	55 529	10 175 324.6	57763	12 083 868.9	31635	9 428 343.4

Солиқ имтиёзларидан фойдаланган корхоналар сони 2015 йилда жами 55529 мингтани ташкил этган бўлиб, шундан 15863 мингтаси Солиқ кодекси, 39666 мингтаси Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармон ва қарорлари асосида солиқ имтиёзларини қўллаган бўлса, 2017 йил якуни билан эса солиқ имтиёзларидан фойдаланган корхоналар сони 57763 мингтани ташкил этиб, бу кўрсаткич 2015 йилга нисбатан 2234 мингтага ёки 1,4 баробарга ошган.

Мамлакатимизда солиқ имтиёзлари ва преференцияларни бериш айниқса жаҳонда юзага келган молиявий-иқтисодий инқирознинг мамлакатимиз иқтисодиётига таъсирини олдини олиш мақсадида, иқтисодиётнинг реал секторини ташкил қилувчи корхоналарга нисбатан кенг жорий қилинди.

Шунга кўра, жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi шароитида иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш долзарб аҳамият касб этиб, республикамизда ушбу жараён бир қатор асосий йуналишлар бўйича амалга оширилди.

Иқтисодиётни диверсификация қилиш шароитида реал сектор корхоналарини рағбатлантириш мақсулот таннархини пасайтириш мақсадида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, технологик қайта жиҳозлаш, маҳаллийлаштириш учун ҳамда саноат, қурилиш, хизмат кўрсатиш тармоқлари корхоналарига қатор солиқ имтиёзлари ва преференциялар жорий этилди.

Бугунги кунда саноат мақсулоти умумий усишининг қарийб 70 фоизини юқори кўшимча қийматга эга бўлган тайёр мақсулот ишлаб чиқаришга йуналтирилган соҳалар ташкил этмоқда.

Республика саноатини барқарор, жадал ва мутаносиб равишда ривожлантириш, асосий саноат тармоқларини диверсификация қилишга ва экспорт салоҳиятини устиришга йуналтирилган таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, саноат тармоқлари, комплекслари ва корхоналарини модернизация қилиш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгилаш асосида уларнинг самарадорлиги ҳамда рақобатдошлигини янада ошириш мақсадида 2011 - 2015 йилларда республика саноатини ривожлантиришнинг асосий вазифалари ва устувор йуналишлари белгиланган.

Таъкидлаш жоизки, 2007 йилдан бошлаб иқтисодиётнинг барқарор ва мутаносиб суръатларда ўсишини ҳамда таркибий ўзгаришлар ва модернизациялашни таъминлаш, унинг энг муҳим тармоқларини техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, солиқ сиёсатини янада эркинлаштириш муҳим устувор вазифага айланди.

Бугунги кунда кўплаб ривожланган ва жаҳон иқтисодиётида етакчи ўрин тутадиган мамлакатлар тажрибаси шуни сўзсиз исботлаб бермоқдаки, рақобатдошликка эришиш ва дунё бозорларига чиқиш, биринчи навбатда иқтисодиётни изчил ислоҳ этиш, таркибий жиҳатдан ўзгартириш ва диверсификация қилишни чуқурлаштириш, юқори технологияларга асосланган янги корхона ва ишлаб чиқариш тармоқларининг жадал ривожланишини таъминлаш, фаолият кўрсатаётган қувватларни модернизация қилиш ва техник янгилаш жараёнларини тезлаштириш

⁶⁶ДСК маълумотларига асосан муаллиф томонидан тузилган.

ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

Ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш ва рақобатдош маҳсулотларнинг янги турларини ўзлаштириш бўйича қабул қилинган биринчи навбатдаги чора-тадбирлар дастурига мувофиқ, 2013-2017 йилларда ҳисоб-китоблар бўйича қиймати 6 миллиард 200 миллион доллар бўлган 270 дан зиёд инвестиция лойиҳасини, шунингдек ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича тармоқ дастурларини амалга ошириш кўзда тутилмоада.

Шу сабабли, солиқ имтиёзларини модернизациянинг асл мақсади билан боғлаш ва фақат модернизация учун эмас, балки солиқ имтиёзларини маълум шартлар асосида яъни преференция кўринишда берилишини мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бунда, модернизациялаш олдига қўйилган мақсадга эришилса, преференция сўндирилади. Агар мақсадга эришилмаса, имтиёз берилган давр тугагач, ортиқча берилган имтиёз бюджетга қайтариб олинади.

Шу билан бирга, “модернизация” тушунчасини аниқ ифодалаш керак. Бизнинг фиркимизча корхона асосий фондларини қайта жиҳозлаш ҳамда ишлаб чиқариш самардорлигини ошириш билан боғлиқ барча капитал харажатларни модернизациялашга киритиш лозим. Сабаби, модернизация жараёнларини фақат фискал рағбатлантириш билангина эмас, балки саноат сиёсати билан биргаликда амалга оширилсагина самарали натижаларга эришиш мумкин.

Ишлаб чиқаришни модернизациялашни, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашни, юқори сифатли, рақобатбардош, экспортга йўналтирилган маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтиришни ва реинвестиция қилишни рағбатлантиришга қаратилган қуйидаги солиқ имтиёзлари жорий этилган.

33-расм. Ишлаб чиқаришни модернизациялашни амалга оширишнинг асосий йўналишлари ва воситалари

Жумладан: фойда солигини ҳисоблашда солиқ солинадиган фойда ишлаб чиқаришни модернизациялашга, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашга, янги технологик жиҳоз харид қилишга, ишлаб чиқаришни янги қурилиш шаклида кенгайтиришга, ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун фойдаланиладиган бинолар ва иншоотларни реконструкция қилиш каби вазифаларга йўналтириладиган маблақар суммасига (солиқ солинадиган фойданинг 30 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда) беш йил давомида камайтирилиши белгиланган;

ишлаб чиқаришга жорий этилган янги технологик жиҳозлар беш йилга мол-мулк солиғидан озод қилинган;

ишлаб чиқарувчи кичик корхоналарга ягона солиқ тўловини ҳисоблаш пайтида, солиқ солинадиган база харид қилинган янги технологик асбоб-ускуналар қийматига беш йил мобайнида, солиқ солинадиган базанинг кўпи билан 25 фоизига камайтириш ҳуқуқи берилган.

Шу билан бирга инқирозга қарши чоралар дастури доирасида:

саноат ишлаб чиқариш тармоқдаги кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкаси сезиларли даражада пасайтирилди;

Солиқ солишининг соддалаштирилган тизимини қўллайдиган субъектлар учун 2017 йил 1 январгача бўлган даврда 15 хил товарлар гуруҳи бўйича ноозиқ-овқат истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар (умумий ишлаб чиқариш ҳажмининг камида 60 фоизини мазкур товарлар ташкил этадиган корхоналар) фойда ва мулк солиқлари, ягона солиқ тўлови, Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод этилди.

Мақсулот таннархини пасайтириш юзасидан саноат кооперацияси асосида тайёр мақсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш мақсадида маҳаллийлаштириш дастурига киритилган корхоналар 2014 йил 1 январгача:

маҳаллийлаштириш лойиҳалари бўйича ишлаб чиқарилган мақсулотлар бўйича фойда солиғи, ягона солиқ тўлови (солиқ);

маҳаллийлаштириладиган мақсулотлар ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган асосий ишлаб чиқариш фондлари бўйича мол-мулк солиғи тўлашдан озод қилиндилар.

Шу билан бирга инқирозга қарши чоралар дастури доирасида:

саноат ишлаб чиқариш тармоқдаги кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ставкаси сезиларли даражада пасайтирилди;

Мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида иқтисодиётга янги турдаги техника ва технологияларни жалб этиш, ривожланиш даражаси паст бўлган соҳаларга инвестицияларни йўналтириш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда қулай инвестиция муҳитини шакллантириш, хорижий инвесторларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича кенг қўламдаги имтиёзлар, афзалликлар ва кафолатлар тизими яратилмоқда.

Натижада республикада иқтисодиётнинг етакчи тармоқлари ва соҳаларида хорижий инвестициялар иштирокида 4,2 мингтадан кўпроқ корхона ташкил қилинди ва муваффақиятли фаолият юритмоқда.

ҳар йили 3,0 миллиарддан кўпроқ АҚШ доллари тўғридан-тўғри

хорижий инвестициялар ўзлаштирилмоқда, мамлакат иқтисодиётига киритилаётган инвестиция умумий ҳажмининг 26,6 фоиздан кўпроғи уларнинг ҳиссасига тўғри келади.

Бугунги кунда тадбиркорлик субъектлари учун Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида доимий тусдаги, Ҳукуматнинг алоҳида қарорлари билан ҳам доимий ҳамда муайён муддатга белгиланган имтиёзлари жорий қилинган бўлиб, ушбу имтиёзлардан хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар маҳаллий корхоналар каби фойдаланиши куқуқига эгадирлар.

Иқтисодиётга чет эл инвесторларини жалб қилишга қаратилган чора-тадбирларни амалга оширилиши борасида Президентимизнинг алоҳида Фармон ва қарорлари билан ҳам қатор имтиёзлари берилган.

Жумладан, Президентимизнинг 2005 йил 11 апрелдаги «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» ПФ-3594-сонли Фармони қабул қилинган.

Мазкур Фармон билан тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этадиган иқтисодиёт тармоқлари корхоналари инвестициялар ҳажмидан келиб чиқиб, фойда солиғи, мулк солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, микрофирма ва кичик корхоналар учун белгиланган ягона солиқ тўлови, шунингдек Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилиш кўринишида солиқ имтиёзлари берилган.

Тўғридан-тўғри хусусий хорижий жалб қилинган инвестициялар ҳажми:

300 минг АҚШ долларида 3 миллион АҚШ долларигача бўлганда – 3 йил муддатга;

3 миллиондан 10 миллион АҚШ долларигача бўлганда - 5 йилмуддатга;

10 миллион АҚШ долларида ортиқ бўлганда - 7 йил муддатга солиқ

имтиёзларидан фойдаланиши мумкинлиги белгиланган.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йилапрелдаги «Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилишини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-4434-сонли Фармони қабул қилиниши хорижий инвесторлар ҳамда хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар учун кафолатлар, имтиёзлар ва афзалликлар тизими кўлами янада кенгайтирилди.

Агар Ўзбекистон Республикасининг солиқ соҳасидаги кейинги қонун ҳужжатлари инвестициялаш шарт-шароитларини ёмонлаштира, ушбу Фармонга асосан хорижий инвесторнинг пул шаклидаги улуши 5 миллион АҚШ долларидан кам бўлмаган хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар давлат рўйхатидан ўтган санадан бошлаб 10 йил мобайнида фойда, қўшилган қиймат, мол-мулк, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқлари, ягона солиқ тўлови, ягона ижтимоий тўлов, шунингдек Республика йўл ҳамда Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармаларига мажбурий ажратмаларни давлат рухсатидан утиш санасида амал қилган меъёр ва қоидалар асосида тўлашга ҳақли бўлдилар.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил апрелдаги ПФ-3594-сон Фармонида белгиланган солиқ имтиёзлари аввал 8 та тармоқ фаолиятига тегишли бўлган бўлса, эндиликда хорижий инвестициялар учун имтиёзлар 20 та йуналишдаги иқтисодий тармоқларида фаолият юритаётган корхоналарга татбиқ этиладиган бўлди.

Аввал мазкур корхоналарни ортиқча ишчи кучи бўлган минтақалар ҳисобланган Қорақалпоғистон Республикаси, Жиззах Қашқадарё, Сирдарё, Сурхондарё, Хоразм вилоятларида, шунингдек Навоий, Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларининг қишлоқ аҳоли пунктларида жойлаштириш лозим эди. Эндиликда эса, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятидан бошқа барча ҳудудларда бундай корхоналарни ташкил этиш мумкин.

Илгари мазкур имтиёзларни қўллаш натижасида олинган даромад

тўлиқ қайта инвестициялашга йўналтирилган бўлса, энди даромаднинг 50 фоизини шу мақсадга йўналтириш, қолган қисмини ихтиёрий тасарруф этиш мумкин.

Замонавий юқори технология ишлаб чиқаришларни ташкил этиш учун хорижий инвестицияларни, биринчи галда тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш бўйича қулай шарт-шароитларни яратиш, республиканинг инвестицион салоҳиятини ривожлантириш мақсадида "Навоий" ва "Ангрен" "Жиззах" махсус эркин иқтисодий зоналар муваффақиятли фаолият юрита бошлади.

"Навоий" эркин индустриал-иқтисодий зона ҳудудида янги ташкил этилган корхоналарда спидометрлар, автомобиллар учун ўтказгичлар, компрессорлар, рақамли телевизион тюнерлар, энергияни тежайдиган лампалар, ёритиш ускуналари, диодли лампалар, модемлар, полиетилен ва полипропилен қувурлар, косметика воситалари ҳамда тиббиёт мақсулотлари ишлаб чиқариш йўлга қуйилди.

Амал қилаётган алоҳида солиқ режимига кўра "Навоий" ЭИИЗ қатнашчилари фойда, ер, мол-мулк ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқлари, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови, Республика йўл ҳамда Таълим ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармаларига мажбурий ажратмаларни тўлашдан озод қилинган.

"Навоий" эркин индустриал-иқтисодий зонасида рўйхатдан ўтган хўжалик юритувчи субъектлар сони йилдан-йилга ўсиб бормоқда. Жумладан, агар 2011 йилда ушбу зонада 9 та хорижий сарможли корхоналар ташкил этилиб, улардан 4 таси фаолият юритган бўлса, 2015 йилга келиб рўйхатдан ўтган хорижий сарможли корхоналар сони 23 тани ташкил этиб, улардан фаолият юритаётганлари 17 тани ташкил этди. Агар 2011 йилда фаолият кўрсатган 4 та хорижий сарможли корхоналар 245, млн, сўмлик солиқ имтиёзларидан фодаланган бўлсалар, 2015 йилда фаолият юритган 17 та

хорижий сармояли корхоналар 3971,2 млн.сўмлик солиқ имтиёзларидан фойдаланганлар.

Шу ўринда, “Ангрен” ва “Жиззах” махсус индустриал зонасида рўйхатдан ўтган ва унинг ҳудудида фаолият кўрсатувчи хўжалик субъектлари фойда, мол-мулк ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиқлари, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови ҳамда Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратма тўлашдан озод қилинди.

“Ангрен” махсус индустриал зонасида рўйхатдан ўтган хўжалик юритувчи субъектлар сони йилдан-йилга ўсиб бормоқда. Жумладан, агар 2013 йилда ушбу зонада 5 та хорижий сармояли корхоналар ташкил этилиб, улардан 2 таси фаолият юритиган бўлса, 2015 йилга келиб рўйхатдан ўтган хорижий сармояли корхоналар сони 17 тани ташкил этиб, улардан фаолият юритаётганлари 12 тани ташкил этади. Агар 201 йилда фаолият кўрсатган 2 та хорижий сармояли корхоналар 34,7, млн, сўмлик солиқ имтиёзларидан фойдаланган бўлсалар, 2015 йилда фаолият юритган 12 та хорижий сармояли корхоналар 1876,7 млн.сўмлик солиқ имтиёзларидан фойдаланганлар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 18 мартдаги ПФ-4516 фармонида мувофиқ “Жиззах” махсус индустриал зонаси ташкил этилиб, ушбу махсус индустриал зона учун Жиззах шаҳрининг sanoat ҳудудида 344 гектар ҳамда ушбу зонага филиал бўлган Сирдарё вилоятида 200 гектар ер майдонлари ажратилган.

“Жиззах” махсус индустриал зона қатнашчилари:

юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи, уларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлови, шунингдек Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратма тўлашдан озод қилинган. Мазкур имтиёз киритилган инвестиция миқдорига қараб, қуйидаги муддатларга тақдим этилган:

300 минг АҚШ долларидан 3 миллион АҚШ долларигача бўлганда - 3 йилга;

3 миллион АҚШ долларидан 10 миллион АҚШ долларигача бўлганда - 5 йилга;

10 миллион АҚШ долларидан ортиқ бўлганда – 7 йилга берилиши кўзда тутилган.

Мазкур имтиёзлардан фойдаланган ҳолда, бугунги кунда “Жиззах” иқтисодий зонасида 2015 йилда 5 та корхона фаолият юритиб, 722 млн. сўмлик солиқ имтиёзларидан фойдаланган.

Булардан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг “Маҳсулот тақсимотига оид битимлар тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ инвесторлар, шунингдек уларнинг пудратчилари ва иккиламчи пудратчилари Ўзбекистон Республикасида жорий этилган барча турдаги солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан озод қилинганлар.

Малакатимизда 2009-2015 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган молиявий-иқтисодий инқирозга қарши дастурининг 2009-2015 йиллар давомида инқироз таъсирини юмшатиш ва бартараф этишда роли ва аҳамияти катта бўлган.

Мазкур йўналишда маҳаллийлаштириш дастури ўз мазмунига кўра республикада корхоналарида замонавий талабларга жавоб берувчи, рақобатбардош ва импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш, асоссиз импорт ҳажмини қисқартириш, экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқариш, янги иш жойларини яратиш каби мақсадларни намоён этади. Мазкур дастурнинг ривожланиш босқичлари Президентимиз ва ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган бир қатор меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топган.

Жумладан: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 22 июндаги ПҚ-386-сонли "2006-2008 йилларда маҳаллий хомашё негизида тайёр маҳсулот, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастури тўғрисида"ги Қарори;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 28 майдаги ПҚ-879-сонли "2008-2010 йилларда саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури тўғрисида"ги Қарори;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 27 январдаги "2009 йилда саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури тўғрисида"ги ПҚ-1048-сонли қарори;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 29 июлдаги "Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни янада чуқурлаштириш бўйича 2011-2013 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-1590-сонли қарори;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 4 февралдаги "Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни янада чуқурлаштириш бўйича 2014-2015 йилларга мўлжалланган чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-2120-сонли қарори;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 11 февралдаги "2015 - 2019 йиллар учун тайёр маҳсулот, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқариш ва маҳаллийлаштириш дастури тўғрисида"ги ПҚ-2298-сонли қарори ва бошқалар.

Иқтисодиётнинг реал секторини қўллаб-қувватлаш борасидаги муҳим йўналишлардан яна бири – бу саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришни рағбатлантириш бўлиб ҳисобланди.

Бу борада бутловчи қисмлар ва деталлар, тайёр маҳсулотлар, материаллар ва хом ашё турларини ишлаб чиқариш мақсадида маҳаллийлаштириш дастурига киритилган корхоналар 2017 йил 1 январгача:

- маҳаллийлаштириш лойиҳалари бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотлар бўйича фойда солиғи, ягона солиқ тўлови (солиқ солишнинг содалаштирилган тизимини қўллайдиган субъектлар учун);

- маҳаллийлаштириладиган маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган асосий ишлаб чиқариш фондлари бўйича мулк солиғи тўлашдан озод қилинадилар.

Бунинг натижасида 2008-2017 йиллар давомида ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури доирасида амалга оширилган лойиҳалар сони 7,5 баравар, уларда иштирок этаётган корхоналар сони эса 3,6 бараварга ўсган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 26 декабрдаги "2017-2019 йилларда тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш бўйича истиқболли лойиҳаларни амалга оширишни давом эттириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2698-сон қарори билан;

Қарорнинг 1-иловасига киритилган корхоналар маҳаллийлаштириш лойиҳалари белгиланган тартибда экспертизадан ўтказилгандан сўнг, Махсус идоралараро комиссиянинг қарорлари бўйича 3 йил муддатга:

маҳаллийлаштириш лойиҳалари бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотлар қисмида юридик шахсларнинг фойда солиғи, ягона солиқ тўлови (солиқ солишнинг содалаштирилган тартибини қўллайдиган субъектлар учун);

маҳаллийлаштирилган маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган асосий ишлаб чиқариш фондлари қисмида мол-мулк солиғини тўлашдан озод қилинди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 5 январдаги ПФ-3706-сонли Фармони билан товарлар (иш, хизмат) ишлаб чиқариш бўйича касаначиларга буюртма берадиган корхоналар меҳнат шартномаси асосида касаначиларга тўланадиган маблағларга тенг миқдорда, меҳнатга ҳақ тўлаш фондидан ягона ижтимоий тўловни тўлашдан озод

қилиниши 2017 йилнинг 1 январига қадар узайтирилган.

Президентнинг “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги 2016-йил 27-декабрдаги ПҚ-2699-сон Қарори билан қуйидаги имтиёзларнинг амал қилиш муддати узайтирилди:

-Хизматлар кўрсатиш ва сервис соҳасида фаолият юритувчи юридик шахсларни фойда ва ягона солиқ тўлови тўлашдан озод этиш тарзида солиқ имтиёзлари **12 та фаолият турларини**, шундан **4 таси** республиканинг барча ҳудудларида ва **8 таси қишлоқ жойларда** амалга оширганлик учун **2020 йил 1 январгача** татбиқ этилиши белгиланди.

1) **қишлоқ жойларда** пойабзал ва чармдан тайёрланган буюмларни таъмирлаш соҳасидаги хизматлар;

2) **қишлоқ жойларда** соат таъмирлаш бўйича хизматлар;

3) **қишлоқ жойларда** маиший электрон ва электр ускуналар (телевизорлар, аудио-видеоаппаратуралар, компьютер, принтер техникаси, совуткичлар, кондиционерлар ва бошқалар)ни таъмирлаш ва уларга техник хизмат кўрсатиш бўйича хизматлар;

4) қишлоқ жойларда сартарошхоналар ва гўзаллик салонлари томонидан кўрсатиладиган хизматлар;

5) қишлоқ жойларда кийим-кечак тикиш ва ямаш бўйича кўрсатиладиган хизматлар;

6) яққа тартибдаги тураржой қурилиши сифатида қурилган, қишлоқ мавзеларида ташкиллаштирилган, қишлоқларни ювишга қабул қилиш корхоналари томонидан кўрсатиладиган хизматлар;

7) яққа тартибдаги тураржой қурилиши сифатида қурилган, қишлоқ мавзеларида ташкиллаштирилган, қимёвий тозалаш корхоналари томонидан кўрсатиладиган хизматлар.

8) таълим соҳасидаги хизматлар, жумладан компьютерда ишлашни ўргатиш;

9) санаторийлар, болалар соғломлаштириш муассасалари, болалар

спорт муассасалари ва тўғарақлари хизматлари;

10) болалар, ногиронлар ва кекса фуқароларни парваришлаш бўйича ижтимоий хизматлар;

11) ахборот-ресурс марказлари, ахборот-кутубхона марказлари, электрон таълим хизматлари;

12) қишлоқ жойларда кўрсатиладиган компьютерда дастурлаш бўйича хизматлар (жумладан, маслаҳат хизматлари).

- Миллий реестрга киритилган **дастурий таъминот воситаларини ишлаб чиқувчилар** учун барча турдаги солиқлар ҳамда Республика йўл жамғармасига ва Умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукамал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан озод этиш тарзидаги имтиёзларнинг муддати **2020 йил 1 январгача** узайтирилди.

- “Самарқанд автомобиль заводи”, “Ман Авто Ўзбекистон” ва “Поп логистика маркази” корхоналарига берилган солиқ имтиёзларининг муддати **2020 йил 1 январгача** узайтирилди.

- Оммавий ахборот воситалари таҳририятлари ва нашриётлар учун солиқ имтиёзларининг муддати **2019 йил 1 январгача** узайтирилди.

- Бозорлар балансида бўлган автомобилларни вақтинча сақлаш жойларидан олинадиган қатъий белгиланган солиқ ставкалари **2 бараварга камайтирилди**.

- “Ўзбекистон ҳаво йўллари” Миллий авиакомпаниясининг “САР” авиакомпанияси **2022 йилнинг 1 январига қадар барча солиқлар** ва давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмаларни тўлашдан **озод этилди**.

- **2017 йил 1 январдан** бошлаб бошқа тадбиркорлик субъектлари учун белгиланган ягона ижтимоий тўловни ҳар бир ходим учун ойига минимал иш ҳақиға қаррали миқдорда ҳисоблашнинг амалдаги тартиби **чакана савдо, умумий овқатланиш ва қурилиш соҳаси корхоналарига** ҳам татбиқ этилиши белгиланди.

Бунда, **микрофирмалар ва кичик корхоналар** ҳар бир ходим учун

ойига минимал иш ҳақининг **65 фоизи** миқдоридан кам бўлмаган миқдорда;

микрофирмалар ва кичик корхоналартонфасига кирмайдиган корхоналар эса ҳар бир ходим учун ойига **бир минимал** иш ҳақидан кам бўлмаган миқдорда ягона ижтимоий тўлов ҳисоблайди.

Қуйидаги **имтиёзларнинг муддатлари 2020 йил 1 январгача узайтирилди:**

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2006 йил 17 апрел**даги “Ўзбекистон Республикасида 2006-2010 йилларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги **ПҚ-325-сонли** Қарорининг 7-бандида белгиланган 35-иловадаги рўйхатга мувофиқ хизматлар кўрсатаётган юридик шахслар учун **даромад (фойда) солиғи** ва **ягона солиқ тўлови** тўлашдан озод этиш тарзидаги имтиёзлар.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2011 йил 26 октябр**даги “Тошкент шаҳрида Буюк Британиянинг Кембриж университети иштирокида юқори технологиялар марказини ташкил этиш тўғрисида”ги **ПҚ-1631-сонли** қарорининг 11-бандида белгиланган:

ўқув-экспериментал юқори технологиялар марказини **барча солиқлардан**, шунингдек **давлат мақсадли жамғармаларига** мажбурий ажратмаларни тўлашдан;

юқори технологиялар маркази чет эллик ходмиларининг марказ фаолияти доирасида олинган даромадлари **жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғидан** озод этиш тарзидаги имтиёзлар;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2012 йил 4 апрел**даги “Самарқанд автомобиль заводида автотранспорт воситалари ишлаб чиқаришни янада ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги **ПҚ-1736-сонли қарори** 3-бандидаги “Самарқанд автомобил заводи” МЧЖга Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2006 йил 14 декабр**даги “Самарқанд автомобил заводида ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш ва республика автотранспорт паркни янгилаш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги **ПҚ-531 қарори** билан кўзда тутилган юридик шахслардан олинадиган **фойда солиғи, мол-мулк солиғи, ер солиғи, қўшилган қиймат солиқлари** ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳўзиридаги **бюджетдан ташқари Умумтаълим мактаблари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш жамғармасига мажбурий ажратмасини** тўлашдан озод этиш тарзидаги имтиёзлар;

Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2016 йил 26 октябр**да қабул қилинган “**Эркин иқтисодий зоналар фаолиятини фаоллаштириш ва кенгайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида**”ги 4853-сонли Фармони билан мамлакатимиз ҳудудида ташкил этилган “**Навоний**”, “**Ангрен**” ва “**Жиззах**” эркин иқтисодий зоналарда иқтисодиётининг реал секторларига инвестиция киритиш учун янада қулай шароитлар яратиш мақсадида, **солиқ ва божхона имтиёзлари бирхиллаштирилди.**

Фармоннинг 3-бандида кўзда тутилган **имтиёзлар** киритилган **инвестициялар ҳажмига қараб 3 йилдан 10 йил муддатгача** берилади, жумладан:

- 3-йил муддатга: 300 минг АҚШ долларидан 3 миллион АҚШ долларигача ҳажмдаги инвестициялар
- 5-йил муддатга: 3 миллион АҚШ долларидан 5 миллион АҚШ долларигача ҳажмдаги инвестициялар
- 7-муддатга: 5 миллион АҚШ долларидан 10 миллион АҚШ долларигача ҳажмдаги инвестициялар
- 10-йил муддатга: 10 миллион ва ундан кўп АҚШ доллари ҳажмидаги инвестициялар сўнгги 5 йилда амалдаги ставкалардан 50 фоиз кам ҳажмдаги фойда солиғи ва ягона солиқ тўлови ставкалари қўлланган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Президентининг **2016 йил 2 декабр**даги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги **ПФ-**

4861-сон Фармони билан, 2017 йилнинг 1 январидан:

-туризм операторлари улар томонидан кўрсатиладиган туризм хизматлари учун тушадиган хорижий валютадаги тушумни мажбурий сотишдан **озод қилиниши**;

-мехмонхоналар ва бошқа жойлаштириш жойлари хорижий фуқароларга кўрсатиладиган туризм хизматлари учун тушадиган хорижий валютадаги тушумнинг **25 фоизини** белгиланган тартибда мажбурий сотиши;

-юримдик шахслар белгиланган тартибда *сертификатланган камида 4 юлдўзли даражадаги* мехмонхона ва мотелларни фойдаланишга топширганда улар юримдик шахсларнинг фойда солиғи, ер солиғи ва мол-мулк солиғидан, шунингдек ягона солиқ тўловидан **5 йил муддатга** озод қилиниши белгиланди.

Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 29 декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиеъатининг 2018 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-454-сонли Қонунига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг имтиёзлар билан боғлиқ бир қатор моддаларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди.

Жумладан,

Солиқ кодексининг 156, 179, 356-моддаларидаги тартибнинг чиқариб ташланиши 2018 йил 1 апрелдан бошлаб, дивидендлар тарикасида олинган ва қайси юримдик шахсдан олинган бўлса, ўша юримдик шахснинг устав фондига йўналтирилган даромадларидан тегишлилигича фойда солиғи, жисмоний шахслардан олинган даромад солиғи ва ягона солиқ тўлови бўйича имтиёзларнинг бекор қилинишини назарда тутди.

Солиқ кодексининг 208-моддасига киритилган ўзгартиришга мувофиқ қўшилган қиймат солиғи бўйича қуйидаги имтиёзлар бекор қилинди:

- 1) гидрометеорология ва аэрология ишлари;
- 2) геология ва топография ишлари;

3) Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг, унинг таркибига кирувчи корхоналар ва ташкилотларнинг ҳамда Ўзбекистон Миллий ахборот агентлигининг асосий фаолиятига доир махсулот ва хизматлар;

4) ваколатли давлат органининг ихтисослашган экспертиза бўлинмалари ўтказадиган экологик экспертиза хизматлари.

Солиқ кодексининг 211-моддасига киритилган ўзгартиришга асосан, тадбиркорлик фаолияти доирасида жисмоний шахслар томонидан олиб кириладиган ёғоч-тахта материаллари ва ёғочга қўшилган қиймат солиғи бўйича имтиёз бекор қилинди. Бунда, ушбу имтиёз юримдик шахслар учун сақланиб қолинди.

3. Юримдик шахсларга берилган солиқ имтиёзлари турлари ва таснифи таҳлили

Солиқ имтиёзларини рағбатлантириш ва самарали қўлланилишига қараб қуйидагиларга бўлинади:

- солиқлардан бутунлай озод қилиш
- янги ташкил этилган корхоналарга имтиёзлар бериш
- солиқ тўлашдан вақтинча озод қилиш
- солиққа тортиладиган базани камайтириш
- солиқдан қисман озод қилиш
- хорижий инвестицияларга имтиёзлар бериш
- экспортга имтиёзлар бериш ва бошқалар

Ҳозирга қадар қабул қилинган барча солиққа оид қонун ҳужжатларига эътибор берадиган бўлсак солиқ турлари бўйича имтиёзлар асосан қуйидаги шаклларда:

солиқдан батамом озод этиш (бунда алоҳида юримдик ва жисмоний шахслар, уларнинг даромадлари, мол-мулклари, ер майдонлари ва бошқа солиққа тортиладиган объектлари солиқ тўлашдан бутунлай озод қилинади);

солиқдан вақтинча ёки қисман озод этиш (бунда алоҳида фаолият турларини амалга ошириб, даромад оладиган шахслар, уларнинг даромадлари ёки бошқа солиққа тортиладиган объектлари вақтинча ёки

қисман солиқ тўлашдан озод этилади);

солиқ базасини камайтириш тарзида берилади (бунда айрим юридик шахсларнинг солиққа тортиладиган даромади маълум бир мақсадларга, масалан, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш, янги ускуналарни харид қилишга йўналтирилган маблағлар қисмида камайтирилади).

Бундан ташқари солиқ имтиёзларини солиқ тўловчилар тоифалари ёки солиққа тортиш элементларига қараб қуйидаги тўртта гуруҳга ажратилади:

1. Солиққа тортиш базасини камайтириш;
2. Солиқ ставкасини пасайтириш;
3. Солиқ тўлаш муддатлари бўйича (солиқ тўлаш муддатини кечиктириш);
4. Солиқ тўловчи алоҳида субъектлар учун солиқ каникўллларини бериш ёки бошқача тартибда имтиёзлар бериш.

Биринчи ва иккинчи гуруҳдаги солиқ имтиёзлари тегишли талаблар бажарилганда бир хил шартда барча солиқ тўловчиларга тақдим этилади.

Учинчи гуруҳ имтиёзлари алоҳида солиқ тўловчилар учун тақдим этилади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармонида мувофиқ янги ташкил этилаётган микрофирмалар ва кичик корхоналарга ягона солиқ тўловини тўлаш муддатини бир йилга кечиктириш, кечиктирилган суммани имтиёзли давр тугагандан кейин тенг улушларда 12 ой давомида тўлаш ҳуқуқи берилган.

Шунингдек, солиқ имтиёзларини яна қуйидагича гуруҳлаш ҳам мумкин:

- ✓ Умумий имтиёзлар
- ✓ Махсус имтиёзлар
- ✓ Манзилли имтиёзлар

Умумий солиқ имтиёзларига Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексини

билан барча хўжалик субъектларига тақдим этиладиган имтиёзлар киради.

Махсус солиқ имтиёзлари алоҳида тоифадаги солиқ тўловчиларга тақдим этилади.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳаллий хом ашё негизида тайёр маҳсулот, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури тўғрисида”ги қарорларига мувофиқ ҳар йили маҳаллийлаштириш лойиҳалари бўйича корхоналар ишлаб чиқарилган маҳсулотдан олинган фойда солиғи, ягона солиқ тўлови (соддалаштирилган солиқ тизими қўлланиладиган субъектлар учун) ҳамда маҳаллийлаштириладиган маҳсулот ишлаб чиқариш учун фойдаланиладиган асосий ишлаб чиқариш фондлари бўйича мол-мулк солиғи тўлашдан озод қилиниши солиқдан бўшаган маблағларни ишлаб чиқаришни ривожлантиришга йўналтирилиши белгиланган.

Агар солиқ имтиёзларини тақдим этишда қандайдир бирор вазифа белгиланмаса бу имтиёзлар мақсадсиз имтиёзлар дейилади ва бунда юридик шахслар солиқдан бўшаган маблағларни ўз ихтиёрлари бўйича фойдаланишлари мумкин.

Манзилли (адресли) солиқ имтиёзларига фақат битта ёки бир нечта юридик ёки жисмоний шахсга тақдим этилган махсус имтиёзлар киради.

Булардан ташқари солиқ имтиёзлари мақсадли ёки мақсадсиз характерга эга бўлиши мумкин. Агар солиқ имтиёзи алоҳида бир вазифани бажариш учун тақдим этилса, яъни солиқдан бўшаган маблағларни корхона моддий-техника базасини мустаҳкамлашга йўналтириш мақсадида берилса бу тоифадаги имтиёзлар мақсадли ҳисобланади. Мақсадли солиқ имтиёзига эга бўлган юридик шахс ўзининг бюджет билан бўладиган ҳисоб-китобларида албатта унга берилган солиқ имтиёзи туфайли иқтисод қилиб қолинган маблағ ва унинг қайси мақсадларга йўналтирилганлигини кўрсатиши шарт.

Мақсадсиз характерга эга бўлган солиқ имтиёзига эга бўлган юридик шахс ўз ҳисоб-китобларида солиқ имтиёзларини кўрсатади лекин Ушбу

имтиёз туфайли иқтисод қилиб қолган маблағни ўз эҳтиёжи бўйича сарфлаш ҳуқуқига эга бўлади.

Солиқ имтиёзларининг тўғри йўналишларда берилиши ишлаб чиқаришнинг тегишли тузилмавий таркибини шакллантиришга хизмат қилади.

Бугунги кунда тадбиркорлик субъектлари учун Ўзбекистан Республикаси Солиқ кодексининг 26 та моддасида доимий тусдаги, Ўзбекистан Республикаси Президентининг алоҳида Фармон ва қарорлари билан (200 та, шундан 24 та қарорларида бўшаган маблағларни мақсадли йўналтиришни назарда тутувчи) муайян муддатга солиқ имтиёзлари амал қилмоқда.

Хўжалик юритувчи субъектларга солиқ имтиёзлари:

а) бўшаётган маблағларни мақсадли вазифаларни бажариш учун йўналтириш шarti билан;

б) бўшаётган маблағларни мақсадли ишлатиш назарда тутилмаган ҳолда берилади.

Агар солиқ имтиёзи алоҳида бир вазифани бажариш учун тақдим этилса, яъни солиқдан бўшаган маблағларни корхона моддий-техника базасини мустаҳкамлаш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ёки хом ашё харид йўналтириш мақсадида берилса бу тоифадаги имтиёзлар мақсадли ҳисобланади.

Мақсадли солиқ имтиёзига эга бўлган юридик шахс ўзининг бюджет билан бўладиган ҳисоб-китобларида албатта унга берилган солиқ имтиёзи туфайли иқтисод қилиб қолинган маблағ ва унинг қайси мақсадларга йўналтирилганлигини кўрсатиши шарт.

Мақсадсиз характерга эга бўлган солиқ имтиёзига эга бўлган юридик шахс ўз ҳисоб-китобларида солиқ имтиёзларини кўрсатади лекин ушбу имтиёз туфайли иқтисод қилиб қолган маблағни ўз эҳтиёжи бўйича сарфлаш ҳуқуқига эга бўлади.

Юридик шахсларга солиқлар, божхона ва мажбурий тўловларни

бюджетга тўлаш бўйича берилган имтиёзларни расмийлаштириш ва бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисида низом билан белгиланган (Адлия вазирлиги томонидан 02.04.2005 йилда 1463 сон билан рўйхатга олинган) ва ушбу имтиёз бўшаётган маблағлардан мақсадли фойдаланишни назарда тутишига боғлиқ.

Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи бўйича имтиёзлар юқоридаги расмга асосан 2 гуруҳга бўлинади. Бўлар:

1. Солиқ кодекси бўйича;
2. Бошқа меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича.

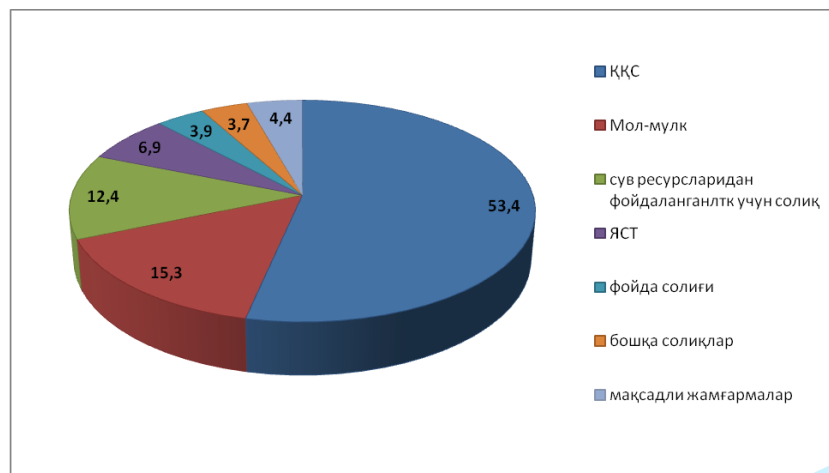
4. Миллий иқтисодиётни барқарорлаштиришда солиқ имтиёзларини тақомиллаштириш масалалари

Иқтисодиётни модернизация қилиш ва ишлаб чиқариш соҳасига инновацион технологияларни кенг жорий этиш натижасида кейинги йилларда мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш суръатлари кузатилмоқда. Бунда макроиқтисодий тартибга солиш тизимининг муҳим воситаларидан бири бўлган давлат бюджетининг аҳамияти ғоят юксакдир.

Амалга оширилган бюджет-солиқ сиёсати, биринчидан, иқтисодиётнинг истикболли соҳа ва тармоқларини давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш тизимида муҳим фискал омиллардан бири бўлиб хизмат қилмоқда. Қолаверса, амалдаги фаол ижтимоий сиёсат ва кучли ижтимоий ҳимоя тизимини шакллантиришда давлат бюджетига алоҳида вазифалар юклатилган бўлиб, ушбу вазифаларнинг самарали ижроси таъминланмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиётини мутаносиб ривожлантириш, унинг самарали таркибий тузилмага эга бўлишини таъминлаш ва шу орқали барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига эришиш Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини оширишнинг муҳим шarti ҳисобланади. Бу мақсадга эришиш учун эса, энг аввало, иқтисодиётнинг реал секторини жадал ривожлантириш зарур бўлади.

Ўзбекистон Республикасида 2017-йилда Солиқ турлари бўйича фойдаланилган солиқ имтиёзлари тўғрисида маълумот.

34-расм. 2017-йилда Ўзбекистон Республикасида солиқ турлари бўйича фойдаланилган солиқ имтиёзлари тўғрисида маълумот⁶⁷

Солиқ турлари бўйича берилган имтиёзларнинг 53,4 фоизи ҚҚС, 3,9 фоизи фойда солиғи, 6,9 фоизи ягона солиқ тўловига, сув ресурсларидан фойдаланганлик солиқ 12,4 фоизи, 13,5 фоизи мол-мулк солиғи, 3,7 фоизи бошқа солиқлар, 4,4 фоизи мақсадли жамғармаларга тўғри келмоқда.

2017 йил давомида ўтказилган текширишларда 15,6 млрд. сўм солиқ имтиёзларидан ноқонуний фойдаланганлиги аниқланиб, жами 15,8 млрд. сўм миқдорда қўшимча солиқлар ва молиявий жарималар ҳисобланган.

Солиқ имтиёзларидан самарали фойдаланиш тартибини масофадан назорат қилиш мақсадида солиқ тўловчилар ҳар бир фойдаланган солиқ имтиёзи тўғрисида солиқ турлари кесимида, уларни нима мақсадда сарфлаётганликлари тўғрисида алоҳида ҳисобот шакллантириб ҳар чоракда ва йиллик молиявий ҳисобот тақдим этиладиган муддатда тақдим этилишини

⁶⁷Ўзбекистон Республикаси ДСҚ маълумотларига асосан муаллиф томонидан тузилган.

мажбурий қилиб қўйиш улардан самарали фойдаланишга ундайди. Чунки ҳеч кимга сир эмас қанчалик назорат кучли бўлса, ишга бўлган муносабат ҳам шунчалик маъсулиятли бўлади. Натижада текширишлардаги қоида бузиш ҳолларидан бири бўлмиш имтиёзлардан мақсадсиз фойдаланиш ҳолларига оз бўлсада чек қўйган бўлардик.

Ўзбекистон Республикасининг 20-август 2015-йилда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига хусусий мулкни, тадбиркорлик субъектларини ишончли химоя қилишни янада кучайтиришга, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-391-сонли қонунининг 23-моддасига асосан "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ги қонунига ўзгартириш киритилиб "Кичик тадбиркорлик субъектлари учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган имтиёзлар ва преференциялар, кафолатлар ва ҳуқуқлар тадбиркорлик субъектлари томонидан ваколатли органларга ва ташкилотларга (давлат солиқ, божхона хизмати органларига, давлат статистика органларига, банкларга ва бошқаларга) ёзма равишдаги мурожаатларсиз қўлланилиши киритилди. Аммо солиқ соҳасидаги айрим ҳужжатлар халигача мувофиқлаштирилмаган. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 31 мартда 1932-сон билан давлат руйхатидан ўтказилган “Ноозик-овқат истеъмол товарларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар томонидан солиқ ва божхона имтиёзларини қўллаш тартиби тўғрисидаги низом”да солиқлар ва божхона тўловлари бўйича имтиёзлар ва преференциялар корхоналарга низомнинг 2-иловасига мувофиқ давлат солиқ хизмати ва давлат божхона хизмати органларига тақдим этиладиган аризага асосан тақдим этилиши белгиланган. Ариза тақдим этишларини бекор қилган ҳолда ноозик-овқат истеъмол товарларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар томонидан солиқ ва божхона имтиёзларини қўллашлари учун сотувнинг умумий ҳажмида низомнинг 1-иловасида келтирилган товарларни ишлаб чиқаришдан тушум улуши

ҳисобот даври яқунлари бўйича камида 60 фоизни ташкил этганлиги тўғрисида маълумотнома ва имтиёздан фойдаланиш эвазига бўшаган маблағларни қайси мақсадларда ишлатилганлиги тўғрисида ягона солиқ тўловининг ҳисобот шаклига қўшимча сифатида маълумотнома тақдим этишларини белгилаш лозим.

№	ЙИЛЛАР	2013- йил	2014- йил	2015- йил	2016- йил	2017- йил
1	Солиқ имтиёзларидан ноқонуний фойдаланиш (млрд сўмда).	7,1	3,0	1,77	0,54	15,6
2	Мақсадли солиқ имтиёзларидан бўшаган маблағларни ўзга мақсадларда сарфлаш (млрд сўмда).	0,67	0,33	0,15	2,4	0,19
3	Қўлланилган молиявий санкциялар (млрд сўмда).	9,6	3,3	2,0	3,1	15,8

Мамлакатимизда берилган солиқ имтиёзлари ва преференцияларни такомиллаштириш масалалари юзасидан бугунги кунда иқтисодиётида корхоналарнинг фаолиятларини янада такомиллаштириш янги солиқ имтиёзларини жорий этган ҳолда уларнинг ихтиёрларида қолаётган пул маблағларини қайта ишлб чиқариш жараёнларига сафарбар этиш моддий техника базасини мустаҳкамлаш ишлари кенг суръатлар билан амалга оширилаётганлигининг гувоҳи бўлдик. Бу эса солиқ тизими ва солиқ тўловчилар ўртасида доимий боғланиш мавжудлигидан далолат беради. Бу ўзаро боғлиқлик солиқ қонун ҳужжатлари билан мустаҳкамланади.

Ушбу мавзуда берилган солиқ имтиёзлари ва преференцияларни такомиллаштириш масалалари бўйича юзага келаётган қатор камчиликларни тадқиқ ва таҳлил қилиш асосида олинган хулоса қуйидагилардан иборат.

1. Солиқлар ва божхона имтиёзлари берилиши натижасида бўшаган маблағлардан мақсадли фойдаланишга доир меъёр ишлаб чиқиш. Бу ўринда энг кўп қисмини янги технологияларни жорий қилишга ажратиш ва камида

15 фоизини илмий техника тадқиқотлари ва конструкторлик ишланмаларини ривожлантиришга йўналтиришни жорий этиш лозим. Чунки жорижий мамлакатлар тажрибасини кўрганимизда шу нарсага амин бўлдики ҳозирги кунда энг ривожланган деб тан олинган мамлакатларнинг барчаси инновацион технологияларни ривожлантиришга клоҳида эътибор қаратилган.

2. Адлия Вазирлигида 2005 йил 2 апрелда 1463-сон билан рўйхатга олинган “Юридик шахсларга солиқлар, божхона ва мажбурий тўловларни бюджетга тўлаш бўйича берилган имтиёзларни расмийлаштириш ва бухгалтерлик ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисида”ги низомга солиқлар ва божхона имтиёзлари берилиши натижасида бўшаган маблағлардан мақсадли фойдаланганлиги тўғрисида маълумотномани ҳар чоракда фойда солиғининг ёки ягона солиқ тўловининг ҳисоб-китобига қўшимча маълумотнома сифатида топширишларини мажбурий қилиб белгилашни тақлиф этамиз. Амалда йил яқунлари бўйича молиявий натижаларни топшириш вақтида маълумотномани қўшиб тақдим этишлари белгиланган аммо кўп ҳолларда тадбиркорлик субъектлари томонидан ушбу маълумотномалар ҳам топширилмаяпти ва назоратнинг сусайганлиги сабабли 2013-2017 йиллар оралиғида қуйидагича миқдордаги солиқ имтиёзларидан ноқонуний фойдаланиш, мақсадсиз сарфлаш ва молиявий санкцияларнинг қўлланилишига сабаб бўлган.

Назорат учун саволлар:

1. Солиқ имтиёзлари ва преференциялари ҳақида тушунча ҳамда уларнинг иқтисодий аҳамияти нималардан иборат?

2. Солиқ имтиёзлари ва преференцияларининг назарий ва ҳуқуқий асосларини ёритиб беринг.

3. Юридик шахсларга берилган солиқ имтиёзлари турлари ва таснифини таҳлилин келтиринг.

4. Миллий иқтисодиётни барқарорлаштиришда солиқ имтиёзларини такомиллаштириш муаммоларини бартараф этиш юзасидан тақлифларингизни келтиринг.

11-бoб. МАМЛАКАТ ИҚТИСОДИЁТИНИ СОЛИҚЛАР ВОСИТАСИДА ТАРТИБГА СОЛИШДА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРНИНГ ИЖОБИЙ ТАЖРИБАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Режа:

1. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро ҳамкорлик
2. Ривожланган мамлакатлар солиқ тизимининг ўзига хос жиҳатлари
3. Халқаро солиқ муносабатлари ва иккиёқлама солиқ муносабатлари
4. Ривожланган хорижий мамлакатларнинг солиқ маъмурчилиги борасидаги илғор тажрибалари.
5. Япония давлати солиқ тизимида солиқ текширувлари тажрибаси.

1. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро ҳамкорлик

Ўзбекистон Республикасининг «Давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги қонунига асосан Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатларига ва халқаро шартномаларига мувофиқ тажриба алмашиш, солиқ ҳақидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини назорат қилиш усулларини ўрганиш ва жорий этиш, кадрларни ўқитиш мақсадида ҳамда бошқа масалалар бўйича хорижий давлатларнинг солиқ ва бошқа органлари билан алоқалар ўрнатиши мумкин.

Шу билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси билан солиқ муносабатларига доир халқаро шартномалар имзолаган давлатлар ўзаро икки ёқлама солиққа тортишни олдини олишда ҳамкорлик қилади. Яъни Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ва жисмоний шахсларининг чет давлатларда олган даромадлари ва ушбу даромадларидан тўлаган солиқлари жами даромадларини солиққа тортиш жараёнида ҳисобга олинади. Аммо шартномаларда белгиланган меъёрлардан ошган қисми қайта солиққа тортилиши белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 4-моддаси (Солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномалар)га кўра агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида солиқ тўғрисидаги

қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

2. Ривожланган мамлакатлар солиқ тизимининг ўзига хос жиҳатлари

Ривожланган мамлакатлар солиқ тизимини кўп ўхшашлик жиҳатлари бор, лекин шунга қарамадан улар фарқ қилади, уларни қуйидаги турларга бўлишимиз мумкин:

- Америкача модел (АҚШ).
- Япония модели.
- Европа модели.
- Ноандозавий модел.

Қуйидагиларни барча моделларнинг умумий белгилари сифатида кўрсатиш мумкин:

- ривожланган қонунчилик базаси, вужудга келадиган мунозара, вазифалар ва вазиятларни хал этишнинг ҳуқуқий ва иқтисодий воситалари, механизмлари ва усуллари;

- солиқ идораларининг солиқ тўловчилари олдида ишончга ва юксак обрўга эга эканлиги, юқори иш ҳақи, ахборот базасининг юқорилиги, жамоатчилик ва оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорлиги;

- вазирликлар ва идоралар вазифаларининг аниқ чегаралаб қўйилганлиги ва улар ишида бир-бирини такрорлашнинг йўқлиги;

- ҳукуматнинг вақили бўлган ва унинг номидан иш олиб борадиган солиқ агентининг (инспекторнинг) катта аҳамиятга ва обрўга эгаллиги;

- кадрларни таҳлил этиш, ўрганиш, олдиндан белгилаш, ўқитиш, солиқ тўловчилар билан алоқалар бўйича институтларнинг мавжудлиги; айниқса ахборот билан алмашилиши соҳасида молия органлари солиқ идораларнинг ва банк тизими билан ҳамкорлик қилиши. Шу билан бирга бу моделларнинг ҳар бирида уларнинг тафовутларини белгилаб берадиган ўзига хос белгилари мавжуд, булар қуйидагилардан иборат:

Америка модели:

- солиқ тизимининг солиқ тўловчилар тушуниши учун мураккаблиги;
- солиқ тизимида жуда катта бошқарув ва ижро аппаратининг мавжудлиги;
- солиқ органлари марказлашувининг йўқлиги, федерал, штат ва шаҳар тизимларини мустақиллиги;
- нақд пул билан ишлайдиган кичик бизнеснинг даромадларини назорат қилишнинг етарли усуллари йўқлиги;
- ноқонуний даромад манбалари тўғрисида хабар берувчи кўнгилли "Ахборотчилар" кенг тармоғининг мавжудлиги.

Япония модели:

Молия вазирлиги назорат остида ягона, анча қатъий марказлашган молиявий, солиқ банк, божхона тизимлари:

Юксак ватанпарварлик мамлакатга ва компанияга;

Пастдан то юкоригача бўлган бошқарув аппарати ўртасидаги ўзаро муносабатларда субординация принципига қатъий риоя қилиниши:

Европа модели:

Европадаги мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий бирлашишга доимий интилиш:

солиқ фаолиятидаги бир хиллик: ягона андозалар, ёндашувлар, талкин, декларациялар, иш принциплари.

"Ноандозавий" (мослашмаган) моделлар, одатда кичик ҳудудли (ёки ораларда жойлашган) давлатларда, эркин иқтисодий зонага эга бўлган давлатларда ва катор бошқа давлатларда (Кипр, Люксембург) амал қилади. Улар учун турли солиқ деб аталадиган зоналар характерлидир.

Замонавий солиқ тизими солиққа тортиш шакллари ва усулларининг бениҳоя нозиклиги ва қўлланиладиган солиқларнинг ўта хилма-хиллиги билан тавсифланади (айрим мамлакатлар доирасида уларнинг 100 га яқин қўринишлари мавжуд). Ривожланган мамлакатларнинг барсҳаси ва ривожланаётган мамлакатларнинг кўпчилиги учун ушбу тизимнинг

тамойиллари ва хусусиятлари умумийдир, лекин уларнинг бу тамойиллар ва хусусиятларни солиқ сиёсатларида қўлланишларида жиддий фарқлар бор.

Давлат бюджети маблағлари давлатнинг жамият олдидаги муҳим вазифаларини амалга оширишнинг молиявий манбаидир. Демак, ҳар бир давлат иқтисодиёти тараққий этишида бевосита амалга оширилаётган бюджет-солиқ сиёсати ҳамда солиқ тизимининг тузилиши билан боғлиқдир. Солиқ тизими минг йиллик тарихга эгадир. Бу тизимни ер юзида давлатнинг илк қўринишлари пайдо бўлиши билан боғланади. Бу жараён йиллар давомида турли давлатда турли қўринишлар ва турлича сиёсат асосида ижро этиб келинмоқда.

АҚШ солиқ тизими қуйидаги уч даражадан иборат: биринчиси - юқори даража, бунда федерал бюджетга тушадиган федерал солиқлар йиғилади; иккинчиси – ўрта даража, унда штатларнинг қонунлари жорий этадиган ва штатларнинг бюджетларига тушадиган солиқлар, йиғимлар йиғилади; учинчи даража – қуйи даража, бунда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари жорий этадиган, маҳаллий бюджетларга тушадиган солиқлар йиғилади

3. Халқаро солиқ муносабатлари ва иккиёклама солиқ муносабатлари

Халқаро икки томонлама солиққа тортишни бартараф этишнинг асосий механизмларидан бири икки томонлама солиқ келишувларидир. Солиқ келишувларининг асосий мақсади — ҳамкор мамлакатлар ўртасида юзага келиши мумкин бўлган икки ёқлама солиққа тортишнинг барча қўринишларига барҳам беришдан иборат. Ушбу келишувлар маълум қоида ва тадбирлар кетма- кетлигини қатъий тартибда амалга оширишни кўзда тутди.

Солиқ келишувлари икки ёқлама солиққа тортишга барҳам беришнинг уч поғонали тизимини қўллашни кўзда тутди. Биринчи босқичда, ҳамкор мамлакатларда «резидент» ва «даромад манбаси» қоидаларидан келиб чиқадиган икки ёқлама солиққа тортишга барҳам берилди. Ушбу

мақсадларда келишувда икки ёқлама резидентлик ва «моддий» моддалар бўйича тортишувларни ечишга қаратилган қисмлар мавжуд бўлиб, улар томонлардан бирига даромадларнинг аниқ турлари бўйича маълум солиққа тортишда мутлок ҳуқук беради.

Иккинчи босқичда, «резидент» ва «даромад манбаси» моддалар бўйича барча мунозаралар ҳал этилгандан сўнг, қолган икки ёқлама солиққа тортишга барҳам берилади. Бундай барҳам бериш ҳар бир мамлакатнинг ички меъёрлари асосида таъминланади. Янги солиқ келишувида эса, ушбу меъёрларнинг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслиги кўриб чиқилади.

Охири ҳолатда, икки ёқлама солиққа барҳам бериш бўйича янги тартиб, келишув асосида жорий этилиши мумкин. Одатда, қуйидаги усуллардан бири қўлланилади: «озод қилиш» усули ёки «солиқ кредити» усули.

Солиқ келишуви тузилаётган пайтда томонлар ушбу икки усулдан бирини танлаши, ёки уларни иккаласидан ҳам зарурий пайтларда фойдаланиши мумкин. Аммо, шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, солиқ келишувларида «солиқ кредити» усулидан кўпроқ фойдаланилади. Бу ҳолатни ҳаттоки, ички солиққа тортиш тизимида кўпроқ «озод қилиш» усулидан фойдаланадиган мамлакатларда ҳам кузатиш мумкин. Бунинг асосий сабабларидан бири - «солиқ кредити» усулида солиқларни тўлашда халқаро четга чиқиш имкониятларининг анча пастлигидир.

Учинчи босқичда, ҳамкор мамлакатларда солиққа тортиладиган даромадларни турлича аниқлаш сабабли келиб чиқадиган икки ёқлама солиққа тортишга барҳам берилади. Бундай икки ёқлама солиққа тортиш, одатда, солиқ органларининг ўз ваколатлари доирасида солиқларни ундириш учун солиқ тўловчилар даромадларини қайта тақсимлаш бўйича ҳаракатларидан келиб чиқади. Аксарият мамлакатларда солиқ органларига бундай ҳуқук ички қонунчиликда кўзда тутилган бўлиб, тадбиркорлик даромадлари, фоиз ва роялти тўғрисидаги келишув моддалари билан тасдиқланади.

Аммо, ўз-ўзидан маълумки, агар бирор мамлакат маҳаллий корхоналарга нисбатан солиққа тортиладиган даромадни ёки бирор шахсни, хорижий шахс фойдасига ўтказган ва харажат сифатида акс этирилган суммасини «тикласа», унда ушбу суммани олувчи хорижий шахс даромадлари бўйича керакли ўзгаришлар амалга оширилади. Акс ҳолда, биринчи мамлакат солиқ органларининг бундай квалификацияни инобатга олмаслигига қарамасдан, хорижий шахс томонидан олинган ушбу сумма, хорижий шахснинг даромади сифатида қайтадан солиққа тортилиши мумкин.

Солиқ келишувлари мавжуд бўлмаган шароитда, биринчи мамлакатнинг солиқ органлари, солиқ тўловчининг бундай даромадлари, иккинчи давлат ҳукумати томонидан даромад сифатида тан олинмайди ва ушбу даромадларни солиққа тортиш базасидан чиқариш зарурлиги бўйича илтимосномасини кўпчилик ҳолларда, қондирмайди.

Солиқ келишувлари, икки ёқлама солиққа тортишга барҳам бериш мақсадларидан ташқари, муҳим мақсад - солиқ тўлашдан четга чиқиш ҳолатларига қарши кўрашни кўзлайди. Ушбу соҳада солиқ келишувлари орқали солиқ органлари ҳамкорлигининг асоси ва тартиби белгилаб олинади. Шунинг учун ҳам, солиқ келишувларида даромадларни яширишга қарши, чет элга даромадни яширин тарзда ўтказишга қарши солиқ органларининг биргаликдаги кўраши бўйича бир катор қоидалар киритилади. Бу «доимий фаолият юритувчи ташкилот»нинг даромадларини тартибга солиш бўйича қоида ассоциациялашган корхоналар тўғрисидаги модда (бош компания ва филиаллар ўртасида даромадларни тақсимлаш бўйича тўзатишлар киритишга имкон берадиган), алоҳида муносабатлар туфайли ҳамкорлар ўртасида фоиз тўловлари ва роялти бўйича солиққа тортиладиган даромадлардаги «хатоларни» тўғрилаш бўйича шартлар ва бошқалар.

Резидент билан норезидентнинг солиққа тортиш юзасидан фарқи шундаки, резидентлар фақат тегишли давлат резиденти саналиб, ушбу давлат солиқ қонунчилигида белгиланган барча солиқ ва бошқа мажбурий тўловни тўлайдилар, норезидентлар эса халқаро миқёсда тадбиркорлик фаолияти

юритишиши натижасида олган даромадлари бўйича икки маротаба, яъни резидент бўлиб ҳисобланадиган давлатда ва норезидент бўлиб ҳисобланадиган давлатда солиққа тортилиши мумкин.

Мисол учун, хорижий компания Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик фаолиятини олиб бориши натижасида Ўзбекистон Республикасидан олган даромадидан солиқ тўлаб, компания рўйхатдан ўтган мамлакатда ҳам солиққа тортилади. Худди шунингдек, Ўзбекистон Республикаси корхонаси бошқа мамлакатда солиққа тортилиши мумкин.

Шу жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда давлатлар иктисодий ҳамкорликни кенгайтириш ва икки ёқлама солиққа тортишни олдини олиш мақсадида халқаро шартномаларни имзолайдилар. Ушбу халқаро шартномаларга мувофиқ, мазкур икки давлат корхоналари ёки жисмоний шахслари солиққа тортилади, яъни бир давлат бошқа давлат корхонасининг олган даромадларини халқаро шартнома шартларига мувофиқ солиқдан озод қилади ёки қисман тўлатади, бошқа давлат эса ушбу тўланган ёки тўланмаган солиқни ҳисобга олиб ўз мамлакатининг солиқ қонунчилигига асосан солиққа тортади.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси икки ёқлама солиққа тортишни олдини олиш бўйича бир қанча мамлакат билан шартнома имзоланган. Масалан: (Австрия, Озёрбайжон, Беларусия, Белгия, Болгария, Венгрия, Ветнам, Германия, Греция, Грўзия, Миср, Исроил, Ҳиндистон, Индонезия, Эрон, Италия, Қозоғистон, Канада, Хитой, Корея, Қувайт, Қирғизстон, Латвия, Литва, Люксембург, Малайзия, Молдова, Нидерландия, БАА, Покистон, Россия Федерацияси, Руминия, Словакия, Буюк Британия, Таиланд, Туркменистон, Туркия, Украина, Финляндия, Франция, Чехия, Швейцария, Япония ва ҳ.к)

Юқоридаги халқаро шартномаларни жорий этиш мақсадида, солиқ қонунчилигида Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларида

назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилиш қоидаси киритилган.

Ушбу икки ёқлама солиққа тортишни олдини олиш бўйича халқаро шартномалар фақатгина шартномада белгиланган солиқларга (одатда даромад солиғи) жорий этилади ҳамда шартнома шартларига ва тартибига асосан солиққа тортилади.

Бундан ташқари, солиқ қонунчилигига риоя этиш масалаларида ҳамкорлик қилиш ва ўзаро ёрдам кўрсатиш мақсадида халқаро битимлар қабул қилинади.

Ушбу битимлар доирасида солиқ идоралари орқали солиқ қонунчилигининг зарур даражада бажарилишини таъминлаш мақсадида, бир-бирларига қуйидаги масалаларда ўзаро қўмак кўрсатиши белгиланган:

- ❖ солиқ қонунчилиги бузилишининг олдини олиш ва уни бартараф этишда;
- ❖ қўмаклашиш тўғрисидаги сўров бўйича ёки ташаббус кўрсатиш тартибиде юридик ва жисмоний шахслар томонидан солиқ қонунчилигига риоя этилиши юзасидан ахборотларни тақдим этишда;
- ❖ миллий солиқ тизимлари ва солиқ қонунчилигидаги жорий ўзгаришлар тўғрисидаги маълумотларни тақдим этишда;
- ❖ солиқ идоралари ишини таъминловчи компютер тизимларини яратиш ва ишлатишда;
- ❖ солиқ тўловчилар ва солиқ идоралари билан ишларни ташкил этиш, жумладан солиқ қонунчилигига риоя этилиши устидан назоратни таъминлаш бўйича услубий тавсияларни ишлаб чиқишда;
- ❖ кадрларни ўқитиш ва мутахассисларни айирбошлаш соҳасида;
- ❖ биргаликдаги ҳаракатларни талаб этувчи бошқа масалалар бўйича.

4. Ривожланган хорижий мамлакатларнинг солиқ маъмурчилиги борасидаги илғор тажрибалари

Мамлакатимизда солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этиш ва уни такомиллаштиришнинг биринчи йўналиши, энг аввало, ривожланган хорижий мамлакатларнинг солиқ маъмурчилиги борасидаги илғор тажрибаларни ўрганиш ва унинг натижаларидан ўзимизнинг мамлакатимизда шу муаммони ҳал этишда фойдаланишдир. Бу бежис эмас, албатта. Чунки юқорида таъкидлаб ўтилганидек, бизнинг мамлакатимиз мустақиллигига 26 йил бўлган бўлса-да, фақат кейинги 7-8 йил давомидагина солиқ маъмурчилиги масалаларига нисбатан жиддийроқ эътибор борилмоқда. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, ҳозирги кунда, энг аввало, биз солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этиш масалаларига, биринчи навбатда, ўз эътиборимизни қаратишимиз керак.

Хўш, бундай шароитда биз солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этиш масалаларига, энг аввало, жиддий эътибор қаратишимиз керак экан, бу масалани ҳал этишга қандай ёпдошмоқ керак? Солиқ маъмурчилигини Ўзбекистонда самарали ташкил этиш учун нималарга эътибор бермоқ лозим? Умуман олганда, солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этиш деганда нима тушунилади? Ва ҳоказо. Ана шу охириги саволга нисбатан ўз позициямизга эга бўлмоғимиз лозим. Бизнинг фикримизча, энг умумий ҳолда, солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этиш, энг аввало, куйидаги икки нарсани тақоза этади: 1) солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этиш маълум миқдордаги харажатларнинг қилинишини кўзда тутиши керак; 2) солиқ маъмурчилигини ташкил этиб, ундан қандайдир самарага эришмоқ лозим. Бу ерда биз самара дейилаётган пайтда маълум бир миқдордаги даромадни кўзда тутаямиз.

Агар солиқ маъмурчилигини ташкил этишга кетган харажатлар унинг даромадларидан катта ёки уларга тенг бўлса, бизнинг фикримизча, солиқ маъмурчилигининг самарали ташкил этилганлиги тўғрисида гапириш ўринсиз бўлса керак. Чунки ҳақиқий, том маънодаги самарадорликнинг бўлиши,

одатда, олинган даромадларнинг қилинган харажатлардан қўп бўлишини тақоза этади. Бунда даромадлар ва харажатлар ўртасидаги фарқ қанча катта бўлса, самарадорлик даражаси ҳам шунга мос равишда юқорироқ бўлади ва аксинча.

Албатта, мамлакатимиз бўйича солиқ тизимини сақлаш билан боғлиқ бўлган харажатларни, маълум маънода, солиқ маъмурчилигини ташкил этиш билан боғлиқ бўлган харажатлар сифатида эътироф этиш мумкин ва унинг қанча миқдорга тенг эканлигини аниқлаш унча мураккаб нарсас эмас. Буни ҳар бир туман, вилоят ва ниҳоят бутун мамлакат бўйича ҳам аниқласа бўлади. Лекин солиқ маъмурчилигини ташкил этишдан олинган даромадларни қандай аниқлаш мумкин? Унинг асосида нима ётиши керак? Жами бюджет даромадларими? Ҳар бир солиқ инспекцияси томонидан бюджетга туширилган даромадларми? Ёки бошқа даромадларми? Албатта, кўришиб турибдики, бу масаланинг ечими анча мураккаб бўлиб, фақат уни чуқур ва ҳар томонлама мулоҳаза юритиб аниқлаш ёки бир қарорга келиш мумкин.

Бизнинг фикримизча, солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этишдан келган даромадларнинг бирортаси ҳам юқорида келтирилган даромадлар кўрсаткичлари билан ифодаланмаслиги лозим. Аксинча, солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этишдан олинган даромад дейилганда бевосита солиқ тизимида фаолият кўрсатаётган ходимлар фаолияти натижасида бюджетга қўшимча ҳисобланган ва ундирилган суммалар назарда тутилиши керак. Ана шунинг натижасида олинган даромадларнинг суммалари мамлакат солиқ тизимини сақлаш харажатларидан юқори бўлсагина, унинг қансха катталигига қараб туриб, солиқ маъмурчилигининг қай даражада самарали ташкил этилганлиги тўғрисида маълум бир хулосага келиш мумкин.

Бундан ташқари, солиқ маъмурчилигини самарали ташкил этиш борасидаги навбатдаги қадам, бизнинг назаримизда, албатта, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибасини ўрганиш бўлиб қолавериши керак. Биз бу ерда "ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаси"

дейилаётганда солиқ тизими нисбатан самарали фаолият кўрсатаётган АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия, Италия, Япония ва бошқа шулар каби мамлакатларни назарда тутаямиз. Буниги боиси шундаки, бу мамлакатларда солиқ маъмурсҳилигини самарали ташкил этиш борасида маълум бир ишлар қилинган ва ана шу мамлакатлар иктисодиётининг барқарор ривожланаётганлиги, ўз навбатида, ана шундан далолат беради. Биз бу ерда юқоридаги мамлакатлар иктисодиётининг барқарор суръатлар билан ривожланаётганлигини, жумладан, солиқ маъмурчилигининг самарали ташкил этилганлиги билан боғлаямиз. Агар бошқа шароитлар тенг бўлса, мамлакатда солиқ маъмурчилиги самарасиз ташкил этилган бўлса, бу иарса, охир оқибатда, мамлакат иктисодиётининг барқарор ривожланишига ўзининг салбий таъсирини кўрсатиши мумкин.

Солиқ маъмурчилигида солиқ тўловчилар билан ишлашнинг Япония тажрибаси

Миллий солиқ агентлиги дастлаб 1949 йилда даромад, корпоратив, истеъмол солиқлари ва шу каби бир қатор солиқларни ундириш мақсадида Молия вазирлиги хўзурида ташкил этилган.

Солиқ сиёсати Молия вазирлиги ва унинг таркибий қисми ҳисобланган Миллий солиқ агентлиги томонидан юритилиб, давлат солиқ хизмати идоралари ижро этувчи орган ҳисобланади.

Хизматнинг таркибий тузилиши Миллий солиқ агентлигининг марказий аппарати, 12 та ҳудудий бошқармалари ва уларнинг 524 та солиқ инспекциялари, Солиқ коллежи ҳамда Солиқ арбитражидан иборат.

Миллий солиқ агентлигининг Марказий аппаратида 683 та (1,2 фоиз), ҳудудий солиқ бошқармаларида 10,8 минг нафар (19,3 фоиз), давлат солиқ инспекцияларида 43,9 минг (78,1 фоиз), Солиқ коллежида 336 (0,6 фоиз), Солиқ арбитражида 477 нафар (0,8 фоиз) солиқ ходимлари меҳнат фаолиятини амалга ошириб келмоқда.

Таъкидлаш лозимки, умумдавлат солиқларини ундириш ва назорат қилиш билан Миллий солиқ агентлиги (56,2 минг нафар ходимлар) ва маҳаллий солиқларни ундириш билан эса муниципал давлат идоралари (84

минг нафар) шуғулланади.

Солиқларни ундириш, солиқ текширувларини ташкил этиш ва солиқ тўловчиларга хизматлар кўрсатиш соҳаларида ўзига хос хусусиятларга эга.

Японияда Молия вазирлиги хўзуридаги Миллий солиқ агентлиги томонидан умумдавлат солиқларининг тўғри ҳисобланиши, ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда давлат бюджетига тушишини назорат қилиниши белгиланган бўлиб, маҳаллий солиқлар ва йиғимларни ҳудудий муниципалитетлар назорат қилиши, бюджетдан ташқари мақсадли жамғармаларнинг назорати эса ушбу жамғармаларни йиғиш билан шуғулланувчи идоралар томонидан амалга оширилади.

Тўланган солиқлар дастлаб “Умумдавлат солиқларини йиғиш фонди”га жамланиб, сўнгра ой якуни билан марказий банкдаги давлат бюджет даромадларини ташкил этувчи махсус ҳисоб рақамига ўтказилиши белгилаб қўйилган. Бунда Умумдавлат солиқларини йиғиш фондининг назорати Япониянинг Молия вазирлигига юклатилган.

Японияда кеча-кундўз (24 соат) ишловчи савдо дўконларида солиқ тўловларини қабул қилиш амалиёти жорий этилган бўлиб, бу иш билан банд ходимларни ишдан кейинги бўш вақтларида солиқларни тўлаш имкониятларини беради.

Жисмоний шахслар томонидан тўланадиган умумдавлат солиқлари бўйича солиқ даври ва уни тўлаш муддатлари қонунчиликда белгиланган бўлса, юридик шахслар тўлайдиган айрим умумдавлат солиқлари бўйисҳа корпорациялар ҳисоб сиёсатида кўзда тутадиган солиқ даври ва уни тўлаш муддатларидан келиб чиқиб, солиқлар бўйича ҳисоботларни топшириш ва тўловни амалга ошириш ҳуқуқлари белгиланган.

Бу, биринчидан, тадбиркорлик фаолиятининг эркинлигини таъминласа, иккинчидан, солиқ ҳисоботлари ва тўловини ҳар бир корпорация ўзи ихтиёрий танлаш ҳуқуқини беради.

Солиқ қарзи мавжуд бўлган солиқ тўловчиларга доимий равишда телефон тармоғи орқали эслатмалар қилиб борилади.

Японияда солиқ тўловчиларни назорат қилиш мақсадида биринчи навбатда уларни ҳисобга олиш ишлари амалга оширилади. Бунинг учун солиқ тўловчиларда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтиш, аниқ юридик манзилига эга бўлиш, юридик манзили ўзгарган ҳолларда солиқ идораларини хабардор этиш талаб қилинади. Булардан ташқари, солиқ органлари орасида ўзаро солиқ тўловчилар тўғрисидаги мавжуд маълумотлар алмашиниши йўлга қўйилган.

Солиқ тўловчилар тўғрисидаги дастлабки барча маълумотларни жамланиб, келгусида назорат тадбирларини амалга ошириш мақсадида солиқ тўловчилар тўғрисидаги ягона маълумотлар базаси (КСК тизими) жорий этилган.

Мазкур базага солиқ органлари томонидан тўпланган барча ҳужжатлардан олинган маълумотлар, солиқ тўловлари бўйича ҳисобот маълумотлари ва тўловлар миқдорлари жамланади.

Солиқ текширувларини ташкил этишдан аввал ушбу маълумотлар базасидан фойдаланган ҳолда солиқ тўловчининг товар айланмаси ва фаолият турларига қараб таҳлил ҳамда камерал назорат ўтказилади.

Қонун бузилиш ҳолатлари мавжуд ҳолатларда солиқ тўловчилар оғзаки ва ёзма равишда огоҳлантирилади.

Солиқ тўловчилар солиқ органлари томонидан берилган огоҳлантиришларга риоя этмаган тақдирда, ихтиёрий солиқ текширувлари, қонунчилик қўпол равишда бузилган ҳолатларда эса мажбурий солиқ текширувлари ўтказилади.

Япония солиқ тизимида ишловчи ходимларнинг 70 фоизи солиқ текширувларини ўтказиш билан шуғулланади.

Японияда солиқ тўловчилар тўғрисида қонунбузилиш ҳолатларини олдини олиш мақсадида керакли қўшимча маълумотлар йиғиш жорий этилган. Тўпланган маълумотлар келгусида солиқ тўловчиларни назорат ва таҳлил қилиш, сўнгра солиқ текширувларини ташкиллаштириш ва ўтказиш учун асос бўлади.

Япония солиқ тизимини ривожланиш жараёнида солиқ тўловчилар билан ишлаш ва уларга хизматлар кўрсатиш соҳаси ҳам мос равишда шаклланган.

Солиқ тўловчилар билан ишлашда интелектив хизматларни кўрсатиш, мамлакат фуқароларига солиқ соҳасидаги билимларни ёшлиқдан сингдириш, солиқларни тўлашда онгли муносабатни шакллантириш, солиқ мажбуриятларини бажаришда турли хилдаги мустақил институтларни фаолият кўрсатиши ҳамда солиқ тўловчилардан солиқ қонунчилиги ва солиқ хизмати ходимларига бўлган муносабатларни доимо ўрганиб, мониторинг қилиб бориш Японияда солиқ тўловчилар билан ишлашнинг аҳамиятли жиҳатлари бўлиб ҳисобланади.

1. Мамлакатда солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатишни электрон тизими барча фуқаролар учун солиқ соҳасидаги маълумотларни тезкорлик билан олиш ҳамда солиқ бўйисха ўз мажбуриятларини тўлиқ бажариш учун кенг имкониятлар яратмоқда.

Японияда ҳар бир фуқаро давлат солиқ хизмати веб сайтга кириб (www.nta.go.jp) солиқ тизими ва солиқ соҳасидаги янгиликлар билан тўлиқ танишади ҳамда шу веб сайт орқали солиқ декларациялари, ҳисоботларни тақдим этиши, солиқларни тўлаши, солиқ соҳасидаги ўзини қизиқтирган масалалар бўйича тегишли жавоблар олиши, солиқ органлари томонидан ўтказилаётган аукционлар, ер, мол-мулк нархлари ва шу каби бошқа маълумотлар олиш имкониятларига эга.

Бундан ташқари Веб-ТАХ-ТВ веб сайтида солиқларга тегишли видео материаллар, солиқ идоралари томонидан амалга оширилган ишлар, солиқ қонунбўзарликлари бўйича тергов материаллари ҳамда халқаро солиқ муносабатларига оид маълумотлар ва видео роликлар жойлаштириб борилади.

2. Мамлакат фуқароларида солиқ маданиятини юксалтириш, солиқ тўлашда онгли муносабатни шакллантириш мақсадида ўз-ўзини бошқариш органлари билан ҳамкорликда ҳар йили 11-17 ноябр кунлари “Солиқ ҳақида

ўйлайлик ҳафталиги” махсус тадбири ўтказилиб борилади.

Ушбу тадбир давомида мактаблар ва жамоат жойларида турли хил кўринишда конкўрслар, мусобақалар, йиғилишлар ташкил этилади. Мамлакат телевиденияси ва интернет тармоқлари орқали солиқ соҳасидаги янгиликлар ва ўзгаришлар бўйсига маълумотлар бериб борилади ҳамда солиқ идораларида “Очиқ эшиклар куни” ташкил этилиб, солиққа оид муносабатлар бўйича семинар, брифинг ва давра суҳбатлари ўтказилади.

Японияда солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш ПР тизими, яъни, аҳоли билан ишлаш, эркин мулоқот ва тарғибот тизимини шаклланганлиги билан ажралиб туради.

Ушбу мақсадда Япония Миллий солиқ агентлигида ва ҳудудий бошқармаларда бўлимлар, йирик солиқ инспекцияларида шуъбалар ташкил этилган ва бошқа солиқ инспекцияларида махсус мутахассислар ажратилиб, солиқ тўловчилар билан эркин мулоқотлар ўтказадилар ва солиқ тўловчилар билан ишлаш бўйича ташкилий тадбирларни амалга оширади.

Масалан, ҳар йили турли соҳалардан 1500 дан ортиқ мутахассисларни жалб этиб, уларга махсус анкеталар тарқатилади ва солиқ соҳасидаги ҳамда давлат солиқ хизмати ходимлари тўғрисидаги фикр ва мулоҳазалари ўрганиб чиқилади.

4. Японияда солиқ маслаҳати тизими орқали солиқ тўловчиларга маслаҳат бериш, телефон тармоқлари орқали солиқ тўловчиларнинг саволларига жавоблар бериш ҳамда солиқ тўловчиларнинг ҳисоботлари ва декларацияларини тузишда солиқ тўловчиларга бевосита ёрдам кўрсатиб келинмоқда.

Жумладан, Япония солиқ инспекцияларида ҳар йили декларация топшириш муддатларида солиқ хизмати ходимларидан иборат солиқ маслаҳатини берувчи алоҳида гуруҳлар ташкил этилиб, солиқ декларацияларини тўғри ва аниқ тўлдирилиши ҳамда топширилишида улар томонидан солиқ тўловчиларга ёрдам кўрсатилади.

Бундан ташқари мамлакат бўйича давлат солиқ хизматида 634 тадан

иборат мутахассислар телефон орқали солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатадилар.

Солиқ тўловчиларга солиққа оид маслаҳатлар бериш мақсадида мустақил институтлар, яъни, солиқ бухгалтери сертификатига эга бўлган жамоат уюшмалари имтиёзли бўлган, яъни, “кўк декларациялар”ни топширишга кўмаклашувчи 70 000 дан ортиқ солиқ маслаҳатчилари фаолият кўрсатмоқда.

Японияда солиқ тизимининг асосий негизи бўлиб солиқ тўловчиларнинг ўзлари томонидан ҳисоблаб чиққан ҳолда солиқларни тўлаш ҳисобланади. Миллий солиқ агентлигининг асосий йўналиши бўлиб, куйидаги иккита соҳа “Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш”, “Солиқ маъмурчилигининг адолатли ва ҳаққоний солиққа тортишга эришиши” ҳисобланади.

Солиқларни тўлаш тизимининг Солиқ тўловчиларнинг ўзлари томонидан ҳисоблаб чиққан ҳолда солиқларни тўлаш тушунчаси. Бу солиқ тўловчиларнинг ўзлари томонидан декларация тўлдирган ҳолда даромадлари суммасини белгилашларидир. Бунинг учун эса солиқ тўловсҳилар солиқ қонунчилигида белгиланган мажбуриятларини ўз вақтида ситқидилдан бажаришларини тушинишлари керак.

Японияда солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатишнинг ҳолати, албатта маълум бир бўлим махсус ходимлари томонидан “Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш” ҳисобланади.

Бу ўз ўзидан ҳар хил бўлимлар иш зарурати туфайли солиқ тўловчиларга улар декларация тўлдиришида маслаҳатлар ва ёрдамлар кўрсатиши кўзда тутилади. Ўзининг асосий ишининг бир қисми сифатида «Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш» билан шугулланиши лозим

Бошқача қилиб айтганда «Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш» бу нафақат маълум бир бўлимларнинг иши балки бошқа бўлимларнинг ҳам бевосита ишидир.

Солиқ органларининг фаолияти: Асосий иш йўналишини Давлат солиқ

бошқармаси белгилайди. Солиқ департаментлари ўз туманларида шароитдан келиб чиқиб уни аниқлаштиришади ва солиқ инспекцияларига кўрсатмалар беришади

Солиқ инспекциялари ўз фаолиятларини Солиқ департаменти кўрсатмаларига биноан уларга қарашли солиқ тўловчиларнинг сонини тумандаги шарт шароит, корхоналар фаолиятлари, корхоналар масштабларини ҳисобга олган ҳолда қўл остидаги туманларда олиб боришади.

Мавжуд шароитдан келиб чиқиб “Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш”дан ҳар хил ёндашувлар талаб қилинади (мисол учун қишлоқ жойларидан шаҳарнинг ҳар хил жойларини билиш, Ушбу ҳудуд яшовчиларининг солиқларига таалукли билимлар)

Маълумотларни газета, радио ва бошқа оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга таалукли: Ушбу чора тадбирларни бир бирига яқин бўлган солиқ инспекциялари ҳамкорликда амалга оширишади. Бундай биргаликдаги ҳамкорлик ката ҳудудларда кўп қтказилади.

Япониядаги солиқ тушумларининг 70 фоизини юридик шахсларнинг фойда солиғи, декларация қилинадиган даромад солиғи, тўлов манбаидаги даромад солиғи ва талаб солиғи ташкил этади.

Декларация қилинадиган даромадни солиқ 10 турга бўлади. Асосий декларация қилинадиган даромадлар бу савдодан, қишлоқ хўжалигидан, асосий воситалар ижарасидан.

Якка тартибдаги тадбиркорлар “Тижоратни рўйхатга олиш китоби” йўқ. Шунинг учун солиқ органлари якка тартибдаги тадбиркорлар шароитини билиш учун уларнинг манзилларини аниқлаштиришади. Бундан ташқари солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилаётган маълумотларга кўп нарса боғлиқ.

Даромад солиғи тўловчилар катта миқдорни ташкил этишади (42 570 000) бу шахслар солиқ органлари билан декларация тўлдириш ва солиқларни тўлашда рўпара бўладиган шахслар ҳисобланади. Бўлар тўлов

манбаидан солиқ ушлаб қоладиган агентлар ҳисобланишади (ойлик тўловчилар, дивидендлар берувчилар, фоизлар берувчилар ва бошқалар)

Тўлов манбаидан солиқ ушлаб қоладиган агентлар асосан юридик ташкилотларнинг фойда солиғи ҳамда декларация қилинадиган даромад солиғи тўловчи юридик шахслар, якка тартибдаги тадбиркорлар, молия ташкилотлари ҳисобланишади.

Солиқларни декларация қиладиган шахслар орасидан кўплари ортиқча тўланган солиқни орқага қайтариш учун декларация тўлдиришади.

Ҳар ойда маошдан ушлаб қолинадиган даромад солиғи суммаси бир йил давомида тўланадиган миқдордан ошиш ҳолатлари ҳам учрайди.

Солиқ тўловчилар уч синфга бўлишимиз мумкин. Солиқ тўловчиларни синфлашни «Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш» нуқтаи назаридан ва уни ҳар бир кўринишда қўлланилишини кўриб чиқамиз. Айтайлик, «Солиқ тўлаш жараёнлари» нуқтаи назаридан Япония солиқ тўловчиларини 3 турга ажратиш мумкин.

Биринчи тури, якка тартибдаги тадбиркорлар ва юридик шахслар. Улар доимий хўжалик фаолияти билан шугулланишади ва ҳар йил (хўжалик йили) декларация топширишади. Лекин булардан камида 5 млн. таси юридик шахсларнинг даромад ва фойда солиғи тўловчилари солиқ манбаидан солиқ ушлаб қоладиган агентлар ҳисобланади. Уларнинг улуши Япониянинг солиқ тушумларини ярмини ташкил этади.

Иккинчи тури, бўлар солиқ манбаидан солиқ ушлаб қоладиган солиқ тўловчилар. Бошқача қилиб айтганда иш ҳақидан дивидендлардан қўйилмалардан даромад олувчи ва ундан даромад солиғи тўловчи хизматчилар ҳисобланади, ҳамда ушбу гуруҳга Япония фуқароларининг катта қисми киради.

Учинчи тури, ортиқча тўланган солиқни қайтариб беришни сўраб декларация тўлдирган индивидуал солиқ тўловчилар. Улар юкорида келтирилган даромад солиғини тўловчилар ҳисобланишади. Ушбу гуруҳга кирувчи солиқ тўловчилар ҳар йили декларация тўлдиришади дегани эмас.

Даромад суммаси ошиши ёки камайиши туфайли тизимдаги ўзгаришлар туфайли (пенсия билан боғлиқ ҳолатлар ва бошқалар) шундай бўлиши мумкин.

Бошқача қилиб айтганда ортиқча тўланган солиқ суммасини қоплаб бериш бўйича топшириладиган декларациялар сони 10 миллионгани ташкил қилсада уларнинг маълумотлари ҳар сафар ўзгаради. Ортиқча тўланган солиқ суммасини қайтариб бериш бўйича топшириладиган декларациялар топширувчиларнинг асосий қисмини манбаадан даромад солиғини тўловчилар ҳисобланади.

Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатишдаги чоралар

Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатишнинг аниқ мундарижаси Японияда олиб борилаётган солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш соҳасидаги чора тадбирлари жадвали алоҳида ҳужжатда келтирилган. Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш куйидаги 5 та йўналишда умумлаштирилган:

1. маълумотларни бевосита тақдим этиш;
2. алоҳида аниқ бошқарув;
3. охириги декларация топшириш мобайнида маълумотларни тарқатиш;
4. солиқ маслаҳатчилари орқали маълумотларни тарқатиш;
5. маълумотларни оддий усулда тарқатиш йўли.

Япония солиқ тизимининг ҳақиқий ҳолати. Солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш кўп йиллик тажриба сифатида маълум схема бўйича тузилмаган. Унинг ҳозирги кўринишини кўп инсонларнинг йиллар бўйи қилган ишлари самараси натижасида олган. Бундан ташқари унга солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар ва жамиятдаги ўзгаришлар ўз таъсирини кўрсатади.

Юридик шахслар орасида кичик масштабли корхоналар ҳам бор, уларнинг сотув ҳажми эса жуда кам. Индивидуал тадбиркорлар орасида эса катта корхоналар мавжуд лекин уларнинг кўпчилиги кичик корхоналар бўлиб уларда фақат оила аъзолар ишлашади. Бундай тадбиркорлар солиқ маслаҳатчиларидан кам фойдаланишади. Улар кунлик мажбуриятлар билан банд. Уларнинг бухгалтерия ҳисоботларида аҳволнинг тўғри акс эттирмаслик

тенденцияси кузатилади. Декларацияларни тўлдириб топшириш вақтида бундай кичик тадбиркорларга декларацияларни тўғри тўлдириш учун кўп ҳолатларда ёрдам кўрсатишга тўғри келади. Бу эса солиқ органларининг солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатишдаги вазифаларидан бири ҳисобланади.

Юридик шахсларнинг фойда ва истемол солиғи бўйича солиққа тортиш даври бу юридик шахснинг хўжалик йили ҳисобланади. Ҳар бир юридик шахснинг хўжалик йили сифатида ҳар қандай давр бўлиши мумкин. (Бир йилдан ошқ бўлмаган давр).

Юридик шахсларнинг фойда ва истемол солиқларини тўлаш ва декларацияларни тўлдириш даври хўжалик йили тугагандан сўнг 2 ойдан кейин бошланади. Даромад солиғини солиққа тортиш даври бўлиб календар йили ҳисобланади. Даромад солиғини тўлаш ва декларация тўлдириш муддати кейинги йилнинг 15 мартида келади. Истемол солиғини тўлаш ва декларация тўлдириш муддати 31 мартда келади.

Солиқ тўлаш манбаадан солиқларни ушлаб қолувчи агентлар томонидан солиққа тортишни амалга ошириш жараёни

Кўп қисмини маош сифатида даромад оладиган Манбаадан солиқ ушланадиган солиқ тўловчиларга таалукли: солиққа тортиш амаллари ва даромад солиғига тортиш амалда ҳамма ҳолатда тўлиқ манбаадан солиқ ушлаб қолувчи агентлар томонидан амалга оширилади.

Бошқача қилиб айтганда манбаадан солиқ ушлаб қоладиган агентлар ушлаб қолган солиқни солиқ органларига тўлаб беришади ва йил охирида ҳисоб-китоб қилишади. Шундай қилиб улар сўнгги декларация тўлдиришни ва солиқларни тўлашни маош кўринишида даромад олувчи солиқ тўловчилар ўрнидан амалга оширишади.

Маош кўринишида даромад олувчи солиқ тўловчилар амалга оширадиган жараёнлар оддий бўлиб, иш берувчига куйидаги маълумотларни беришса бўлгани:

- йил бошида маош берувчи иш берувчига юқорида келтирилгандек маошдан бошқа ойлик оладими йўқми шу тўғрисида маълумот бериши керак.
- йил охирида ишни тўғри йўлга қўйиш учун ва солиқ суммасини

аниқлаш учун “Йиллик солиқ суммасидан ушлаб қолинаниган ҳаётини суғурта қилган сумма ва бошқалар”, “Оиладагилар сони”, ва “Маош кўринишида даромад олувчилар йиллик ҳисоботи” тузишда керак бўладиган маълумотлар бериш.

Солиқ маслаҳатчилари иштирокини тушунтириш

Солиқ маслаҳатчиларидан фойдаланиш корхоналарнинг ўзлари томонидан белгиланади. Солиқ маслаҳатчиларидан фойдаланиш учун шартнома тузиш керак (ишонч шартномаси) ва бу хизматлар учун ҳақ тўлаши керак. Бунда корхоналар катта бўлиши ва маълум капиталга эга бўлиши керак.

Асосан солиқ маслаҳатчиларидан юридик ва индивидуал тадбиркорлар фойдаланишади кичик тадбиркорлар эса бундай хизматлардан фойдаланишга қийналишади.

Солиқ маслаҳатчиларининг асосий иши:

- 1) солиқ тўловчининг вақили бўлиб солиқ органларида улар номидан иш юритиш.
- 2) солиқ ҳужжатларини тузиш
- 3) солиқ текширувларида уларнинг иштироки кузатилса-да бундай ёрдамнинг шакли турлича бўлиши мумкин.

Одатда кунлик бухгалтерия ишларини юритиш, молиявий ҳисоботни ва солиқ декларациясини тузиш бошқаришга таалукли маслаҳатларни бериш учун тузилади. Қана хизмат кўрсатиш бўлишидан қатий назар солиқ тўловчилар учун фойдали томони солиқ маслаҳатчиларининг профессионал билимлари ва қонуний статусидан фойдаланишади. Бу ўз-ўзидан солиқ органлари учун ҳам фойдали чунки бунда декларациялар тўғри тўлдирилган ҳолда солиқлар ўз вақтида тўланади.

Хусусий ташкилотларнинг мавжудлиги

Япониядаги солиқ органлари солиқлар тўғрисидаги маълумотларни тўғридан-тўғри солиқ тўловчиларга эмас, балки кўк декларация ассоциацияси ҳисобланмиш хусусий тадбиркорлар орқали етказилади. Бундай хусусий

корхоналар ўзининг аъзоларига семинар ўтказишдан ташқари солиқ ҳафталигида турли тадбирлар ўтказиб улар орқали электрон декларация тўлдириш, қонунчиликдаги истеъмол солиғи бўйича ўзгаришларни тушунтириш билан шуғулланишади. Қуйида ҳар бир ташкилот бўйича қисқача маълумот келтирилади.

Кўк декларация ассоциацияси

Ассоциациянинг асосий мақсади кўк декларация тизимини тарқатиш ва декларацияларда ҳаққоний акс эттиришдан иборат. Ассоциация таркиби асосан кўк декларация тақдим этадиган индивидуал тадбиркорлардан иборат.

2006 йилда Япония бўйича 4 100 та бўлимлар бўлиб, уларнинг аъзолари сони 1 070 000 кишини ташкил этган.

Юридик шахслар ассоциацияси

Ташкилотнинг мақсади бўлиб солиқ билимларини тарқатиш ва бухгалтерия ҳисобига таалукли китобни юритиш ҳисобланади. 2006 йилда мамлакат бўйича 483 та бўлими мавжуд бўлиб аъзолари сони эса 1 120 000 юридик шахсдан иборат.

Божхона ассоциацияси

Асосий мақсади декларация тўлдириш тизимида ҳаққоний солиқ тўлаш тизимини хатта тадбиқ қилиш солиқ билимларини билиш орқали солиқларни тўлаш ва декларация тўлдириш каби ишларни амалга ошириш учун солиқ ишига ўз хиссасини қўшишдан иборат. 2006 йилда мамлакат бўйича 560 та ташкилот мавжуд бўлиб аъзолари сони 102 000 кишини ташкил этади.

Солиқ тўлаш ассоциацияси

Солиқ билимларини тарқатишга қаратилган фаолият билан шуғулланади. Асосий мақсади декларация тўлдириш ва солиқларни тўлашни ҳаракатлантиришга эришиш, Яна солиқ тўлашга таалукли тушунсхаларни ошириш ҳисобланади. Бундай ассоциациялар Осакадаги Давлат солиқ департаментининг ҳар бир инспекциясида ташкил этилган. Осакадаги Давлат солиқ департаментининг юрисдикцияси билан бирга солиқ тўлаш

жамиятлари федерациялари сони 83 тани ташкил этади. Аъзолари сони юридик ва жисмоний шахслар билан бирга ҳисоблаганда 290 000 кишидан иборат.

Солиқларни тўлаш учун маблағларни йиғиш ассоциацияси

Бу ассоциацияни солиқларни ўз вақтида тўла тўлаш учун йиғилган маблағларидан фойдаланиш учун баъзи кишилар томонидан тузилган. Ассоциациялар қонундан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб ҳозирги кунда бундай ассоциациялар сони 78 мингтани ташкил этади.

5. Япония давлати солиқ тизимида солиқ текширувлари тажрибаси Солиқ текширувлари турлари ва шакллари

Ўз навбатида Япония мамлакатида солиқ текширувларини ташкил қилинишининг асосий сабабларидан бири тақдим этилган декларациялар бўйича солиқ тўловларидан қарздорликнинг аниқланишидир. Яъни Солиқ тўловчилар томонидан тақдим этилган декларация бўйича қарздорликнинг тўланган ёки тўланмаганлиги аниқлаштирилиши натижасида қарздорлик тўланмаган ёки тўлиқ тўланмаганлиги аниқланса у ҳолда солиқ органи қарз мажбуриятни қайта кўриб чиқиш учун солиқ текширувини амалга оширади.

Япония давлатида солиқ тўловлари декларация тақдим этиш орқали амалга оширилади ва шу тизимга мувофиқ юқорида айтилганидек, ҳар бир солиқ тўловчи қонундан келиб чиққан ҳолда ўртача солиққа тортиш базасини ва солиқ суммасини ҳисоблаб чиқади. Ушбу мамлакатда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар ҳисоби солиқ тўловчилар томонидан амалга оширилади. Бунда декларация тақдим этиш орқали солиқ тўлаш усули қўлланилади. Ушбу усулга мувофиқ, солиқ тўловчи ҳар бир солиқ ва мажбурий тўловларни ўзи ҳисоблаб чиқади ҳамда шу асосда тўлов суммасини белгилаб декларация топширади. Декларация тақдим этиш ҳуқуқий характерга эга ёки хабар берувчи ҳужжатми деган савол устида ҳозиргача муҳокама кетяпти. Ҳақиқатда декларация тақдим этиш солиқ тўловчи учун солиқ бўйича қарздорликни белгилайди, ўз-ўзидан унинг суммаси белгиланиб,

қарздорликни тўлаш мажбуриятини келтириб чиқаради, бу эса солиқ органи учун ушбу қарздорликни ундириш ҳуқуқини беради.

Қонун ҳужжатларига кўра декларация тақдим этилган вақтда қарздорликнинг тўланган ёки тўланмаганлиги аниқлаштирилади. Агар аниқлаштириш натижасида қарздорлик тўланмаган ёки тўлиқ тўланмаганлиги аниқланса у ҳолда солиқ органи қарз мажбуриятни қайта кўриб чиқиш учун солиқ текширувини амалга оширади.

Айтайлик, қонун доирасида ўз солиқ мажбуриятини аниқ ҳисобламаган солиқ тўловчи мавжуд. Бу ҳолда, солиқ текшируви орқали етишмовчиликни тўғрилаб, солиқ тўловчига аниқ солиқ суммасини ҳисоблаш ва солиқ декларацияси тўлдиришни чуқурроқ тушунтиришга эришилади.

Япония давлати солиқ тизимида солиқ текширувлари асосан куйилаги турларга бўлинади:

- мажбурий текширув
- ихтиёрий текширув.

Мажбурий текширув (тафтиш). Ушбу текширув Япония давлатининг “Давлат солиқлари билан боғлиқ жиноятларга қарши кўрашиш тўғрисида”ги қонунига асосан ташкил қилинадиган ҳамда суддан текширув учун ордер олиниб солиқ тўловчининг розилигисиз мол-мулкни кидирув ва ҳибсга олиш ишлари амалга оширилиши мумкин бўлган текширувдир.

Ихтиёрий текширув. Ихтиёрий текширув мажбурий бўлган тафтишдан фарқли ўлароқ алоҳида солиқлар тўғрисидаги қонунларда белгиланган “савол-жавоб орқали текшириш (сўроқ қилиш) ваколоти” асосида олиб бориладиган текширувдир.

Мажбурий текширув (тафтиш)ни фақатгина мамлакатнинг 12 та солиқ бошқармаси таркибидаги “солиқдан қочиш ишлари билан ишлаш департаменти” ўтказгани учун “тафтиш” деб номланиб солиқ тўловсҳилар усхун энг қўрқинсҳли текширувдир. Мазкур текширувда асосан катта миқдордаги даромадни солиқдан яширишда гумон қилинаётган солиқ тўловчилар текширилиб, солиқдан қочиш факти аниқланганда тўланмаган

солиқ суммасини ундириш билан биргаликда солиқдан қочувчи жиноий жавобгарликка тортилиб тўланмаган солиқ миқдориди жарима тўлайди ва 5 йилгача озодликдан маҳрум қилиниши мумкин. Солиқдан қочишга жиноий жавобгарлик 20 йилча олдин қучайтирилган. Охириги йилларда Японияда хўжалик юритувчи субъектлардан “жамият олдидаги маъсулият” ва “қорхона морали”га амал қилишни талаб қилиб келинмоқда. Шунинг учун солиқдан қочиш каби хатти-ҳаракат инсон жонига қасд қилиш ва талончилик каби жиноий ишлар қаторида жамият манфаатларига зид деб ҳисобланиб фуқаролар орасида ҳам бу жамият томонидан кечирилмайдиган хатти-ҳаракат деган фикр ёйилиб бормоқда. Мана шундай ижтимоий фикрга асосан охириги йилларда суд ҳукмларида солиқдан қочиш бўйча ишларда ҳам жиноий ишлардагидек жамият олдидаги маъсулиятга жуда катта аҳамият берилмоқда. Натижада мазкур тафтишлар солиқ тўловчиларнинг ҳадиғига сабаб бўлиб солиқдан қочиш каби хатти-ҳаракатларнинг олдини олишга хизмат қилмоқда.

Жисмоний ва юридик шахсларнинг катта миқдордаги даромадини солиққа тортишдан яшириш ишлари билан биргаликда спиртли ичимликлар солиғи каби билвосита солиқлар тўғрисидаги қонунларнинг бузиш каби ишлар ҳам “Давлат солиқлари билан боғлиқ жиноятларга қарши кўрашиш тўғрисидаги қонун”га асосан мазкур тафтиш объектлари ҳисобланади.

”Савол-жавоб орқали текшириш (сўроқ қилиш) ваколати” ҳақидаги қонун нормасида қисқача қилиб айтганда “тегишли ходим зарурат тугилганда солиқ тўловчига савол бериш ва бухгалтерия ва бошқа хужжатларни текшириш ваколатига эга” деб белгиланган.

Солиқ текширувлари ўтказиш тартиби Япония тажрибаси:

Солиқ текширувини ўтказиш ёки ўтказмаслик текширувчи инспекторнинг “рационал қарори”га асосланади ва солиқ тўловчига текширув ўтказиш сабабларини кўрсатиш текширувнинг мажбурий шarti ҳисобланмайди. Мабодо сабаби кўрсатилса ҳам асосий сабабни кўрсатишга эҳтиёж бўлмай, масалан “декларацияда кўрсатилган даромад суммасини

тўғрилигини текшириш” ёки “декларацияда хато йўқлиги текшириш” каби сабаблар билан чегараланилади.

Амалда текширув ўтказишда ҳам “текширув ўтказиш сабаби” билан боғлиқ муаммо деярли тугилмай, одатда “текшириш учун келдик” каби сўзлар етарли. Бунинг сабаби, Японияда ялпи декларация тизими жорий қилинганидан кейинги 60 йилдан ортиқ тажриба бўлиб, солиқ тўловчиларнинг солиқ текширувиги бўлган муносабати ва тушуниш даражаси юқорилиги деб айтиш мумкин.

Юқорида Япониядаги солиқ текшируви учун ваколатга оид қонунчилик нормалари ҳақида маълумот бердик. Унда асосан текширув учун маъсул шахснинг ҳаракат эркинлиги кенг таъминланган.

Япония давлатида одатда текширилиши керак бўлган давр ўтган 3 йил бўлсада, ундан олдинги ва кейинги давр хужжатларини ҳам текшириш мумкин. Яъни солиқ текшируви пайтида ўтган 3 йилнинг хужжатлари текширилсада солиққа тортиш мумкин бўлган муддат ўтган 5 йилгача деб белгиланган. Хужжатларни сохталаштириш ва яшириш каби ноқонуний хатти-ҳаракатлар аниқланганда эса истисно тариқасида ўтган 7 йил мобайнидаги даромадни солиққа тортиш мумкин бўлгани учун бундай ҳолатларда давлат солиқ бошқармаси ёки инспекция бошлигининг қарори билан ўтган 7 йил давомидаги хужжатларни текшириш мумкин. Юқоридагилардан ташқари Япония давлатида ҳали декларация вақти келмаган бўлсада текширув ўтказилаётган йилнинг хужжатларини ҳам текшириш мумкин.

Япония давлатида солиқ органлари томонидан амалга ошириладиган солиқ текшируви асосан 5 кунгача давом этади. Лекин ушбу муддат ишнинг ҳолатига қараб ўзгариб туриши ҳам мумкин.

Япония давлатида солиқ идорсининг бир нафар солиқ текширувини ўтказувчи инспектор йил давомида ўртача 30-40 та юридик шахс ёки 30 тага сха (асосан якка тартибдаги тадбиркорлик билан шугулланаётган) жисмоний шахсларни текшириши мумкин.

Мазкур мамлакатда йил давомида юридик шахсларнинг 10 фоизи, жисмоний шахсларнинг эса 4 фоизи солиқ текширувида камраб олинади.

Солиқ тўловчи текширув натижасида белгиланган солиқ суммасидан норози бўлиб қайта (тўғриланган) декларация топширмай юқоридаги солиқни тўғри белгилаш ҳақида буйруқни олса, давлат солиқ бошқармаси ва инспекциясидан алоҳида инстансия бўлган солиққа оид шикоятларни кўриб чиқувчи арбитражга ёзма шикоят хати билан мурожаат қилиб ишни текширишни талаб қилиши мумкин.

Арбитраж томонидан ўтказилган текширувдан ҳам норози бўлса судга даъво аризаси билан чиқиши мумкин. Лекин арбитражга ёзма шикоят қилмасдан тўппа-тўғри судга даъво аризаси билан чиқиши мумкин эмас. Айтиб ўтиш керакки, Японияда ҳўжалик судлари мавжуд эмас.

Солиқ тўловчи текширувга ёрдам бериши учун текширувдан бош тортган солиқ тўловчиларга жавобгарлик белгиланган. Бунинг сабаби, солиқ текшируви тўғри солиққа тортишни таъминлаш учун зарур маъмурий тамойил (процедура) деб топилиб, мазкур текширув фақатгина солиқ тўловчининг тушуниш даражаси ва ҳамкорлигига суянадиган бўлса, амалда савол бериш ва текширув ўтказиш мумкин бўлмай қолиши, ва бу ҳолатда текширувнинг самарали бўлишига умид қилиб бўлмайди. Бундан ташқари ҳар бир солиқ тўловчи текширувга бир хил даражада ёрдам беради деб айтиб ҳам бўлмайди.

Шунинг учун ҳар бир солиқ тури бўйича қонунларда, агар текширув пайтида солиқ тўловчи текширувдан бош торца, саволларга жавоб бермаса, ёки ёлгон жавоб берса 200 минг ен (2200 АҚШ доллари атрофида) гача жарима ва 1 йилгача озодликдан маҳрум қилиниши белгиланган.

Натижада мазкур текширув бевосита мажбурий текширув бўлмасда оддий қилиб айтганда “ихтиёрий” эмас. Жавобгарлик белгилангани учун солиқ тўловчилардан ҳамкорлик қилишни талаб қилиш орқали “билвосита мажбурий” текширув деб аташ мумкин. Лекин амалиётда ушбу жавобгарлик нормалари деярли қўлланилмай, солиқ тўловчи текширув пайтида

текширувчига ҳамкорлик қилмаган тақдирда ҳам бошқа тахминий усуллар билан солиқлар ҳисобланиб (солиққа тортилиб), адолатли солиққа тортиш таъминланади.

Японияда солиқларни тахминий ҳисоблаб солиққа тортиш ҳолатлари сони юридик ва жисмоний шахсларни қўшганда 1 йилда 1000 дан ортиқни ташкил этади.

Япония умумий текширув ўтказиш методикаси

Япония давлатида текширув ўтказишнинг аниқ (асосий) методикаси қонунчиликда чегараланмаган бўлиб текширувчи инспекторнинг ихтиёрида бўлгани учун, текширув объектининг фаолият тури, олдинги текширув натижалари, текширувчи инспекторнинг тажрибаси ва қобилиятини ҳисобга олган ҳолда раҳбар асосий текширув усулларини кўрсатиб беради.

Умумий текширув ўтказиш методикаси қуйидагича:

А) Олдиндан хабар бериш. Солиқ текшируви асосан солиқ тўловчининг олдида бориб ўтказилгани учун текширувга бориладиган кун, вақт ва тайёрлаб қўйилиши лозим бўлган ҳужжатлар сони солиқ тўловчига олдиндан хабар қилинади. Бу хабар асосан телефон орқали етказилиб ёзма хабарнома берилмайди.

Б) Текширув ўтказиш жойи. Текширув биринчи кундан бошлаб иложи борица солиқ тўловчининг жойи (корхона идораси, дўкон, завод ва ҳоказо) га бориб ўтказилади. Бунинг сабаби, солиқ текширувининг мақсади топширилган декларация ва ҳисоботларнинг ҳаққоний ва ишончилигини текшириш бўлиб, унинг учун эса солиқ тўловчининг ҳақиқий фаолияти ва бухгалтерия ҳужжатлари билан бевосита танишиш зарур деб ҳисобланади.

Солиқ тўловчи ноқонуний хатти-ҳаракатларни амалга ошираётган бўлсада унинг амалга ошириш усули ва ушбу хатти-ҳаракатни аниқлаш учун калаванинг учи нима ва қаердалигини билиб бўлмайди.

Бундан ташқари бошидан бухгалтерия ҳужжатларини текшириб хатоларни топилсада, солиққа оид ҳуқуқбузарликни аниқлаб олиш қийин.

Шунинг учун, олдин солиқ тўловчи олиб бораётган фаолиятнинг ҳақиқий аҳволи билан танишиб кейин бухгалтерия ҳужжатлари текширилади.

В) Солиқ текшируви якуни бўйича баённома тузиш. Текширув якунлангач, текширилган давр, текширув ўтказилган муддат, текширув жараёни (суҳбатлашилган шахс, текширилган ҳужжатлар ва ҳоказо) ҳақидаги маълумотлардан ташқари ҳуқуқбўзарлик ва хатолар бор-йўқлиги, усули ва суммаси каби текширув натижалари туширилган текширув якуни бўйича протокол тузилиб давлат солиқ бошқармаси ёки инспексияси раҳбари томонидан маъқулланади. Лекин солиқ тўловчининг имзоси талаб қилинмайди.

Г) Қайта (тўғриланган) декларация топшириш ва солиқни тўғри белгилаш ҳақида буйруқ. Текширув якуни бўйича тузилган протокол маъқуллангач, олдин топширилган декларацияда хато ва камчиликлар аниқланган бўлса уларни тўзатиш декларация (тўғриланган декларация) топширтирилади.

Солиқ тўловчи текширув натижасидан норози бўлиб қайта (тўғриланган) декларация топширмаса давлат солиқ бошқармаси ёки инспексияси раҳбари номидан текширув натижаларига биноан ҳисобланган даромад суммаси, солиққа тортиш базаси ва унга тўғри келадиган солиқ суммаси ёзма равишда белгиланиб (солиқни тўғри белгилаш ҳақида буйруқ сифатида) солиқ тўловчига юборилади.

Назорат учун саволлар:

1. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро ҳамкорлик деганда нимани тушунасиш?
2. Чет эллик жисмоний шахсларга солиқ солишнинг қандай хусусиятлари мавжуд?
3. Норезидент корхоналарни солиққа тортиш тартиби қандай?

4. Солиққа тортишда резиден ва норезидент тушунчасига таъриф беринг?

5. Икки ёқлама солиққа тортиш ва уни олдини олиш деганда нимани тушунасиш?

6. Солиққа тортиш муносабатларида доимий муассаса тушунчасига таъриф беринг?

7. Солиққа тортиш муносабатларида халқаро шартномалар ва уларга амал қилиш шартлари қандай?

8. Иккиёқлама солиққа тортиш тушунчасини изоҳлаб беринг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Президент Фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2012.-40 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси.-Т.: Адолат, 2017 й.-692 б.
4. «Давлат солиқ хизмати тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни. «Халқ сўзи» газетаси, 1997 йил 29 август, 1-2 б.
5. Ўзбекистон Республикаси «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисида»ги Қонуни (1998 йил 24 декабр, №717-И);
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқ хўжалигида ҳисоб-китоблар ўз вақтида ўтказилиши учун корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг маъсулиятини ошириш борасидаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони (1995 йил 12 май, ПФ-1154-сонли)
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хўжалик юритувчи субъектларни текширишни ташкил қилишни тартибга солиш тўғрисида»ги Фармони (1998 йил 19 ноябр, ПФ-2114-сонли);
8. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
9. Ўзбекистон Республикасининг «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги Қонуни. 1998 йил 30 апрел.
10. «Хусусий корхона тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 2003 йил 11 декабр. № 558-ИИ.
11. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 2 майдаги “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги ЎРҚ-328-сонли Қонуни
12. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 26 апрелдаги “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида” ЎРҚ-327-сонли Қонуни
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 9 апрелдаги «Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер қлиғини жорий этиш тўғрисида»ги ПФ-2086-сонли Фармони.
14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 декабрдаги «Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар учун ягона ер қлиғи тўғрисида»ги 539-сонли Қарори.
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони (2005 йил 14 июн, ПФ-3619-сонли);
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 июндаги «Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этилганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида» ги ПҚ-100-сонли Қарори.
17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Иқтисодийнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларни

барқарор ишлашни таъминлаш ва экспорт салоҳиятини ошириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида. 2008 йил 28 ноябр, ПФ-4058-сон.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 22 январдаги “2017-2020 йилларда шаҳарларда арзон кўп квартирали уйларни қуриш ва реконструкция қилиш дастурини амалга ошириш чора тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2660-сонли Қарори

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 2 декабрдаги “Навоий вилоятида эркин индустриал-иқтисодий зона ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4059-сонли Фармони

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. Иқтисодий ночор корхоналарни тижорат банкларига сотиш тартибини тасдиқлаш тўғрисида. 2008 йил 19 ноябр, Ф-4010-сон.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тижорат банклари депозитларига аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлари бўш пул маблағларини жалб этишни янада рағбатлантириш кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” 2009 йил 6 апрелдаги ПҚ-1090-сон қарори моҳияти

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 28 июлдаги “Тижорат банкларининг инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришга йўналтириладиган ўзоқ муддатли кредитлари улушини кўпайтиришни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-1166-қарори

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 8 январдаги “Республика солиқ органлари тизимини янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1257-сонли Қарори .

24. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 19.04.2010 йилдаги “Банк пластик карточкаларидан фойдаланган ҳолда ҳисоб-китоб тизимини ривожлантиришни рағбатлантириш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-1325-сонли қарори .

25. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори 2010 йил 26 апрелдаги “Дехқон бозорлари ва савдо комплекслари фаолиятини ташкил қилишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-1326-сонли қарори.

26. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 28 июлдаги “Таълим муассасаларининг битирувчиларини тадбиркорлик фаолиятига жалб этиш борасида кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4232-сонли Фармони.

27. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 7 февралдаги «Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили» Давлат дастури тўғрисидаги ни ПҚ-1474-сонли Қарори

28. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 4 апрелдаги “Тадбиркорлик субъектларини текширишларни янада қисқартириш ва улар фаолиятини назорат қилишни ташкил этиш тизимини такомиллаштириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ги ПФ-4296-сонли Фармони.

29. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 24 августдаги

«Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-4354-сонли Фармони.

30. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 24 августдаги "Бюрократик тўсиқларни бартараф этиш ва тадбиркорлик фаолияти эркинлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-1604-сонли Қарори

31. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 17 ноябрдаги "Фискал хотирага эга бўлган назорат - касса машиналарининг қўлланишини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги 306-сонли Қарори

32. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 28 ноябрдаги «Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишни янада чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-1652-сонли Қарори

33. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 30 декабрдаги «Оммавий ахборот воситаларини янада ривожлантириш учун қўшимча солиқ имтиёзлари ва афзалликлар бериш тўғрисида»ги ПҚ-1672-сонли Қарори

34. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 26 мартдаги "Экспорт қилувчи корхоналарни рағбатлантиришни кучайтириш ва рақобатбардош маҳсулотларни экспортга етказиб беришни кенгайтириш борасида қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-1731-сонли Қарори.

35. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 апрелдаги ПФ-4434-сонли "Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилишини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони.

36. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 13 апрелдаги "Ангрэн" махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида"ги ПФ-4436-сонли Фармони.

37. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 18 мартдаги "Жиззах" махсус индустриал зонасини барпо этиш тўғрисида"ги ПФ-4516-сонли Фармони.

38. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 майдаги "2012-2016 йилларда Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш Дастури тўғрисида"ги ПҚ-1754-сонли Қарори.

39. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 17 апрелдаги "2013 - 2016 йилларда қишлоқ жойларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини жадал ривожлантириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-1957-сонли Қарори.

40. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 16 июлдаги "Статистик, солиқ, молиявий ҳисоботларни, лицензияланадиган фаолият турларини ва руҳсат бериш тартиб-таомилларини тубдан қисқартириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-4453-сонли Фармони.

41. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 20 июлдаги "Ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари"ги ПФ-4455-сонли Фармони.

42. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 20 сентябрдаги

"Мамлакатимизнинг дастурий таъминот воситалари ишлаб чиқувчиларини рағбатлантиришни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2042-сонли Қарори

43. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2013 йил 25 декабрдаги "Ўзбекистон Республикасининг 2014 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида"ги ПҚ-2099-сонли Қарори.

44. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 3 мартдаги «Курилиш ташкилотларини янада ривожлантириш ва уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2137-сонли қарори

45. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги "Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПФ-4609-сонли Фармони.

46. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги "Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-4720-сонли Фармони.

47. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 6 майдаги "Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва уларнинг ресурс базасини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2344-сонли Қарори.

48. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 15 майдаги "Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-4725-сонли Фармони.

49. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 13 августдаги "Ўзбекистон Республикасининг ташқи иқтисодий фаолиятини янада тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2388-сонли Қарори

50. Ўзбекистон Республикасининг 2015 йил 20 августдаги "Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига хусусий мулкни, тадбиркорлик субъектларини ишончли ҳимоя қилишни янада кучайтиришга, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга қаратилган ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида"ги ЎРҚ-391 сонли Қонуни.

51. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 21 декабрдаги "Аксиядорлик жамиятларига хорижий инвесторларни жалб қилиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги ПҚ-2454-сонли Қарори

52. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 22 декабрдаги "Ўзбекистон Республикасининг 2016 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида"ги ПҚ-2455-сонли Қарори.

53. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 29 декабрдаги «2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигини янада ислоҳ қилиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2460-сонли Қарор

54. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 18 февралдаги “Республика озиқ-овқат саноати бошқарувини ташкил этишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2492-сонли қарори

55. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 12 апрелдаги “Мева-сабзавот, картошка ва полиз маҳсулотларини харид қилиш ва улардан фойдаланиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2520-сонли қарори

56. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 19 сентябрдаги “Мева-сабзавот, ўзум ва полиз маҳсулотларини экспорт қилишни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2603-сонли қарори

57. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 5 октябрдаги “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4848 Фармони

58. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4861-сонли Фармони

59. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 2 декабрдаги “2017 — 2019 йилларда тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПҚ-2687-сонли қарори

60. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 26 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш

61. сиёсатининг 2017 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-417-сонли Қонуни

62. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2017 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-2699-сонли Қарори

63. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 29 декабрдаги “Тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишини таъминлашга, хусусий мулкни ҳар томонлама ҳимоя қилишга ва ишбилармонлик муҳитини сифат жиҳатидан яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-418-сонли Қонуни

64. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги «Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2746-сонли қарори

65. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 февралдаги

“Тадбиркорлик субъектларига давлат хизматларини кўрсатиш механизмларини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2750-сонли Қарори

66. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони

67. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 15 февралдаги «Пул муомаласини янада такомиллаштириш ва банк пластик карталаридан фойдаланган ҳолда ҳисоб-китобларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2777-сонли Қарори

68. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги “Хуқуқбўзарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши кўрашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2833-сонли Қарори

69. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 мартдаги “Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш учун қўшимча қулай шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2843-сонли Қарори

70. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 мартдаги “Тадбиркорлик субъектлари ва кенг аҳоли қатламга микрокредитлар ажратиш тизимини янада соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2844-сонли Қарори

71. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги «Бандлик соҳасида давлат сиёсатини янада такомиллаштириш ва меҳнат органлари фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5052-сонли Фармони

72. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5116-сонли Фармони

73. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 августдаги “Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3168 Қарори

74. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 10 августдаги “Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5147-сонли Фармони

75. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 28 августдаги “Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишни янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 677-сонли қарори

76. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 27 июлдаги “Давлат солиқ хизмати органларининг мансабдор шахсларига янги махсус кийим бош ва фарқловчи белгиларни жорий қилиш тўғрисида”ги 545-сонли қарори

77. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиктисодий

кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454-сонли Қарори

78. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 29 декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2018 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-454-сонли Қонуни

79. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 30 декабрдаги “Солиқ маъмуриятчилиги такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-455-сонли Қонуни

80. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг 2018 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида”ги ПҚ-3454-сонли Қарори

81. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 29 декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2018 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-454-сонли Қонуни

82. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 30 декабрдаги “Солиқ маъмуриятчилиги такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-455-сонли Қонуни

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг қундалик қонидаси бўлиши керак.” – Тошкент.: Халқ сўзи газетаси, 2017, 15 январ.

2. Мирзиёев Ш.М. “Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз” – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 488б.

3. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови” – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 32 б.

4. Мирзиёев Ш.М. “Еркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз” – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 32 б.

3. Дарслик ва ўқув қўлланмалар

Асосий адабиётлар

1. Ваҳобов А.В., Жўраев А.С. Солиқлар ва солиққа тортиш. Дарслик. Т.: «Шарк», 2009 й. -448 бет.

2. Маликов Т.С., Жалилов П.Т. Бюджет-солиқ сиёсати. Ўқув қўлланма.

– Т.: “Академнашр”, 2011. - 472 б.

3. Гадов Э.Ф., Кўзиёва Н.Р., Ашурова Н.Б. Солиқ сиёсати стратегияси. Ўқув қўлланма. - Т.: “Эл-пресс”, 2013. - 272 б.

4. Майбуrows И.А. Налоговая политика. Теория и практика. Учебник.- М.: ЮНИТИ, 2010. - 519 с.

Қўшимча адабиётлар

1. Абдурахмонов О. Хорижий мамлакатларда солиқ тизимлари. Ўқув қўлланмаси. –Т.: ТДИУ нашр., 2003.

2. Александров И.М. Налоги и налогообложение: Учебник.–7-е. изд., перераб. 2 доп.– Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007. – 314 с.

3. Гадов Э., Кўзиёва Н. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. Ўқувқўлланма, Т.: "ЕЛ ПРЕСС", 2011 йил – 240 б.

4. Гадов Э. ва бошқалар. Фойда солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 408 бет.

5. Гадов Э. ва бошқалар. Билвосита солиқлар: ҚҚС, Аксиз солиғи. Ўқув қўлланма. - Т.: Норма, 2011.- 328 бет.

6. Гадов Э. и др. Косвенные налоги. Учебно-практическое пособие. - Т.: Норма, 2011.- 220 с.

7. Гадов Э. и др. Налог на прибыль. Учебно-практическое пособие. - Т.: Норма, 2011.- 356 с.

8. Гадов Э. и др. Упрощённая система налогообложения. Учебно-практическое пособие. - Т.: Норма, 2011.- 324 с.

9. Гадов Э. ва бошқалар. Ўзбекистоннинг жаҳон бозорларида рақобатбардошлигини ошириш ва ишлаб чиқаришни модернизациялашда солиқ имтиёзлари ва преференцияларнинг роли ва аҳамияти. Ўқув-услубийқўлланма, Т.: "ЭЛ ПРЕСС", 2011 йил

10. Джураева К. Солиқ тизимида дастурий маҳсуллар. 2-қисм “Солиқ инспекторининг автоматлаштирилган иш жойи – юридик шахслар” дастурий мажмуаси. Ўқув қўлланма. Т.:Эл_пресс. 2013 й., 141 б.

11.Завалишина И.А. Солиқлар: назария ва амалиёт. / “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 2005. -544 б.

12.Майбуrows И.М. Налоги и налогообложение. Учебник.– М.: Юнита-Дана, 2007.–655 с.

13.Миляков Н.В. Налог на добавленную стоимость: учебно-практическое пособ. - М.: КНОРУС, 2006. - 208 с.

14.Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. Учебник. – М.: Инфра-М, 2007. – 507 с.

15.Миляков Н.В. Налоги и налогообложение. Учебник. – М.: КНОРУС, 2006. – 354 с.

16.Молчанов С.С. Налоги: расчет и оптимизации. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.

17.Мельникова Н.П., и др., Практикум по налогам и налогообложению: учебное пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2007. – 176 с.

18.Налоговые системы зарубежных стран. Уч. под редакцией В.Г.Князева, проф. Д.Б.Черника. –М.: «Закон и право», 1997. –97 с.

19.Налоги в условиях экономической интеграции. / В.С. Бард и др. под ред. проф. В.С.Барда и Л.П.Павловой. –М.: КНОРУС, 2004. – 288 с.

20.Налоги и налогообложение. Уч. под редакцией проф. М.В.Романовского и проф. О.В.Врублевской. Санкт-Петербург: ПИТЕР, 2003. –190 с.

21.Налоги и налогообложение. Учебник для вѳзов /Под ред. Д.Г.Черника. М: Юнита-Дана, 2004. – 345 с.

22.Налоги и налогообложение. /Тарасова В.Ф. и др. –М.: Финансы и статистика, 2005.

23.Ниязметов И. Солиқ юқини оптималлаштириш: назария, услубият ва амалиѳт. –Т.: Молия. 2016. – 192 б.

24.Мусагалиев А. Юридик шахсларни солиққа тортишни такомиллаштириш-нинг долзарб масалалари. Солиқ академияси. Монография, Тошкент: 2010, 116 бет.

25.Перов А. Налоги иналогообложение. Учебное пособие. –М.: Юрайт, 2012. – 899 с.

26.Пансков В.Г., Князев В.Г. Налоги и налогообложение: Учебник для вѳзов. –М.: МСФЕР, 2003. – 336 с.

27.Ўрмонов Ж. Хорижий мамлакатлар солиқ тизими. –Т.: Дизайн принт. 2007. – 202 б.

28.Ўрмонов Ж. Кичик бизнес субъектларини солиққа тортишни такомиллаштиришнинг долзарб масалалари. –Т.: эЛ-Пресс. 2011. – 132 б.

29.Санақўлова Б. Кичик бизнес ва тадбиркорликни солиққа тортиш. Ўқув қўлланма. Т.: Ношир 2012., 236 бет

30.Тошматов Ш., Рўзиев Ғ, Хошимото Ф., Бобожонов Д., Хотамов К. “Солиқ текшируви усуллари”. -Т.:Ўқув қўлланма, “Янги аср авлоди”, 2011.

31.Тагаев А., Хошимото Ф., Рўзиев Ғ., Хотамов К. Солиқ назорати.- Т.:Ўқув қўлланма, “Янги аср авлоди”, 2010.

32.Тошматов Ш.А. Кичик бизнес субъектларини солиққа тортишнинг назарий асослари. “Молия” нашриѳти, 2012. -205б.

33.Тошматов Ш.А. Корхоналарни ривожлантиришда солиқлар роли. “Фан ва технология” нашриѳти, 2008. -203б.

34.Хомма А., А.Тангиркулов, Ш.Тошматов, И.Норқўзиев ва Н.Розиқовлар. Солиқ қарзи ва уни ундириш. Ўқув қўлланма. - Т.: Ўқув қўлланма, “Янги аср авлоди”, 2011.

35.Ҳайдаров Н.Ҳ. Солиқлар ва солиққа тортиш масалалари. Ўқув қўлланма. Академия. -Т.: 2007. - 214 б.

36.Юткина Т.Ф. Налогиналогообложение: Учебник. 2-еизд., перераб. идоп. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 576 с.

37.Яхѳев Қ.А. Солиққа тортиш назарияси ва амалиѳти. –Т.: Фан ва технологиялар маркази, 2003. – 247 б.

38.Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиѳтининг Мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва

кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари. Статистик тўплам. – Т.: «Ўзбекистон», 2011.– 136 б.

39.Ўзбекистон Солиқ тизими Мустақиллик йилларида. Расмий нашр. Ўқув қўлланма. – Т.: «Шарқ», 2011.– 150 б.

Интернет сайтлари

1. <http://www.soliq.uz/>– Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси расмий сайти.
2. <http://www.mf.uz/> – Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайти.
3. <http://www.stat.uz/> – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси расмий сайти.
4. <http://www.oxs.uz/> – Ўзбекистон Республикаси Олий хўжалик суди расмий сайти.
5. <http://www.norma.uz/>– Информацион ҳуқуқий тизим дастури.
6. <http://www.lex.uz/> – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги хўзуридаги Ҳуқуқий ахборот билан таъминлаш маркази расмий сайти.
7. <http://tekshirishlar.uz/> – Назорат қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштирувчи Республика кенгашининг сайти.
8. <http://www.nalog.ru/>- Россия Федерацияси Федерал солиқ хизмати расмий сайти.